INTERNATIONAL MANAGEMENT and SOCIAL SCIENCES CONFERENCE

PROCEEDINGS BOOK

ISBN: 978-605-71623-1-1

October 15-16, 2022 İstanbul

10th International Management and Social Sciences Conference

October 15-16, 2022 İstanbul / Turkey

Proceedings Book

ISBN: 978-605-71623-1-1

UYSAD CONFERENCE 2022b

DAY-1 October 15, 2022 PLANARY SESSIONS	
ZOOM MEETINGS	
All sessions will be realized through ZOOM Cloud Meetings.	
Opening Remarks **Chair of the Conference** **PhD. M. Cengiz MENGENCİ**	
October 15, 2022	**DAY 1** **Session 1 – 1. Oturum** **09: 00 – 10: 00**
Doç. Dr. Selen IŞIK MADEN Süleyman Demirel University, Türkiye **Dr. Öğr. Üyesi Selda LİMON** Süleyman Demirel University, Türkiye **Öğr. Gör. Dr. Gülden KARAKUŞ** Süleyman Demirel University, Türkiye	Girişimcilik ve Yenilik Ekosisteminde Üniversitelerin Rolü: TR61 Bölgesi Üzerine Bir Değerlendirme
Dr. Yusuf BARSBUĞA Selcuk University, Türkiye	Evaluation of Violence in Sports in Terms of Human Rights
Dr. Öğr. Üyesi Alper Bahadır DALMIŞ Türk Hava Kurumu Üniversitesi	Örgüt Kültürünün Kariyer Tatminine Etkisi: Özel Bir Hastane Çalışması
Elif ŞENKAL, Doktora Öğrencisi Bartın University, Türkiye **Prof. Dr. Şaban ESEN** Bartın University, Türkiye	Rekabet Kültürü Kapsamında Rekabet Kurumu'nun 2011-2021 Yılları Arasındaki Faaliyet Raporlarında 4. ve 6. Maddenin İncelenmesi
Moderator	***Assoc. Prof. Dr. Selen IŞIK MADEN***

DAY 1 October 15, 2022 10: 00 – 11: 00 Session 2 – 2. Oturum	
Öğr. Gör. Fatih KARAMETE Karadeniz Teknik University, Türkiye	Modernizmden Postmodernizme: Çekim Kuvvetine Kapılmak
Atilla Can EKİCİ, Doktora Öğrencisi University of Plymouth School of Society and Culture, United Kingdom	Uluslararası İlişkilerde Reel Politiğin Ahlaki Değerlere Baskın Gelmesi: ABD – Suudi Arabistan Örneği
Pelin BABAOĞLU, Doktora Öğrencisi Süleyman Demirel University, Türkiye	Bir İnsan Hakkı Olarak Kültürel Miras Hakkına Kent Perspektifinden Bakmak
Öğr. Gör. Ayşe ÇELİK Türk Hava Kurumu University, Türkiye	Havayollarında Motivasyonun Örgütsel Performansa Etkisi: Düşük Maliyetli Taşıyıcı Örneği
Moderator	***Öğr. Gör. Fatih KARAMETE***

DAY 1 October 15, 2022 11: 00 – 12: 00 Session 3 – 3. Oturum	
Dr. Öğr. Üyesi Sibel YILDIZ ÇANKAYA Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi, Türkiye	Soğuk Zincir Lojistik Hizmet Sağlayıcılarının Seçim Kriterlerinin Değerlendirilmesi
Öğr. Gör. Özlem BÖLÜKBAŞ Avrasya Üniversitesi, Türkiye	Türkiye'de Afet Lojistiği Alanında Yapılan Çalışmaların İl Bazında Değerlendirilmesi: Trabzon Örneği
Doç. Dr. Fatih GEÇTİ Yalova Üniversitesi, Türkiye **Erdal AKTAŞ** Yalova Üniversitesi, Türkiye	Marka Deneyiminin Marka Sadakatine Etkisi: Kahve Zinciri Mağazalarının Müşterilerine Yönelik Bir Araştırma
Burcu YILDIRIM, Y. Lisans Öğr. Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye **Arş. Gör. Abdullah KAYHAN** Akdeniz Üniversitesi, Türkiye **Doç. Dr. Mehmet DEMİREL** Necmettin Erbakan Üniversitesi, Türkiye	Terapötik Rekreasyon Uygulamalarının Bireysel ve Toplumsal Açıdan Önemi
Moderator	***Assoc. Prof. Dr. Fatih GEÇTİ***

BREAK / DİNLENME **12.00 - 13.00**	
DAY 1 **October 15, 2022** **13: 00 – 14: 00** **Session 4 – 4. Oturum**	
Dr. Abdil ARI Selçuk University, Türkiye	A Review on the Importance of Organizational Motivation in Sports
Arş. Gör. Dr. Nazlı Deniz ÖZ Selçuk University, Türkiye	Pandeminin E-Spor Endüstrisine Etkisi Üzerine Bir Derleme
Dr. Öğr. Üyesi Çağrı İLK Acıbadem University, Türkiye	Futbol Taraftarlarının Spor Tüketimine Yönelik Motivasyon Faktörlerinin İncelenmesi
Dr. Ortenca Kotherja Lector at University of Social Science, Albania **Msc. Marsela Skilja** University of Social Science, Albania	Bullying, Its Impact on The Psychological Aspect of Pupils and The Importance of Social Inclusion
Moderator	***Assist. Prof. Dr. Çağrı İLK***
DAY 1 **October 15, 2022** **14: 00 – 15: 00** **Session 5 – 5. Oturum**	
Seray BİLİCİ, Y. Lisans Öğrencisi Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye **Dr. Öğr. Üyesi, Arif YILDIRIM** Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi, Türkiye	Fiziksel Bedenin Dijital Temsili: MetaHuman Teknolojisi
Arş. Gör. Resul TAŞAN Süleyman Demirel University, Türkiye	Basının Örgütsel Dönüşümü
Zübeyir NİŞANCI Marmara University, Türkiye	Sosyal Medya Kullanımı Ve Toplumsal Cinsiyet Rolleri Algısı
Dr. Öğr. Üyesi Nurullah Zafer KARTAL Süleyman Demirel University, Türkiye	Halkla İlişkilerin Gelişiminde Araştırmacı Gazeteciliğin Rolü
Moderator	***Asst. Prof. Dr. Nurullah Zafer KARTAL***

DAY 1 October 15, 2022 — 15: 00 – 16: 00 Session 6 – 6. Oturum	
Arş. Gör. Harun DAĞ Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye	Dijital Medyada Habercilik ve Etik: Kuramsal Bir Bakış
Dr. Öğretim Üyesi Hande EROL Ege Üniversitesi, Türkiye	Eva Peron'un Peronizm Hareketindeki Yeri
Evren ATCI, Y. Lisans Öğrencisi Selçuk Üniversitesi	Gazete Haberlerinde Söylem: İstanbul Sözleşmesi Örneği
Arş. Gör. Harun DAĞ Süleyman Demirel University, Türkiye	İdeal Perspektiften Göç Haberleri Üzerine Bir Değerlendirme
Moderator	***Asst. Prof. Dr. Hande EROL***

DAY 1 October 15, 2022 — 16: 00 – 17: 00 Session 7 – 7. Oturum	
Erhan YAVAŞ Zonguldak Bülent Ecevit Üniversitesi, Türkiye	Konya Yusuf Ağa Kütüphanesi'nde Bulunan 42 YU 8142 Demirbaş Numaralı Şiir Mecmuasının Tanıtılması
İbrahim DURMUŞKAYA Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye **Satı DURMUŞKAYA** Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye **Doç. Dr. Şener ŞENTÜRK** Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye	Okul Öncesi Eğitim Kurumlarında Çalışan Müdür Yardımcılarının Motivasyonlarıyla İlgili Sorunlar ve Çözüm Önerileri: İlkadım İlçesi Örneği
Caner SUNAY Atatürk Üniversitesi, Türkiye	Okullarda Sosyal Hizmet Konulu Araştırmalarının Bibliyometrik Analizi
Pelin BABAOĞLU Süleyman Demirel Üniversitesi, Türkiye **Doç. Dr. Hasan Alpay KARASOY** Selçuk Üniversitesi, Türkiye	Teknoloji Çağında Uzaktan Eğitimin Geleceği
Moderator	***Assoc. Prof. Dr. Dr. Şener ŞENTÜRK***

DAY 2 October 16, 2022 09: 00 – 10: 00 Session 1 – 1. Oturum	
Dr. Öğr. Üyesi Nihal KIRKPINAR ÖZSOY İzmir Katip Çelebi University, Türkiye **Filiz KAHRAMAN KESKİN** İzmir Katip Çelebi University, Türkiye	Uluslararası İlişkiler Disiplinindeki Akademik Dergilerin Toplumsal Cinsiyet Ve Kadın Üretkenliği Açısından İncelenmesi
İbrahim ÇETİN Bursa Teknik Üniversitesi, Türkiye	"Bir Kuşak Bir Yol Projesi" ve İran-Çin Arasında İmzalanan "Kapsamlı Stratejik Ortaklık Anlaşması"nın, Neoklasik Realizm Çerçevesinden Değerlendirilmesi
Dr. Öğr. Üyesi Ayşe MERMUTLU Fırat Üniversitesi, Türkiye **Arş. Gör. Merve Sefa YILMAZ** Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, Türkiye	Niceliksel Benlik ve Öznellik: Dijital Öztakip Pratiklerinin Özneleşme Süreçleri Bağlamında Değerlendirilmesi
Dr. Öğr. Üyesi Aslıhan Yavuzalp MARANGOZ Toros Üniversitesi, Türkiye **Öğr. Gör. Dr. Seçkin DOĞAN** Toros Üniversitesi, Türkiye	Çeşitlendirme Stratejisinin Tüketici Davranışlarına Etkisi
Sabri ARSLAN Nişantaşı University, Türkiye	Soğuk Savaş Sonrası Dönemde Karşılıklı Bağımlılık İlkesi Çerçevesinde Rusya-Türkiye İlişkilerinin Değerlendirilmesi
Moderator	***Assist. Prof. Dr. Nihal KIRKPINAR ÖZSOY***

DAY 2 October 16, 2022 10: 00 – 11: 00 Session 2 – 2. Oturum	
Dr. Onur CERAN Gazi Üniversitesi, Türkiye **Doç. Dr. Mutlu Tahsin ÜSTÜNDAĞ** Gazi Üniversitesi, Türkiye **Dr. Mustafa TANRIVERDİ** Gazi Üniversitesi, Türkiye **Dr. Mevlüt UYSAL** Gazi Üniversitesi, Türkiye	Web3 Teknolojileri ve Yasal Konular
Doç. Dr. Şaban ERTEKİN Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Türkiye	Bütçe Açıkları İle Kamu Borçları Arasındaki Nedensellik İlişkisi
Lecturer Dr. Ümmühan MUTLU Kocaeli University, Türkiye	Investigation of Retirement Participation Behaviors in the Context of Behavioral Finance
Arş. Gör. Bekir Furkan TÜZER Selçuk University, Türkiye **Doç. Dr. Havva DEMİREL** Selçuk University, Türkiye **Ebru UYSAL** Selçuk University, Türkiye	Crisis Management in the Sports Sector: The Case of Covid-19
Moderator	***Assoc. Prof. Dr. Mutlu Tahsin ÜSTÜNDAĞ***

DAY 2 October 16, 2022 — 11: 00 – 12: 00 Session 3 – 3. Oturum	
Zunaidi Harun & Muhammad Faizal A. Ghani University of Malaya, Malaysia **Dr. Abd. Muhith, S.Ag. M. Pd.I** Universitas Islam Negeri Kiai Haji Achmad Siddiq Jember , Indonesia **Dr. Nur Aedi, M. Pd** Universitas Pendidikan Indonesia, Indonesia **Amalina Ayub & Maszuria A. Ghani** Ministry of Education, Malaysia	Challenges of Leadership in Malaysian Islamic Secondary Schools
Tanju KARA Milli Eğitim Bakanlığı, Türkiye **Dr. Öğr. Üyesi, Nilay UTLU** İstanbul Gedik Üniversitesi, Türkiye	Gönüllülülük Motivasyonu: Üniversite Öğrencileri Üzerinde Bir Araştırma
Melisa YILDIRIM Muğla Sıtkı Koçman University, Türkiye **Dr. Öğr. Üyesi Lale YILDIZ ÇAKIR** Muğla Sıtkı Koçman University, Türkiye	Öğretmenlere Yönelik "Mizaç Temelli Eğitim" Programının Etkinliğinin Sınanması: Beden Eğitimi ve Spor Örneği
Öğr. Gör. Ayşe ÇELİK Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Türkiye **Öğr. Gör. Z. Benan BÖKE** Türk Hava Kurumu Üniversitesi, Türkiye	Havayollarında Motivasyonun Örgütsel Performansa Etkisi: Düşük Maliyetli Taşıyıcı Örneği
Moderator	***Dr. Öğr. Üyesi, Nilay UTLU***
BREAK-DİNLENME **12.00 - 13.00**	

DAY 2 October 16, 2022 13: 00 – 14: 00 Session 4 – 4. Oturum	
Dr. Öğr. Üyesi Nurşen AYDIN Erzurum Teknik Üniversitesi, Türkiye	Health Workers and International Migration
Dr. Öğr. Üyesi Esna Betül BUĞDAY Hacettepe Üniversitesi, Türkiye	Sosyal Medyada Markalarla Tüketici Etkileşimi: Bir Literatür İncelemesi
Dr. Öğr. Üyesi Nurşen AYDIN, Türkiye Erzurum Teknik Üniversitesi, Türkiye	Possible Monkeypox Epidemic From a Health Management Perspective
Ahmet ALIÇ, PhD. Cand. İstanbul Commerce University, Türkiye **Assoc. Prof. Dr. Sabri ÖZ** İstanbul Commerce University, Türkiye **Prof. Dr. İsmail EKMEKCİ** İstanbul Commerce University, Türkiye	Applications of Augmented Reality and Virtual Reality Technologies in Various Industries
Moderator	***Prof. Dr. İsmail EKMEKCİ***

DAY 2 October 16, 2022 14: 00 – 15: 00 Session 5 – 5. Oturum	
Arş. Gör. Müge YEKE Beykoz Üniversitesi	Yalın Yönetim Yaklaşımlarıyla Banka Sektöründeki Sorunlara Çözümler
Bahar OFLAZ BDDK, Türkiye **Doç. Dr. Nazan TORUN** Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye	Covid-19'un Örgütün Sağlığına Etkisi
Doç. Dr. Beyazıt Yaşar SEYHAN Osmaniye Korkut Ata Üniversitesi, Türkiye	Psikolojinin Kelime Anlamı Hakkında Düşünmek
Dr. Tuğba YAVUZ Muğla, Türkiye	Bir Metafizikçi Olarak Hârizmî
Dr. Öğr. Üyesi Fatih SOBACI Tokat Gaziosmanpaşa Üniversitesi, Türkiye	Hep Benim Yüzümden (mi)? Örgütsel Davranış Bağlamında Bir Cevap Arayışı
Moderator	***Assoc. Prof. Dr. Beyazıt Yaşar SEYHAN***

DAY 2 October 16, 2022 15: 00 – 16: 00 Session 6 – 6. Oturum	
Assist. Prof. Dr. Vildan GÜLPINAR DEMİRCİ Aksaray University, Türkiye	Financial Risk Tolerance of Individual Investors - Future Expectation Relationship And Financial Performance Prediction
Asst. Prof. Pınar AYYILDIZ Ankara Medipol University, Türkiye	Principal, Heal Thyself First!: A Proposal for Facilitating Compassion for School Principals in Türkiye
Elif Kübra COŞKUN Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye **Dr. Öğr. Üyesi Ayla BAŞ** Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Türkiye	Geç Hitit İnanç Sisteminde Boğa Kültünün Görsel Sanatlara Yansıması
Ayna Baymuradowa Senior instructor, Institute of International Relations of MFA, Turkmenistan	Similarity of Turkmen Rug Patterns to Turkish Rug Ornaments
Öğr. Gör. Dr. Nagihan ÖZKANCA ANDIÇ Pamukkale Üniversitesi, Türkiye	Optimal Vergileme Açısından Özel Tüketim Vergilerine İlişkin Bir Değerlendirme
Moderator	***Asst. Prof. Pınar AYYILDIZ***

DAY 2 October 16, 2022 16: 00 – 17: 00 Session 7 – 7. Oturum	
Ord. Prof. Dr. Muratgeldi SOYEGOV Aşkabat / Turkmenistan	Reflection of The Turkmen History of The Mamluk And Karakoyunly Period In Two Folk Novel (Destan)
Şabanova ALMAZ Baku State University, Azerbaijan	Azərbaycan Xalq İnançlarında Qara Rəng
Shafiq ur Rehman ZIA University of Agriculture Faisalabad, Pakistan **Dr. Ijaz Ashraf** University of Agriculture Faisalabad, Pakistan **Dr. Gulfam Hasan** University of Agriculture Faisalabad, Pakistan **Dr. Shabbir Ahmad** University of Agriculture Faisalabad, Pakistan	The Impact of Smartphone Technology on Quality Teaching in Public Educational Institutes at Secondary Level of Faisalabad
Shamuhammet CHARIYEV, Lecturer Turkmen State University, Turkmenistan	On The Nogai-Tatar Version of The Legend About Yedigei (on The 170th Anniversary of The Publication of Its French Translation)
Dr. Ijaz Ashraf University of Agriculture Faisalabad, Pakistan **Dr. Gulfam Hasan** University of Agriculture Faisalabad, Pakistan **Shafiq ur Rehman Zia** University of Agriculture, Faisalabad **Dr. Shabbir Ahmad** University of Agriculture, Faisalabad	Training needs assessment of public sector primary school female teachers for utilization of information and communication technologies (ICTs) in tehsil Faisalabad
Moderator	***Ord. Prof. Dr. Muratgeldi SOYEGOV***

DAY 2 October 16, 2022 17: 00 – 18: 00 Session 8 – 8. Oturum	
Dr. Gulfam Hasan University of Agriculture Faisalabad, Pakistan **Dr. Ijaz Ashraf** University of Agriculture Faisalabad, Pakistan **Shafiq ur Rehman Zia** University of Agriculture Faisalabad, Pakistan **Dr. Shabbir Ahmad** University of Agriculture, Faisalabad	The Reasons of Stress, its Impact on Teachers' Behavior and Teaching Performance
Ghulam Ghous University of Agriculture, Faisalabad **Saira Akhtar** University of Agriculture, Faisalabad **Shabir Ahmad** University of Agriculture, Faisalabad **Shafiq Ur Rehman Zia** University of Agriculture, Faisalabad	The influence of women status on child nutrition in rural areas of district Faisalabad
Javeria Zafar, Department of Rural Sociology University of Agriculture, Faisalabad **Saira Akhtar** University of Agriculture, Faisalabad **Shabir Ahmad** University of Agriculture, Faisalabad **Shafiq Ur Rehman Zia** University of Agriculture, Faisalabad	Investigating the factors affecting the youth preferences regarding business or job in district Faisalabad
Muhammad Saleem University of Agriculture, Faisalabad **Saira Akhtar** University of Agriculture, Faisalabad **Shabir Ahmad** University of Agriculture, Faisalabad **Naima Nawaz** University of Agriculture, Faisalabad	A case study of Begging in District Chiniot
Moderator	***Dr. Shabbir Ahmad***

Organization Committee

Prof. Dr. Hakeem KASEM, Deakin University, Australia.

Prof. Dr. Makbule Meziyet ARI, Bilgi University, Turkey.

Prof. Dr. Naim KAPUCU, University of Central Florida, USA.

Prof. Dr. Keneş USENOV, Jalal-Abad State University, Kyrgyzstan.

Prof. Dr. Vincent Gabriel NYOYOKO, Akwa Ibom State University, Nigeria.

Doç. Dr. Gülcamal RISKULOVA, Jalal-Abad State University, Kyrgyzstan

Doç. Dr. Saadet GANDİLOVA, Devlet İktisat University, Azerbaijan.

Doç. Dr. Deniz Beste Çevik KILIÇ, Balıkesir University, Turkey.

Doç. Dr. Çiğdem APAYDIN, Akdeniz University, Turkey.

Doç. Dr. Mehmet KÖK, Atatürk University, Turkey

Dr. Leyla DERVİŞ, Akdeniz University, Turkey

Dr. Özlem NEMUTLU, Manisa Celal Bayar University, Turkey

Dr. Vakkas ARSLAN, Ekonomi ve Sosyal Araştırmalar Dergisi, Turkey

Dr. Cengiz MENGENCİ, Uluslararası Yönetim ve Sosyal Araştırmalar Dergisi

Scientific Committee

Prof. Dr. Makbule Meziyet ARI, Bilgi University, Turkey.

Prof. Dr. Naim KAPUCU, Merkez Florida University, ABD.

Prof. Dr. Hakeem KASEM, Deakin University, Avustralia.

Prof. Dr. Rovshan ALİYEV, Bakü Devlet University, Azerbaijan.

Prof. Dr. Nzelibe Grace CHINELO, University of Abuja, Nigeria.

Prof. Dr. Keneş USENOV, Jalal-Abad Devlet University, Kyrgyzstan

Prof. Dr. Vincent Gabriel NYOYOKO, Akwa Ibom State Universty, Nigeria.

Prof. Dr. Bakıt ATANTAEVA, Şakarim Semey Devlet University, Kazakhistan.

Prof. Dr. Bürküt DARBANOV, Jalal-Abad State University, Kyrgyzstan.

Doç. Dr. Çiğdem APAYDIN, Akdeniz University, Turkey.

Doç. Dr. Deniz Beste Çevik KILIÇ, Balıkesir University, Turkey.

Doç. Dr. Saadet GANDİLOVA, Devlet İktisat University, Azerbaijan.

Doç. Dr. Gülcamal RISKULOVA, Jalal-Abad State University, Kyrgyzstan.

Doç. Dr. Erlan BAKIEV, American University of Central Asia, Kyrgyzstan

Doç. Dr. Gülsüm GÜRLER HAZMAN, Afyon Kocatepe University, Turkey.

Dr. Oktay GULİYEV, Azerbaijan Devlet İktisat University, Azerbaijan.

Dr. Gülmira SATIBALDIEVA, Jalal-Abad State University, Kyrgyzstan.

Doç. Dr. Elnare SAMEDOVA, Azerbaijan Devlet İktisat University, Azerbaijan.

Dr. Gülbarçın OROZBAEVA, Jalal-Abad State University, Kyrgyzstan.

Doç. Dr. Nadejda ÖZAKDAĞ, Afyon Kocatepe University, Turkey.

Dr. Nurhodja AKBULAEV, Devlet İktisat University, Azerbaijan

Doç. Dr. Gadir BAYRAMLI, Devlet İktisat University, Azerbaijan

Doç. Dr. Hilale CAFEROVA, AMEA İdare Institute, Azerbaijan.

Dr. Ali DAŞMAN, İstanbul Kültür University, Turkey.

Doç. Dr. Mehmet KÖK, Atatürk University, Turkey.

Doç. Dr. Aykut EKİYOR, Gazi University, Turkey.

Contents

Organization Committee 13

Scientific Committee 13

Applications of Augmented Reality And Virtual Reality Technologies In Various Industries 16

Rekabet Kültürü Kapsamında Rekabet Kurumu'nun 2011-2021 Yılları Arasındaki Faaliyet Raporlarında 4. ve 6. Maddenin İncelenmesi 26

Crisis Management in the Sports Sector: The Case of Covid-19 39

Davranışsal Finans Bağlamında Emeklilik Katılım Davranışlarının İncelenmesi 51

Türkiye'de Afet Lojistiği Alanında Yapılan Çalışmaların İl Bazında Değerlendirilmesi: Trabzon Örneği 56

Geç Hitit İnanç Sisteminde Boğa Kültünün Görsel Sanatlara Yansıması 66

Psikolojinin Kelime Anlamı Hakkında Düşünmek 84

Gazete Haberlerinde Söylem: İstanbul Sözleşmesi Örneği 91

Uluslararası İlişkiler Disiplinindeki Akademik Dergilerin Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Üretkenliği Açısından İncelenmesi 103

Eva Peron'un Peronizm Hareketindeki Yeri 117

Basının Örgütsel Dönüşümü 125

Soğuk Zincir Lojistik Hizmet Sağlayıcılarının Seçim Kriterlerinin Değerlendirilmesi 130

Azərbaycan Xalq İnanclarinda Qara Rəng 139

Öğretmenlere Yönelik "Mizaç Temelli Eğitim" Programının Etkinliğinin Sınanması: Beden Eğitimi ve Spor Örneği 145

Bir Metafizikçi Olarak Hârizmî 152

Halkla İlişkilerin Gelişiminde Araştırmacı Gazeteciliğin Rolü 159

Applications of Augmented Reality And Virtual Reality Technologies In Various Industries

Ahmet ALIÇ, PhD. Cand.

Assoc. Prof. Dr. Sabri ÖZ
İstanbul Commerce University, Türkiye

Prof. Dr. İsmail EKMEKCİ
İstanbul Commerce University, Türkiye

Abstract

Augmented Reality (AR) and Virtual Reality (VR) technologies, which have emerged as a product of technological developments, are gaining attention in the industry. The literature indicates that these technologies are being applied in some industries, although there has been serious research in this area recently. By answering three research questions, the aim of this study is to identify the main objectives of the researches, the applied methods and the results of the studies of AR and VR conducted in the academic world by applying a comprehensive literature review. According to the results of the literature review, the main objective of the research is to determine the applicability of these technologies in the sectors. As a research method, a mixed approach is preferred. Especially after an experimental method, questionnaires or interviews are often used in combination. The advantages of AR and VR in industries are mentioned as improving work processes, minimizing processing time, increasing work safety, and educational benefits. As disadvantages, the high costs and the insufficient technical equipment in the execution of business processes are emphasized.

Keywords: Augmented reality, Virtual reality, Mixed reality.

Artirilmiş Gerçeklik Ve Sanal Gerçeklik Teknolojilerinin Endüstride Kullanim Alanlari

Özet

Teknolojik gelişmelerin bir ürünü olarak ortaya çıkan Artırılmış Gerçeklik (AR) ve Sanal Gerçeklik (VR) teknolojileri farklı sektörlerde ilgi görmektedir. Literatür taramalarında, son zamanlarda bu alanda ciddi araştırmalar bulunduğunu ve bu teknolojilerin pek çok endüstride uygulandığını göstermektedir. Bu çalışmanın amacı, AR ve VR teknolojilerine ilişkin üç araştırma sorusunu yanıtlayarak, kapsamlı bir literatür taraması gerçekleştirmek ve akademik dünyada AR ve VR ile ilgili yapılan araştırmaların temel amaçlarını, uygulanan yöntemleri ve sonuçlarını belirlemektir. Literatür taraması sonuçlarına göre araştırmanın temel amacı bu teknolojilerin sektörlerde uygulanabilirliğini ve yaygınlaşma eğiliminde olduğunu belirlemektir. Araştırma yöntemi olarak literatür taraması tercih edilmiştir. Özellikle deneysel bir yöntemden sonra, anketler veya görüşmeler sıklıkla birlikte kullanılır. AR ve VR'nin endüstrilerdeki avantajları, iş süreçlerini iyileştirme, işlem süresini en aza indirme, iş güvenliğini artırma ve eğitimsel faydalar olarak belirtilmiştir. Dezavantajlar olarak, iş süreçlerinin yürütülmesinde yüksek maliyetlerin ve yetersiz teknik donanımın üzerinde durulmuştur.

Anahtar Kelimeler: Artırılmış gerçeklik, Sanal gerçeklik, Karma gerçeklik.

Introduction

Research has shown that developments in the technology sector support the growth of countries (Zhou et al., 2021). In particular, technological progress plays an important role in the economic growth of developing countries (Amankwah-Amoah et al. 2018, Schniederjans 2017, & You et al.,

2019, cited by Zhou et al., 2021) and it is the main cause and influencing factor of economic recovery (Açıkgöz & Mert, 2014).

As the result of technological developments dating back to the last century, digitization is an exciting topic that has brought remarkable changes in various areas of society (Raveling, 2020). Rapid exchange of information and data, optimized business processes, cost reduction, and improved customer service are just some of the notable positive effects (Thpanorama, 2019).

The next major step of change is the computerization of possible products and services. With the help of virtual reality and augmented reality, which can be regarded as tools of digitalization, existing business processes will be fundamentally improved or new areas of application for these technologies will be created. For this reason, it is predicted that the aforementioned technologies will attract more attention in industries in the near future (Shahinian, 2018).

The use and integration of digitalization tools associated with Industrie 4.0 have a high priority in various sectors of the industry. In the literature, some technologies, including AR and VR, are considered significant and have the greatest impact on the industry (Akbari & Ha, 2020; PWC, 2020; Tay et al, 2018 cited by Akbari et al., 2022). Companies in various segments are integrating AR into their operations or offering products to customers based on this technology (Jackel, 2016 & Archer, 2015 cited by Yim et al., 2017). As in Singapore, there are companies that focus specifically on this technology, but the services offered here are of a different nature. Data analytics, education, or media content are just some of the possibilities (Syamimi et al., 2020).

The aim of this study is to show the potential applications of the mentioned technologies by literature research. In addition, the findings from the completed literature studies will be used to demonstrate the feasibility and usefulness of VR and AR. Both scientific articles and final theses are used for research purposes. In selecting study resources, great care was taken to identify studies that could help answer the research questions. Therefore, it is important to narrow the scope of the research to keep the focus on the study objectives. Before the sources were identified, 3 research questions were formulated. Research Question 1 (RQ1) was determined as follows:

- **RQ1: What are the main goals of AR or VR research conducted in different sectors?**

The purpose of this question is to determine the main purposes of the studies in the literature. It is also to find out if there are similarities or differences in terms of research purposes in the different industries studied by answering this question.

Question 2 (RQ2) is about identifying the methodology of the studies, for this purpose the following question was created:

- **RQ2: What are the methods used in the studies for analyzing AR and VR applications?**

This question aims to provide information about whether there are consistent cross-industry approaches and which research resources are used in the research process.

Research Question 3 (RQ3) aims to summarize the results of the studies. Therefore, RQ3 was determined as follows:

- **RQ3: What are the results obtained from the research of AR or VR technologies?**

By answering this question, a general result is summarized that helps to evaluate the research topic more clearly. It also highlights the similarities or differences in the results of the studies and the usefulness of these technologies in the sectors. With this study, various research results will be summarized in a comprehensive article, and the results from the relevant research sources will show the feasibility of AR and VR in various sectors. Chapter 2 describes the research topic from the literature perspective and Chapter 3 summarizes the results.

A. LITERATURE REVIEW

Looking at the literature, one can see that research and scientific studies on AR and VR have already been conducted in various fields, such as manufacturing (Damiani et al., 2018; Kim et al., 2006; Siedler et al., 2021), operations and supply chain management (Akbari et al. 2022), construction (Harikrishnan et al., 2021; Li et al., 2018; Schiavi et al., 2022), medicine (Marsh et al., 1998; Venkatesan et al., 2021), automotive (Firu et al., 2021, Kampker et al., 2020; Lotsris et al., 2021), food industry (Jagtap et al., 2021), tourism (Allal-Chérif, 2022), education (Gandedkar et al., 2021; Liu et al., 2022; Shen et al., 2022; Zhou et al., 2020), or retail (Bonnin, 2020, Chiu et al., 2021; Van Esch et al., 2019; Yim et al.,2017).

The study by Balco et al. (2022) aims to analyze and determine the knowledge of companies from different industrial sectors regarding VR and AR technologies in Slovakia. A survey was chosen as the research method, excluding companies with a turnover of less than €100,000 and companies with less than 5 employees. 5842 companies were contacted by email and 120 of them by phone or linked-in. A total of 5963 companies were identified and 102 companies from different sectors such as engineering, food, automotive, construction and electronics agreed to participate in the survey. The results show that 45.1% of companies have basic knowledge of VR and AR and only about 18% have knowledge of applying these technologies in their industry. Nearly 68% refuse to implement VR and AR or do not have this step on their agenda. Only a few said they were willing to consider this option in the near future. Companies see the greatest support for this move as the ability to schedule maintenance in advance and reduce equipment assembly time using VR and AR (Öz, 2020). Initial investment costs, lack of standard practices related to VR and AR, and insufficient knowledge about these technologies by employees are seen as the main barriers to implementation.

An exploratory study by Rauscher et al. (2020) investigates the applicability of VR in the tourism industry. The main objective of the research is to identify the factors that support the preference of virtual travel over real travel. In the first phase, a total of 16 participants with similar characteristics were identified. The study included female volunteer students aged 20-25 from tourism management education who had gained previous experience in the virtual environment. Later, this research group was directed in groups of 5-6 people to CAVE, an area suitable for projecting the three-dimensional virtual environment. Participants who had the opportunity to participate in two virtual trips with shutter glasses were asked questions about their trip motivation, their experiences with simulated trips in CAVE, and the suitability of virtual trips instead of real trips with a semi-structured interview held a week later. Research results show that the entertainment factor generated by this technology is an important criterion for the acceptance of VR. On the other hand, participants' expectations of virtual travel experiences stand for rejection of VR. According to the participants, these virtual experiences are suitable for people who do not have the opportunity to participate in real travel or for destinations that are no longer accessible. Another barrier is seen in the inadequacy of VR technology. It was noted that virtual travel does not provide the exact same experience as the senses in real travel are not possible within the capabilities offered by current VR technology.

The study by Whyte (2003) focuses on the application of VR in the architecture and construction industry. The aim of the study is to identify the driving factors for the use of VR applications in the construction industry, to show the corporate strategy followed in the use of VR, to find an answer to the question about the acceptance of VR as a general tool for business processes and whether different technologies are required for processes or specific tasks in the construction industry. Multiple case studies were used as a method in the research, and the goal was to answer the research questions by using this method of analysis. The sampling was 11 companies that had early adopted this technology in their business processes. Data collection was done through semi-structured interviews with participants who held various positions in these companies. The results

show that companies have a differentiated strategy in implementing VR. Teams use VR for complex tasks within the project framework and use it outside the project for communication with customers or organizations. The three usage strategies of VR include simulating construction processes, improving customer service, and entering new markets. It is found that a negative outcome of VR in architecture is contrary to expectations. According to the research, it is found that VR limits creativity and imagination in architectural design and therefore leads to low use of technology. Driving forces include the ability to simulate dynamic processes, early error detection in detailed design, reduced process waste through the ability to perform construction planning in a virtual environment, increased competitiveness in contracting through demonstration of technological capabilities, design review with clients, and improved marketing activities. VR is not seen as a general technological opportunity for construction business processes, so different virtual models are needed for different tasks.

The research conducted by Batat (2021) aims to investigate the effect of AR technology on customer experience in a real restaurant environment. A mixed-method qualitative case study was chosen as the research method. In the case study, the application "Le Petit Chef" was investigated in terms of its applicability to other restaurants. The feature of this application provides the ability to project a 3D video onto restaurant tables to make diners' wait time as pleasant as possible. The data collection was done in a two-stage process; In the first stage, secondary data was collected from various sources such as websites, technology magazines, and press releases. In the second stage, interviews were conducted with 15 restaurateurs from different countries who offered the Le Petit Chef application to their customers in their restaurants to learn more about the evolution of the restaurant industry and the impact of AR on customers. In addition, phenomenological interviews were conducted with 20 people who already had experience with the application. This research group consists of 12 women and 8 men with an average age of 44 years. Data analysis was conducted in 3 steps: First, a manual coding model was created to summarize findings and extract new insights from qualitative data. In the next step, these codes were grouped into titles and their contexts were determined. The final step in the data analysis was the coding review process. The results show that AR in gastronomy has a positive impact on customers' well-being and consumption behavior. That AR provides a positive gastronomic experience and improves customers' attitudes toward AR is also considered a positive outcome.

Makarova et al. (2015) find that the automotive industry faces a mismatch between on-the-job training and practical needs. It is stated that the training provided by universities is insufficient to meet the needs of the sector. It is explained that VR technology can help to better prepare students for different practical situations. In this study, literature research is used to present real-world application examples from automotive manufacturers and an experiment with students is reported. Accordingly, companies are said to have succeeded in achieving significant cost savings in product development and shortening development time. With an experimental research, students have the opportunity to solve real problem situations that may occur on the assembly line of an automobile manufacturer in a virtual environment. The authors point out that training with VR technology significantly helps to increase students' interest in the studied process example. Another benefit for students is increased competitiveness in the labor market. From a business perspective, a shorter training period is required for graduates. It is also noted that the increase in required qualitative skills is another positive outcome. The benefits of VR to the education system are seen in raising educational standards, a greater appreciation of engineering education, and the possibility of better collaboration with companies.

The aim of the study conducted by Henderson and Feiner (2011) is to investigate the applicability of AR technology in maintenance and repair work in the defense industry. An experimental method is used in the research. The characteristics of the participants are determined to be 6 males between the ages of 18 and 28, right-handed, graduates of the light-wheel mechanics course, with less

maintenance and repair experience, and with varying levels of knowledge about computers and mechanical systems. This experiment is conducted in a light armored military vehicle under three research conditions. In the first condition, a prototype with AR facilities is used for this study. In the second condition, a head-up display without visualized graphics and text is exploited.

The last research condition is an LCD mounted on the right seat of the vehicle, which is widely used in training. As additional equipment, a wrist-worn controller is used to allow participants to manage the experimental tasks. A total of 18 maintenance tasks are tested that can be completed in less than 5 minutes, such as installing indicator lights or attaching fasteners. The test duration was 75 minutes in total and is performed in three parts with a short break in between. In terms of content, all 18 tasks in each stage are completed by the participants under one of the experimental conditions. The test includes various criteria such as task investigation, errors in execution, and time taken to complete the task. After the experiment is completed, participants are asked to fill out a questionnaire and rate the evaluation criteria using the Likert scale and report their experience. The results show that the use of AR in repair and maintenance tasks has some advantages and disadvantages. Compared to the LCD option, it can reduce the time required to locate the repair job. Another plus is that less head and neck movement is required, resulting in less muscle stretching. One criticism is that the usual visualized content for ARs obstructs the participant's view while performing the task.

The aim of the experimental study by Kim et al. (2019) is to investigate the use of different AR tools in the picking process and their impact on various factors by means of a simulation. It is stated that a gender-balanced group, consisting of a total of 16 graduate students, participated in the experiment. It is reported that care was taken to ensure that participants were from a team that was in good health and did not use prescription glasses, as this would make it difficult to use AR devices. The experiment used a warehouse set up specifically for this study. As research tools, it is stated that two head-mounted screens and two user interfaces, each with two options for information display and information transfer, together created a total of 8 research situations. It is stated that the participants went through both practical exercises and data collection. The practical part, on the other hand, is expected to last about 60 minutes in total for all research situations, with three-minute breaks between sections. Data collection is done through questionnaires on different days and statistical analysis leads to conclusions about the research questions. According to the results, it is found that there is no relationship between AR glasses worn and work performance and work intensity. However, it is concluded that the choice of user interface has a greater impact on the research criteria and the use of a visual-based user interface leads to faster work completion and a reduction in business errors.

In the study written by Bellalouna (2021), the research purpose is to determine the applicability of AR in the field of firefighting with an application developed in cooperation of the university and a company operating in this field. Two case studies are reported to have been implemented using an agile project implementation method called SCRUM. As a first step, project participants were identified. A representative from the business unit, development team and a project manager were selected as project participants. In the next steps, it is stated that the project goes through iterative stages and progress is reevaluated and planned at each stage. The participants became more and more experienced in dealing with AR technology. The first case study focuses on the current hardware options required to design recovery platforms. It is stated that in the paper-based design used so far, there are always problems with the selection of additional rescue equipment to be mounted on the platform. It is noted that since it is not possible to test the compatibility between the approximately 50 pieces of optional equipment and the recovery platform before installation, it leads to unnecessary waste of time and cost, resulting in customer dissatisfaction and in the worst case loss of customers. The importance of using AR in the design process is emphasized to prevent the occurrence of such adverse events. It is stated that a possible AR application for mobile devices such as smartphones or tablets could have a beneficial effect on the design process with the help of

various functions, including the ability to recognize different models of recovery platforms and view their digital images directly on mobile devices. In addition, the possibilities offered to the customer are not limited to this, the possibility of seeing the technical features of the selected equipment digitally, the opportunity to have real-time information about the degree of compatibility of the designed product, and playing the equipment functions in a video, thus making the purchase decision based on real data and not on assumptions are further options. The second case study examines the digital support of AR in the design of firefighting equipment. It is emphasized that manual assembly and installation is a big problem for less experienced personnel as it requires technical skills and experience. It is explained that this inexperience causes many configuration errors that result in high costs and customer dissatisfaction due to the location and storage of the equipment in the layout systems of the fire trucks in the process of possible combinations of many different equipment. It is pointed out that the AR application developed to overcome these problems can eliminate the misinterpretation of customer needs and allow early adjustments according to customer requirements. The evaluation of AR application is based on a qualitative questionnaire that consists of three parts and takes approximately 70 minutes to complete. It includes three criteria related to evaluation, performance, usability and process improvement. According to the results, in the first case study the performance regarding the identification of the rescue platform through AR is stable, but the performance related to the movement is not regular. For other criteria related to usability and process improvement, the application proves to be of great benefit. The same results largely apply to the second case study. In terms of usage, an AR experience through a head-mounted screen may be more beneficial in terms of usability, since it does not restrict the user's activities during the digital design process.

The aim of Gaab's (2019) master's thesis is to find out whether an intelligent evacuation system, with the use of VR technologies, can save a significant amount of time in terms of rescuing mine workers compared to conventional measures. For this purpose, three hypotheses were developed, including that intelligent evacuation systems have a shorter recovery time and make faster and safer decisions during the rescue operations. As part of an experimental study, 13 student volunteers were sent into a 4-level virtual mine with head-mounted VR device and VR treadmill facility. Initially, participants went through an introductory phase where they had the opportunity to try out the research tools and feel more confident in using the equipment. The activities of the participants are explored in the illuminated and poorly lit version of the classic and intelligent evacuation system of the mine as four activities in the simulation. Depending on the simulation, the participants were given different instructions such as 'find the recovery shaft'. After successful completion of the last instruction, the total time and the number of steps required were determined. It is stated that some participants could not successfully complete all the research conditions due to the health problems they experienced during the experiment. According to the results obtained by applying statistical data analysis and surveys made before and after the simulation, it is shown that smart systems can reduce the evacuation time up to 40% compared to the classical method. It is emphasized that there is no statistically significant difference between the classical and intelligent recovery method in terms of faster decision making. The third assumption regarding decisive decisions during evacuation is also not statistically proven, but the evaluation of qualitative data shows that the intelligent rescue method leads to safer decision making.

Kroll's (2018) study explores the usefulness of information display in AR glasses to increase acceptance of AR technology among utility field workers. It is hoped that the use of AR will increase worker safety and improve business processes in the electricity distribution sector. The fact is that the research group, especially the demographics of experienced employees, is quite reluctant towards new technologies poses a major obstacle to AR integration. Considering this fact, it is stated that AR-based information display in 4 different versions were developed to measure the acceptance of this technology. The methodology of the research is a qualitative semi-structured interview

conducted between a small group of 8 male field workers aged between 18 and 65 with different work experiences. A 6-hour field study was conducted using the observation method to determine the working areas where AR could be useful. It is stated that the interviews lasted for 1 hour and the participants shared their experiences and opinions about the information displayed on the head-mounted screen. Notes recorded during the interviews were interpreted and the interviews were analyzed. The participants had to fill out a questionnaire and rate the criteria on a 5-point Likert scale. The results show that despite different preferences for choosing AR information displays in different age groups, there is general agreement on the usefulness of this technology. In addition, some concerns were expressed by the participants, such as whether the AR is suitable for severe weather conditions or whether the information display is sufficient to increase occupational safety.

B. RESULTS

- **RQ1: What are the main goals of AR or VR research conducted in different sectors?**

Following the results obtained, research into the usability of VR and AR technology in industries in general is coming to the fore. These steps are an indication that various sectors recognize the potential of the aforementioned technologies and are therefore exploring possible applications. Research shows that VR and AR are being implemented in subject areas that are of interest to the sectors. For example, industries where occupational safety is important are being investigated for the ability of VR and AR to increase occupational safety. Sectors where customer satisfaction, entertainment, and project or product development are important are examining their feasibility in this direction.

- **RQ2: What are the methods used in the studies for analyzing AR and VR applications?**

Generally, the literature review shows that an experimental approach is preferred. The advantage of this approach is that it is an effective method to obtain practical data and information about participant behavior through observations. The selection of the sample group in the experiments differs in size and characteristics and is based on voluntary participation. An experimental method is followed by qualitative evaluation by the participants, especially through questionnaires or interviews. A mixed-method approach is often preferred.

- **RQ3: What are the results obtained from the research of AR or SG technologies?**

Literature research shows that there are both advantages and disadvantages from the application of AR and VR. The advantages are mainly the improvement of work processes, minimization of processing time, increased occupational safety and its applicability as an important method for training employees. In general, the disadvantages are the high cost and the insufficiency of the existing technical specifications required for the execution of industrial business processes. Therefore, further development of these technologies is an important factor to ensure their acceptance in some industries.

Conclusion

It is clear from the literature review that there has been a growing interest in AR and VR technologies in industries in recent years. In particular, the main objective is to investigate the usefulness of these technologies and to explore their application options. It is seen that the experimental approach is the most preferred research method. In addition, questionnaires and interviews are also important data collection tools.

An important finding is that technical limitations are currently not sufficient to exploit the full potential of AR and VR. However, the use for educational purposes shows the strengths of AR and VR. The ability to train users in a secure virtual or digitally enhanced environment leads to more efficient business processes and increased job security. With the further development of AR and VR, the disadvantages mentioned in the studies can be eliminated, thus increasing its acceptance in industries.

In this period when futuristic fields such as Metaverse are beginning to rise, it is known that AR and VR technologies should be further developed with design interaction. In this context, it is suggested that literature studies should be increased in these fields, which are still very new. It is suggested that the subject be discussed and developed within the scope of books, scientific articles or theses.

References

Açıkgöz, S., & Mert, M. (2014). Sources of growth revisited: the importance of the nature of technological progress. *Journal of Applied Economics*, *17*, 31–62. https://doi.org/10.1016/S1514-0326(14)60002-7

Akbari, M., Ha, N., & Kok, S. (2022). A systematic review of AR/VR in operations and supply chain management: maturity, current trends and future directions. *Journal of Global Operations and Strategic Sourcing*, Vol. ahead-of-print No. ahead-of-print. https://doi.org/10.1108/JGOSS-09-2021-0078

Allal-Chérif, O. (2022). Intelligent cathedrals: Using augmented reality, virtual reality, and artificial intelligence to provide an intense cultural, historical, and religious visitor experience. *Technological Forecasting and Social Change*, 178. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2022.121604

Balco, P., Bajzík, P., & Škovierová, K. (2022). Virtual and augmented reality in manufacturing companies in Slovakia. *Procedia Computer Science*, *201*, 313-320. https://doi.org/10.1016/j.procs.2022.03.042.

Batat, W. (2021). How augmented reality (AR) is transforming the restaurant sector: Investigating the impact of "Le Petit Chef" on customers' dining experiences. *Technological Forecasting and Social Change*, *172*, 121013. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.121013.

Bellalouna, F. (2021). Digitization of industrial engineering processes using the augmented reality technology: industrial case studies. *Procedia CIRP*, *100*, 554-559. https://doi.org/10.1016/j.procir.2021.05.120.

Bonnin, G. (2020). The roles of perceived risk, attractiveness of the online store and familiarity with AR in the influence of AR on patronage intention. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *52*, 101938. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2019.101938.

Chiu, C. L., Ho, H. C., Yu, T., Liu, Y., & Mo, Y. (2021). Exploring information technology success of augmented reality retail applications in retail food chain. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *61*, 102561. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.10256.1

Damiani, L., Demartini, M., Guizzi, G., Revetria, R., & Tonelli, F. (2018). Augmented and virtual reality applications in industrial systems: A qualitative review towards the industry 4.0 era. *IFAC-PapersOnLine*, *51*(11), 624-630. https://doi.org/10.1016/j.ifacol.2018.08.388.

Firu, A. C., Tapîrdea, A. I., Feier, A. I., & Drăghici, G. (2021). Virtual reality in the automotive field in industry 4.0. *Materials Today: Proceedings*, *45*(5), 4177-4182. https://doi.org/10.1016/j.matpr.2020.12.037.

Gaab, S. J. (2019). *Evaluation of smart underground mine evacuation efficiency through virtual reality simulations* (Order No. 27671183) [Master´s thesis, University of Nevada]. ProQuest Dissertations & Theses Global. https://www.proquest.com/docview/2376294459.

Gandedkar, N. H., Wong, M. T., & Darendeliler, M. A. (2021). Role of virtual reality (VR), augmented reality (AR) and artificial intelligence (AI) in tertiary education and research of orthodontics: An insight. *Seminars in Orthodontics*, *27*(2), 69-77. https://doi.org/10.1053/j.sodo.2021.05.003.

Harikrishnan, A., Abdallah, A. S., Ayer, S. K., El Asmar, M., & Tang, P. (2021). Feasibility of augmented reality technology for communication in the construction industry. *Advanced Engineering Informatics*, *50*, 101363. https://doi.org/10.1016/j.aei.2021.101363.

Henderson, S., & Feiner, S. (2011). Exploring the benefits of augmented reality documentation for maintenance and repair. *IEEE Transactions on Visualization and Computer Graphics*, *17*(10), 1355-1368. https://doi.org/10.1109/TVCG.2010.245.

Jagtap, S., Saxena, P., & Salonitis, K. (2021). Food 4.0: Implementation of the augmented reality systems in the food industry. *Procedia CIRP*, *104*, 1137-1142. https://doi.org/10.1016/j.procir.2021.11.191.

Kampker, A., Wessel, S., Lutz, N., Bildhauer, M., & Hehl, M. (2020). Holistic integration of a VR solution into the planning process of scalable production systems. *Procedia CIRP*, *88*, 133-138. https://doi.org/10.1016/j.procir.2020.05.024.

Kim, S., Nussbaum, M. A., & Gabbard, J. L. (2019). Influences of augmented reality head-worn display type and user interface design on performance and usability in simulated warehouse order picking. *Applied Ergonomics*, *74*, 186-193. https://doi.org/10.1016/j.apergo.2018.08.026.

Kim, Y. S., Yang, J., & Han, S. (2006). A multichannel visualization module for virtual manufacturing. *Computers in Industry*, *57*(7), 653-662. https://doi.org/10.1016/j.compind.2006.02.005.

Kroll, C. (2018). *Communicating augmented reality devices improving technology acceptance among electric utility field workers* (Order No. 10791776) [Master´s thesis, Marquette University]. ProQuest Dissertations & Theses Global. https://www.proquest.com/docview/2038399465.

Li, X., Yi, W., Chi, H. L., Wang, X., & Chan, A. P. C. (2018). A critical review of virtual and augmented reality (VR/AR) applications in construction safety. *Automation in Construction*, *86*, 150-162. https://doi.org/10.1016/j.autcon.2017.11.003.

Liu, Y., Sathishkumar, V., & Manickam, A. (2022). Augmented reality technology based on school physical education training. *Computers and Electrical Engineering*, *99*, 107807. https://doi.org/10.1016/j.compeleceng.2022.107807.

Lotsris, K., Fousekis, N., Koukas, S., Aivaliotis, S., Kousi, N., Michalos, G., & Makris, S. (2021). Augmented reality (AR) based framework for supporting human workers in flexible manufacturing. *Procedia CIRP*, *96*, 301-306. https://doi.org/10.1016/j.procir.2021.01.091.

Makarova, I., Khabibullin, R., Belyaev, E., & Bogateeva, A. (2015). *The application of virtual reality technologies in engineering education for the automotive industry*. Paper presented at the International Conference on Interactive Collaborative Learning (ICL), Florence, Italy. https://doi.org/10.1109/ICL.2015.7318086.

Marsch, A., Simistira, F., & Robb, R. (1998). VR in medicine: Virtual colonoscopy. *Future Generation Computer Systems*, *14* (3–4), 253-264. https://doi.org/10.1016/S0167-739X(98)80025-3.

Öz, S. (2020). Genel teknoloji ve dijital dönüşüm teknolojisine giriş. In S. Öz (Ed.). *Teknolojik ve dijital dönüşüm*, (pp. 269-291). Nobel.

Rauscher, M., Humpe, A., & Brehm, L. (2020). Virtual reality in tourism: Is it 'real' enough? *Academica Turustica*, *13*(2), 127-138. https://doi.org/10.26493/2335-4194.13.127-138.

Raveling, J. (2020, July 31). *Seit wann gibt es die Digitalisierung? Teil I*. https://www.wfb-bremen.de/de/page/stories/digitalisierung-industrie40/seit-wann-gibt-es-die-digitalisierung-geschichte-teil-eins

Schahinian, D. (2018, December 03). *VR und AR verändern die industrie besonders stark*. https://www.hannovermesse.de/de/news/news-fachartikel/vr-und-ar-veraendern-die-industrie-besonders-stark.

Schiavi, B., Havard, V., Beddiar, K., & Baudry, D. (2022). BIM data flow architecture with AR/VR technologies: Use cases in architecture, engineering and construction. *Automation in Construction*, 134. https://doi.org/10.1016/j.autcon.2021.104054.

Shen, S., Xu, K., Sotiriadis, M., & Wang, Y. (2022). Exploring the factors influencing the adoption and usage of Augmented Reality and Virtual Reality applications in tourism education within the context of COVID-19 pandemic. *Journal of Hospitality, Leisure, Sport & Tourism Education*, *30*, 100373. https://doi.org/10.1016/j.jhlste.2022.100373.

Siedler, C., Glatt, M., Weber, P., Ebert, A., & Aurich, J. C. (2021). Engineering changes in manufacturing systems supported by AR/VR collaboration. *Procedia CIRP*, *97*, 307-312. https://doi.org/10.1016/j.procir.2021.01.092.

Syamimi, A., Gong, Y., & Liew, R. (2020). VR industrial applications – A Singapore perspective. *Virtual Reality & Intelligent Hardware*, *2*(5), 409-420. https://doi.org/10.1016/j.vrih.2020.06.001.

Thpanorama (2019). *10 Vor- und Nachteile der Technologie*. https://de.thpanorama.com/blog/tecnologia/10-ventajas-y-desventajas-de-la-tecnologa.html.

Van Esch, P., Arli, D., Gheshlaghi, M. H., Andonopoulos, V., Von der Heidt, T. & Northey, G. (2019). Anthropomorphism and augmented reality in the retail environment. *Journal of Retailing and Consumer Services*, *49*, 35-42. https://doi.org/10.1016/j.jretconser.2021.102561.

Venkatesan, M., Mohan, H., Ryan, J. R., Schürch, C. M., Nolan, G. P., Frakes, D. H., & Coşkun, A. F. (2021). Virtual and augmented reality for biomedical applications. *Cell Reports Medicine*, *2*(7), 100348. https://doi.org/10.1016/j.procir.2021.11.191.

Whyte, J. (2003). Industrial applications of virtual reality in architecture and construction. *Virtual Reality Technology in Architecture and Construction*, *8*, 43-50. https://www.itcon.org/2003/4.

Yim, M. Y. C., Chu, S. C., & Sauer, P. L. (2017). Is augmented reality technology an effective tool for e-commerce? An interactivity and vividness perspective. *Journal of Interactive Marketing*, *39*, 89-103. https://doi.org/10.1016/j.intmar.2017.04.001.

Zhou, X., Cai, Z., Hua Tan, K., Zhang, L., Du, J., & Song, M. (2021). Technological innovation and structural change for economic development in China as an emerging market. T*echnological Forecasting and Social Change*, *167*, 120671. https://doi.org/10.1016/j.techfore.2021.120671.

Zhou, X., Tang, L., Lin, D., & Han, W. (2020). Virtual & augmented reality for biological microscope in experiment education. *Virtual Reality & Intelligent Hardware*, *2*(4), 316-329. https://doi.org/10.1016/j.vrih.2020.07.004.

Rekabet Kültürü Kapsamında Rekabet Kurumu'nun 2011-2021 Yılları Arasındaki Faaliyet Raporlarında 4. ve 6. Maddenin İncelenmesi

Prof. Dr. Şaban ESEN
Bartın Üniversitesi
İ.İ.B.F. İşletme Bölümü
ORCID: 0000-0002-1261-5788
Elif ŞENKAL
Bartın Üniversitesi
İşletme Doktora Öğrencisi
ORCID: 0000-0001-9537-7684

Özet

Rekabet Kanunu, serbest rekabeti oluşturmak ve korumak için ekonomiye devletin müdahalesidir. Rekabet hukuku, şirketlerin anlaşmalar, birleşmeler ve devralmalar yoluyla veya piyasa gücünü kötüye kullanarak rekabeti kısıtlamasını yasaklar. Rekabet politikasının başarılı olabilmesi için rekabet kültürünün yaygınlaşması gerekmektedir. Rekabet kültürü, rekabetin meydana getirdiği avantajlar hakkında bilgi sahibi olmayı ve bu avantajların devamlılığını sağlamak için rekabet kurallarının uygulanmasının gerekliliği konusunda toplumda farkındalık yaratmayı ve geliştirmeyi içermektedir. Bu çalışmanın amacı, rekabet hukuku ve bunun piyasalar üzerindeki etkisi sonucunda meydana gelen rekabet kültürü kavramının Türkiye'deki işletmeler tarafından benimsenip benimsenmediğini ve rekabet kültürü bilincinin oluşturulup oluşturulmadığını belirlemektir. Bu doğrultuda 2011-2021 yılları arasındaki rekabet ihlalleri incelenmiştir. Rekabet Kurumu'nun her yıl paylaştığı faaliyet raporlarındaki sonuçlandırılan rekabet ihlali dosya sayıları, rekabet ihlallerinin sektörel dağılımı ve son olarak 4. ve 6. madde kapsamında sonuçlandırılan dosya sayıları incelenerek yıllar içindeki artış veya azalışlar saptanmıştır. Sonuç olarak Rekabet Kurumunun uyguladığı faaliyetlerle beraber 2011-2021 yılları arasında sonuçlandırılan rekabet ihlali dosya sayılarında ciddi bir azalışın olduğu ve rekabet kültürünün oluşmaya devam ettiği söylenebilir.

Anahtar Kelimeler: Rekabet hukuku, Rekabet kültürü, Rekabet ihlali, Rekabet Kurumu

Abstract

Competition Law is government intervention in the economy to create and protect free competition. Competition law prohibits companies from restricting competition through deals, mergers and acquisitions, or by abusing market power. In order for the competition policy to be successful it is necessary to spread the culture of competition. Competition culture includes providing information about the advantages created by competition and raising and developing awareness in the society about the necessity of applying competition rules to ensure the continuity of these advantages. The aim of this study is to determine whether the concept of competition culture, which occurs as a result of competition law and its effect on the markets, has been adopted by businesses in Turkey and whether competition culture awareness has been created. Accordingly, the infringement of competition between the years 2011-2021 were examined. The number of concluded competition infringement files in the annual reports shared by the Competition Authority, the sectoral distribution of competition infringement and finally the number of cases concluded within the scope of articles 4 and 6 were examined and increases or decreases over the years were determined. As a result, it can be said that there has been a serious decrease in the number of cases of competition

infringement concluded between the years 2011-2021, together with the activities implemented by the institution and that a culture of competition continues to emerge.

Key Words: Competition law, Competition culture, Competition infringement, Competition Authority

Giriş

Günümüzde işletmelerin tekelleşmesini önlemek ve toplumsal faydaları artırmak amacıyla rekabet yasaları tüm ülkelerde uygulanmaktadır. Rekabet politikalarının amacı, rekabetin bulunduğu piyasaları koruyarak ve rekabetin bulunmadığı piyasalarda ise rekabet koşullarının oluşmasını sağlayarak rekabetçi bir piyasa yapısına ulaşmaktır (Esen, 2010:3). Rekabet hukukunun tarihi 1890 yılında Amerika Birleşik Devletleri'nde yürürlüğe giren Sherman Yasasına dayanmaktadır. Avrupa'da ise 2. Dünya Savaşı'ndan sonra rekabet hukuku gelişmeye başlamıştır. Türkiye'de ise rekabet hukuku, 1970'li yıllarda Ticaret Bakanlığı tarafından oluşturulan tasarılarla gelişmeye başlamıştır. 13 Aralık 1994 tarihinde yasalaşmamış pek çok düzenlemenin ardından 4054 Sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun (RKHK) yürürlüğe girmiştir (Durmaz vd., 2022:445). RKHK, Avrupa Birliği'nin rekabet hukuku sistemine benzer bir şekilde düzenlenmiş ve bu doğrultuda yaptırımlar oluşturulmuştur. RKHK hükümleri doğrultusunda 5 Kasım 1997'de Rekabet Kurumu kurulmuştur. Rekabet kurumu, rekabet hukuku düzenlemelerinin uygulanmasına ilişkin faaliyetlerini aktif olarak sürdürmektedir.

RKHK'nin 2. maddesinde yer alan *"Kapsam"* başlığında RKHK'nin kapsamı açıklanmıştır. RKHK'nin 2. maddesine göre, üç ana alanda yasaklama bulunmaktadır. Bunlar;

1. *"Rekabeti sınırlayıcı, anlaşma, uyumlu eylem ve kararlar",*
2. *"Hâkim durumun kötüye kullanılması" ve*
3. *"Hâkim durum yaratan veya hâkim durumu güçlendiren birleşme veya devralmalar"* olarak sıralanmaktadır.

Bu çalışmada Rekabet Kurumu'nun 2011-2021 yılları arasında paylaştığı faaliyet raporları özelinden yola çıkılarak rekabet ihlalleri incelenmiş ve Türkiye'deki rekabet kültürü bilinci hakkında değerlendirmelerde bulunulmuştur. Çalışmanın ilk bölümünde rekabet ihlalleri açıklanarak RKHK'nin 4. ve 6. maddeleri üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde ise Rekabet Kurumu faaliyet raporlarından yararlanarak, 2011-2021 yılları arasındaki sonuçlandırılan rekabet ihlalleri dosya sayıları, rekabet ihlali dosyalarının hangi sektörlerde yoğunluk gösterdiğini ve 4. ve 6. madde rekabet ihlalleri doğrultusunda sonuçlanan dosyaların sayıları ortaya konarak, işletmelerin rekabet kültürü kavramını ne ölçüde benimsedikleri belirlenmeye çalışılmıştır. Son bölümde ise incelenen veriler doğrultusunda Türkiye'de rekabet kültürü ve 4054 Sayılı Rekabetin Korunması Hakkında Kanun'da yer alan 4. ve 6. madde ihlalleri hakkında yorumlamalar yapılmıştır.

1. Rekabet İhlalleri

RKHK'nin 3. maddesine göre rekabet, *"Mal ve hizmet piyasalarındaki teşebbüsler arasında özgürce ekonomik kararlar verebilmesini sağlayan yarışı ifade eder."* şeklinde tanımlanmıştır. Rekabet Kanunu'nun 4. maddesi ise, en az iki teşebbüs olmak üzere, teşebbüslerin birlikte hareket ederek rekabeti kısıtlamalarını yasaklamaktadır. 4. maddenin yasakladığı konular teşebbüslerin kendi aralarında anlaşmaları, uyumlu eylemleri ve birlik kararlarıdır. 4. maddeye göre teşebbüslerin kendi aralarında yaptıkları fiyat tespiti anlaşmaları, ihalelerde verilen tekliflerin birbirine yakın olması/ihale fiyatlarını belirleyerek birlikte hareket etmeleri, bir pazarın/bölgenin/müşterinin teşebbüsler arasında paylaştırılması, üretim/satış fiyatlarının belirlenmesi, üretimin sınırlandırılması ve rakiplerin faaliyetlerini zorlaştırma veya engelleme/pazar dışında bırakma girişimleri/pazara girişleri önleyici tedbir alınması gibi eylemler yasaktır. Anlaşma daha uygulanmamış ve doğal olarak daha rekabet kısıtlanmamış da olsa, hükümlerinin rekabeti sınırlayacak bir amaç taşıdığı görülüyorsa, pratik etkilerinin beklenmesine gerek yoktur. Bu anlaşmalar uygulamaya geçmeden hemen önce yasaklanmaktadır (Aslan, 2020:52).

4. madde en az iki teşebbüsün taraf olduğu fiilleri ele alır. Teşebbüs birliğinin kararları, üyelerinin istek ve menfaatlerini yansıttığından, birden fazla teşebbüs tarafından oluşturulmuş kabul edilir ve aynı madde içerisinde incelenir. Anlaşmalar ve kararlara ek olarak uyumlu eylemler de 4. madde içinde yer almaktadır. Rekabet Hukuku'nun 4. maddesinin üçüncü ve dördüncü fıkralarına dayanarak uyumlu eylem: "*iki veya daha fazla işletmenin, ekonomik ve rasyonel gerekçelerle açıklanamayan ve bir anlaşmaya dayanmayan fakat bilinçli olarak birbirine paralel hale getirilmiş rekabeti sınırlayıcı pazar davranışlarıdır.*"(Rekabetin Korunması Hakkında Kanun, 1994). Uyumlu eylem söz konusu olduğunda taraflar arasında yasal bir bağlayıcılık olmamasına rağmen karşılıklı bir uyum bulunmaktadır. Teşebbüsler aralarında böyle bir bağlantı bulunmadığını iddia ediyorsa bu iddialarını kendileri kanıtlamak zorundadır (Aslan, 2020:57). Teşebbüsler arası rekabeti kısıtlayıcı anlaşmalar genellikle yatay ve dikey anlaşmalar olarak iki kategoriye ayrılmaktadır. Yatay anlaşmalar, piyasanın aynı kademesinde faaliyette bulunan teşebbüsler tarafından yapılırken; dikey anlaşmalar, farklı pazar kademelerindeki teşebbüsler tarafından yapılan anlaşmalardır.

RKHK'nin 6. maddesinde bir veya birden fazla teşebbüsün hâkim durumunu kötüye kullanması yasaklanmaktadır. 6. maddeye göre, "*Bir veya birden fazla teşebbüsün ülkenin bütününde ya da bir bölümünde bir mal veya hizmet piyasasındaki hâkim durumunu tek başına yahut başkaları ile yapacağı anlaşmalar ya da birlikte davranışlar ile kötüye kullanması hukuka aykırı ve yasaktır.*" Burada vurgulanması gereken husus, 6. maddenin teşebbüslerin hâkim durumda olmasını veya hâkim duruma geçmelerinin değil, söz konusu durumu kötüye kullanmayı yasakladığıdır. Kanun'un 6. maddesinin uygulanabilmesi için ön koşul teşebbüs olmak ve hâkim durumda olmak gerekmektedir. Bir teşebbüs hâkim durumda değilse, 6. maddeyi ihlal etmesi söz konusu değildir (Aslan, 2020:177).

Hâkim durum, "*belirli bir piyasadaki bir veya birden fazla teşebbüsün, rakipleri ve müşterilerinden bağımsız hareket ederek fiyat, arz, üretim ve dağıtım miktarı gibi ekonomik parametreleri belirleyebilme gücünü*" olarak tanımlanmaktadır. (Rekabetin Korunması Hakkında Kanun,1994). 6. maddenin uygulanabilmesi için ilgili teşebbüsün kendi pazarında hâkim durumda olması ve bunun tespit edilmesi önemli bir konudur. Bu noktada ilgili teşebbüsün pazardaki payı, pazara girişleri önlemesi, dikey bütünlüğü ve teşebbüsün yer aldığı pazardaki diğer teşebbüslerin güçleri gibi faktörler göz önünde bulundurularak teşebbüsün rakiplerinden, tedarikçilerinden ve müşterilerinden bağımsız olarak faaliyet gösterip göstermediği kontrol edilmektedir (Rekabet Kurumu, 2022a).

Kötüye kullanma, bir pazarda hâkim olan teşebbüsün rekabeti kısıtlayan, bozan veya engelleyen veya ona haksız avantaj elde ettirebilecek herhangi bir davranışı kötüye kullanmasıdır. Hâkim durumu kötüye kullanma örnekleri şunlardır: piyasaya yeni rakiplerin girişini engellemek veya faaliyetlerini kısıtlamak, aynı kademedeki alıcılara yönelik ayrımcılık yapmak ve ürün vermeyi kesmek, bir mal veya hizmetin tekrar satılmasında satış fiyatı belirlemek, bir ürün veya hizmeti satın alırken ek olarak başka ürün almasını da zorunlu kılmaktır. Ayrıca kanun kapsamında olabilecek kötüye kullanma eylemleri sadece verilen örneklerle sınırlı kalmamaktadır (Aslan, 2020:197).

2. 2011-2021 Yılları Arasında Sonuçlandırılan Rekabet İhlalleri

Çalışma kapsamında Rekabet Kurumu faaliyet raporlarından yararlanılarak, 2011-2021 yılları arasındaki sonuçlandırılan rekabet ihlalleri dosya sayıları, rekabet ihlali dosyalarının hangi sektörlerde yoğunluk gösterdiğini ve 4. ve 6. madde rekabet ihlalleri doğrultusunda sonuçlanan dosyaların sayıları ortaya konarak yıllara göre meydana gelen artış veya azalış tespit edilmiştir.

Grafik 1: 2011-2021 Yılları Arasında Sonuçlandırılan Dosya Sayısı

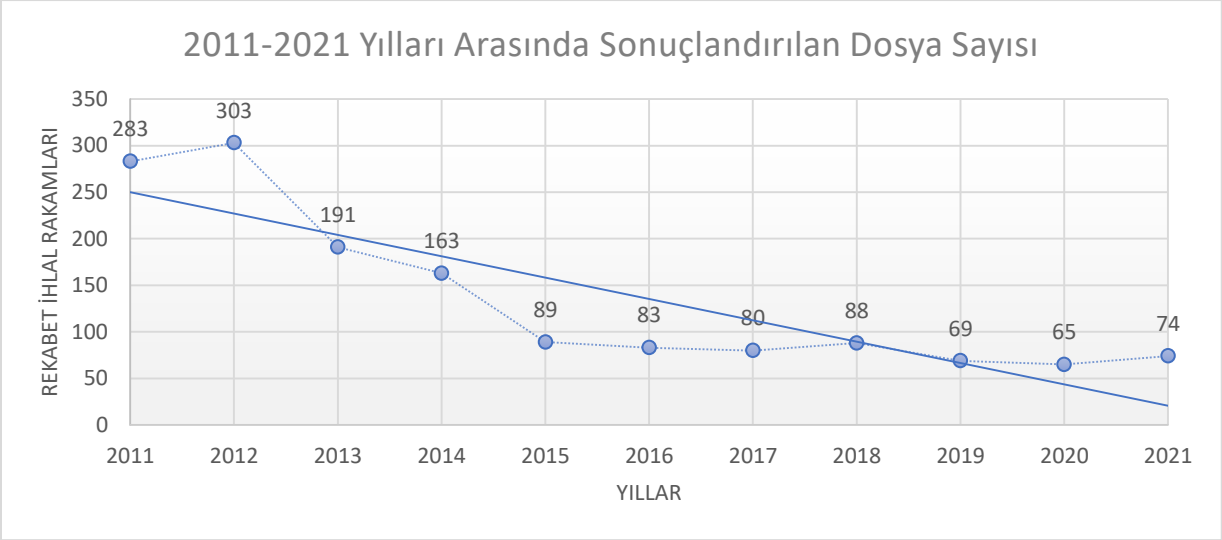

Kaynak: (Rekabet Kurumu, 2022b).

Kurum faaliyetlerinin önemli bir bölümünü oluşturan rekabet ihlallerine ilişkin 2011-2021 yılları arasındaki istatistikler incelendiğinde, 2011 yılında sonuçlandırılan dosya sayısının 283 olduğu görülmektedir. 2012 yılında sonuçlandırılan dosya sayısının önceki yıla göre 283'ten 303'e yükseldiği dikkat çekmektedir. 2013 yılındaki sonuçlandırılan rekabet ihlali dosya sayısı 2012 yılıyla kıyaslandığında 303'ten 191'e gerilediği görülmektedir. Bir önceki yıla göre %36,96 oranında bir azalma meydana gelmiştir. Bu azalmada yürürlüğe giren rekabet ihlallerinde uyulması gereken prosedürlere dair Tebliğ'in etkisi olduğu söylenebilir. 2014 yılındaki rekabet ihlalleri ile ilgili sonuçlandırılan dosya sayısı, 2013 yılına göre %14,66 azalarak 163 olmuştur. 2015 yılında sonuçlandırılan dosya sayısı incelendiğinde rekabet ihlal sayısının 163'ten 89'a düştüğü görülmektedir. 2014 yılına göre %45,40'lık düşüş söz konusudur. 2011-2015 yılları arasında tespit edilen rekabete aykırı uygulamalara bakıldığında, 2011 ve 2012 yıllarında meydana gelen artışın 2013 senesi itibariyle azalmaya başladığı söylenebilir.

2016 yılında sonuçlanan rekabet ihlali dosya sayıları 2015 yılıyla kıyaslandığında altı adet azalarak 83 olmuştur. 2015 yılındaki %45'lik belirgin düşüşün 2016 yılında durma noktasına geldiği söylenebilir. 2017 yılında rekabete aykırı uygulama dosya sayısı 2016 yılıyla kıyaslandığında üç adet azalarak 80'e gerilediği görülmektedir. 2017 yılında düşüşün önemli ölçüde yavaşladığını söylemek mümkündür. 2018 yılındaki sonuçlanan dosya sayısı 2017 yılıyla kıyaslandığında 80'den 88'e yükseldiği görülmektedir. Bu yıl karar verilen rekabet ihlallerinin sayısı bir önceki yıla göre %10 artmıştır. Her yıl sonuçlanan rekabet ihlali davalarının sayısı açısından 2014-2017 döneminde her yıl gözlenen düşüşün 2018 yılında son bulduğu görülmektedir. 2015-2018 yılları arasında sonuçlanan rekabet ihlallerinin dosya sayısı 80-90 aralığında seyretmiş ve yıllar içinde önemli bir değişiklik göstermemiştir.

2019 yılındaki rekabet ihlalleri ile ilgili sonuçlandırılan dosya sayısı, 2018 yılına göre %21,59 azalarak 69 olmuştur. 2020 yılında sonuçlandırılan dosya sayısı incelendiğinde rekabet ihlal sayısının 69'dan 65'e düştüğü görülmektedir. 2019 yılına göre %5,80'lik bir düşüş söz konusudur. 2021 yılında sonuçlandırılan rekabet ihlali dosya sayısı 2020 yılına kıyasla 65'ten 74'e yükselerek %13,85'lik bir artış olmuştur. Her yıl sonuçlanan rekabet ihlali davalarının sayısı açısından 2019 ve 2020 yıllarındaki gözlenen düşüşün 2021 yılında son bulduğu görülmektedir. 2019-2021 yılları arasında sonuçlanan rekabet ihlallerinin dosya sayısı 60-80 aralığında seyretmiştir.

2011-2021 yıllarında rekabet ihlaline konu olan sektörlerin dağılımı aşağıda incelenmiştir.

Grafik 2: 2021 Yılında Rekabet İhlaline Konu Olan İlk Beş Sektör

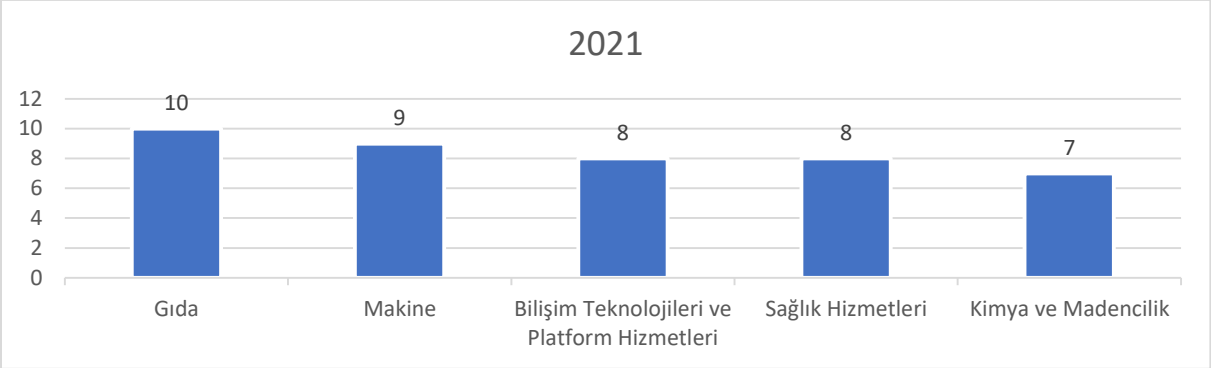

Kaynak: (Rekabet Kurumu, 2022a).

2021 yılında rekabet ihlali soruşturmalarına en sık konu olan sektörlerin gıda, makine, bilgi teknolojileri ve platform hizmetleri, sağlık, kimya ve madencilik olduğu görülmektedir. Bu beş ana sektör, Rekabet Kurulu tarafından 2021 yılında karara bağlanan toplam 74 dosyadan 43'ünü oluşturmaktadır. Toplam rekabet ihlali dosya sayısının içindeki payları ise %58,10'dur.

Grafik 3: 2020 Yılında Rekabet İhlaline Konu Olan İlk Beş Sektör

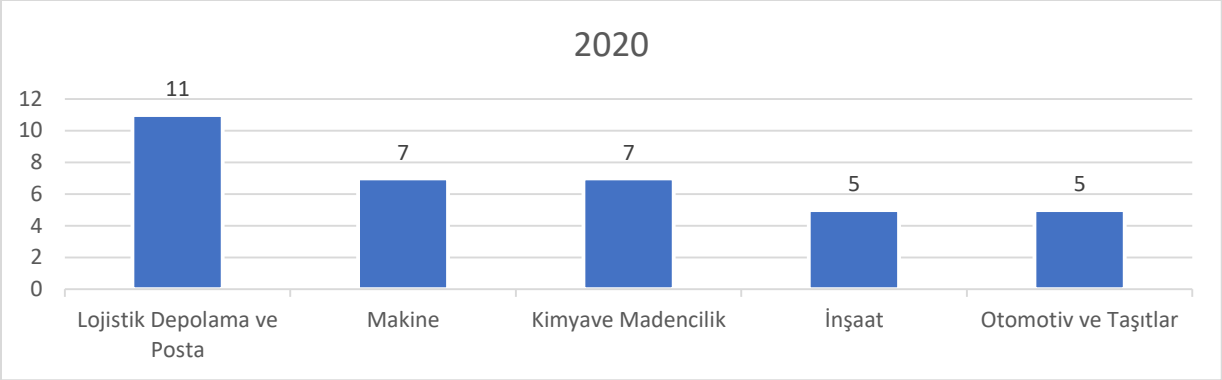

Kaynak: (Rekabet Kurumu, 2021).

2020 yılında rekabet ihlali soruşturmalarında en çok adı geçen sektörlerin lojistik, depolama ve posta, kimya ve madencilik, makine endüstrisi, inşaat, otomotiv ve taşıtlar olduğu görülmektedir. Bu sektörler, 2020 yılında Rekabet Kurulunun sonuca bağladığı toplam 65 dosyadan 35'ini oluşturmaktadır. Toplam rekabet ihlali dosya sayısının içindeki payları ise %53,84 dür.

Grafik 4: 2019 Yılında Rekabet İhlaline Konu Olan İlk Beş Sektör

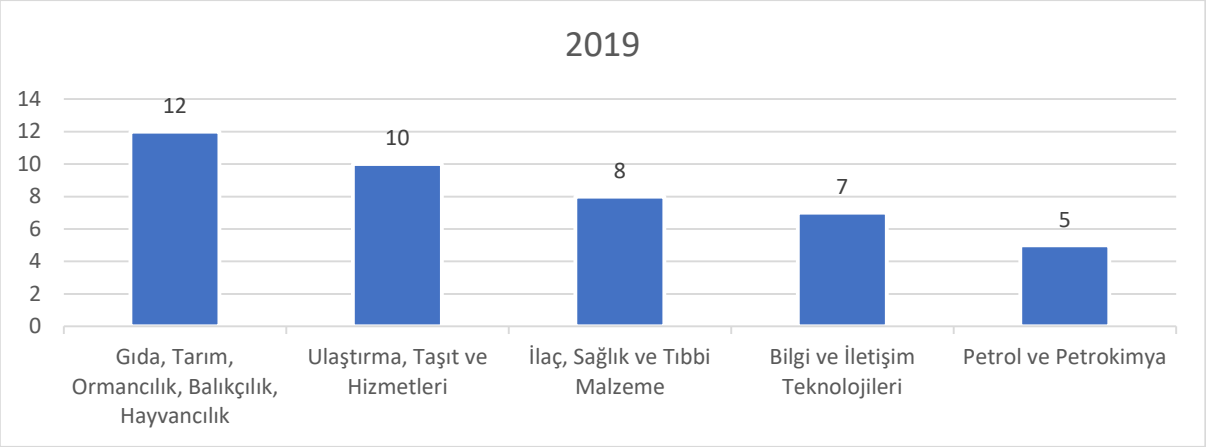

Kaynak: (Rekabet Kurumu, 2020).

2019 yılındaki soruşturmalarda en çok adı geçen sektörler gıda, tarım, ormancılık, balıkçılık, hayvancılık; ulaştırma, taşıt ve hizmetleri; ilaç, sağlık ve tıbbi malzeme; bilgi ve iletişim teknolojileri ile petrol ve petrokimya olduğu görülmektedir. Bu sektörler, 2019 yılında Rekabet Kurulunun sonuçlandırdığı toplam 69 dosyadan 42'sini oluşturmaktadır. Toplam rekabet ihlali dosya sayısının içindeki payları ise %60,87'dir.

Grafik 5: 2018 Yılında Rekabet İhlaline Konu Olan İlk Beş Sektör

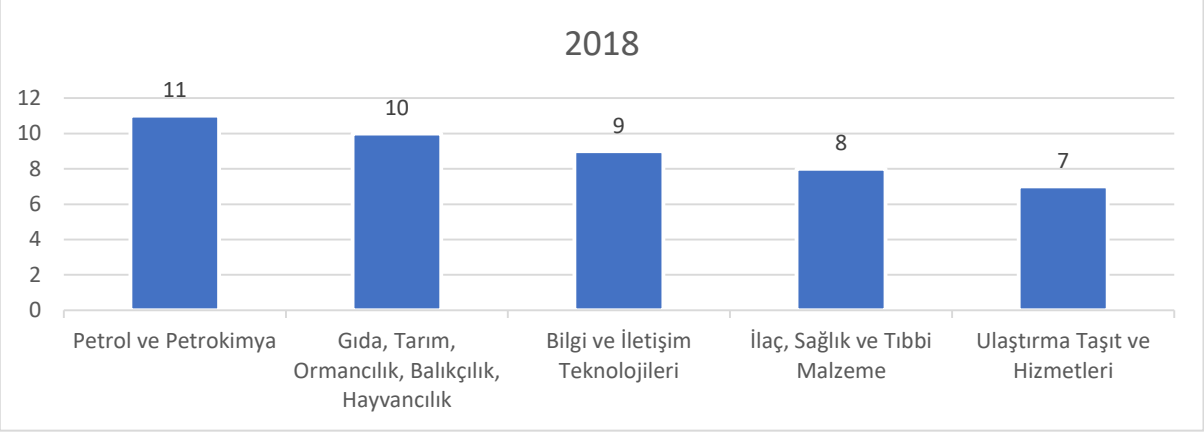

Kaynak: (Rekabet Kurumu, 2019).

2018 yılında rekabet ihlali soruşturmalarına en sık konu olan sektörlerin petrol ve petrokimya; gıda, tarım, ormancılık, balıkçılık, hayvancılık; bilgi ve iletişim teknolojileri; ilaç, sağlık ve tıbbi Malzeme ile ulaştırma, taşıt ve hizmetleri olduğu görülmektedir. Bu sektörler, Rekabet Kurulu tarafından 2018'de sonuçlandırılan toplam 88 dosyadan 45'ini oluşturmaktadır. Toplam rekabet ihlali dosya sayısının içindeki payları ise 51,13'tür.

Grafik 6: 2017 Yılında Rekabet İhlaline Konu Olan İlk Beş Sektör

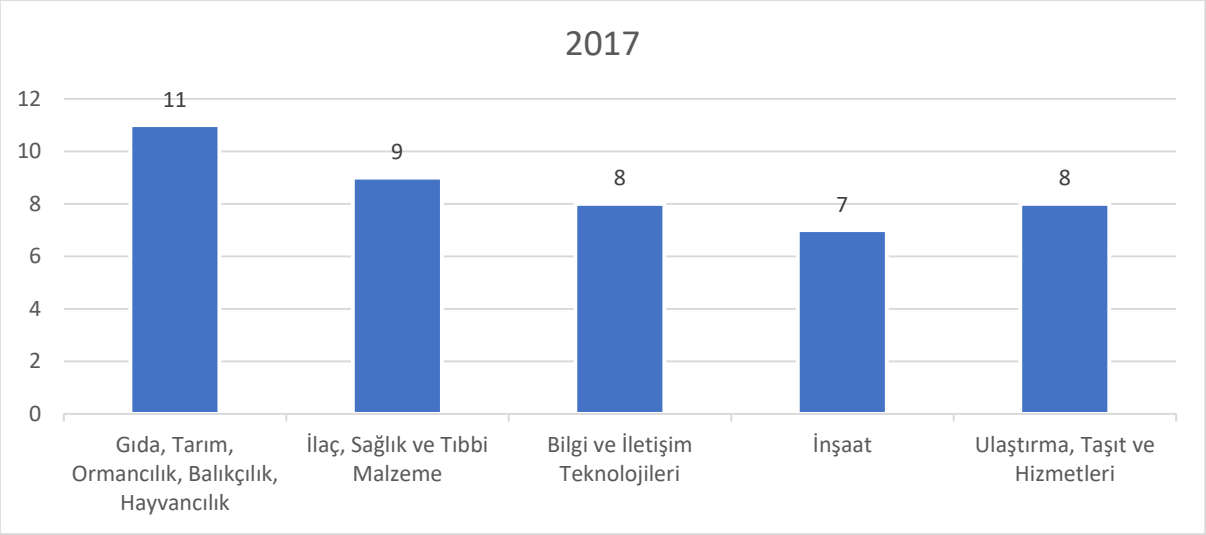

Kaynak: (Rekabet Kurumu, 2018).

2017'de rekabet ihlali soruşturmalarına en sık konu olan sektörlerin gıda, tarım, ormancılık, balıkçılık, hayvancılık; ilaç, sağlık ve tıbbi malzeme; bilgi ve iletişim teknolojileri; inşaat; ulaştırma, taşıt ve hizmetleri olduğu görülmektedir. Bu sektörler, Rekabet Kurulu tarafından 2017'de sonuçlandırılan toplam 80 dosyadan 41'ini oluşturmaktadır. Toplam rekabet ihlali dosya sayısının içindeki payları ise %51,25'tir.

Grafik 7: 2016 Yılında Rekabet İhlaline Konu Olan İlk Beş Sektör

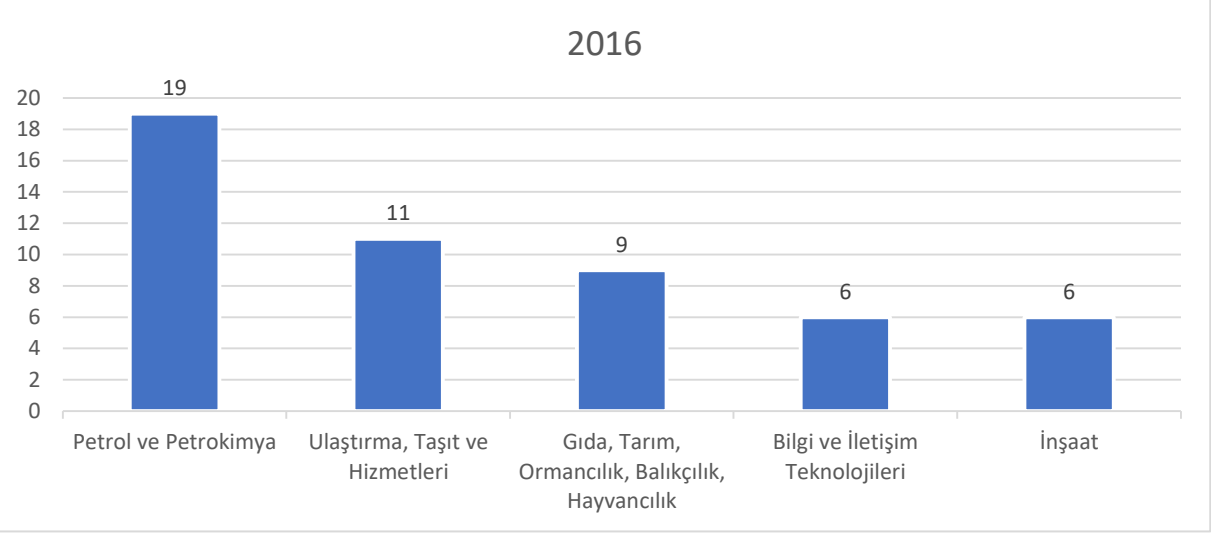

Kaynak: (Rekabet Kurumu, 2017).

2016 yılında rekabet ihlali soruşturmalarında en çok adı geçen sektörlerin petrol ve petrokimya; ulaştırma, taşıt ve hizmetleri; gıda, tarım, ormancılık, balıkçılık ve hayvancılık; bilgi ve iletişim teknolojileri ile inşaat olduğu görülmektedir. Bu beş ana sektör, Rekabet Kurulu tarafından 2016

yılında karara bağlanan toplam 83 dosyadan 51'ini oluşturmaktadır. Toplam rekabet ihlali dosya sayısının içindeki payları ise %61,44'tür.

Grafik 8: 2015 Yılında Rekabet İhlaline Konu Olan İlk Beş Sektör

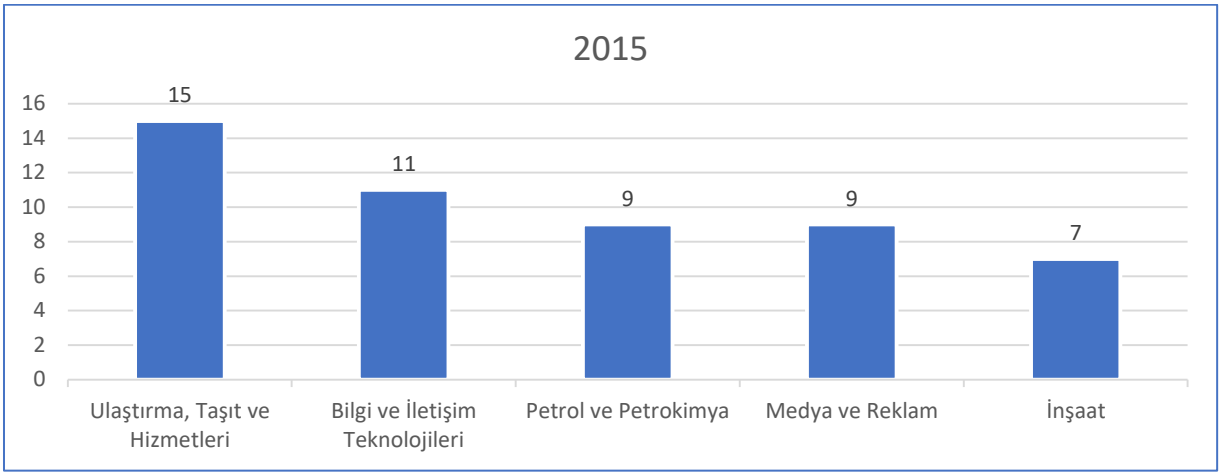

Kaynak: (Rekabet Kurumu, 2016).

2015 yılında rekabet ihlali soruşturmalarına en sık konu olan sektörlerin ulaştırma, taşıt ve hizmetleri; bilgi ve iletişim teknolojileri; petrol ve petrokimya; medya ve reklam ile inşaat olduğu görülmektedir. Bu beş ana sektör, Rekabet Kurulu tarafından 2015 yılında karara bağlanan toplam 89 dosyadan 51'ini oluşturmaktadır. Toplam rekabet ihlali dosya sayısının içindeki payları ise %57,30'dur.

Grafik 9: 2014 Yılında Rekabet İhlaline Konu Olan İlk Beş Sektör

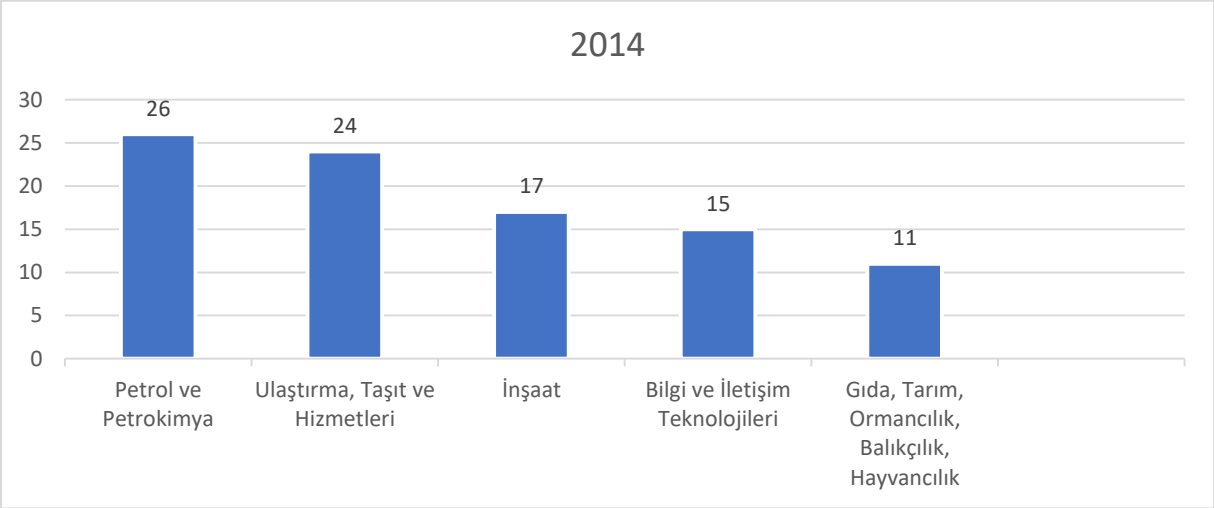

Kaynak: (Rekabet Kurumu, 2015).

2014 yılında rekabet ihlali soruşturmalarına en sık konu olan sektörlerin petrol, petrokimya ve petrol ürünleri; ulaştırma, taşıt ve hizmetleri; inşaat; bilgi ve iletişim teknolojileri ürün ve hizmetleri ile gıda, tarım, ormancılık, balıkçılık, hayvancılık olduğu görülmektedir. Bu beş ana sektör, Rekabet Kurulu tarafından 2014 yılında karara bağlanan toplam 163 dosyadan 93'ünü oluşturmaktadır. Toplam rekabet ihlali dosya sayısının içindeki payları ise 57,05'tir.

Grafik 10: 2013 Yılında Rekabet İhlaline Konu Olan İlk Beş Sektör

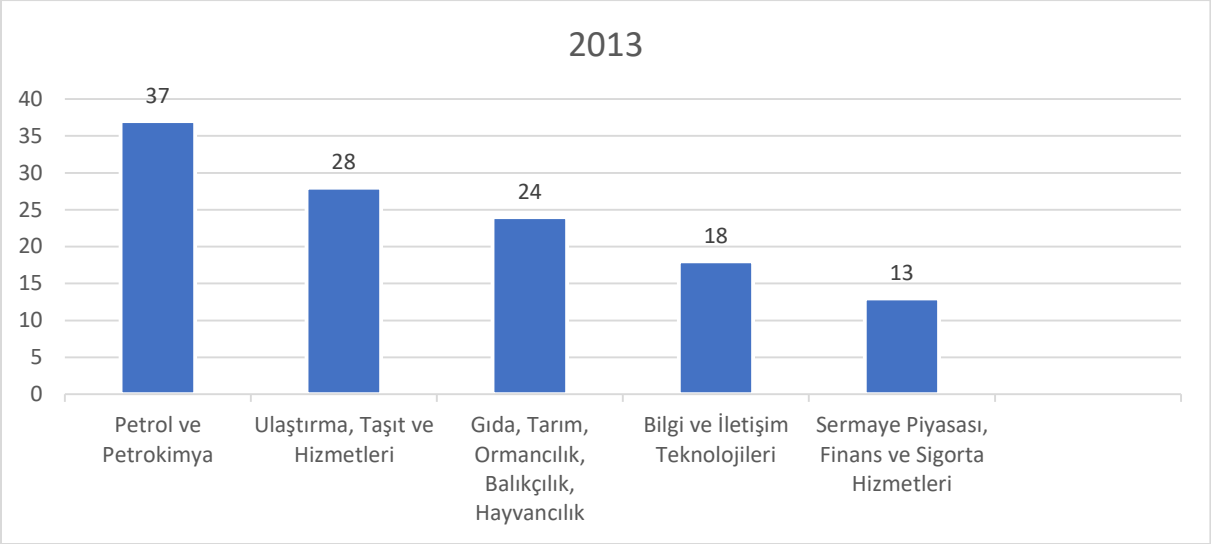

Kaynak: (Rekabet Kurumu, 2014).

2013 yılında rekabet ihlali soruşturmalarına en sık konu olan sektörlerin petrol, petrokimya ve petrol ürünleri; ulaştırma, taşıt ve hizmetleri; gıda, tarım, ormancılık, balıkçılık, hayvancılık; bilgi ve iletişim teknolojileri ürün ve hizmetleri ile sermaye piyasası, finans ve sigorta hizmetleri olduğu görülmektedir. Bu beş ana sektör, Rekabet Kurulu tarafından 2013 yılında karara bağlanan toplam 191 dosyadan 120'sini oluşturmaktadır. Toplam rekabet ihlali dosya sayısının içindeki payları ise %62,82'dir.

Grafik 11: 2012 Yılında Rekabet İhlaline Konu Olan İlk Beş Sektör

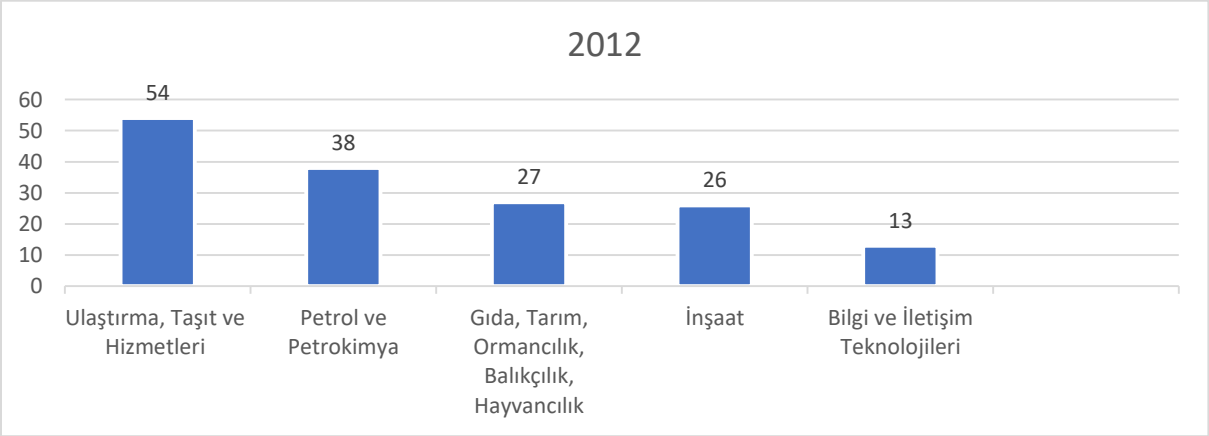

Kaynak: (Rekabet Kurumu, 2013).

2012 yılında rekabet ihlali soruşturmalarına en sık konu olan sektörlerin ulaştırma, taşıt ve hizmetleri; petrol, petrokimya ve petrol ürünleri; gıda, tarım, ormancılık, balıkçılık, hayvancılık; inşaat hizmet ve malzemeleri ile bilgi ve iletişim teknolojileri ürün ve hizmetleri olduğu görülmektedir. Bu beş ana sektör, Rekabet Kurulu tarafından 2012 yılında karara bağlanan toplam 303 dosyadan 169'unu oluşturmaktadır. Toplam rekabet ihlali dosya sayısının içindeki payları ise %55,77'dir.

Grafik 12: 2011 Yılında Rekabet İhlaline Konu Olan İlk Beş Sektör

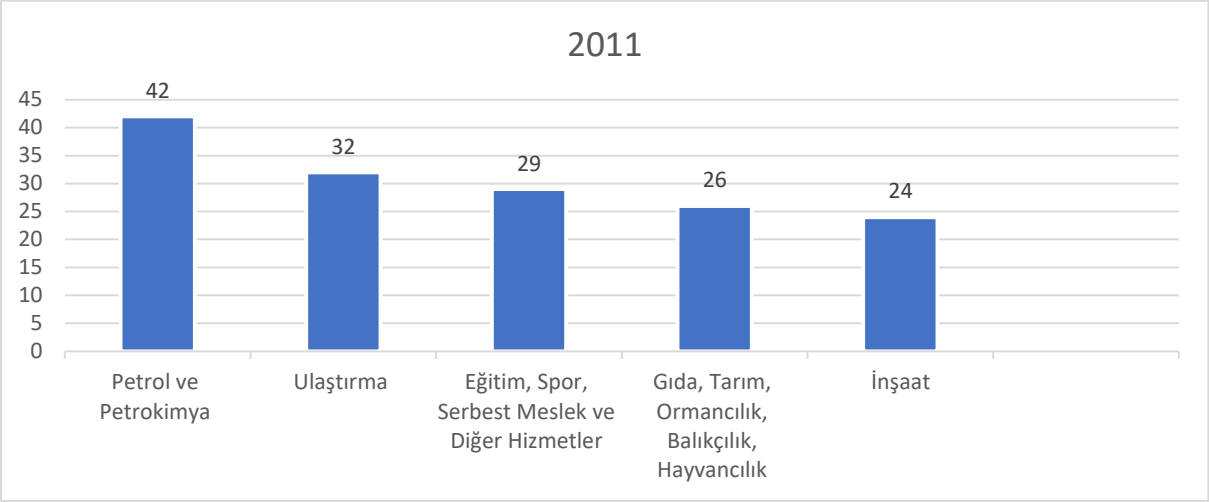

Kaynak: (Rekabet Kurumu, 2012).

2011'de ise rekabet ihlali soruşturmalarında en çok adı geçen sektörlerin ise petrol, petrokimya ve petrol ürünleri; ulaştırma; eğitim, spor, serbest meslek ve diğer hizmetler; gıda ürünleri ve içecekler ile inşaat, çimento ve diğer inşaat malzemeleri olduğu görülmektedir. Bu beş ana sektör, Rekabet Kurulu tarafından 2011 yılında karara bağlanan toplam 283 dosyadan 146'sını oluşturmaktadır. Toplam rekabet ihlali dosya sayısının içindeki payları ise %51,59'dur.

Grafik 13: Kanun'un 4. ve 6. Maddeleri Kapsamında Sonuçlandırılan Dosyalar

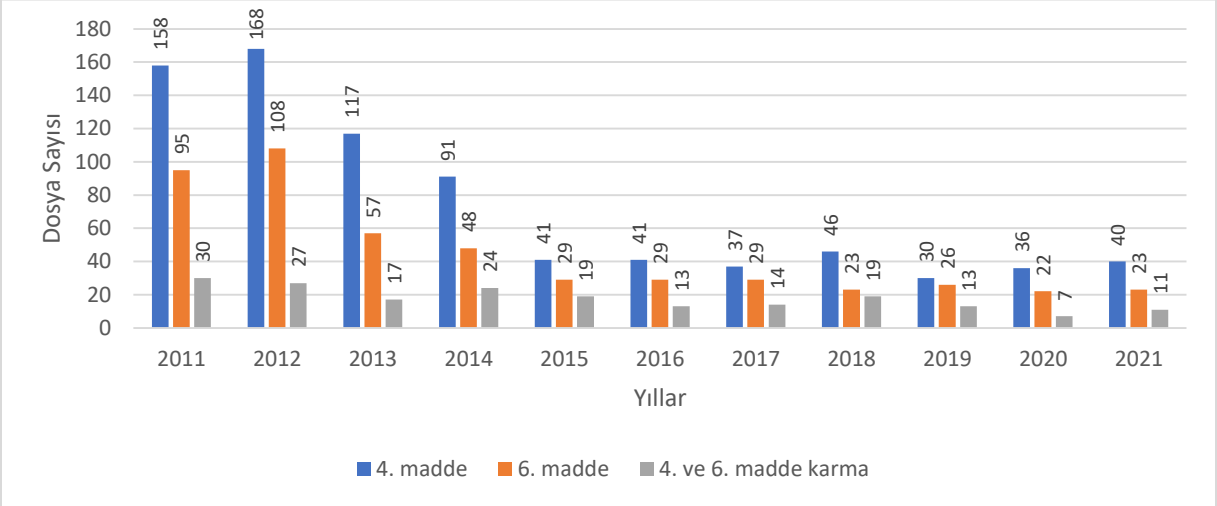

Kaynak: (Rekabet Kurumu, 2022b).

Rekabet ihlalleri kapsamında sonuçlandırılan dosyalar 4. ve 6. madde kapsamında incelendiğinde 2011 yılında 4. madde dosya sayısının 158, 6. madde dosya sayısının 95 ve karma dosya sayısının 30 olduğu görülmektedir. 2012 yılında sonuçlandırılan 4. madde dosya sayısı %6,33'lük artışla 168 olmuştur. 6. madde dosya sayısı %13,68'lik artışla 108 olmuştur. 4. ve 6. madde karma dosya sayısı ise %10 azalarak 27'ye gerilemiştir.

2013 yılındaki sonuçlandırılan 4. madde dosya sayısı, 2012 yılına göre %30,36 azalarak 117 olmuştur. Sonuçlandırılan 6. madde dosya sayısı 2012 yılına göre %47,22 azalarak 57'ye gerilemiştir. Sonuçlandırılan karma dosya sayısı ise %29,17'lik düşüşle 17 olduğu görülmektedir. 2014 yılında sonuçlandırılan rekabet ihlali dosya sayıları bir önceki yılla kıyaslandığında, 4. madde 117'den 91'e ve 6. madde 57'den 48'e düşerken, karma madde 17'den 24'e yükselmiştir.

2015 yılında 4. madde kapsamında sonuçlanan rekabet ihlali dosya sayısı 2014 yılına göre %54,95 azalarak 41, 6. madde kapsamında sonuçlanan rekabet ihlali dosya sayısı %39,58 azalarak 29, 4. ve 6. madde karma kapsamında sonuçlanan rekabet ihlali dosya sayısı %20,83 azalarak 19'a gerilediği görülmektedir. Rekabet ihlali uygulamalarına yönelik sonuçlanan dosya sayısı 2011'den 2015 yılına kadar düzenli olarak azaldığı dikkat çekmektedir. 2011-2015 dönemini kapsayan beş yıldaki rekabet ihlaline ilişkin verilen kararlar göz önüne alındığında, toplam ihlal kararları içindeki ağırlıkları değişse de çoğunluğunun 4. madde kararlarından oluştuğu görülmektedir.

2016 yılında sonuçlandırılan rekabete aykırı uygulamalara ilişkin dosyaların konularına göre dağılımına bakıldığında 41'inin RKHK'nin 4. maddesini, 29 tanesinin ise RKHK'nin 6. maddesini ve 13'ünün de RKHK'nin 4. ve 6. maddelerini ihlal ettiği görülmektedir. 2015 yılıyla kıyaslandığında 4. ve 6. madde ihlal sayısında herhangi bir düşüş söz konusu olmadığı, 4. ve 6. madde karma ihlal sayısında ise %31,58'lik bir düşüş meydana gelmiştir.

2017 yılında 4. madde kapsamında sonuçlanan rekabet ihlali dosyası 2016 yılına göre dört azalarak 37 olurken 6. madde kapsamında sonuçlanan rekabet ihlali dosya sayısında herhangi bir oynama meydana gelmemiş ve 29'da kalmıştır. 4. ve 6. madde karma kapsamında sonuçlanan rekabet ihlali dosya sayısı ise bir artarak 14 olmuştur. 2018 yılındaki sonuçlandırılan 4. madde dosya sayısında 2017 yılına kıyasla %24,32'lik artışla 46 ve 4. ve 6. madde karma dosya sayısının %35,71'lik artışla 19 olduğu görülmektedir. Sonuçlandırılan 6. madde dosya sayısı ise 2017 yılına kıyasla %20,69'luk düşüşle 23 olmuştur.

2019 yılında sonuçlanan rekabete aykırı ihlallerin dağılımı kanunun ilgili maddeleri kapsamında incelendiğinde 30'unun Kanun'un 4. maddesini, 26'sının Kanun'un 6. maddesini ve 13'ünün de RKHK'nin hem 4. Hem de 6. maddesini ihlal ettiği görülmektedir. 2018 yılıyla karşılaştırıldığında 4. maddenin %34,78 oranında ve 4. ve 6. madde karma ihlal sayısının %31,58 oranında azalmıştır. 6. madde ihlal sayısında ise %13,04'lük artış meydana gelmiştir. 2020 yılındaki sonuçlandırılan 4. madde rekabet ihlali dosya sayısı 2019 yılına göre %20 artarak 36 olmuştur. Sonuçlandırılan 6. madde rekabet ihlali dosya sayısı 2019 yılına göre %15,38 azalarak 22'ye ve sonuçlandırılan 4. ve 6. madde karma rekabet ihlali dosya sayısı ise %46,15'le 7'ye gerilemiştir

2013 yılındaki sonuçlandırılan 4. madde dosya sayısı, 2012 yılına göre %30,36 azalarak 117 olmuştur. Sonuçlandırılan 6. madde dosya sayısı 2012 yılına göre %47,22 azalarak 57'ye gerilemiştir. Sonuçlandırılan karma dosya sayısı ise %29,17'lik düşüşle 17 olduğu görülmektedir. 2014 yılında sonuçlandırılan rekabet ihlali dosya sayıları bir önceki yılla kıyaslandığında, 4. madde 117'den 91'e ve 6. madde 57'den 48'e düşerken, karma madde 17'den 24'e yükselmiştir.

Son olarak 2021 yılı sonuçlanan rekabet ihlali dosyaları bir önceki yılla karşılaştırıldığında 4. maddenin dört artarak 40'a, 6. maddenin bir artarak 23'e ve 4. ve 6. madde karmanın dört artarak 11'e yükseldiği görülmektedir. Sonuç olarak, 2011-2021 yıllarını kapsayan her dönemde Kanun'un 4. maddesini ihlal eden dosyaların oranı Kanun'un 6. maddesini ihlal eden dosyaların oranından daha yüksek olduğu söylenebilir.

3. Sonuç

Rekabet Kurumu tarafından uzun yıllardır uygulanan mevzuatlar, kanunlar ve kurallar son yıllarda daha keskin şekilde uygulanmaya başlamıştır. Rekabet Kurumu misyonu doğrultusunda tüketici yönünden faydayı artırıcı, piyasada rekabet mekanizmasının sağlıklı ilerlemesi açısından dengeleri sağlayıcı, uluslararası rekabet gücünü artırmaya yardımcı olması için güncellenmiş ve etkilerini yıllara

yayarak olumlu bir şekilde görmeye başlamıştır. Tüketiciler, iş çevreleri, kamu kurum ve kuruluşları arasındaki rekabet kültürü, rekabet kültürünün ülkede hızla benimsenmesini ve uygulanmasını sağlamaktadır. Rekabet kurumları, rekabet kültürünün oluşturulması ve geliştirilmesi için sempozyum, seminer, konferans ve eğitim faaliyetleri düzenlemeli, yazılı ve görsel medya kanallarından yararlanmalı, uygulama ve mevzuata ilişkin açıklayıcı kılavuzlar yayınlamalıdır. Bu görev ve sorumluluğun bilincinde olan Rekabet Kurumu, ülkedeki rekabet kültürünün oluşması ve geliştirilmesi için çaba göstermektedir (Rekabet Kurumu, 2019:129).

2011-2021 yılları rekabet ihlallerine ilişkin sonuçlandırılan dosya sayısı ortalaması 135 olarak bulunmuştur. 2011-2014 yılları arasında rekabet ihlallerine ilişkin sonuçlandırılan rekabet ihlali dosya sayısı ortalamanın üzerinde seyrederken, 2015 yılı itibariyle ciddi bir azalış göstermiştir. 2011-2021 yılları arasında sonuçlandırılan rekabet ihlallerinin sektörel dağılımına bakıldığında sayılar yıllar içinde değişiklik gösterse de çoğunlukla benzer sektörlerin ihlale konu olduğu ve fazla değişmediği görülmektedir. Ancak son yıllarda internetin gelişmesi ve çeşitli pazarların oluşmasıyla bilgi ve iletişim teknolojileri sektörünün rekabet ihlallerine daha fazla konu olduğu söylenebilir.

2011-2021 yılları arasında 4. madde kapsamında sonuçlandırılan dosya sayısı ortalaması 73 olarak bulunmuştur. 2011-2014 yıllarına kadar sonuçlandırılan dosya sayısı ortalamanın üzerindeyken, 2015 yılından sonra sonuçlandırılan dosya sayısında ciddi bir azalma meydana gelerek ortalamanın altında kalmıştır. Son 11 yılın 6. madde kapsamında sonuçlandırılan dosya sayısı ortalaması 41 olarak bulunmuştur. 2011-2014 yıllarına kadar sonuçlandırılan dosya sayısı ortalamanın üzerinde kaldığı görülmektedir. 2015 yılından sonra ise sonuçlandırılan dosya sayısında ciddi bir azalma meydana gelerek ortalamanın altında kaldığı görülmektedir. Son 11 yılın 4. ve 6. Madde karma kapsamında sonuçlandırılan dosya sayısı ortalaması 17 olarak bulunmuştur. 2011-2013 yılları arasında sonuçlandırılan dosya sayısı ortalamanın üzerinde kalmıştır. 2014 sonrasında sonuçlandırılan dosya sayısı ortalama çevresinde seyretmiştir. 2015 yılından sonra sonuçlandırılan dosya sayılarındaki düşüşün Rekabet Kurumu tarafından uzun süredir üzerinde çalışılan "Rekabetin Korunması Hakkında Kanun Değişikliği" tasarısının oluşturulmasıyla bağlantılı olabileceği düşünülmektedir. Sonuç olarak, Rekabet Kurumun yürüttüğü faaliyetlerle birlikte 2011-2021 yılları arasında sonuçlanan rekabet ihlal sayılarında önemli bir düşüş yaşanması, rekabet kültürünün oluşmaya başladığının ve gelişmeye devam ettiğinin bir göstergesidir.

Kaynakça

Aslan, Y. (2020). *Rekabet Hukuku Dersleri* (7. Baskı). Ekin Kitabevi. Bursa.

Durmaz, A. F., Karaman, D., Sasani, S., Deringöl, S., & Güngör, H. E. (2022). Türkiye'de Rekabet Hukuku ve Rekabet Kurumunun Tarihi. *Ankara Barosu Dergisi*, *3*, 439–467.

Esen, Ş. (2010). Rekabet Politikası, Rekabet Hukuku ve Rekabet Hukukundan Beklentiler. *Bartın Üniversitesi İİBF Dergisi*, *1*(2), 1–14.

Rekabet Kurumu. (2012). *2011 Yılı Faaliyet Raporu*. https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/faaliyet-raporlari/13-pdf, (21.06.2022).

Rekabet Kurumu. (2013). *2012 Yılı Faaliyet Raporu*. https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/faaliyet-raporlari/14-pdf, (21.06.2022).

Rekabet Kurumu. (2014). *2013 Yılı Faaliyet Raporu*. https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/faaliyet-raporlari/15-pdf, (21.06.2022).

Rekabet Kurumu. (2015). *2014 Yılı Faaliyet Raporu*. https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/faaliyet-raporlari/16-pdf, (21.06.2022).

Rekabet Kurumu. (2016). *2015 Yılı Faaliyet Raporu*. https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/faaliyet-raporlari/17-pdf, (21.06.2022).

Rekabet Kurumu. (2017). *2016 Yılı Faaliyet Raporu*. https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/faaliyet-raporlari/18-pdf, (21.06.2022).

Rekabet Kurumu. (2018). *2017 Yılı Faaliyet Raporu*. https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/faaliyet-raporlari/19-20181127091516520.pdf, (21.06.2022).

Rekabet Kurumu. (2019a). *2018 Yılı Faaliyet Raporu*. https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/faaliyet-raporlari/20-20190409142555869-pdf, (21.06.2022).

Rekabet Kurumu. (2019b). *Rekabet Terimleri Sözlüğü. https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/geneldosya/rk-terimleri-sozlugu-2018-pdf, (21.06.2022).*

Rekabet Kurumu. (2020). *2019 Yılı Faaliyet Raporu*. https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/faaliyet-raporlari/2019-yillik-rapor-20200306140804136-pdf, (21.06.2022).

Rekabet Kurumu. (2021). *2020 Yılı Faaliyet Raporu*. https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/faaliyet-raporlari/rk-yillik-rapor-2020-20210402165321118-pdf, (21.06.2022).

Rekabet Kurumu. (2022a). *2021 Yılı Faaliyet Raporu*. https://www.rekabet.gov.tr/Dosya/faaliyet-raporlari/faaliyetraporu2021-20220425160848388-pdf, (21.06.2022).

Rekabet Kurumu. (2022b). *Rekabet Kurumu Faaliyet Raporları*. https://www.rekabet.gov.tr/tr/Sayfa/Kurumsal/faaliyet-raporlari, (21.06.2022).

Crisis Management in the Sports Sector: The Case of Covid-19

Arş. Gör Bekir Furkan TÜZER
Selçuk Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi
Doç. Dr. Havva DEMİREL
Selçuk Üniversitesi Spor Bilimleri Fakültesi
Ebru UYSAL
Selçuk Üniversitesi

Abstract

The aim of this study is to examine the crisis management in the sports sector during the Covid-19 pandemic. Since its first agenda in December 2019, Covid-19, which started in Wuhan, China and was reported as a global epidemic, has taken the whole world under its influence. Undoubtedly, it has caused great damage to education, sports, health, culture, art, economy and tourism sectors. The fact that the sports sector has a great economic power throughout the world has caused it to be one of the sectors that suffered the most in this process. The sports sector, which has been deeply injured economically by the organizations postponed and canceled due to the pandemic, has been exposed to various measures and restrictions, and the relatively correct management of the crisis situation that emerged in this process, which was caught unprepared, has caused considerable damage. The emphasized importance of regular physical activity in the prevention and treatment of cardiovascular and metabolic diseases has been hindered, thus causing great harm to stay healthy as well as economic losses. Not playing the competitions deprived clubs and organizations of approximately $50 billion in broadcast rights revenues. In this case, athletes, coaches, staff, fans, facilities and operators were most directly affected. Covid-19, which caused us to face very different results compared to the previous epidemics, has clearly shown us what can be done in case of a possible crisis in the coming years. As a result, the Covid-19 outbreak has revealed the fact that crisis management plans should be made in the most accurate way. In addition, the current pandemic period has directed people to recreational sports fields, so it is a sad fact that expectations on the birth of new talents and the performances of successful athletes cannot be met until the traces and concerns disappear in time. In addition, supporting each individual's participation in physical activity will enable them to be more resistant to diseases. Including the technological developments that may arise in the following years in the crisis management and planning for the future will also prevent possible serious consequences.

Keywords: Covid-19, Crisis Management, Sports Industry

Introduction

As with most pandemics, COVID-19 can be defined as a global emergency management, the process of taking action with available resources to normalize life, contain or even stop the spread of the disease (Nkuda and Okocha 2021). From the past to the present, many epidemics have occurred in the history of the world, affecting people's lives directly and indirectly. Today's pandemic, defined as COVID-19 by the World Health Organization (WHO), has taken its place among epidemic diseases. COVID-19 first appeared in Wuhan, China on December 1, 2019 in the world, and then continued to spread in other Asian countries such as Thailand, Japan and South Korea. The fact that it is contagious in every age group has accelerated the spread of the virus to large masses in a short time and in a devastating way, and the cases have gradually increased in European countries and the USA. Many restrictions were put in place to stop the spread of the virus, but as time passed, the virus

spread and reached as far as India, South America, Russia and Africa (Brody et al 2020). Many governments have taken similar measures. Maintaining social distance, suspending the operation of schools, universities, sports facilities; Some of these measures are ensuring that people stay at home by completely locking social life in some countries and banning almost all public events, including sports competitions (Hammerschmidt et al. 2021).

Planning, organizing (organizing), directing, coordination and control (supervision) that contemporary management scientists deal with in five functions in management functions (Schermerhorn 2010, Robbins et al 2011, Amah and Nkuda 2014, Nkuda and Ekeins 2016, Nkuda 2017, Şimşek and Çelik 2017) technically guides the steps to be followed in order to affect the transmission of COVID-19. Crises that may occur before, during and after the event are inevitable in the control of viral infections similar to COVID-19, which have always existed throughout history and encountered with different qualities at different times, and it is true and effective to overcome these crises with the slightest debris. undergoes a crisis management planning. First of all, the definition of the occurrence, then how to provide isolation, then how to follow up with contacts and the treatment process of positive cases, and the continuity and applicability of the measures while the case continues should also be considered as a priority. The use of disinfectants containing alcohol, frequent washing of hands and the use of masks, not exposing others to contact with respiratory waste (such as coughing, sneezing), being isolated at home and maintaining social distance are emphasized by health authorities (OSHA 2020) and take a long time. are the measures implemented in the public as a result of studies. However, today, the measures and practices taken for the COVID-19 pandemic have made most countries unsuccessful in managing the emerging crisis. Studies on the pandemic, which has recently been the subject of research with an increasing impact and have a global impact, indicate that, with the exception of a few cases, the performance and continuity of most commercial enterprises and sectors have been significantly disrupted. (Bayoud et al 2012, Rizman et al 2017, Huang et al 2020, Haudi et al 2020).

Connolly explains in his research that the United Kingdom is managing the pandemic process in collaboration with UK institutions such as the Public Health Agency of England, the Commission's Health Security Committee and its EU counterparts through the European Center for Disease Prevention and Control, as well as with the World Health Organization (Connolly 2019).

Covid-19, which had similar features with the normal flu disease at the beginning, emerged as a disease that was difficult to distinguish and to follow, and then thousands of people were hospitalized with similar symptoms and lost their lives. Thus, the virus has been identified worldwide and can be distinguished from other epidemic diseases (Brody et al 2020). According to the source of the World Health Organization (2020), the number of confirmed cases worldwide as 68,845,368 is noteworthy, and 1,570,304 of these figures were recorded as of 11 December 2020. At the same time, the number of confirmed cases in Africa reached 1,585,594.

Crises are an absolute threat to countries, regardless of health, security or policy. Likewise, the COVID-19 pandemic period has created similar challenges for public administrators. Harming the fundamental values and functioning of organizations, systems or societies and being perceived as such by those concerned are the most basic features of crises. Crisis management demands decisive responses and requires timely action to anticipate or mitigate negative consequences. As time progresses in crises, it creates pressure on institutions or organizations, and the irreversible consequences of exponentially progressing epidemics are inevitable (Boin et al 2020). The causes, dimensions, solution alternatives and results of crises bring some uncertainties (Boin et al. 2018). Therefore, crises are full of unexpected surprises and often unpredictable vulnerabilities (Parker et al 2009).

The initial confrontation with such a threat is very challenging for managers as it is unconfirmed, uncertain, contradictory and incomplete. When the first case of COVID-19 was detected in Europe,

the ongoing and devastating pandemic was fraught with uncertainty and national health authorities were often delayed and reacted differently. In the first stage of the crisis, crisis managers need to determine the threatening nature of the events, who they should protect against what, what their strategic planning is, and how the event will develop in the future (Kuipers 2022). Just as an unusual and unexpected situation that occurs in any system that ensures the continuity of life in the living body puts other systems at risk until the diagnosis and treatment stage and is seen as first-degree physicians, this situation is also the same for states in times of crisis. When faced with a threat as a society, the interlocutor is state institutions and organizations that are responsible for social security and therefore hold accountability and expect a response (Boin et al. 2018). Public institutions are key points that will produce effective solutions to security vulnerabilities, threats and crises. The protection of societies is the primary duty of states and citizens expect to be defended against all possible dangers (Pursiainen 2017).

The Covid-19 pandemic has not only restricted people's entire lives, but has also caused many crises to emerge. It has directly affected many different fields such as industry, education, transportation, tourism and sports, especially the health sector (Üçüncüoğlu et al. 2021). On the other hand, Covid-19 not only occupied the agenda with the news of the disease, but also greatly affected and damaged the sports industry (Alam and Abdurraheem 2021). Especially the ban and postponement of professional sports organizations have hit the sports economy. Football, one of the sports branches that has the largest sports participant in the world and also affects the economy and cultural sectors, has inflicted a great loss on the sports economy. Restriction of football competitions and not playing in some countries are the main reasons for this loss (Hammerschmidt et al. 2021). It is seen that Covid-19 has caused great damage in the global economy (Nkuda and Okocha 2021) and especially in the sports sector, which has not yet been compiled.

On the other hand, the lives of millions of people employed in these sectors and making financial gains have been affected by the pandemic. There has been a great decrease in the museum, store and team support tour revenues that clubs all over the world get from tourists. According to the information reported by the Bayern Munich club from Allianz Arena in 2019, it was announced that it earned approximately 7 million euros from soft drinks, sandwiches and regular drinks. It has also been reported that he earned 10 million euros from Bayern Munich museum visits. These amounts have drawn a good picture for the competitions before the start of the pandemic. These revenues could not be obtained in the competitions that continued behind closed doors. In addition, the fact that the stands were completely empty reduced the feeling of the game and the audience of the broadcasting companies gradually decreased. With the onset of the pandemic, the sports industry has become more sensitive; clubs, sports organizations and broadcasting companies have suffered large-scale financial losses and have started efforts to take measures against the crisis to eliminate the damage (Alam and Abdurraheem 2021).

Effects of Covid-19 on Sports Organizations

Sport means much more than just a game that has rules and is played for the purposes of winning, succeeding and winning. With its dimensions such as health, fitness and economy, sports include many other gains that motivate people. Sports is a very important mass phenomenon that contributes to the country's economy and the global image reputation of countries thanks to successful athletes, and provides positive support in investment and cooperation (Aziz et al 2012). It is also known that sports are one of the most active industries that provide large amounts of capital to today's economy. Skoko explained that not only the countries hosting the sports events but also the participating countries make a profit. According to Skoka, while sports organizations stage impressive images, they also establish emotional bonds between the nations of the world (Skoko 2009). For exactly these reasons, every formation that will disrupt the sports sector such as Covid-19 expects an effective and applicable crisis management process and strategy.

The Covid-19 pandemic has dealt a huge blow to the sports industry. Many professional leagues have been suspended, postponed or canceled. The estimated annual revenue of the world sports industry is $171 billion from professional sports; $270 billion in retail sales; $115 billion in club and gym revenues; Infrastructure, food, beverage and betting, 200 billion dollars in total, 756 billion dollars (Table 1). Millions of occupations around the world, including these incomes, are at risk due to the pandemic. Service industries associated with clubs, such as transport, infrastructure, tourism, travel and media, have also been directly affected.

Table 1. Total Revenues of the Sports Sector (Billion Dollars)

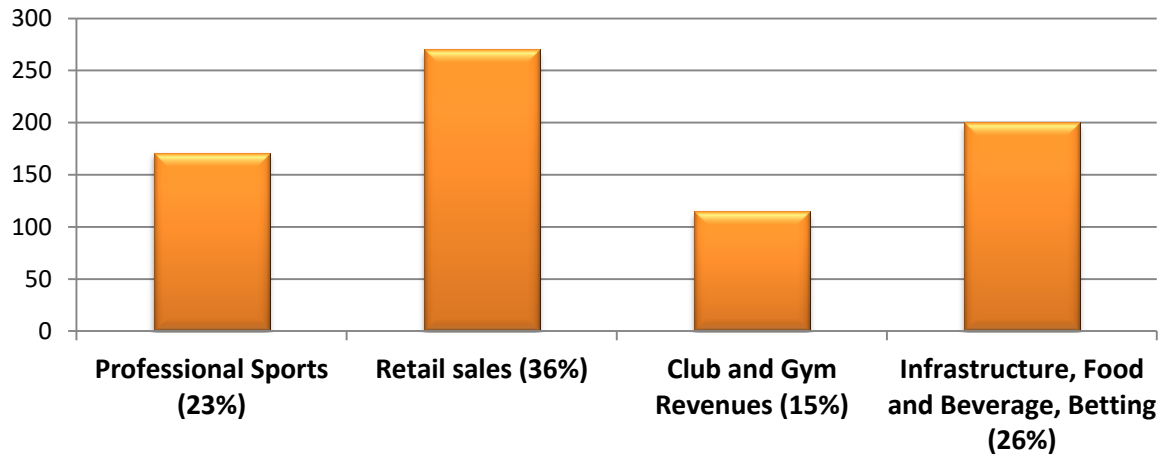

Reference: (Alam and Abdurraheem 2021).

Considering the sports organizations around the world, the continuity of these organizations has been damaged by various decisions in many different countries and branches due to the pandemic. Some countries have suspended these organizations, some have registered the league directly, and some have taken cancellation decisions. The COVID-19 pandemic in early 2020 has suspended many league seasons around the world, and UEFA has made an unprecedented decision to postpone the scheduled 2020 European Football Championship to 2021. This postponement decision cost UEFA an estimated 300 million euros. The possibility of completely canceling this event would cost the federation about 400 million euros (Lange 2020). Undoubtedly, the biggest crisis among these organizations was the postponement of the Tokyo 2020 Summer Olympics. Summer Olympics, which have not been held 3 times in total since the emergence of the Olympics, have been postponed for the first time in history. Even the postponement of the Tokyo Olympics, which was expected to cost 30 billion dollars, cost 5.7 billion dollars. In addition, the fact that the expected tourists did not come to the country due to the organization increased this damage even more. Such organizations quickly update their work by changing their management activities and policies in order to overcome the losses with the least damage. The figures announced, on the other hand, indicated that this amount was much higher and showed that it was approximately 1.9 billion euros (ASPOR 2020). On the other hand, the total loss of the NBA (Professional Basketball League) was announced as 650 million dollars. While the loss of income in Formula 1 approached 5 billion dollars in total with the decreases in the stock market, it was stated that the postponement of the NHL (National Hockey League) would cost 1.680 million dollars. It is estimated that WWE (World Wrestling Entertainment) will experience a loss of approximately 960 million dollars in total from broadcasting revenues. In the NCAA (American College Sports Association), the suspension of all competitions cost approximately 100 million dollars (Türkmen and Özsarı 2020).

Table 2. Possible Loss of Income (Billion Dollars)

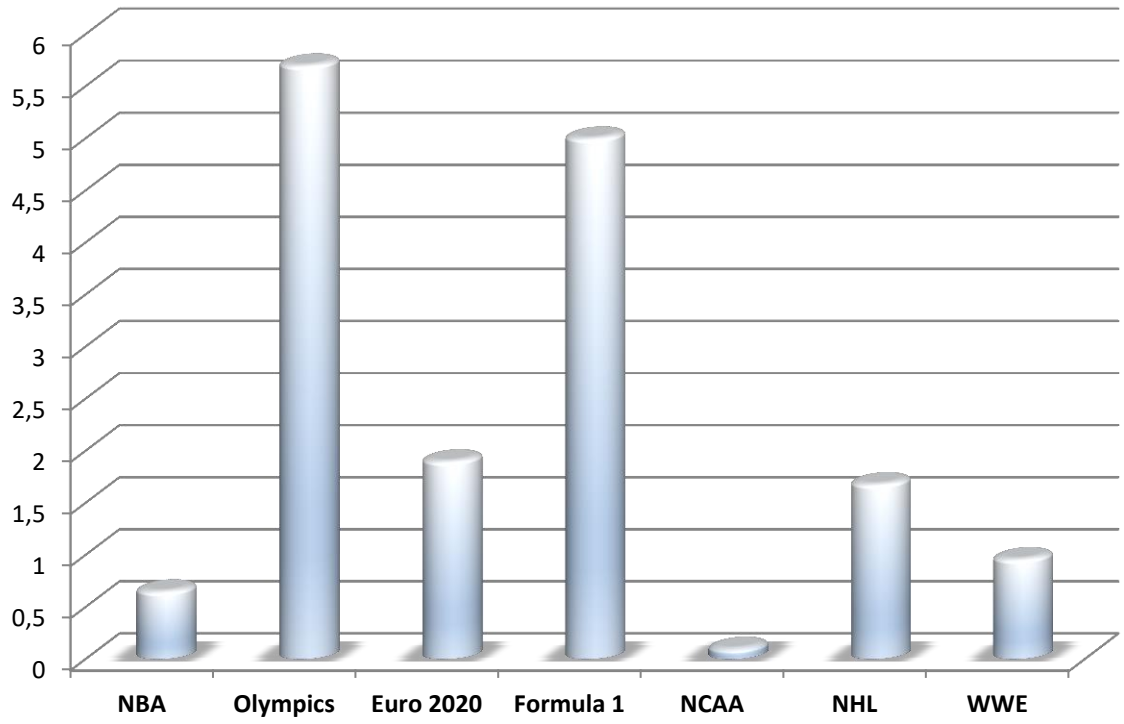

There is a source of income at the base of all organizations in the world and these income sources are gathered on 3 main income streams. These are stated as "broadcasting revenues (broadcasting)" where organizations meet with the audience, "sponsorship and advertising partnership revenues (commercial)" from organizations that support and advertise organizations, and "matchday revenues (tickets and entertainment)" from fans and participants in organizations. Sports organizations own approximately $50 billion in media rights. From this, it is understood that a club's struggle in leagues with a great power in terms of broadcasting rights will be effective for its success. For example, the Premier League has signed a broadcasting rights agreement of 12 billion dollars in 3 years. In the NBA, a 9-year $24 billion deal, MLB (Major League Baseball) has a 7-year agreement of around 5 billion dollars. In our country, a broadcasting rights agreement of around 410 million dollars was signed for the super league. However, the suspension, postponement, registration or cancellation of leagues around the world led to the inability to obtain these revenues. As a result of the Covid-19 crisis related to our research, it has been seen that in 2020, the revenue in the sports industry could fall below $74 billion, which corresponds to almost half of the predicted revenue before COVID-19 (Gough, 2020).

The increase in Covid-19 cases across Europe caused a loss of 4 billion euros in the 5 major leagues. All these financial losses have created various crisis environments in clubs and organizations, and due to the crises that have occurred, clubs have tended to take precautions and seek different ways out (Hall 2020). Therefore, it can be said that the sports sector has suffered all kinds of economic losses during the Covid-19 pandemic process. Every step of the sports industry, from athletes to teams, from leagues to media, brands and sponsors, has taken its share from this crisis (Sher and Bradford 2020).

Crisis Management in Sports Organizations

Sporting events bring with them a number of risks that cause concern for event organizers and stakeholders. The management of risk situations should be done well before events occur. A correct risk management can be seen as the key to a crisis situation. The centrality of risk management in sports in international events has gained greater importance due to the increasing popularity of sports, terrorist incidents and the media having a large press. Especially in recent years and after 9/11, studies investigating security risks and crisis management in major sports organizations have increased. Organization risk managers provide guidance on taking precautions against possible crises before sports events. Safety and security factors are at the center of a sporting event, but there are also financing, human resources, positive or negative media news and health conditions in sports. Sometimes, it is necessary to overcome the crisis by making analogies from certain strategies or situations that have occurred before, during the periods when these risks will occur (Ludvigsen et al. 2021).

The sports industry is seen as a great economic power in the world with the branches it contains and the income it earns indirectly thanks to these branches. Undoubtedly, the share of football in this industry market is quite large. The fact that football is the sports branch with the largest audience in the world also brings it to the position of having the largest economy. Therefore, the branch most affected by the Covid-19 pandemic was football. It is inevitable for clubs with large incomes such as tickets, advertisements, broadcasting rights, sponsorships to experience financial problems in times of crisis (Belli et al 2020). With the postponement of EURO 2020, sponsorship and publication revenues disappeared. This means deprivation of an income of 2 billion euros in total. On the other hand, these revenues were shared between the country federations by UEFA. It is planned that each team participating in the tournament will receive an average of 9.2 million euros, as well as income from wins and draws. However, 10 million dollars, which will be used in the sports sector, was financed by FIFA to be evaluated within the scope of combating the epidemic. This means that some of the revenues will be lost. The postponement of the leagues has caused a great financial loss for sports clubs. As a matter of fact, matchday revenues of teams such as Barcelona and Real Madrid constitute 19% of the total budget. It was determined that Arsenal experienced a 25%, Manchester United 17%, Liverpool 16% and Manchester City 10% matchday revenue loss. Due to the crisis created by the pandemic, the Manchester United club faced the risk of paying 25 million euros in compensation to the company sponsor as per the contract it signed. The loss of broadcasting revenues in the English Premier League has exceeded 1 billion euros, and this has affected broadcasting media organizations as well as clubs (Türkmen and Özsarı 2020). When we look at the revenues obtained from the annual broadcasting rights of the clubs competing in the biggest leagues of the world (Table 3), we can see that the Liverpool club puts approximately 300 million euros in its coffers. Clubs struggling in leagues postponed due to the pandemic were deprived of these incomes and compensated for these losses with credit or salary cuts.

Table 3. 10 Clubs with the Highest Live Broadcasting Revenues in 2019 (Million Euro)

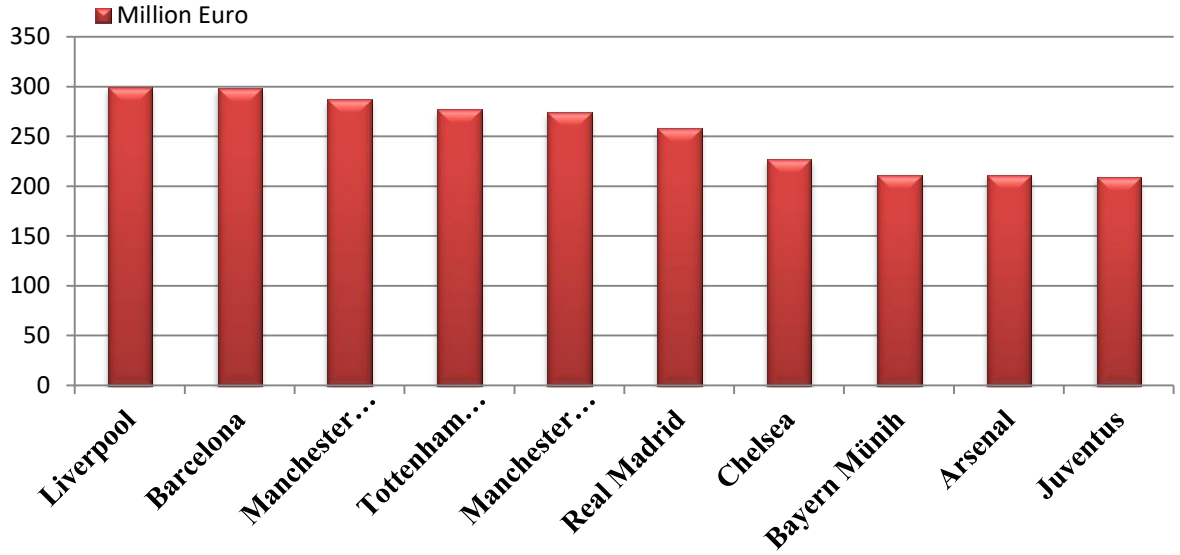

Reference: (Belli et al. 2020).

EuroLeague and Eurocup organizations, another popular sport in Europe, were canceled with the decision made on 25 May 2020 for the 2019-2020 season. In the statement made by Euroleague Basketball President Jordi Bertomeu, he stated that this decision will have a great economic impact, and that the necessary efforts have been made to minimize the financial burden by re-examining the agreements of the teams. On the other hand, in the NBA, the league was postponed after a player's covid test was positive on March 11, 2020, and it was decided to start the league without spectators by changing the format on July 31, 2020. It was stated that the loss in ticket revenues of the Los Angles Lakers team in the competitions played without spectators was 82 million dollars in total. All sectors that are directly or indirectly related to the sports sector have been affected by the pandemic. In a study in the USA, it was stated that approximately 1.3 million professions related to sports are at risk. It has been stated that the most affected ones among these professions are trainers, observers, fitness trainers and recreation staff. In addition to the financial effects of the pandemic, it also created negative psychological effects on athletes. The restrictions imposed on the training programs of the athletes have led to the deterioration of their training routines and the change of their habits. It will also take time for the sportsmen's training patterns and lifestyles to be restored during the pandemic (Üçüncüoğlu et al. 2021). In addition, the efforts of professional athletes to stay fit at home and the pressures of the sponsors that support them, implying that they cannot become sponsors due to the crisis, have created negative psychological effects on the athletes (Alam and Abdurraheem 2021). Experiencing a series of unexpected events, postponing or canceling the competitions affected the athletes in terms of mental and physiological performance, causing many negative emotional states (Üçüncüoğlu et al. 2021).

When we look at the world leagues during the pandemic period, we come across different applications. First, large events with more than 1,000 participants were banned in Switzerland by government orders. It also affected the match of FC Basel and Eintracht Frankfurt, which are competing in the Europa League. Later, the entrance of spectators to the stadiums was banned in Germany, and the match between Cologne and Borussia Monchengladbach on March 11, 2020 became the first match played without fans in the history of the Bundesliga. The German authorities insisted that the competitions be played impartially, promoting the importance of professional competitions. Postponement and other effects of the coronavirus in professional sports going on

without fans have been reported daily, even hourly. Although different reactions came from many leagues across Europe, leagues continued in Belarus. On the other hand, England, France, Germany and Spain, which are the 5 big leagues of Europe, decided to postpone the matches due to public health, but the stage after the postponements remained unclear. Afterwards, it was decided to take hygienic measures, carry out coronavirus tests and continue training and competitions by paying attention to the distance rules. The continuity of the competitions is quite large, primarily due to the economic impact. If the competitions do not continue, it is clearly seen that the club incomes will decrease greatly. But fanless competitions, coronavirus testing costs, public health concerns and government bans are leading to the cancellation of football leagues in Argentina, Belgium, the Netherlands and Mexico. Postponements and cancellations in world leagues during the Covid-19 period are given in the table below (Hammerschmidt et al 2021).

Table 4. General Situation of Leagues in the Covid-19 Period Main Start Date

Country	League	Suspension	Planned Restart Date	Main Start Date
Türkiye	Süper Lig	19.03.2020	12.06.2020	12.06.2020
England	Premier League	12.03.2020	12.06.2020	17.06.2020
France	Ligue 1	13.03.2020	Cancelled	-
Germany	Bundesliga	13.03.2020	16.05.2020	16.05.2020
Italy	Serie A	09.03.2020	End of June	22.06.2020
Spain	La Liga	12.03.2020	11.06.2020	11.06.2020
Netherland	Eredivisie	12.03.2020	Cancelled	-
Sweden	Allsvenskan	19.03.2020	14.06.2020	14.06.2020
Swiss	Super League	02.03.2020	08.06.2020	19.06.2020
Avusturya	Bundesliga	18.03.2020	02.06.2020	02.06.2020
Argentina	Superliga	17.03.2020	Cancelled	-
Belarus	1. Liga	Season Played	-	-
China	Super League	22.02.2020	Beginning of July	25.07.2020
Japan	J-League	24.02.2020	13.06.2020	04.07.2020
Russia	Premjer-Liga	17.03.2020	21/28.06.2020	19.06.2020
USA	MLS		Will Not Start Before 8 June	12.08.2020

Reference: (Hammerschmidt ve ark 2021).

In our country, the first decision to close started with sports organizations, in businesses that provide sports services, in sports halls, stadiums and all sports facilities with the participation of the public. Towards the middle of March 2020, the postponement decisions of football, basketball, handball and volleyball leagues were announced. In the statement made by the TFF (Turkish Football Federation), it was stated that the situation would be re-criticized and evaluated in early May (Yurtsızoğlu 2021). It has been announced that the leagues can start on 12-13-14 June and the Super League will end on 26 July (Vardi 2021). As a matter of fact, with the decision made by the TFF, the leagues started again and were completed without spectators. Istanbul Başakşehir Club became the champion of the Super

League for the first time in its history. It has also been announced that relegation has been abolished in the leagues. In addition, a decision was taken not to play women's football leagues, it was decided not to announce the champion team and not to be relegated. In addition, it was decided to participate in the UEFA Women's Champions League as the representative of the top team in the ranking. It was decided to play the Play-Off matches of the TFF 1st, 2nd and 3rd Leagues, and to play the remaining parts of the Ziraat Turkey Cup matches. Similar decisions were made for the TFF Futsal League as for the women's football league. It was decided not to play the season, not to relegate, and to fight against the team that ranked first in the league ranking in the UEFA Futsal League. (TFF 2020). Sports media and sports betting, which are among the biggest shareholders in the sports economy, have also taken their places among the sectors that have suffered a great loss due to the pandemic. Some time after the start of the pandemic, Bein Sports, the owner of the sports broadcasting rights in Turkey, announced that it would not pay 600 million liras for broadcasting rights until the leagues resume. The rate of playing betting games, which continues throughout live broadcasts and matches, has almost stopped with the non-playing of the matches (Vardi 2021).

On the other hand, it has been decided by the Turkish Basketball Federation (TBF) to terminate all basketball leagues, not to announce the champion team and not to relegate (TBF 2020). The Turkish Volleyball Federation (TVF) registered the leagues according to the season rankings and removed the relegation and the champion teams were not announced (TVF 2020). In the statements made by the Turkish Wrestling Federation (TGF) and other federations, it was announced that all organizations related to the relevant sports branches were stopped due to the pandemic conditions (TGF 2020).

In the decisions taken by the ministries, general precautions, measures for personnel and training were discussed. As a result, it was decided to measure temperature at the entrance to the facilities, and it was announced that those with a temperature above 37.9 would not be admitted to the facilities. Making the entrance and exit of the facility through separate doors, providing masks and gloves for hygiene and distributing them to the personnel, making programs in a systematic way by making an appointment, paying attention to social distance by standing in areas of 6 m2 per person, hanging coronavirus informative posters and brochures within the facilities, showering and dressing Measures have been taken, such as banning the use of rooms, cleaning the field and facility after training by the personnel (Sadıkoğlu 2021).

In addition, during the pandemic period, all federations supported their trainers, athletes and staff by having them work with online training, and also organized courses and seminars online. All these postponements and cancellations have been stretched in a controlled way since the transition to the normalization process in the pandemic. It was decided by the federations to enter the stadiums with spectators, and to restart the competitions, competitions and other sports organizations as a result of the statements of the scientific committee.

Conclusion

As a result, during our research, the crisis caused by Covid-19 in the sports industry has left us face to face with appalling numbers. It has been seen that the pandemic process, which has taken the whole world under its influence, has caught the sports industry extremely unprepared. There is no doubt that this situation has directly affected athletes, coaches, staff, fans, facilities and operators. The severe consequences of the pandemic, such as the loss of income of the clubs, the absence of sportsmen from training, the restriction of social life, the inability of employees to continue their profession and their dismissal due to economic difficulties, as well as the closure of sports facilities that cannot survive in the sector due to economic problems can be shown among the severe consequences of the pandemic. There has been a 90% decrease in this area worldwide due to the fact that the presence of people in closed areas increases the rate of transmission of the disease. As a result, some gyms were closed and working people became unemployed (Vardi 2021). Financial

support was given to organizations and tradesmen in various countries. Our country also tried to support its citizens by giving these supports, but the support was not enough. Due to the fact that the financial loss of the sectors was quite high, it was not possible for the supports given to cover this loss.

The process of getting used to the restrictions applied around the world has also been quite painful. Countries have implemented strict rules to reduce the spread of the epidemic. It was determined to go out on the street between certain hours, collective organizations and meetings were prohibited, it was decided to continue online in educational institutions, it was completely forbidden to go out on some days and at times, and public institutions and organizations started to serve with minimum personnel. Those who do not comply with these restrictions are punished with fines. As a matter of fact, many individuals faced criminal sanctions in the process of adapting to these restrictions. With the adaptation of people to social isolation in time, many sectors, especially public institutions and organizations, were revived, and sports organizations continued from where they left off. The sports competitions, which continued without spectators, continued with the participation of a certain number of fans in the sports fields within the framework of the rules determined by the scientific committee and federations. As people placed social isolation rules at the center of their lives and followed these rules, the organizations continued. The financial crisis that resulted from the postponement and cancellation of organizations all over the world due to the epidemic was thus tried to be balanced. Countries and federations have generally intervened in this process with a correct crisis management approach and the sector has started to recover in a short time. The virus continues to be on the agenda with new variations, but there is no cancellation of leagues or organizations. If the athlete caught the virus does not participate in that competition or if there are many cases in the team, the competition for that week is postponed. Due to the strong physical and mental health of the athletes, they can quickly return to the competitions by recovering faster and overcoming the virus in a short time. The fact that amateur and professional athletes catch Covid-19 and experience a more comfortable recovery period than sedentary individuals reveals that doing sports and regular nutrition can be effective in the fight against the virus.

There have been many crises that have been and are being experienced in various fields in history, but the corona has had an almost unprecedented impact in terms of size and scope. Depending on expert opinions and experiences, the probability of experiencing similar crises should be programmed with a chain distribution and study to be created by managers and researchers, and the knowledge, skills, equipment and competencies of managers and related institutions on crisis management should be made mandatory.

References

Alam MM, Abdurraheem II, (2021): COVID-19 and the financial crisis in the sports sector around the world. Sport in Society, DOI:10.1080/17430437.2021.1979964.

Amah, E., & Nkuda, M. O. (2014). Foundations of business management. Port Harcourt: Tema & T. Press.

Aziz, N., Kefallonitis E. & Friedman B. (2012): Turkey as a Destination Brand: Perceptions of United States Visitors, American International Journal of Contemporary Research, Vol. 2, No. 9, pp.211-221.

Bayoud, N. S., Kavanagh, M., & Slaughter, G. (2012). An empirical study of the relationship between corporate social responsibility disclosure and organisational performance: Evidence from Libya. International Journal of Management and Marketing Research, 5(3): 69 -82.

Belli E, Mizrak O, Saracoglu Y, 2020. Crisis Management in Sports Organizations: The Case of Covid-19. Journal of Physical Education and Sports Management, Vol. 7, No. 1, pp. 55-65.

Boin, A., Kuipers, S.L., and 't Hart, P. (2018). The crisis approach. In J. Trainor et al. (eds), Handbook of Disaster Research, Boulder, CO: Springer, pp. 23–38. https://doi.org/10.1007/9 78-3-319-63254-4_2.

Boin, A., Ekengren, M., & Rhinard, M. (2020). Hiding in plain sight: Conceptualizing the creeping crisis. Risk, Hazards & Crisis in Public Policy, 11(2), 116-138.

Brody J. Ruihley, Bo Li, 2020. Sport and the Coronavirus Crisis Special Issue: An Introduction. International Journal of Sport Communication, 13, 289–293.

Connolly, J. (2019). Policy Briefing: Brexit and Crisis Management: Pandemics.

Gough, C.,(2020) COVID-19: effect on revenue from sports industry worldwide 2020. https://www.bbc.com/serbian/lat/svet-55454287 (14.3.2021)

Hall, S. (2020). This is how Covid-19 is affecting the world of sports. https://www.weforum.org/agenda/2020/04/sports-covid19-coronavirus-excersise-specators-media-coverage/.

Hammerschmidt J, Durst S, Kraus S, Puumalainen K, 2021. Professional football clubs and empirical evidence from the COVID-19 crisis: Time for sport entrepreneurship? Technological Forecasting & Social Change 165, 1-10.

Haudi, Aseh, K., Kenny, K., & Pathmathan, P. R. (2020). CSR initiatives: The predictor of financial performance in energy sector. Archives of Business Review, 8(11): 36 – 41. DOI: 10.14738/abr.811.9207.

Huang, W., Chen, S., & Nguyen, L.T. (2020). Corporate social responsibility and organisational resilience to COVID-19 crisis: An empirical study of Chinese firms. Sustainability, 12: 1 – 19.09/11/2020.

Kuipers S, 2022. Crisis Management in Government. Elgar Encyclopedia of Public Management. Edward Elgar Publishing. June 2022. Chapter: 44

Lange, D. (2020) UEFA revenue loss for cancelling Euro 2020 due to the coronavirus (COVID-19) https://www.statista.com/statistics/1105619/covid-euro-2020- revenue-loss/

Ludvigsen JAL, Rookwood J, Parnell D, (2022). The sport mega-events of the 2020s: governance, impacts and controversies. Sport in Society 0:0, pages 1-7.

Nkuda, M. O., & Ekeins, M. (2016). The x-ray on directing a new enterprise. CARD International Journal of Management Studies, Business and Entrepreneurship Research, 1(1): 48 – 65.

Nkuda, M. O., & Okocha, B. F. (2021). Corporate social responsibility and corona virus management: A moderating effect of organising and leading. International Journal of Intellectual Discourse, 4(3), 254-278.

Nkuda, M.O. (2017). Imperative of controlling a new enterprise: A systems approach perspective. IIARD International Journal of Economics and Business Management, 3(1): 57 -69.

OSHA (2020). COVID-19: Control and prevention. Occupational safety and health administration (OSHA), United States Department of Labour. https://www.osha.gov. Accessed on 10/07/2020.

Parker, C. F., Stern, E. K., Paglia, E., and Brown, C. (2009). Preventable catastrophe? The Hurricane Katrina disaster revisited. Journal of Contingencies and Crisis Management, 17(4), pp. 206–220. https:// doi.org/10.1111/j.1468-5973.2009.00588.x.

Pursiainen, C. (2017). The Crisis Management Cycle: Theory and Practice. London: Routledge. https://doi.org/10.4324/9781315629179.

Rizman, M.S., Obiad, A., & Ashraf, D. (2017). The impact of corporate social responsibility on default risk: Empirical evidence from US firms. Business & Economics Review, 9(3): 36 – 70.

Robbins, S. P., DeCenzo, D. A., & Coulter, M. (2011). Fundamentals of management.7 th ed., New Jersey: Pearson Education, Inc

Sadıkoğlu MC, 2021. Türkiye'de Covid-19 Pandemi Sürecinde Alınan Tedbirler ve Gerçekleştirilen Spor Organizasyonlarının İncelenmesi. İstanbul Gelişim Üniversitesi, Lisansüstü Eğitim Enstitüsü, Antrenörlük Eğitimi Anabilim Dalı, Yüksek Lisans Tezi. İstanbul.

Schermerhorn, J. R. Jr. (2010). Exploring management: Explore, inspire. 2nd ed., Hoboken, NJ: John Wiley & Sons, Inc

Sher, M., Bradford, J. (2020) The future of the sports industrynavigating the sporting landscape in a post Covid19 World. Mediacom Sport & Entertainment.https://groupmp15170118135410.blob.core.winows.net/cmscontent/ 2020/06/The-impact-of-COVID-19-on-sport.pdf (28.3.2021)

Skoko, B., (2009). Država kao brend- upravljanje nacionalnim identitetom. Zagreb: Matica Hrvatska.

Türkmen M, Özsarı A, 2020. Covid-19 Salgını ve Spor Sektörüne Etkileri. International Journal Of Sport Culture And Science, 8(2), 55-67.

Şimşek MŞ, Çelik A, 2017. Yönetim ve Organizasyon. Eğitim Yayınevi, Değiştirilmiş ve Geliştirilmiş 19. Baskı, Konya.

Üçüncüoğlu M, Özdemir H, Çakır VO, 2021. Covid-19 Pandemisi Sırasında Sporda Kriz Yönetiminin Bir Parçası Olarak Espor Kullanımı. Gençlik Araştırmaları Dergisi, 9, 81-95.

Vardı, A. (2021). Spor Endüstrisinde Sponsorluk ve Yayin Hakları Ekseninde Covid-19 Depremi. Aurum Sosyal Bilimler Dergisi, 6(1), 41-57.

Yurtsızoğlu, Z. 2021. Spor endüstrisinde bir krizin öyküsü (covid-19). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Spor Bilimleri Dergisi, cilt 2, sayı 1, 45-50, 2021.

Erişim 1: Aspor, 2020. https://www.aspor.com.tr/dunyadan-futbol/2020/03/19/iste-euro-2020nin-ertelenmesinin-uefaya-zarari. İşte EURO 2020'nin ertelenmesinin UEFA'ya zararı.

Erişim 2: Türkiye Futbol Federasyonu, 2020. https://www.tff.org/default.aspx?pageID=687&ftxtID=33181. Ligler ileri bir tarihe ertelendi.

Erişim 3: Türkiye Basketbol Federasyonu, 2020. https://www.tbf.org.tr/istanbul/haber/2652. Federasyon tarafından organize edilen tüm liglerin şampiyon ilan etmeksizin sonlandırılmıştır.

Erişim 4: Türkiye Güreş Federasyonu, 2020. https://tgf.gov.tr/?p=41260. Bakan Kasapoğlu korona virüs salgını ile ilgili alınan tedbirleri açıkladı.

Erişim 5: Türkiye Voleybol Federasyonu, 2020. https://www.tvf.org.tr/duyurular/kamuoyu-duyurusu-4/ Kamuoyu Duyurusu.

Erişim 6: Dünya Sağlık Örgütü, 2020. https://www.who.int/emergencies/diseases/novel-coronavirus-2019.

Davranışsal Finans Bağlamında Emeklilik Katılım Davranışlarının İncelenmesi

Öğr. Gör. Dr. Ümmühan MUTLU
Kocaeli Üniversitesi, Hereke Ö.İ.U. MYO
Muhasebe ve Vergi Uygulamaları Bölümü, Kocaeli
ummuhan.mutlu@kocaeli.edu.tr
ORCID: 0000-0002-6277-228X

Özet

Geçtiğimiz yıllarda emeklilik sistemlerinde yaşanan yenilikler, önce gelişmiş ülkelerde daha sonra ülkemizde emeklilik sistemlerinde bir geçiş yaşanmasına neden olmuştur. Sosyal Güvenlik Kurumu destekli emeklilik planları ile yıllarca çalışanlara güvenli bir destek sağlanmış olmakla birlikte prim esaslı emeklilik sistemleri ile bireylere ek tasarruf imkânları sunulmuştur. Bu sayede bireylerin aktif olarak çalıştıkları dönemdeki refah düzeylerini emeklilik döneminde de devam ettirebilme ihtiyacının önü açılmış olmaktadır. Bireysel emeklilik sistemleri olarak tanımlanan bu emeklilik planlarının, risk ve portföy seçimlerinin bireyin kendisi tarafından yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu finansal kararların alınması açısından bireyler ek sorumluluklar yüklenmek zorunda kalmışlardır. Bu kapsamda bireylerin karşı karşıya oldukları finansal kararlarda ihtiyaç duydukları finansal bilginin yeterli olmayışı, zaman ve kazanç kayıpları bireyleri karmaşaya itmiştir. Bu geçiş süreci, davranışsal finans araştırmacılarına yatırım psikolojisiyle ilgili bilinenlerin geliştirilmesi anlamında katkı sağlamıştır. Bu çalışmada bireylerin emeklilik katılım davranışı ile ilgili olarak vermek zorunda kaldığı finansal kararlarda etkili olan faktörlerin ve davranışsal eğilimlerin incelenmesine yönelik bir literatür araştırması gerçekleştirilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Emeklilik Katılım Davranışı, Bireysel Emeklilik Sistemleri, Davranışsal Finans.

Investigation of Retirement Participation Behaviors in the Context of Behavioral Finance

Abstract

Innovations in pension systems in the past years have led to a transition in pension systems, first in developed countries and then in our country. While reliable support has been provided to employees for years with Social Security Institution-supported retirement plans, additional savings opportunities have been offered to individuals with premium-based pension systems. This paves the way for the need for individuals to maintain their level of welfare during the retirement period when they were actively working. The risk and portfolio choices of these pension plans, which are defined as individual pension systems, must be fulfilled by the individual himself. Individuals have had to take on additional responsibilities in terms of making these financial decisions. In this context, the inadequacy of the financial information that individuals need in the financial decisions they face, the loss of time and earnings have pushed individuals into confusion. This transition period has contributed to behavioral finance researchers in developing what is known about investment psychology. In this study, a literature research was conducted to examine the factors and behavioral bias that are effective in the financial decisions that individuals have to make within the retirement participation behavior.

Keywords: Retirement Participation Behaviors, Private Pension System, Behavioral Finance.

1. GİRİŞ

Geçtiğimiz yıllarda emeklilik sistemlerinde yaşanan yenilikler, önce gelişmiş ülkelerde daha sonra ülkemizde emeklilik sistemlerinde bir geçiş yaşanmasına neden olmuştur. Sosyal Güvenlik Kurumu destekli emeklilik planları ile yıllarca çalışanlara güvenli bir destek sağlanmış, prim esaslı emeklilik sistemleri ile bireylere ek tasarruf imkânları sunulmuştur. Bu sayede bireylerin aktif olarak çalıştıkları dönemdeki refah düzeylerini emeklilik döneminde de devam ettirebilme ihtiyacının önü açılmış olmaktadır.

Bireysel emeklilik sistemleri olarak tanımlanan bu emeklilik planlarının, risk ve portföy seçimlerinin bireyin kendisi tarafından yerine getirilmesi gerekmektedir. Bu finansal kararların alınması açısından bireyler ek sorumluluklar yüklenmek zorunda kalmışlardır. Çalışanın bakış açısından prim ödemeli planlar tercih edilmekte ancak kritik tasarruf kararları alınmasını gerektirmesi, kişisel sorumluluk üstlenmeyi zorunlu kılmaktadır. Birçokları için, bu yeni ve zorlu finansal kararlar, finans bilgisinin eksikliği, çıkar ve zaman kaybı nedeniyle daha bunaltıcı ve karmaşık hale gelmektedir. Bu geçiş süreci, davranışsal finans araştırmacılarına yatırım psikolojisiyle ilgili bilinenlerin geliştirilmesi anlamında katkı sağlamıştır. Bireylerin, emeklilik planlarını yaparken karar vermek zorunda olduğu beş temel karar mevcuttur. Bu kararlar; katılım kararı, plana katılım sonrasında hangi aralıklarda hangi tutarlarda ödeme yapılacağı, emeklilik kazancının nereye tahsis edileceği, kazancın tekrar ne zaman dengeleneceği, emeklilik tazminatının nasıl yönetileceği şeklindeki kararlardan oluşmaktadır.

Bireyler, prim ödemeli sistemlerle tasarruflarını yatırıma dönüştürme kararı alırken rasyonel davranamamakta ve birçok faktörün etkisinde kalmaktadır. Bu kapsamda, davranışsal finans ve prim ödemeli sistemler, bireylerin sisteme yönelik karşı karşıya olduğu kararlarında ne tür davranışsal eğilimlerden etkilendiklerinin incelenmesi konusunda yoğunlaşmaktadır. Davranışsal finans, psikoloji ve sosyoloji çıktılarının finans alanına yönlendirilmesi ile geliştirilmiş bir teoridir. Davranışsal finans, bireyin finans davranışlarının, rasyonel modellerle açıklanamadığı piyasa anomalilerini açıklamak amacıyla geliştirilmiştir (Karan, 2013:720)

Küresel çapta sağlık alanındaki gelişmeler, yaşam sürelerinin uzaması, doğum sayılarının azalması, dünya nüfusunda yaşlanmaya olarak ülkelerin sosyal güvenlik sistemlerinde önemli problemleri doğurmaktadır. Bu demografik değişim, kimi ülkelerin sosyal güvenlik sistemlerinin özel sektöre devrini gerektirirken, kiminde ise sosyal güvenlik sistemi alternatifi şeklinde hizmet vermektedir (Akpınar vd.. 2013: 121). Prim ödemeli sistemlerle sunulan emeklilik maaşlarının, fon varlıkları düzeyine endekslenmesi, yatırımlardan elde edilen gelirin çalışanlarca önemini artırmaktadır. Bu kapsamda, fon yatırımları yüksek getiri sağladığında emeklilik geliri yüksek, düşük getiri sağladığında ise emeklilik geliri düşük olmaktadır (Ergenekon, 1998: 11-12). Bu durumda yatırım riskinin kontrolü için, reel getiri sağlayan düşük varyanslı menkul kıymetlere yatırım yapılmalı, farklı risk yapılarındaki farklı portföy seçeneklerinden biri tercih edilmelidir (Ergenekon, 1998: 12; Akpınar vd., 2013: 127). Prim ödemeli sistemler hem bireyin kendisine hemde ülkenin ekonomik gelişimine sayda sağlamaktadır, Gelişmiş ülkelerde uzun yıllar faaliyet gösteren bu sistemler, ülkemizde 7 Ekim 2001 tarihinde Bireysel Emeklilik Tasarruf ve Yatırım Sistemi Kanunu'nun yürürlüğe geçmesiyle uygulama alanı bulmuştur. Bu sistemlerin teşvik edilmesi açısından sunulan devlet katkısı bireylerin sisteme katılımını arttırmış ve fon hacimlerinin de gelişmesine imkan sağlamıştır. Bu çalışmada bireylerin emeklilik katılım davranışı içerisinde vermek zorunda kaldığı finansal kararlarda etkili olan faktörlerin ve davranışsal eğilimlerin incelenmesine yönelik bir literatür araştırması gerçekleştirilmiştir.

2. KAVRAMSAL ÇERÇEVE

Bireylerin, emeklilik planlarını yaparken karşı karşıya kaldıkları, davranışsal temelli kararlar sunulmuştur. Bu kararlar bireylerin, plana katılıp katılmayacağı, belli aralıklarla ne kadar ödeme yapacağı, kazancını nereye tahsis ettiği, kazancını tekrar ne zaman dengeleyeceği, emeklilik tazminatını nasıl idare edeceği, şeklindeki kararlardan meydana gelmektedir. Katılımcıların

birikimlerini hangi fonlarda değerlendirecekleri, karar alırken aşırı güvenli hareket etmeleri, aşırı iyimser ve kendilerine aşina olanı tercih etmeleri ile sürü davranışı gösterme eğilimleri tasarruflardan sağladıkları getiriyi etkilemektedir (Fuller, 2000: 1). Bireylerin bu finansal kararları alırken, davranışsal eğilimlerden etkilenip etkilenmedikleri konusu çalışmada ele alınmaktadır.

2.1. Katılım Davranışı

Prim ödemeli planlar, ilk kez yürürlüğe girdiğinde, çalışanlar, emeklilik planlarını gönüllülük esasına dayalı anlaşmalarla oluşturmuştur. Bu konuda gerçekleştirilen ilk çalışmaların konusu, katılmama eyleminin nedenleri üzerine toplanmıştır. Yapılan araştırmalarda; yaş, maaş, etnik köken ve görev süresi gibi katılım oranını etkileyen öğeler olduğu sonucu paylaşılmıştır. Emeklilik planına katılmama sebebinin altında, birkaç davranışsal eğilimin olduğu da araştırmalarla desteklenmiştir. Bu davranışsal eğilimler; tasarrufu erteleme, statüko eğilimi, pişmanlıktan kaçınma eğilimleri olarak karşımıza çıkmaktadır. Prim ödemeli planlar ilk olarak gönüllü anlaşmalarla sunulsa da sonradan sisteme katılım da otomatik kaydolma etkili olmuştur (Agnew vd., 2010). Otomatik kaydolma, 45 yaşını doldurmamış çalışanların işverenleri tarafından sisteme otomatik olarak dahil edilmelerine denilmektedir. Rasyonel seçim teorisi dikkate alındığında, bireylerin en iyi ve en uygun tercihi yaptıklarında, kaydolma yönteminin katılım düzeyinde değişikliğe yol açmadığı sonucunu bulmuşlardır. Madrian ve Shea, 2001: 1150) ise araştırmalarında, çalışanların katılım düzeylerinin otomatik kaydolmayla birlikte %37'den %86'ya artış gösterdiğini tespit etmiştir.

Emeklilik için tasarruf ihmali gibi zaman tutarlı olmayan davranış biçimi, bireylerin kendini kontrol edememesi sebebiyle, uzun dönemli kazançlar yerine kısa vadeli ikramiyelerin tercih edilmesiyle sonuçlanabilir. O'Donoghohue ve Rabin'in (2001) modeli, eğitimsiz bireylerin, isteklerini daha önde tuttuğu için, tasarrufu erteleme ihtimallerinin daha olası olduğunu savunur. Samuelson ve Zeckhauser'in konuyla ilgili gerçekleştiridikleri çalışmada, katılımcıların bir eğilimden haberdar olmadığı sürece, statüleri tarafından önemli ölçüde etkilendikleri sonucu ortaya konulmuştur. Bu açıdan, statüko eğilimi, bireylerin hiçbir şey yapmaması ya da şimdiki veya önceki kararlarını sürdürebilmesi eğilimi olarak açıklanabilir. Yazarlara göre, bilgi edinme gibi işlem maliyetlerini içeren rasyonel gerekçeler ve belirsizlik statüko eğilimine sebebiyet vermektedir. Bireylerin emeklilik sistemi katılma kararında etkili olan bir diğer eğilimde; pişmanlıktan kaçınma eğilimidir. Pişmanlıktan kaçınma, bireylerin gelecekte karşılaşabilecekleri pişmanlığı dikkate alarak eyleme geçmelerine denir. Bunun yanı sıra, psikolojik bağlılık da emeklilikle ilgili kararlarda önemli bir rol oynamaktadır.

2.2. Katılım Düzeyi

Bireyin emeklilik sistemine katılımı dışında vermesi gereken birçok önemli karar vardır. Gönüllü katılım sağlayan bireylerin, ilk olarak plana ne kadar katkıda bulunacağıyla ilgili karar vermesi gerekmektedir. Sisteme otomatik olarak kaydolan katılımcıların ise gönüllü kaydolan katılımcılara nazaran katılım oranı belirleme zorunluluğu yoktur. Çünkü otomatik katılım sisteminde önceden belirlenmiş bir katılım oranı söz konusudur. Choi, Laibson, Madrian ve Metrick (2004) araştırmalarında, otomatik kaydolan katılımcıların %80'inin belirlenmiş tasarruf oranlarını ve yatırım fonlarını olduğu gibi kabul ettiğini tespit etmiştir. Statüko eğilimi ve eylemsizliğin üç yıl sonra da, katılımcıların yarısından fazlası tarafından devam ettirildiğini göstermiştir. Nessmith, Utkus ve Young, (2007); Otomatik kaydolan katılımcıların ön tanımlı katılım oranını çok düşük tutmalarının sistemin en önemli dezavantajı olduğunu ifade etmişlerdir.

2.3. Varlık Dağıtım Kararları

Bireylerin daha uygun ve daha sürdürülebilir bir stratejik varlık tahsisi seçmelerine yardımcı olmak için davranışsal finansa odaklanma konusunda yıllar içerisinde artış gerçekleşmiştir. Emeklilik planına katılım kararı ve ne oranda katılım gerçekleştirileceği belirlendikten sonra birey portföyün nasıl tahsis edileceğine de karar vermelidir. Bu karar karmaşık ve üzerinde çalışılması gereken bir karar olarak

katılımcıları zorlamaktadır. Çünkü finansal kararlarda olduğu gibi bireylerin risk algıları, demografik özellikleri gibi pek çok faktör bu kararı etkileyebilmektedir. Yapılan araştırmalar da, bireylere uygun tanımlanmış portföy tercihlerine sahip olamayabileceğini öne sürmektedir (Benartzi ve Thaler, 2002). Nessmith (2007), 50 emeklilik planının incelediğinde, otomatik kaydolmadaki yeni katılımcıların, tüm yatırımlarını önceden, belirlenmiş bir fona yatırmasını gönüllülük planlarına oranla 3 kat daha olası görmüştür.

Brunel (2003), davranışsal finansın bireylerin finansal kararlarda karşısına çıkabilecek çok sayıda eğilimle başa çıkması gerektiğini açıkladığını belirtmiştir. Ayrıca bireylerin kuralcı olmamaları ve ihtiyaçlarını, istek ve tercihlerini açıklama konusuna odaklanmaları gerektiğini öne sürmüştür. Varlık tahsisi sürecinde, danışmanlar ve bireyler, modelleme yoluyla standart bir etkileşimi sağladığından, bireylerin koşulları, ihtiyaçları ve sermaye piyasası ile ilgili gerçeklerinin ele alındığı özel bir yaklaşımla ilerlenmemesi sürecin başarısızlıkla sonuçlanmasına neden olmuştur. Bireylerin, likidite, gelir, sermayenin korunması ve büyüme gibi her biri kendi tanımıyla tutarlı, anlaşılabilir bir risk profiline sahip çeşitli geniş hedefleri tanımlamalarının sağlanması gerekmektedir.

Varlık dağıtım kararları bireysel yatırımcılar açısından riskli kararlardır. Bu mevcut riski dağıtmak için bireylerin portföylerinde çeşitlendirme yapması önerilmektedir. Çeşitlendirmenin iyi bilinen faydaları göz önüne alındığında, yatırımcıların tek bir menkul kıymete, özellikle de kendi sermayeleriyle yüksek oranda ilişkili olan bir menkul kıymete önemli miktarlarda yatırım yapmaları şaşırtıcıdır. Even ve Macpherson, 2008' e göre bu yüksek refah maliyetlerine rağmen, yatırımcılar hala portföylerini şirket hisselerinde yoğunlaştırmaktadır. Bu durumun, davranışsal eğilimlerden kaynaklanabileceği öne sürülmüştür.

2.4. Dağıtım Evresi

Birçok araştırmacı, zamanlarının büyük çoğunluğunu davranışsal faktörlerin, tasarruf kararlarını nasıl etkilediğini araştırarak geçirmektedir. Araştırılması gereken bir diğer konu; davranışsal faktörlerin, bireylerin emeklilik üzerine yatırım ve tüketim kararlarını nasıl etkilediği konusudur. Bu noktada katılımcıların karar vermek zorunda kaldıkları konular söz konusudur. Emeklilik varlıklarının, portföylerinde yer alıp almaması, varlık tahsisi kararları ve mevcut varlıklarını tüketmemek adına ne ölçüde yatırım yapacakları gibi kararlarla karşı karşıyadırlar (Agnew vd.,2010). Prim ödemeli planlarda çoğunlukla, katılımcıların, belli bir yaştan sonra parayı toptan çekme yolunu izlediği görülmektedir. Bu kararlar alınırken emeklilik bilmecesi adı verilen bir olgu ile karşılaşılmaktadır. Emeklilik bilmecesi, emeklilik fonlarının miktar ve tutarının artmaması nedeniyle pazarın büyümemesi olarak açıklanabilmektedir (Brown, 2008).

3. SONUÇ

Emeklilik katılım davranışlarının incelendiği araştırma literatürü, davranışsal eğilimler yoluyla bireylerin emeklilikle ilgili tüm finansal kararlarının şekillendiğine yönelik bulgular elde etmiştir. Bireylerde gerek finansal bilgi düzeyinin yeterli olmayışı gerekse prim ödemeli planlara katılımın düşük düzeyde olması, bireyleri davranışsal eğilimlere maruz bırakmıştır. Bireylerin prim ödemeli planlara katılım davranışı, katılım düzeyi, varlık dağıtımı kararları ve dağıtım evresi gibi pek çok kararda, emeklilik sistemi uygulamalarının en küçük detayların bile davranışı etkileyebileceği ortaya konulmuştur. Bu alanda yapılan çalışmalar artış göstermekle birlikte emeklilik sistemlerinde davranışsal eğilimlerden ve emeklilik sistemlerine gereken katılımın sağlanamaması gibi üzerinde yoğun olarak çalışılmasına ihtiyaç duyulan birçok konu mevcuttur. Bu kapsamda, bireylerin ilgili konularda finansal eğitimlere katılması ve finansal okuryazarlık düzeylerinin arttırılması, davranışsal eğilimler konusunda bilgilendirilmeleri ve yatırımcı psikolojisi araştırmalarının desteğiyle emeklilik sistemlerinde yaşanan olumsuzlukların üstesinden gelinmeye çalışılmalıdır. Diğer yandan bireylerin, emeklilik planlarıyla ilgili sorumluluklarının artmasıyla, daha kapsamlı ve karmaşık hale gelen

emeklilik sistemlerinin hayatiyetini sürdürebilmesi anlamında, devlet ve ilgili kurum ve kuruluşların gereken desteği sağlaması önemlidir.

KAYNAKLAR

Agnew, J. (2006). Personalized Retirement Advice and Managed Accounts: Who Uses Them and How Does Advice Affect Behavior in 401 (k) Plans?. Center for Retirement Research Working Papers, 120.

Agnew, J. R., Baker, H. K., & Nofsinger, J. R. (2010). Pension participant behavior. Behavioral Finance, 577.

Akpınar, Özgür, Melisa, Erdilek, KARABAY, Neşe, Çoban, ÇELİKDEMİR, Seher TEZERGİL, Hakan, ÖZCAN ve İskender, DEMİRBİLEK, (2013), Hayat Sigortaları ve Bireysel Emeklilik Sistemi, Anadolu Üniversitesi Yayınları, İkinci Baskı, Eskişehir.

Benartzi, S., & Thaler, R. H. (2002). How much is investor autonomy worth?. The Journal of Finance, 57(4), 1593-1616.

Brown, Jeffrey R. 2008. Understanding the role of annuities in retirement planning. In Overcoming the saving slump: How to increase the effectiveness of financial education and savings programs, (ed.) Annamaria Lusardi, 178–208. Chicago: University of Chicago Press.

Brunel, J. L. (2003). Revisiting the asset allocation challenge through a behavioral finance lens. The Journal of Wealth Management, 6(2), 10-20.

Choi, J. J., Laibson, D., Madrian, B. C., & Metrick, A. (2004). For better or for worse: Default effects and 401 (k) savings behavior. In Perspectives on the Economics of Aging (pp. 81-126). University of Chicago Press.

Ergenekon, Çağatay, (1998), Özel Emeklilik Fonları: Şili Örneğinden Alınacak Dersler, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası, 1. Baskı, İstanbul.

Even, W. E., & Macpherson, D. A. (2008). Pension investments in employer stock. Journal of Pension Economics & Finance, 7(1), 67-93.

Fuller, Russell J., (2000), "Behavioral Finance and the Sources of Alpha", Journal of Pension Plan Investing, Vol: 2, No: 3, pp.1-22.

Lusardi, A., & Mitchell, O. S. (2006). Financial literacy and planning: Implications for retirement wellbeing. Pension Research Council Working Paper, PRC WP 2006-1, The Wharton School.

Madrian, B. C., & Shea, D. F. (2001). The power of suggestion: Inertia in 401 (k) participation and savings behavior. The Quarterly journal of economics, 116(4), 1149-1187.

Nessmith, W. E., Utkus, S. P., & Young, J. A. (2007). Measuring the effectiveness of automatic enrollment. Vanguard Center for Retirement Research, 31(5), 1-20.

O'Donoghue, T., & Rabin, M. (2001). Choice and procrastination. *The Quarterly Journal of Economics*, *116*(1), 121-160.

Szykman, L., Rahtz, D. R., & Plater, M. (2005). Living on the edge: financial services for the lower socio-economic strata. *Discourse, Diversity and Distinction: Macromarketing at 30 Years*, *59*.

Van Rooij, M., Lusardi, A., & Alessie, R. (2007). Financial literacy and stock market participation. NBER Working Paper Number 13565.

Türkiye'de Afet Lojistiği Alanında Yapılan Çalışmaların İl Bazında Değerlendirilmesi: Trabzon Örneği

Öğr. Gör. Özlem BÖLÜKBAŞ

Avrasya Üniversitesi, Meslek Yüksekokulu

ORCID: 0000-0003-4336-4069

Özet

Afet, maddi ve manevi kayıplara yol açan, farklı türleri olan, insan hayatını olumsuz yönde etkileyen ve kısıtlayan olaylardır. Afet yönetimi kapsamında, afet lojistiği faaliyetleri çok fonksiyonlu bir koordinasyon işidir. Bu çalışmanın amacı; Doğu Karadeniz ve özellikle Trabzon ilinin afetselliğinin incelenip, afet lojistiği kapsamında yapılan çalışmaların Doğu Karadeniz Bölgesi Trabzon ili bazında araştırılmasıdır. Coğrafi yapısından ve ikliminden dolayı Trabzon ili afetselliği yüksek olan bir ildir. Bu nedenle çalışmada Trabzon ilinde sıkça görülen heyelan ve sel afetleri üzerinden, afet yönetimi ile ilgili yapılması gerekenler bölgesel olarak incelenerek; Trabzon ilinde yaşanan afetlere ve yaşanan afetler sonucunda yapılan - yapılmasının faydalı olacağı çalışmalara değinilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Afet, Afet Lojistiği, Afet Yönetimi, Trabzon

1. Giriş

Afet; bizler için maddi ve manevi kayıplara yol açan, yaşamımızı derinden etkileyen, günlük faaliyetlerimizi sona erdiren olaylardır. Bu olaylar; teknoloji bazlı, insan bazlı ya da çevre bazlı olabilir. (URL 1)

Afet lojistiği; meydana gelen olağanüstü durumların etkisi altında kalan ve yardımsal faaliyetlere ihtiyaç duyan insanlara, yardım edebilmek için ilgili kaynakların, bilginin ve imkanların bir araya getirilmesini sağlayan bir süreçtir. (Van Wassenhove, 2006: 477)

Afet yönetimi; meydana gelen afetlerin ilk olarak önlenmesi, ikinci olarak ise bu afetlerin sayılarının azalması amacıyla; afet yaşanmadan önce, afet anında ve afetin sonrasında yapılması gereken işlerin planlamasının yapılması, düzenlenmesi, koordinasyonunun sağlanmasıdır. Bu yapılan çalışmaların tam anlamıyla uygulanabilmesi için toplumda var olan tüm kesimlerin bu çalışmalara dahil olmasının ve destek olmasının sağlanması, ayrıca afet yönetimi çalışmaları geniş kapsamlı olmak üzere çok yönlü, çok katılımcılı, multidisipliner bir idare işidir. Bu idare işi; afeti önleme, afeti azaltma, afete hazırlık, afet öncesinde ve sonrasında iyileştirme, afet sonrası yıkılan bina, konut vb. yapıların yeniden inşası gibi bölümler içerir ve bu faaliyetler süreklilik gerektirmektedir. Afet yönetimi kapsamında yapılan işlerin başarısı ise, bu süreçte yapılan işlemlerden herhangi birisinin kendinden sonra gelen diğer işlemi olumlu olarak etkilemesidir. Bu süreç afet yönetim döngüsü olarak adlandırılmaktadır(URL 2)

Afet, afet lojistiği ve afet yönetimi gibi benzer ifadeler ülkemizde büyük Marmara Depremi'nden sonra kullanılmaya başlanılmıştır. Ülkemiz bu ifade ile yeni tanışmış olsa da afetler ile tanışıklığı eskidir. ''Afet Lojistiği'' ve ''Afet Yönetimi'' çalışmaları ülkemizde hızlı ve kurumsal bir şekilde ilerlemiştir. Belki de görsel basına yansıyan ilk afet olması vurucu nokta olmuştur.

2. Türkiye'de Afet Lojistiği Yönetimi

Afet öncesinde, anında ve sonrasında oluşacak tüm afete dair tüm konularda sorumlu kuruluşlar; Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı (AFAD), Kızılay ve Türk Silahlı Kuvvetleri (TSK)'dır. Ayrıca İstanbul Büyükşehir Belediye'sine bağlı bir kuruluş olan Afet Koordinasyon Merkezi (AKOM)'da çalışmalarda bulunmaktadır.(URL 3) Ayrıca AFAD'a ve KIZILAY'a bağlı yerel oluşumlarda mevcuttur.

Ayrıca afete ve acil durumlarda bilgilere erişebilmek, afete dair önlemleri belirleyebilmek, belirlenen bu önlemlerin uygulanmasını sağlamak ve sonrasında ise denetlenmesini kontrol etmek ek olarak; ülke bazındaki diğer kamu kurum ve kuruluşlarındaki üst düzey (bakanlar ve müsteşarlar) yöneticilerin katıldığı Afet ve Acil Koordinasyon Kurulu kurulmuştur. (URL 4)

Ayrıca tüm ülke çapında gönüllü sivil kuruluşların ve vatandaşlarımızın afetlerdeki özverili çalışmaları göz ardı edilmeyecek kadar büyüktür.

Türkiye'deki afet üzerine yapılan planlara vb. işlere bakıldığında daha genel ülke çapında çalışmalar görülmektedir. Son yıllarda birkaç çalışma, daha bölgesel afet planları ve stratejileri üzerine oluşturulmuştur. Genel ve tüm ülke coğrafyası üzerine planların oluşturulması mutlak gereklidir fakat ülkemiz konumundan dolayı dört iklimin birden görülebildiği bir coğrafyadır. Bu sebepten ötürü bölgesel, il bazında ve afetin türüne göre özel çalışma planları ve çalışma grupları (ekiplerinin) oluşturulmasının ayrıca faydası olacağı düşünülmektedir.

Bu bağlamda ülkemiz coğrafyası üzerindeki afetlerin iyi bilinmesi ve afetlerin analizlerinin ayrıntılı bir şekilde yapılması doğru olacaktır.

3. Türkiye'deki Afetlerin Analizi

Tüm dünyada yaşanan doğal afetler incelendiğinde, bu afetlerin çoğunun kaynağının jeolojik ve klimatik olduğu görülmektedir. Doğal afet türleri içerisinde en etkili olanları kuvvetlerine, sürelerine ve etkilerine (insan, doğa ve yerleşim yerleri üzerindeki) göre sıralandırılınca; kuralık, tropikal siklon (kasırga), bölgesel sel ve taşkınların olduğu görülmektedir. Genel olarak durum bu olsa da, bölgesel olarak yani ülkeden ülkeye bu durum coğrafi koşulların devreye girmesiyle afetlerin türleri, etkileri ve önem sıraları değişmektedir. Ülkemizde ise; dolu, sel, taşkın, don, orman yangınları, kuraklık, şiddetli yağış, şiddetli rüzgâr, yıldırım, çığ, kar ve fırtına en sık görülen klimatik etkili doğal afetlerdendir. Klimatik etkili afetlerin dışında, ülkemizde jeolojik etkili afetlerde görülmektedir. Deprem, jeolojik afetler içerisinde en şiddetli türü olarak ülkemizde görülmektedir. Ülkemizde en bilinen ve büyük örneği, 17 Ağustos 1999'da İzmit ve Kocaeli çevresinde yaşanmıştır. (URL 5)

En yakın tarihte ise; 4 Ağustos 2021'de başlayan Muğla ve çevresindeki illerde on güne yakın süren yangın ve 16 Ağustos 2021'de Kastamonu, Bartın ve Sinop'ta sel felaketi yaşanmıştır. Bu iller afet bölgesi ilan edildi.

Ülkemiz mevcut coğrafi konumu, genç oluşumlu bir ülke olduğu için jeolojik ve jeomorfolojik yapısı, iklim ve bitki örtüsü vb. gibi birçok sebepten özellikle deprem olmak üzere çok çeşitli afet türleri ile karşı karşıya kalmaktadır. Sonuç olarak; yaşanan bu afetlere karşı deneyim kazanılmış ve baş edebilme çalışmaları ilerletilmiştir. Maalesef ki ülkemizdeki kontrolsüz kentleşme ile yine aynı şekilde gelişen sanayi sektörüne ait süreçler, kentleri afetlere karşı gelişmesini engellemiştir. Ayrıca, yaşanan afetlerin sayısı (sıklığı) ne kadar fazla ise, bu afetlere karşı alınması gereken önlemleri daha elzem kılmaktadır. (URL 6)

Ülkemizde meydana gelen doğal afetleri etkileri bakımından incelersek, yüzde olarak sıralaması şöyle olmaktadır: Deprem % 61, Heyelan % 15, Sel % 14, Kaya düşmesi % 5, Yangın % 4, Çığ ve diğerleri %1. (URL 7)

4. Trabzon'daki Afetler ve Analizi

Karadeniz Bölgesi incelendiğinde; Doğu Karadeniz Bölgesi, tüm bölgenin en dağlık ve yüksek bölgesidir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde ve özellikle Trabzon'un coğrafi yapısı ve iklim koşullarının olumsuzluğu sebebiyle sıkça doğal afetler yaşanmaktadır. Bu coğrafyada yaşanan bu afetlerin başlıca nedenleri ise; dere yatakları için ıslah çalışmalarının yapılmaması, dere yatağı içerisine yerleşim yapılması, ormanlık alanın tahrip edilmesi, zemin yapısı ve tarıma yönelik yanlış uygulamalar olarak görülmektedir.

Doğu Karadeniz Bölgesi'nde ve özellikle Trabzon'da yaşanan başlıca afetler; heyelan ve seldir. Çalışmada öncelikli olarak heyelan afeti üzerinde durulacak sonra ise sel afetine değinilecektir.

Resim 1: Heyelan Yoğunluk Haritası

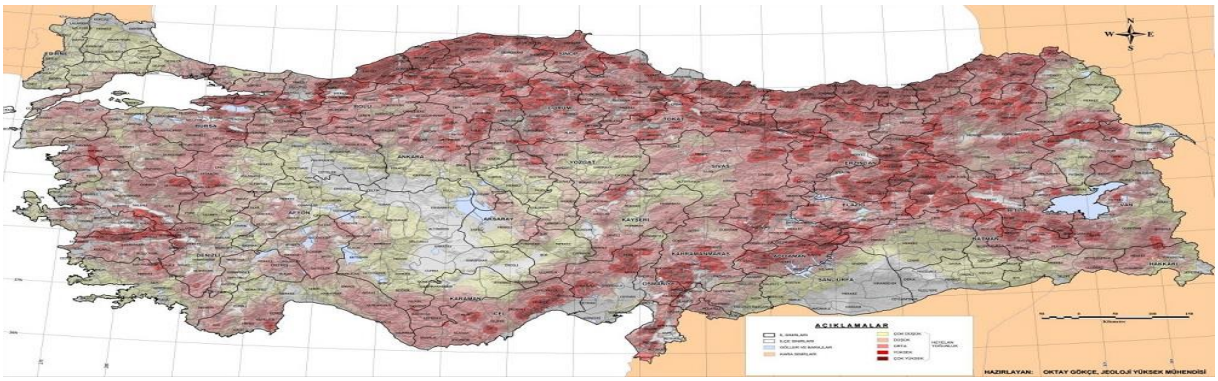

Kaynak: https://www.afad.gov.tr/afet-haritalari (Erişim Tarihi: 04.06.2022)

Yukarıdaki resme göre heyelan hareketlerini tüm Karadeniz Bölgesi'nde görülmektedir. Trabzon ve çevresi yine heyelanın yoğun olarak gözlemlendiği yerlerdendir.

Resim 2: 2019 yılında Türkiye'de meydana gelen heyelan/kaya düşmesi olaylarının il bazında sayıları.

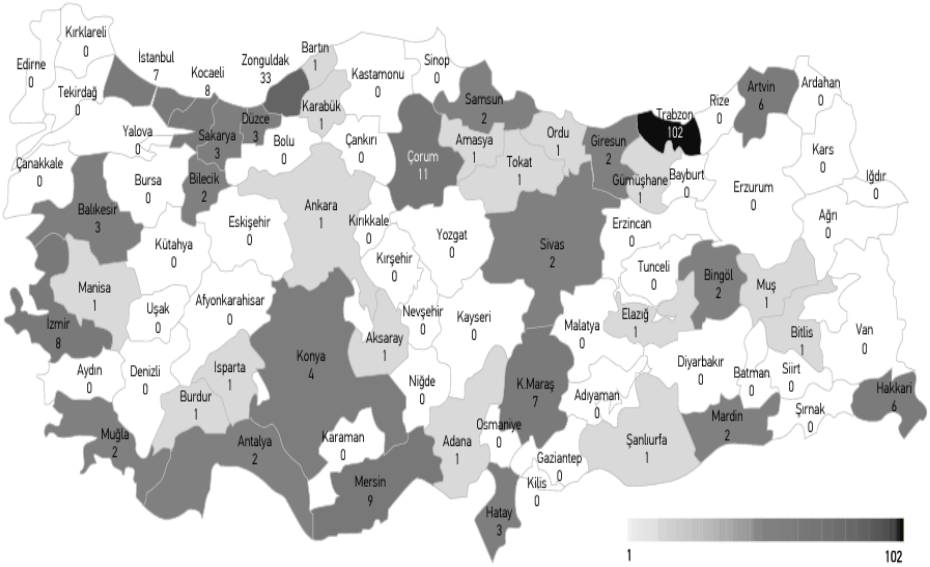

Kaynak:https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_kutuphane/kurumsalraporlar/afet_istatistikleri_2020_web.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2022)

Ülkemizde, 2019 yılında toplamda 245 heyelan/kaya düşmesi olayı meydana gelmiştir. Trabzon ili ise gerçekleşen 102 adet heyelan ile ilk sırada yer almıştır.

Resim 3: 1950- 2019 Türkiye'de meydana gelen heyelan / kaya düşmesi olaylarının il bazında sayıları.

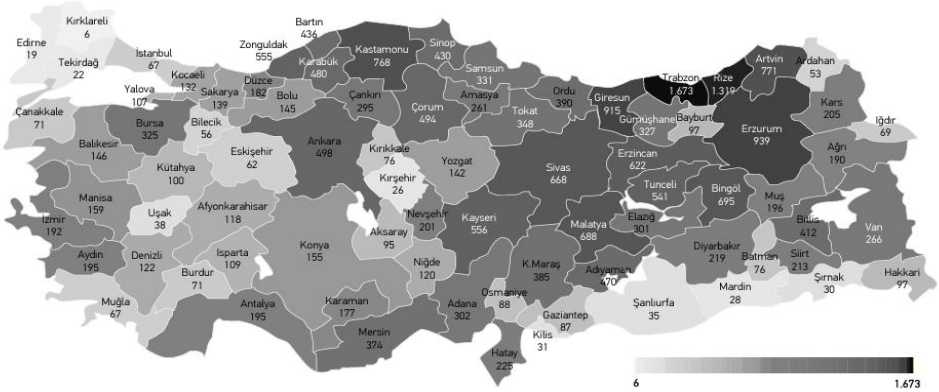

Kaynak:https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_kutuphane/kurumsalraporlar/afet_istatistikleri_2020_web.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2022)

Yukarıdaki resimlerin bize verdiği bilgiler ışığında; ülkemizde 1950 – 2019 arasında; Trabzon ilinde yaşanan 1.673 adet heyelan ile Trabzon ili ülkede en sık heyelanın yaşandığı il olarak ilk sırada yer almaktadır. Aritmetik olarak ise yılda ortalama 24 heyelan yaşanmıştır diyebiliriz. Yaşanan bu heyelan afetlerini, 1.319 adet heyelan ile Rize, 939 adet heyelan ile Erzurum ve 915 adet heyelan ile Giresun izlemektedir. Bu dört il -Trabzon, Rize, Erzurum ve Giresun- 1950 tarihinden itibaren günümüze kadar meydana gelmiş 23.286 adet heyelanın takribi yüzde 21'ini oluşturmaktadır. Tüm bu bilgiler doğrultusunda heyelan olayının illere göre dağılımı ile illerin yükseltileri arasında yakın ilişki bulunmaktadır. Zira yükseltinin az olduğu bölgelerde ise heyelan olayının daha az sayıda meydana geldiği görülmektedir. (URL 8)

Resim 4: Afet Olay ve Zararlarının İl ve İlçelere Göre Dağılımı

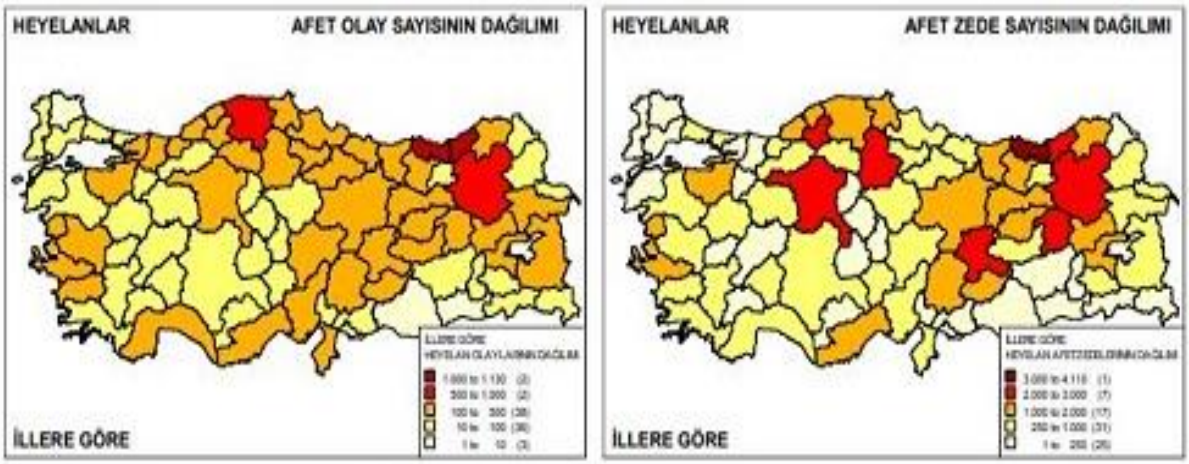

Kaynak: https://www.afad.gov.tr/afet-haritalari (Erişim Tarihi: 04.06.2022)

Heyelan kaynaklı afet olay sayısının ve bu meydana gelen afetlerden zarar gören insan sayısının tüm iller içerisinde en fazla Trabzon'da olduğu görülmektedir.

Resim 5: Türkiye'nin Afetselliği

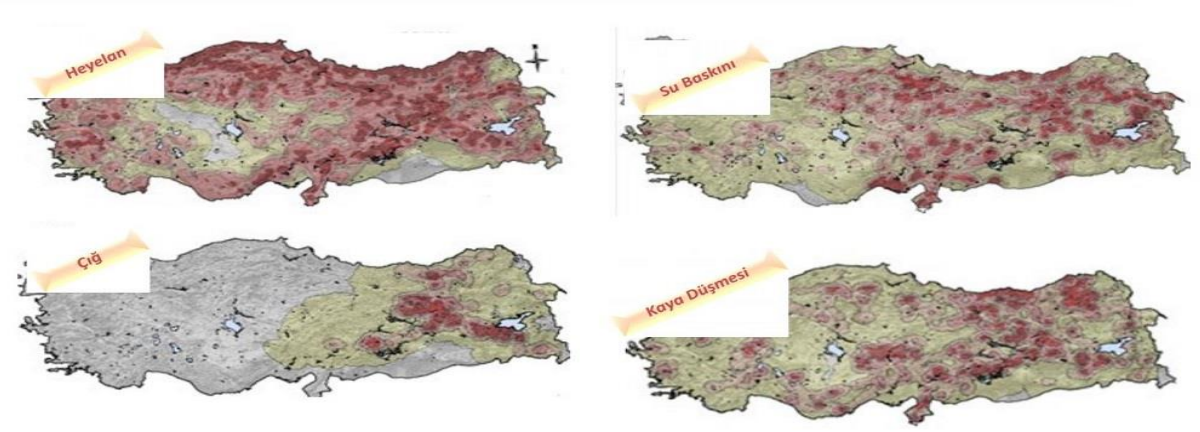

Kaynak: https://www.afad.gov.tr/afet-haritalari(Erişim Tarihi: 04.06.2022)

Yukarıdaki resimde dört afete ait ayrı ayrı verilmiştir. Bunlar; heyelan, su baskını, çığ ve kaya düşmesidir. Heyelan, su baskını ve kaya düşmesi; özellikle birbiriyle ilişkili afetlerdir ve Doğu Karadeniz Bölgesi'nde özellikle Trabzon ilinde fazlaca görülmektedir.

Doğu Karadeniz bölgesini heyelanların en sık yaşandığı bölge haline getiren en temel neden; kıyı şeridinden itibaren dağların birden yükselmesiyle eğim değerleri artan morfoloji, bu eğim üzerinde güçlü akış halinde olan akarsuların derine doğru aşındırmaları, kuzey yamaçlardaki yüksek yağış değerleri ve yağış tipleri ile en önemlisi de bölgenin jeolojik özellikleridir. (Filiz ve diğ., 2011: 1202)

Trabzon ili genelinde, coğrafi yapı dolayısıyla yerleşim yamaç bölgelerinde olmaktadır. Zeminin sağlam yapısından dolayı, eğimli arazide yanal kuvvetlerin etkisi azalmakta ve yerleşim yerleri dağınık olduğu için de küçük ya da büyük heyelanlar önemli ölçüde can ve mal kayıpları ortaya çıkmaktadır. Sonuç olarak; meydana gelen bir afetten daha çok sayıda insan etkilenmektedir. Ayrıca heyelandan dolayı yollar kapanması ulaşımı da negatif olarak etkileyecektir. (Bayrak ve diğ., 2007: 1-6)

Heyelan, olduğu bölgenin içerisinde bulunan arazilerin ve yapıların, değer kaybetmesine neden olmuştur. Ekili ve dikili toprağın kullanılamaz hale gelmesi, yerel halkın kendisi için ektiği yerden kendisine yeterli olan ürünü alamaması, Trabzon ilçe köylerindeki ekonomik yönden zor duruma sokmuştur. Trabzon köylerin afet bölgesi kapsamına alınması sonucu, devlet bölge halkına yeni yerleşim yerleri gösterilmiş ve bölge halkına yıkılan evlerinin yerine yenilerinin yapılabilmesi için para desteği yapılmıştır. (Bayrak ve diğ., 2007: 1-6)

Trabzon'da yaşanan bu heyelanlar sonucunda; yerleşim alanları tahrip olmuş ve yerleşim yerlerinden insanlar tahliye edilmiştir. Yine bu heyelanlar sonucunda; toprak yapısı ile bitki örtüsü arasındaki ilişki zarar görmüş, toprak eski bereketini kaybetmiş, arazilerin yapıları, boyutları ve şekilleri hem değişmiş hem de bozulmuştur. Sonuç olarak; heyelan sonrasında ortaya çıkan bu olumsuz durumlardan etkilenen köy halkı yerleşim yerinden göç etmek zorunda kalmıştır. (Bayrak ve diğ., 2009: 24)

Heyelanların insanların üzerindeki en önemli etkisi ise; ölüm ve yaralanmalara yol açmasıdır. Heyelanlar anında oluşan yaralanmalar ağırlıklı olarak; yağış, arazi yapısı, uyarı tabelalarının eksikliği ve ana toprak parçasından kopan, kayan toprak ve kaya parçaları gibi nedenlerden dolayı olmaktadır. (Korkanç, Korkanç, 2006: 43)

Trabzon ve çevresinde meydana gelen bu heyelanlar sonucunda altyapı ve üstyapıya ait problemler oluşmaktadır. Ulaşım ve haberleşme alanında bir kısıt ortaya çıkarmaktadır. Eğitim ve öğretim aksamakta, toplum emniyeti ve toplum asayişinde bozulmalar yaşanabilmektedir. Yaşanan bu heyelanlar maddi hasarlarının dışında insanların psikolojileri üzerinde de kalıcı etkiler

bırakabilmektedirler. Ayrıca afet bölgelerinde işsizlik gibi sorunlar da ortaya çıkabilmektedir. (Mümin, Avcı, 2013: 37)

Bölgede yaşanan heyelanın diğer olumsuz sonuçları ise; küçük ve büyükbaş hayvancılığı etkilenmesidir. Heyelanlar, Trabzon çevresinde önemli ölçüde tarımı yapılan fındık ve çay bahçelerini sökerek, eğim doğrultusunda yamaçtan aşağı yönde taşımakta ve toprak yapısının değerini kaybederek verimsizleşmesine neden olmaktadır. Heyelan sonucunda ana kütleden kopan kaya ve toprak parçaları ulaşımı olumsuz etkileyerek, karayolu taşımacılığına zarar vermektedir. (Mümin, Avcı, 2013: 36)

Doğu Karadeniz Bölgesi ve Trabzon'da görülen diğer bir önemli afet türü ise seldir. Sel afeti, Türkiye'de, yaşanan doğal afetler içerisinde, sık karşılaşılan ve maddi zararları yüksek olan afet türlerindendir. Depremlerden sonra, en çok can ve mal kayıpları sel afeti nedeniyle meydana gelmektedir. (Özcan, 2006: 36)

Sel; suların bulunduğu alanda yükselmesi ya da herhangi bir yerden gelmesi ve kuru olan yüzeyleri kaplaması olayı şeklinde ifade edilmektedir. Bir hafta veya daha uzun sürelerde oluşabildiği gibi, daha kısa sürelerde de oluşabilmektedir. Bunlara ani seller denilmektedir. Yüksek ve dağlık arazilerde, yüksek yağış ve karın erimesi sonucu dere yatakları taşıyamayacakları su ile dolması sonucunda aniden oluşan seller görülür. Özellikle dağ eteklerindeki yerleşim yerleri için heyelan tehlikesi de yaratan bu seller oldukça tehlikeli olmaktadır. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde görülen ise daha çok bu şekilde olmaktadır. (URL 9)

Resim 6: 1950- 2019 yılları arasında Türkiye'de meydana gelen sel/su baskını olaylarının il bazında incelenmesi.

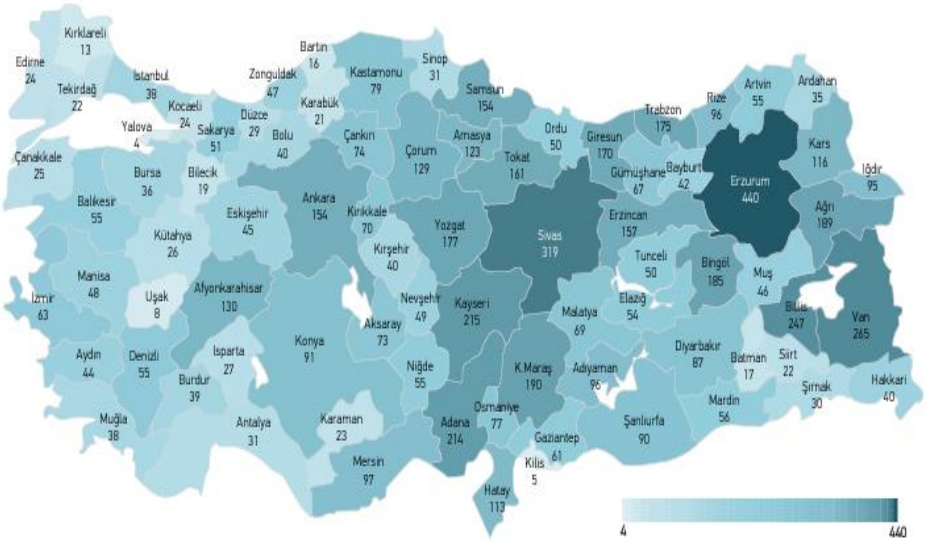

Kaynak:https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_kutuphane/kurumsalraporlar/afet_istatistikleri_2020_web.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2022)

Ülkemizde, 1950 – 2019 yılları arasında toplamda meydana gelen sel/ su baskını sayısının dağılımına bakıldığında Erzurum, Sivas ve Van başı çeken ilk üç ildir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nde ise Trabzon 175 olayla ilk sıradadır. Genel olarak bakıldığında ise haritada soldan sağa doğru gidildikçe sel/su baskını sayısının arttığı görülmektedir.

Resim 7: 2019 yılında Türkiye'de meydana gelen sel/su baskını olaylarının il bazında sayıları.

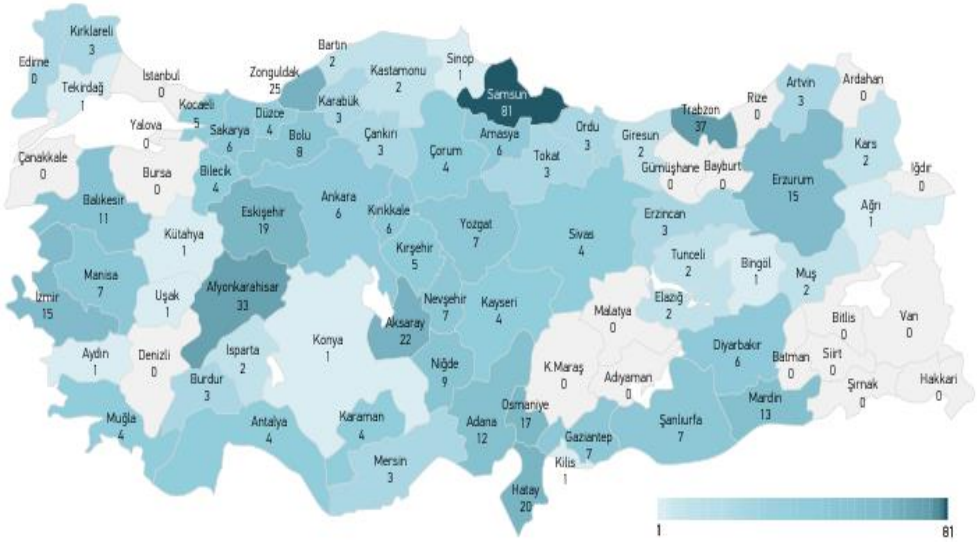

Kaynak:https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_kutuphane/kurumsalraporlar/afet_istatistikleri_2020_web.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2022)

2019 yılında sel/ su baskını olaylarında Samsun ili tüm ülkede başı çekmekte iken, Trabzon ili ise Doğu Karadeniz Bölgesi'nde ilk sırada yer almaktadır.

Resim 8: 2019 yılı içerisinde müdahale edilen olayların, araç ve personel sayılarının illere göre dağılımı.

İl	Müdahale Edilen Olay Sayısı	%	Müdahalede Görev Yapan Araç Sayısı	Müdahalede Görev Alan Personel Sayısı
Adana	79	2,1%	171	685
Adıyaman	15	0,4%	11	27
Afyonkarahisar	64	1,7%	50	92
Ağrı	5	0,1%	-	-
Aksaray	140	3,8%	108	210
Amasya	28	0,8%	27	91
Ankara	99	2,7%	67	263
Antalya	71	1,9%	23	110
Ardahan	36	1,0%	55	137
Artvin	61	1,6%	38	182
Aydın	29	0,8%	10	67
Balıkesir	32	0,9%	25	109
Bartın	43	1,2%	60	200
Batman	18	0,5%	-	20
Bayburt	42	1,1%	43	86
Bilecik	48	1,3%	61	-
Bingöl	20	0,5%	-	-
Bitlis	16	0,4%	2	3
Bolu	29	0,8%	21	70
Burdur	34	0,9%	14	51
Bursa	110	3,0%	251	973
Çanakkale	17	0,5%	63	268

İl	Müdahale Edilen Olay Sayısı	%	Müdahalede Görev Yapan Araç Sayısı	Müdahalede Görev Alan Personel Sayısı
Kahramanmaraş	93	2,5%	58	190
Karabük	93	2,5%	104	309
Karaman	27	0,7%	4	12
Kars	25	0,7%	28	-
Kastamonu	32	0,9%	-	26
Kayseri	21	0,6%	27	133
Kırıkkale	27	0,7%	25	68
Kırklareli	22	0,6%	20	58
Kırşehir	25	0,7%	23	44
Kilis	14	0,4%	10	21
Kocaeli	125	3,4%	179	408
Konya	31	0,8%	13	90
Kütahya	38	1,0%	27	80
Malatya	20	0,5%	6	26
Manisa	80	2,1%	90	429
Mardin	27	0,7%	1	116
Mersin	53	1,4%	70	277
Muğla	88	2,4%	99	229
Muş	41	1,1%	39	134
Nevşehir	27	0,7%	15	52
Niğde	127	3,4%	128	470
Ordu	24	0,6%	25	87

Çankırı	35	0,9%	33	90	Osmaniye	44	1,2%	36	103
Çorum	51	1,4%	56	173	Rize	20	0,5%	42	122
Denizli	63	1,7%	68	246	Sakarya	36	1,0%	72	256
Diyarbakır	26	0,7%	36	170	Samsun	43	1,2%	47	129
Düzce	23	0,6%	26	56	Siirt	44	1,2%	-	81
Edirne	31	0,8%	21	65	Sinop	23	0,6%	28	85
Elazığ	49	1,3%	46	178	Sivas	54	1,5%	71	217
Erzincan	38	1,0%	38	95	Şanlıurfa	34	0,9%	40	152
Erzurum	19	0,5%	38	63	Şırnak	8	0,2%	-	-
Eskişehir	39	1,0%	27	156	Tekirdağ	26	0,7%	6	170
Gaziantep	21	0,6%	27	91	Tokat	37	1,0%	37	142
Giresun	24	0,6%	18	70	Trabzon	263	7,1%	31	239
Gümüşhane	19	0,5%	17	16	Tunceli	49	1,3%	75	217
Hakkâri	16	0,4%	3	-	Uşak	22	0,6%	25	76
Hatay	59	1,6%	2	8	Van	47	1,3%	82	395
Iğdır	11	0,3%	11	30	Yalova	18	0,5%	25	38
Isparta	62	1,7%	67	183	Yozgat	20	0,5%	11	2
İstanbul	110	3,0%	178	602	Zonguldak	53	1,4%	17	50
İzmir	91	2,4%	156	738	**Toplam**	**3.724**	**100,0%**	**3.604**	**12.407**

Kaynak:https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_kutuphane/kurumsalraporlar/afet_istatistikleri_2020_web.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2022)

Yukarıdaki tablo ışığında, AFAD'ın 2019 yılı boyunca en fazla müdahalede bulunduğu ilin Trabzon olduğu görülmektedir. Bu rakam yıl içinde yaşanan tüm olayların yaklaşık yüzde 7'lik kısmına denk gelmektedir. Doğu Karadeniz Bölgesi'nin kendine has coğrafyasının bu olay sayısı üzerindeki etkisi büyüktür. Ayrıca bölgenin afetselliğinin yüksekliği rakamlara da yansımaktadır.

5. SONUÇ ve ÖNERİLER

Bu çalışmada Trabzon ilinde meydana gelen bazı afetler üzerinde durularak, afet lojistiği kapsamında yapılan çalışmalar araştırılıp mevcut durum analizi yapılmıştır.

- Trabzon ilinde, 2009 tarihinde İl AFAD Müdürlüğü kurulmuştur. Trabzon Büyükşehir Belediyesi yerleşkesi içerisinde hizmet vermektedir.
- Trabzon ili için; İl Müdürlüğü Hizmet Binası, Afet ve Acil Durum Yönetimi Merkezi (AADYM) Binası, Arama-Kurtarma Müdürlüğü Binası, Eğitim Merkezi ve Depo alanları inşaatı ihale edilmiş ve inşaata başlanmıştır.
- Sirenler, deprem cihazları, farklı özelliklere sahip telsizler, yine farklı hizmet ve amaca yönelik araçlar (kurtarma araçları, görev araçları, vb. araçlar) kullanılmaktadır.
- Trabzon ilinde deprem türü afet pek görülmemektedir. İlde görülen afetler çoğunlukla; sel, heyelan, kaya düşmesidir. Bu afetler sonucu ölümler meydana gelmiş, ayrıca bazı vatandaşlar ise afet sonucu evleri kullanılamayacak ya da kullanılması sonrasında büyük bir soruna yer açabileceği için evlerinden başka konutlara nakil edilmişlerdir.

- Trabzon ili için ayrıca bir ''Afet Müdahale Planı'' oluşturulmuştur. Yılda iki kez tatbikat yapılmaktadır. Trabzon'da en son gerçekleşen tatbikat, Afet ve Acil Durum Yönetimi Başkanlığı'nca "Sel Taşkın Tehlikesi Erken Uyarı Tatbikatı" gerçekleştirilmiştir. AFAD tarafından yürütülen bu tatbikat, Trabzon'un Vakfıkebir ilçesinde düzenlenmiştir.
- Trabzon için ''İl Afet Risk Azaltma Planı (İRAP)'' oluşturulmuştur. İRAP ile ilin genel durumu, tehlike belirleme, risk değerlendirme ve olası önlemler hakkında çalışmalar yapılmıştır.
- Tüm Türkiye çapında, ARAS(Afet Risk Azaltma Sistemi) projesi hazırlanmıştır. ARAS web tabanlı bir projedir ve riskler belirlendikten sonra istatistiki bilgiler üzerinden risk analizi yapmaktır. Bu risk analizleri; tüm Türkiye çapında olabildiği gibi, il veya ilçe bazında da olabilmektedir.
- Trabzon ili ilçelerinde yapılan jeolojik etüt çalışmaları sonucunda ilçelerin risk durumuna göre ilgili önlemler alınmıştır; 'Trabzon İli Heyelan Duyarlılık Haritası', ''Trabzon İli Kaya Düşmesi Duyarlılık Haritası'', ve ''Trabzon İli Çığ Düşme Duyarlılık Haritası'' oluşturulmuştur.
- Afet konutu, afet önleyici tedbirler ve altyapı olmak üzere iyileştirme çalışmaları tüm il çapında gerekli görülen yerlere yapılmaktadır.
- 7289 Sayılı Afetler Kanununa istinaden, Trabzon ilçe belediyelerine ve vatandaşlara yardım ödenekleri verilmiştir.
- Afet sonrasında, afetzedelere ayni ve nakdi olarak sosyal yardımlar yapılmıştır.
- İhaleli, hazır konut, TOKİ olmak üzere, yine 7289 sayılı kanuna istinaden afetlerden etkilenen vatandaşlara afet konutları verilmiştir.
- Afetlere müdahale eden personelin yarısından fazla lisans mezunudur ve bu personelin büyük çoğunluğu olaylara etkin müdahale edebilecek yaş grubu arasındadır.
- AFAD Gönüllülük Projesi ile afet yönetimine ait herhangi bir evresinde gönüllü olarak çalışmak isteyen kişiler için yapacakları görevlerin belirlenmesi, eğitim verilmesi ve bu gönüllülük sistemi içerisindeki performanslarının düzenli olarak takip edilmesi amaçlanmaktadır. (URL 10) AFAD'ın bu gönüllülük projesinin Trabzon bölge halkı içinde tanıtılması ve katılımların artışının sağlanmasının faydalı olacağı düşünülmektedir.

  Ayrıca;
- Personelin müdahale edeceği afetle ilgili özel eğitim düzeyinin yükseltilmesi,
- Mevzuat eksikliklerine yönelik çalışmalar yapılması,
- İl bazında sahip olunan teknik aletlerdeki varsa hasarların giderilmesi ve bu alandaki yeni teknolojilerin takip edilmesi,
- Ormanların heyelan üzerine olan olumlu etkisinden faydalanılarak, yeni ağaçlar dikilmesi
- Dere yataklarına ve dere boyunlarına imar izni verilmemesi, evler kurulmaması
- Kaya düşmesinin ve heyelanının olabileceği yerlerde file vb. önlemler alınması,
- Bölge halkı bilinçlendirilmesi ve afetler hakkında eğitimler verilmesi,

Afetselliği yüksek olan Trabzon ilinde bu çalışmaların eksik olan yönlerinin tamamlanması ile afet anında müdahale daha kolay olacağı düşünülmektedir. Genel hayata olan etki düzeyi ve can-mal kaybı en aza düşecektir.

KAYNAKÇA

Bayrak T., Atasoy M., Demir O. (2007). Heyelanların Sosyo-ekonomik etkileri: Kutlugün Köyü (Trabzon) heyelanı örneği. TMMOB Harita ve Kadastro Mühendisleri Odası 11. Harita Bilimsel Teknik Kurultayı. (1-6)

Bayrak T. & Ulukavak M. (2009). Trabzon Heyelanları. Harita Teknolojileri Elektronik Dergisi, 24, 20-30.

Filiz, M. & Avcı, H. (2013) Trabzon İlinde Meydana Gelen Heyelanlar Ve Heyelanların Bölgeye Etkileri. SDU International Tecnologic Science,36, 37, 31-38.

Filiz M.,Avcı H.,Usta P. (2011). Heyelanların Yerleşim Alanlarına Etkilerinin İncelenmesi (Rize-Gündoğdu Örneği). e-Journal of New World Sciences Academy, 1202, 1200-1211.

Korkanç S., Korkanç M. (2006). Sel ve Taşkınların İnsan Hayatı Üzerindeki Etkileri. ZKÜ Bartın Orman Fakültesi Dergisi, 43, 42-50.

Özcan, E. (2006). Sel Olayı ve Türkiye. Gazi Üniversitesi Gazi Eğitim Fakültesi Dergisi, 36, 35-50.

Van Wassenhove, L.N. (2006). Blackett memorial lecture. Humanitarian aid logistics: Supply chain management in high gear. Journal of the Operational Research Society, 57(5), 475-489.

URL1: https://www.istka.org.tr/media/24626/İstanbul-İli-afet-lojistik-planı-kılavuzu.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2022)

URL2:https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu-Kalkinma-Plani-Afet-Yonetiminde-Etkinlik-Ozel-Ihtisas-Komisyonu-Raporu.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2022)

URL3: https://www.istka.org.tr/media/24626/İstanbul-İli-afet-lojistik-planı-kılavuzu.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2022)

URL4:https://vdocuments.mx/lojstk-ve-raporlama-teknkler-lojstk-ve-raporlama-teknkler-zamanlarda.html?page=1 (Erişim Tarihi: 04.06.2022)

URL5:https://akademik.gidatarim.edu.tr/leventaksoy/AFET/Rize%20Afet%20Y%F6netimi%20Modeli.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2022)

URL6:https://www.sbb.gov.tr/wp-content/uploads/2022/08/Onuncu-Kalkinma-Plani-Afet-Yonetiminde-Etkinlik-Ozel-Ihtisas-Komisyonu-Raporu.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2022)

URL 7: https://silo.tips/download/doal-afetler-ve-korunma-yollar (Erişim Tarihi: 08.09.2022)

URL8:https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_kutuphane/kurumsalraporlar/afet_istatistikleri_2020_web.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2022)

URL9:https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_kutuphane/kurumsalraporlar/afet_istatistikleri_2020_web.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2022)

URL10:https://www.afad.gov.tr/kurumlar/afad.gov.tr/e_kutuphane/kurumsalraporlar/afet_istatistikleri_2020_web.pdf (Erişim Tarihi: 04.06.2022)

Geç Hitit İnanç Sisteminde Boğa Kültünün Görsel Sanatlara Yansıması

Elif Kübra COŞKUN
Ondokuz Mayıs Üniversitesi
Arkeoloji Bölümü Yüksek Lisans Öğrencisi
Dr. Öğr. Üyesi Ayla BAŞ
Ondokuz Mayıs Üniversitesi Arkeoloji Bölümü
ORCID: 0000-0002-6546-4805

Öz

Yazılı belgeler dışında referans niteliği taşıyan görsel sanatlar, uygarlıkların inanç sistemi ve kültürel yaşamına ışık tutmanın yanı sıra toplumların kültürel benliklerinden de kesitler sunmaktadır. Bu durum, Geç Hitit görsel sanatlarında önemli bir paya sahip olan orthostat ve stellerde de kendini göstermektedir. M.Ö. 1.binin önemli uygarlıklarını bünyesinde bulunduran Geç Hitit Kent Devletleri, söz konusu bu eserlerde birçok konuyla birlikte inanç sistemlerine dair bilgiler sunmuştur. Bu inanç sistemini oluşturan olgulardan biri de boğa kültüdür. Geçmişi Paleolitik Çağ'a kadar giden boğanın, ilkin tasvir sanatında bir nesne olarak kullanıldığı kabul görmüştür. Boğanın bu konumu, Neolitik Çağ'dan Orta Tunç Çağı'na kadar bazı değişikliklerle devam etmiştir. Gücün, bereketin sembolü olduğuna inanılmış; özellikle de boğanın baş ve boynuzları ritüellerin birer parçası olmuştur. MÖ. 2.bin yıllarına gelindiğinde Hititlerle birlikte boğa, tanrısal bir anlam kazanmış ve bu özelliği ile görsel sanatlarda yer almıştır. Bu çalışmada Geç Hitit inanç sistemini oluşturan unsurlardan biri olan boğa kültünün görsel sanatlara yansımaları ele alınmıştır. Bu kapsamda Anadolu ve Kuzey Suriye'de bulunan Geç Hitit orthostat ve stelleri incelenmiştir. Yazılı belgelerin boğa kültü üzerine verdiği bilgiler ve görsel sanatlar karşılaştırılmış; yazılı belgeler ile sanat eserlerinin paralellik gösterdiği anlaşılmıştır. Yazılı metinler boğanın, tanrılar adına kurban hayvanı olarak tercih edildiğini belirtirken orthostat kabartmaları da boğa kurbanı sahnelerine yer vermiştir. Boğanın inanç sisteminde yüklendiği misyon, daha çok tanrı ile ilişkilendirilmiştir. Boğa, Fırtına tanrısının kutsal hayvanı olarak sembolize edilmiştir. Ayrıca boğanın görsel sanatlar ki bir diğer yansıması, karışık yaratık şeklindedir. Daha çok boğa-adamlar, kanatlı boğalar olarak tasvirleri söz konusudur.

Anahtar Kelimeler: Geç Hitit, İnanç, Sanat, Boğa.

The Reflection on Visual Arts of the Bull Cult in the Neo Hittite Belief System

Abstract

Apart from written documents, visual arts, which have the quality of reference, not only shed light on the belief system and cultural life of civilizations, but also offer sections from the cultural selves of societies. The Neo Hittite City State containing the important civilizations of the 1st millennium BC, provided information on belief systems along with many topics in these works. One of the fact that constituent this belief system is the cult of the bull. It is accepted that the bull, whose history goes back to the Paleolithic Age, was first used as an object in the art of depiction. This position of the bull continued with some changes from the Neolithic Age to the Middle Bronze Age. It was believed to be a symbol of power and fertility; especially the bull's head and horns were part of the rituals. In the 2nd millennium BC, the bull gained a divine meaning with the Hittites and took part in visual arts with this feature. In this study, the reflections of the bull cult, which is one of the elements that constituent the Neo Hittite belief system, on visual arts are discussed. Within this scope the Neo Hittite orthostats and stelae found in Anatolia and Northern Syria were examined. The information given by the written documents on the cult of the bull and the visual arts were compared; It has been

understood that written documents and works of art show parallelism. Written texts indicate that the bull was preferred as a sacrificial animal in the name of the gods, while the orthostat reliefs included bull sacrifice scenes. The bull is symbolized as the sacred animal of the Storm god. In addition, another reflection of the bull in visual arts is in the form of a mixed creature. They are mostly depicted as bull-men, winged bulls.

Keywords: Neo Hittite, Belief, Art, Bull.

Giriş

Boğaya, eski çağlardan itibaren farklı anlamlar yüklenmiştir. Dolayısıyla boğa figürleri de bu anlamların resim sanatındaki yansıması olarak karşımıza çıkmaktadır. Boğa en başta bir erkeklik sembolüdür (Akurgal, 1995: 150; Ersoy, 2000: 418). Boynuzlarının hilal şekline sahip olmasıyla boğanın, yalnızca erkekliğin simgesi olmadığı aynı zamanda kadınlık hormonlarını da temsil ettiğine inanılmıştır.(Ersoy, 2000: 419). Boğanın ayrıca bolluk, bereket, yaşam gücü, üreme gibi kavramları da içinde barındırdığı ifade edilmiştir (Hall, 1917: 12-13; Ersoy, 2000: 404, 418-419; Twiss, Russel, 2009: 20).

Boğa figürü ile ilk kez, Üst Paleolitik Dönem'e (M.Ö. 40.000-20.000/10.000) ait mağaraların duvar resimlerinde karşılaşılmaktadır. Avrupa'da yer alan Altamira, Lascaux ve Chauvet mağaralarının duvarları boğa figürleriyle resmedilmiştir (Lauber, 1998: 31; Clottes, Arnold, 2001: 80, 100, 106, 110-111, 116, 187; Lasheras, 2009: 18-29; Mauriac, 2011: 6-9). Anadolu'da, Epi-Paleolitik Dönem'e (M.Ö.20.000-10.000) tarihlendirilen Öküzini Mağarası'nda boğa tasvirli sanat eserleri tespit edilmiştir (Kartal, 2009: 111-112). Bu mağarada yer alan boğa figürlerinin avcılık ritüeli ile ilgili oldukları düşünülmektedir. Öyle ki araştırmacılar boğaların vücutlarında yer alan yaralar ile hayvanın soyut olarak öldürüldüğü fikrini ileri sürmektedir (Kartal, 2009: 112; Otte ve diğ.,, 1995: 943). Neolitik Dönem'de (M.Ö.10.000-5.500) boğaya verilen önem, tarımsal faaliyetlere paralel olarak artmıştır (Schmidt, 2010: 245; Dietrich ve diğ., 2012: 675; Şimşek, 2017: 596; Bengisu, 2020:5). Çatalhöyük ve Göbeklitepe gibi Neolitik merkezlerde boğa tasvirli eserler ele geçmiştir. Bu iki merkezde bucranium olarak tanımlanan boğa başlarına, tarımsal verimliliği arttırdığı ve tanrısal korumayı sağladığı gerekçesiyle dinsel bir anlam yüklenmiştir (Schmidt, 2000: 49; Peters, Schmidt, 2004: 200-201; Kılıç, Turgut, 2011: 777-779). Kalkolitik Dönem'de (M.Ö. 5500-3000), Hacılar, Canhasan, Kuruçay gibi yerleşimlerde tespit edilen boğa figürleri (Akarsu, 2007: 2-3) bu dönemde de boğanın önemini koruduğuna işaret etmektedir. Orta Tunç Çağı'na (M.Ö.2000- 1600) gelindiğinde Hitit Devleti'nde Tanrı Teşub'un kutsal hayvanı olarak tanımlanan boğanın, birçok sanat eserine de konu edildiği görülmektedir (Şimşek, 2017: 597).

Geç Hitit ile çağdaş olan Urartu, Frig, Lidya ve Likya uygarlıklarında boğa figürlerinin tasvir sanatının önemli bir öğesi olduğu görülmektedir. Urartu Krallığı'nda (M.Ö.9.-7.yüzyıl) boğa figürü ve boğanın çeşitli uzuvlarından meydana gelen kanatlı boğa - boğa adam gibi mitolojik yaratıklar, duvar resimlerinden kalkanlara kemerlerden at koşum takımlarına birçok eser grubu üzerinde tasvir edilmiştir (Coşkun, Baş, 2021: 148). Friglerde (M.Ö. 750-300) boğanın, ilkin Kral Midas ile (M.Ö.725-695/675) bağlantılı bir figür olduğu belirtilmiştir. Kral Midas'ın, Kimmerlerin başkent Gordion'u yakıp yıkmasının ardından boğa kanı içerek yaşamına son verdiği öne sürülmüştür (Plutarch, Lives: 464; Akurgal, 1988: 191, 194; Mellink, 1991: 574; Sevin, 2003: 242). Frig dininde boğa figürü, Ana Tanrıça Kybele ve Attis figürleri ile ilişkilendirilmiştir. (Işık, 1987: 164-165; Özkaya, 1999: 317; Berndt-Ersöz, 2006: 164; Erdan, 2015: 220). Frig'de boğa tasvirlerini seramik (Sams, 1974: 176-177, Figür 11; Young, 1981: 38, 18 C,D; Öztekin, 2006: 47-48, 49, Resim 60, Şekil 11), orthostat (Buluç, 1986: 425,432, Resim 6; Işıklar, 2008: 27; Uçankuş, 2002: 325; Sams, 2012: 52-78), kaya mezarı (Ramsay, 1882: 256-257: Barnett,1953: 79:Vassileva, 2012: 244, Figür 3), ahşap ve mobilya eserler (Young, 1981: Figür 22E-C, Levha 23 A-C, D-G) üzerinde görmek mümkündür. Boğa, Lidya ve Likya uygarlıklarında da tanrı ve tanrıçalar ile ilişkilendirilmiştir. Orthostat (Des Courtils, 2008:1637,Figür 6),

sikke (Perrot and Chipez, 1892: 283, Figür 189; Cahill, Kroll, 2005: 610; Bozkurt, 2009: 212, Figür 54) ve pandantif üzerinde resmedilmiştir.

Geç Hitit İnanç Sisteminde Boğa Kültünün Görsel Sanatlara Yansıması

Geç Hitit Uygarlığı M.Ö. 1200-650 yılları arasında hüküm sürmüş, içerisinde birden fazla kent devletini barındıran Demir Çağ uygarlığıdır (Akurgal, 1988: Sevin, 2003: 194-200). Geç Hitit inanç sistemi, çok tanrılı bir yapıya sahiptir. İnanç sisteminin tanrılarını, Fırtına Tanrısı Tarhunzas, Geyik Tanrı Kurunta/Runtiya, Tanrı Sarruma, Ea, Alluwas, Santas, Marutikas, Ay ve Güneş tanrıları, tanrıçalarını ise Kubaba ve İştar oluşturmaktadır. Tanrı ve tanrıçalar adına bazen Ain-Dara, Tell Tayinat, Aleppo ve Karkamış'ta bulunan tapınaklarda bazen ise açık havada- su kaynakları civarında, dağlık alanlarda, kaya açıklıklarında- kurban ve libasyon törenleri düzenlenmiştir (Gökçe, Pınarcık, 2020: 147,150). Ritüellere ev sahipliği yapan dağın kendisi de Geç Hitit dininde kutsal kabul edilen öğelerdendir. Erciyes Dağı'nın yazılı verilerde *"Kutsal Harhara Dağı"* olarak tanımlanması bunun kanıtıdır (Gökçe, Pınarcık, 2020:167). Geç Hitit inanç sistemi içerisinde yer alan ölü gömme ritüellerine bakıldığında, cesetlerin mezar hediyeleriyle birlikte defnedildiği anlaşılmaktadır. Mezar stelleri üzerinde resmedilen yemek sahneleri defin işleminin ardından yenilen ölü yemeği hakkında bilgiler vermektedir. Bu bağlamda ölü yemeklerinin genellikle boğa ayaklı masalar üzerinde yenmiş olduğu anlaşılmaktadır (Gökçe, Pınarcık, 2020: 167).

Geç Hitit Kent Devletleri'nde boğa ile temsil edilen tanrısal figürlerin başında Fırtına Tanrısı gelmektedir. Tarhunt, Tarhunt(a) (Savaş,2002: 109; Hutter, 2003: 220), Tarhunza (Hawkins, 2010: 485) ve Tarhunzas (Gökçe, Pınarcık, 2020: 163) gibi isimler ile tanımlanan Fırtına Tanrısı, Mezopotamya'da İşkur/Adad, Buriaš, Hudha (Black, Green, 1992: 47, 113), Anadolu'da, Teşup (Turgut, 2017: 292), Teişeba (Piotrovsky, 1965: 43), Attis/Baba/Tata/Atas (Berndt-Ersöz, 2006: 166; Alvar, 2008: 104; Obrador-Cursach, 2017: 316), Trqqas (Bryce, 1981: 83), Antik Yunan'da Zeus, Roma-'da ise Jüpiter (Şahin, 2019: 11-12) olarak bilinmektedir.

Fırtına Tanrısı savaşçı, cezalandırıcı, bolluk ve bereket sağlayıcı olarak çok yönlü bir kişiliğe sahiptir (Gökçe, Pınarcık, 2020: 162, 163; Ürkmez, 2019: 224). Fırtına Tanrısı kültünün ortaya çıkışına tarımsal verimlilik ve hava olayları arasındaki ilişkinin sebep olduğu düşünülmektedir (Ürkmez, 2019: 224). Bu kültün Anadolu'da ne zaman ve nasıl ortaya çıktığına dair kesin veriler bulunmamaktadır. Fırtına Tanrısı'nın Hititlerden önce Hatti/Neşa uygarlıkları tarafından baş tanrı olarak kabul edilmesi, Hititlerin bu tanrıyı Hatti'nin büyük tanrısı olarak benimsemesi, Fırtına Tanrısı kültünün Anadolu'da M.Ö III. binde başlamış olabileceğini düşündürmüştür (Ürkmez, 2019: 224). Boğa, Anadolu'da fırtına tanrısının kendisi olarak da kabul edilmiştir (Akurgal, 1995: 80-81; Işık, 1999: 11; Özkan Savaş, 2002: 110-116; Şimşek, 2017: 597). Mezopotamya'da ise İşkur'a olan tapınımın Erken Hanedanlar Dönemi'ne (M.Ö 2900-2350) kadar geriye gittiği ileri sürülmektedir (Black, Green, 1992: 111)

Geç Hitit ikonografisinde Fırtına Tanrısı profilden tasvir edilmiştir. Yüz detayları belirgin olacak şekilde işlenen tanrı sakallıdır. Tanrının uç kısmı ponponlu başlığı boynuz detaylarıyla süslüdür. Tarhunzas'ın kısa kollu, V yakalı ve diz kapağına ya da ayak bileklerine kadar uzanan, kemerli ya da kemersiz kıyafetleri, sivri uçlu çarıklar ile tamamlanır. Tanrı, orthostat ve stel kabartmaları üzerinde, bazen bir bazen ise iki elini birden yukarı kaldırmış vaziyettedir. Tanrı yukarı kaldırdığı sol elinde balta, çubuk, mızrak ve üzüm salkımı; sağ elindeyse şimşek ve başak demeti, kalkan mızrak gibi nesneler tutmaktadır (Gökçe, Pınarcık, 2020: 163-164; Ürkmez, 2019: 225). Bir aslan figürüyle beraber nadir olarak resmedilen Fırtına Tanrısı, Geç Hitit ortostat kabartmaları ve steller üzerinde boğa ile birlikte sıklıkla tasvir edilmiştir. Bu kompozisyon, Gölpınar (levha 1) (Kulakoğlu,1999; 178), Erzin (levha 2) (Ensert ve diğ., 2008, 35-46, figür 1-3), Tell-Ahmar (levha 3) (Thureau-Dangin, 1929: 199, 202; Orthmann, 1971: 236, 534, 535, levha 53d) Pazarcık/Karaçay (levha 4) (Çiftçi, 2020: Figür 3) ve Karatepe (Levha 5) (Ornan, 2006: Fig.3) örneklerinde görülmektedir.

Boğa sırtında duran Fırtına Tanrısı betimi, Assur Ticaret Kolonileri dönemine tarihlendirilen bazı silindir mühürlerde (Turgut, 2017: 290), Babil (Black and Green, 1992:112) ve Urartu (Van Loon, 1966: 121-122, 148, C18; Muscarella, 1988: 435; Curtis, 1996: 128-129; Batmaz, 2015: 136, fig.30) sanatında da işlenmiştir. Fırtına Tanrısının boğa üzerinde duruyor olması gücün hâkimiyetinin göstergesi olarak yorumlanmıştır (Özkan Savaş, 2002: 110-111). Buna ek olarak Geç Hitit sanatında Fırtına tanrısı, bazen boğaların çektiği bir araba üzerinde de durmaktadır. Çineköy (Levha 6) (İpek, Tosun, Tekoğlu, 1998: 174-176), Karkamış (Orthmann, 1971: 353) ve Arslantepe (Akurgal, 1995: 87a) merkezlerinde Fırtına Tanrısı boğaların çektiği bir araba üzerindedir. Bu tema, Geç Hitit dışında Hitit tasvir sanatında da kendini göstermektedir, İmamkulu Kabartması bu konuya ilişkin verilebilecek örneklerden bir tanesidir (Savaş, 2002:110, 126). Hitit yazılı belgeleri arasında yer alan Ullikummi şarkısında "*Yem karıştırsınlar ve güzel kokulu bir merhem getirsinler ve (onunla) Boğa Seri 'nin boynuzlarını yağlasınlar; Boğa Telia 'nın kuyruğunu gümüşle kaplasınlar: arabanın okunu çevirsinler!...*" ifadeleriyle Fırtına Tanrısı, Ullikummi ile savaşmak için savaş arabasını ve iki boğasını hazırlama emri vermektedir (Güterbock, 1951: 139; Özkan Savaş, 2002: 126).

Fırtına Tanrısı Tarhunzas'ın yanı sıra boğa ile ilişkisi bulunan bir diğer isim, Ana Tanrıça Kubaba'dır. Kubaba'nın da bir parçası olduğu Ana Tanrıça kültünün kökeni Paleolitik Çağ'a kadar uzanmaktadır (Erhat, 1996: 589). Ana tanrıça karakterleri Hitit'te Hepat/Arinna, Mısır'da İsis (Erhat, 1996: 592), Frig'de Kybele, Lidya'da Kybebe (Albright, 1928-1929: 299; Bittel, Naumann, 1939: 27; Işık, 2003: 24, 25; Birecikli, 2010: 221) olarak anılmaktadır. Tanrıça, I. Şuppililiuma (M.Ö. 1380-1345) ile birlikte Hitit dünyasına girmiş (Aslantürk, 2016: 121; Gökçe, Pınarcık, 2020: 169), Sümer tanrıçası Kug-bau'dan türeyerek de Karkamış'ın baş tanrıçası konumuna gelmiştir (Işık, 1999: 2; Aslantürk, 2016: 121). Tarhunzas için sarf edilen bolluk bereket kavramları eşi Kubaba için de geçerlidir (Gökçe, Pınarcık, 2020: 169) ve tanrıça yaşam verici olarak da bilinmektedir (Aslantürk, 2016: 122). Kubaba, Geç Hitit eserlerinde ayakta veya bir taht üzerinde otururken işenmiş ve profilden resmedilmiştir. Tanrıçanın başı üzerinde çeşitli uzunluluklarda, bezemeli veya bezemesiz tasarlanmış bir polos vardır. Eserlerde tanrıça çoğunlukla elinde kuş, ayna, tomurcuk gibi maddeler tutarken betimlenmiştir (Aslantürk, 2016:122; Ürkmez, 2019: 226-227; Gökçe, Pınarcık, 2020: 170). Hayvanların annesi sıfatıyla da tanımlanan tanrıça, bazı eserlerde boğa ve aslan figürleri ile birlikte işlenmiştir (Aslantürk, 2016:122; Gökçe, Pınarcık, 2020: 170). Arslantepe orthostatında Kubaba boğa; Tarhunzas ise aslan üzerindedir (Levha 7) (Sevinç, 2008: 186; Girginer, 2021: 117). Ana Tanrıçanın figürünün boğa ile olan bağlantısının kökleri de Neolitik Dönem'e kadar geriye gitmektedir. Çatalhöyük'te ana tanrıça ile birlikte tasvir edilen boğa figürünün tanrıçanın hem sevgilisi hem de oğlu konumunda olduğu düşünülmektedir (Balter, 2016: 39). Kubaba'dan türediği düşünülen (Özkaya, 1999: 317; Diakonoff, 1977: 333-334; Hawkins, 1981: 147) Frig tanrıçası Kybele'de tıpkı Kubaba gibi sanat eserlerinde boğa figürleri ile birlikte tasvir edilmiştir (Özkaya, 1999: 317; Erdan, 2015: 220).

Boğa, Geç Hitit uygarlığında tanrılar adına düzenlenen kurban faaliyetlerinde tercih edilen hayvanlar arasındadır. Maraş Steli'nde " *Ben yaptım(...). Tarhunzas beni duydu ve onu bir heykel yaptım ve ona iki şişman koyunu yaktım ve ona bir öküz teklif ettim...*" (Hawkins, 2000: 268), Karkamış Katuwas Steli'nde *"…Onlar için kurban şudur: tanrılarla birlikte, yıllık ekmek; Karhuhas için bir öküz ve bir koyun; Kubaba için bir öküz ve bir koyun…"* (Hawkins, 2000: 103-104), Cekke Steli'nde "*Ben Kral Tiwaras'ım Saturas'ın sevgili hizmetkârı... Bu göksel Tarhunzalar için bir buzağı yakacaklar ve gelecekte bir öküz ve bir koyun sunacaklar…"* (Hawkins, 2000: 143-146) ve Karatepe Kral Azatiwatas yazıtında *"…Baal KRNTRYS'de oturmasını sağladım ve her nehir ülkesi onu onurlandırmaya başlayacak: Yılda bir öküz, bir koyun kesmede ve eski koyunlarda…"* (Hawkins, 2000: 54) ibareleri ile boğanın tanrılar ve tanrıçalar adına yapılan kurban faaliyetlerinde yer aldığının yazılı kanıtlarını göstermesi açısından önemlidir. Geç Hitit orthostat kabartmalarında kral ve kraliçeler tarafından düzenlenen boğa kurbanı işlemlerini konu alınmaktadır. Arslantepe'de yer alan ve Geç Hitit I stil evresine tarihlenen kabartmalarda Kral Sulumeli ve kraliçe, Fırtına Tanrısı ve Tanrıça İştar'a boğa kurbanı yapmaktadır (levha 8-9) (Darga, 1992: 226; Akurgal, 1995: levha 87a-c, 88a). Bu

orthostatlarda görevliler tarafından boynuzlarından tutulan boğaların varlığı dikkat çekicidir. Geç Hitit'in yanı sıra Hitit, Urartu, Frig, Lidya ve Likya gibi çağdaş uygarlıklarda ve Antik Yunan ve Roma'da da boğa sıklıkla tercih edilen bir kurban hayvanıdır. Örneğin; Hitit'te inşa faaliyetlerinde fırtına tanrısına yetişkin bir öküz kurbanı yapılmaktadır (Savaş, 2002: 146). Urartu'da Meherkapı Kaya Yazıtı'nda çeşitli tanrılara çeşitli sayılarda boğa kurbanı yapılması gerektiği bildirilmiştir (Piotrovski, 1965: 38-40; Sayce, 1882: 669; Çilingiroğlu, 1998: 231). Frig'de Tanrıça Kybele adına bilhassa boğalar kurban edilmiştir (Birecikli, 2010: 222). Yazılı belgelerde Lidyalıların Tanrıça Ma'ya boğa kurbanı yaptıklarından bahsedilmektedir (Stephanos Byzantium, Gent. Per.540; Borrell, 1839: 223). Likya'da da boğanın kurban hayvanı olarak tercih edildiğini işaret eden yazılı belgeler ve sanat eserleri bulunmaktadır (Hülden, 2006: 312; Landskron, 2016: 58-59). Antik Yunan ve Roma'da da boğa, çeşitli faaliyetler kapsamında tanrı ve tanrıçalara sunulan hayvanlardan biri olarak görülmektedir (Estin, Laporte, 2002: 60, 213).

Boğa figürü, Geç Hitit tasvir sanatında karışık yaratık olarak da kendine yer edinmiştir. Bahsi geçen karışık yaratıklar boğa-adam ve kanatlı boğadan oluşmaktadır. Belden yukarısı insan belden aşağısı boğa şeklinde olan boğa-adam figürleri Mezopotamya metinlerinde *"Kusarikku"* olarak tanımlanmaktadır ve GUD.DUMU.^{d}UTU yani *"Güneş'in boğa oğlu"* olarak nitelenmektedir (Wiggermann, xi, 1992:177). Boğa-adam tasvirleri Mezopotamya'da Erken Hanedanlar Dönemi'nin ikinci evresinde görülmeye başlanmıştır (Black and Green, 1992: 48). Mezopotamya'dan Anadolu'ya aktarılan bu figürler (Savaş, 2002: 148) Geç Hitit sanatında Ain-Dara (Levha 10) (Orthmann, 1971: 478, levha 3a; Novák, 2012: 48-49, levha 11B), Karkamış (Levha 11-12) (Hogarth, 1914: levha B 14b; Woolley, 1921: Lev. B.31a; Woolley, Barnett, 1952: Levha. B.49a, B,52c-d, B.52f; Orthmann, 1971: Lev.27d, 20c, 35a-d; Akurgal, 1995: Lev.100b; Gilibert, 2011: 160), Tell Halaf (levha 13-14) (Von Oppenheim, 1931: levha 27a; Orthmann, 1971: levha 8h, 10g, 12b, Akurgal, 1995: levha 80b, 103c) ve Karatepe (levha 15) (Alkım, 1948a; 244; Alkım, 1948b, 540; Orthmann, 1971: 306-307, 496) merkezlerinden açığa çıkarılan eserler üzerinde bulunmaktadır. Karkamış ve Karatepe eserleri üzerindeki boğalar, bir bitki ya da mızrak tutarken Tell Halaf örneklerinde boğalar, başlarının üzerinde kanatlı güneş kursu taşımaktadır. Boğa-adam figürlerini Hitit (Savaş, 2002: 149), Urartu (Barnett, 1950: 38, Lev. VI; Rice, 1965: 65; Van Loon, 1966: 90) ve Lidya (Hanfmann, 1958: 65,68) sanat eserleri üzerinde de görmek mümkündür.

Mezopotamya'da *"Lamassu-Aladlammu"* olarak tanımlanan kanatlı boğalar, kuşkanatlı, boğa gövdeli ve insan başlı karışık yaratıklardır. Lamassu'lar koruyucu nitelik taşıyan yaratıkladır. Bu bağlamda Yeni Assur saraylarının kapı girişlerine kötü güçleri uzaklaştırmak amacıyla devasa Lamassu'lar yerleştirilmiştir (Sevin, 2014: 29, Resim 23, 27, 139, 143, 174). Geç Hitit'te kanatlı boğa tasviri Karkamış'tan (Levha 16) bir orthostat üzerinde bulunmaktadır. Burada kanatlı boğa, yukarı kaldırdığı elinde bir nesne tutan tanrının ve bir akrep-adam figürünün ortasındadır (Hogarth, 1914, levha B,16a; Orthmann, 1972: 429,505 levha 28d).

Sonuç

Geç Hitit inanç sisteminde Fırtına Tanrısı Tarhunzas'ın ve Ana Tanrıça Kubaba'nın önemli bir yeri bulunmaktadır. Boğa kültünün oluşmasında ve şekillenmesinde de söz konusu tanrı ve tanrıçanın varlığı, boğa ile olan ilişkisi temel kaynaktır. Fırtına Tanrısı ve boğa arasındaki ilişki, Hitit öncesi dönemden köklenerek Geç Hitit inanç sisteminde Tarhunzas ile birlikte kendini göstermektedir. Geçmişi Neolitik Dönem'e kadar uzanan Ana Tanrıça figürü ve boğa arasındaki ilişkinin Geç Hitit'te Tanrıça Kubaba ile devam etmiş olabileceği olası görülmektedir. Bu kültün varlığı sanat unsurlarında da kendini göstermiştir. Orthostat ve steller üzerinde Tanrı Tarhunzas, boğa ile birlikte sıklıkla tasvir edilmiştir. Tanrıça Kubaba ise sadece Arslantepe kabartmasında bir boğa üzerinde resmedilmiştir. Bu kabartmada boğa üzerinde duran kişinin alışmışın dışında Kubaba olması dikkat çekicidir. Gerek Anadolu gerekse Anadolu dışında kalan merkezlerde yaygın kullanım alanına sahip olan boğa uzuvlu karışık yaratıkların, Geç Hitit kültürüne boğa-adam ve kanatlı boğa şeklinde yansıdığı anlaşılmıştır.

Çalışmanın konusunu oluşturan görsel malzemelerin, yazılı belgelerde aktarılan bilgileri ve Geç Hitit inanç sistemine ait verileri destekleyici niteliktedir. Uygarlıkların sahip olduğu görsel sanatlar, yazılı kaynakların sessiz kaldığı noktalarda aydınlatıcı rol oynamaktadır. Örneğin; Geç Hitit kültüründe bir boğanın kurban edilmeye nasıl götürüldüğü, kesim işleminin nasıl gerçekleştirildiğini sanat eserleri üzerinde görmek mümkündür.

Kaynakça

Antik Kaynaklar

Plutarch (1932). *The Lives and Noble Grecians and Romans*. (transt. John Dryden). The Modern Library, New York.

Stephanus Byzantinus. (1694). Gentilia Per Epitomenm Antehac Peri Poleon De Urbibus Inscripta. Abrahamus Berkelius.

Modern Kaynaklar

Akarsu, S. (2007). *Hitit Tasvir Sanatında Boğ*a. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.

Akurgal, E. (1988).*Anadolu Uygarlıkları.* Net Turistik, İstanbul.

Akurgal, E. (1995). *Hatti ve Hitit Uygarlıkları*. Yaşar Eğitim ve Kültür Vakfı, İzmir.

Albright, W. F. (1928-1929). The Anatolian Goddess Kubaba. Archiv Für *Orientforschung,* 5, 229-231. Doi:10.2307/41680188.

Alvar, J. (2008). *Romanising Oriental Gods: Myth, Salvation and Ethics İn The Cult Of Cybele, Isis and Mithras*. Brill, Leiden/Boston.

Aslantürk, N. (2016). Hitit Panteonunda Bir Tanrı Grubu: Adamma, Kubaba ve Ḫašuntarḫi. *International E-Journal of Advances in Social Sciences*, 2/4, 117-125.

Barnett, R. D. (1950).The Excavations of the British Museum at Toprak Kale Near Van. *Iraq,* 12/1, 1-43. https://doi.org/10.2307/4241700

Barnett, R. D. (1953). The Phrygian Rock Façades and The Hittite Monument. *Bibliotheca Orientalis*, 10, 78-82.

Balter, M. (2016).*The Goddess and The Bull: Çatalhöyük An Archaeological Journey To The Dawn Of Civilization*. Routledge, London/New York.

Batmaz, A. (2015). Votive Objects and Their Storage Areas İn Urartian Fortresses. *Ancient Near Eastern Studies,* 52, 127-205. http://dx.doi.org/10.2143/ANES.52.0.3082868

Berndt-Ersöz, S. (2006). *Phrygian Rock-Cut Shrines: Structure, Function, and Cult Practice.* Brill, Leiden/Boston.

Birecikli, F. (2010). Ana Hatlarıyla Friglerde Din. *Akademik Bakış*, 4/7, 215-232.

Bittel, K., Naunmann, R. (1939). Vorläufiger Bericht Über Die Ausgrabungen İn Boğazköy 1938. *Mitteilungen der Deutschen Orient-Gesellschaft,* 77, 1-46.

Black, J., Green, A. (1992). *An Illustrated Dıctıonary: Gods, Demons and Symbols*. The British Museum Press, London.

Borrell, H. P. (1839). An Inquiry Into The Early Lydian Money, And An Attempt To Fix The Classification Of Certain Coins To Croesus. *The Numismatic Chronicle (1838-1842),* 2, 216-223.

Bozkurt, D. (2009). *Lydia Krallığı Dönemindeki Lydia ve İonia İlişkileri*. (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.

Bryce, T. R. (1981). Disciplinary Agents in the Sepulchral Inscriptions of Lycia. *Anatolian Studies,* 31, 81-93.

Cahill, N., Kroll, J. (2005). New Archaic Coin Finds At Sardis. *American Journal Of Archaeology,* 109/4, 589-617. http://www.jstor.org/stable/40025691

Clottes, J., Arnold, M. (2001). *La Grotte Chauvet: L'art Des Origines*. Seuil, Paris.

Coşkun, K. E., Baş, A. (2021). Boğa Figürünün Urartu Betimleme Sanatındaki Yansımaları Üzerine Bir Değerlendirme. *The Journal Of Academic Social Science,* 9/123, 142-162.

Curtis, J. (1996). Urartian Bronze Belts. *Zeitschrift Für Assyriologie und VorderasiatischeArchäologie,*86/1, 118-136. https://doi.org/10.1515/zava.1996.86.1.118

Çiftçi, A. (2020). The Karaçay/Pazarcık Stele Of Storm God. Anadolu Araştırmaları, 23, 123-134.

Çilingiroğlu, A. (1998). "Urartu'da Tapınma ve Tapınma Yerleri". Arsebük, M.J. Mellink and W. Schirmer (eds.). Içinde: *Karatepe'deki Işık: Halet Çambel'e Sunulan Yazılar (s.229-241).* Ege Yayınları. İstanbul.

Darga M. 1992. *Hitit Sanatı.* Akbank Kültür ve Sanat Kitapları, İstanbul.

Des Courtils, J. (2008). Dix Ans De Fouilles Á Xanthos (1998-2007). *Comptes Rendus Des Séances De L'Académie Des Inscriptions Et Belles-Lettres*, 152/4, 1631-1655. https://www.persee.fr/doc/crai_0065-0536_2008_num_152_4_92255

Diakonoff, I. M. (1977). On Cybele and Attis In Phrygia and Lydia. *Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae*, 25/1-4, 333-340.

Ensert, H. K., Görmüş, A., Kara, D. (2008). The Stele Of Erzin, *Adalya*, XI, 35-46.

Erdan, E. (2015). *Demir Çağ ve Sonrası Batı Anadolu'da Frig Kültür Etkileri*. (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Aydın.

Erhat, A. (1996), *Mitoloji Sözlüğü,* Remzi Kitabevi, İstanbul.

Ersoy, N. (2000). *Semboller ve Yorumları,* Dönence Yayınları, İstanbul.

Estin, C., Laporte, H. (2002). *Yunan ve Roma Mitolojisi.* (çev. Musa Eran). Tübitak Popüler Bilim Kitapları, Ankara.

Gilibert, A. (2011). *Syro-Hittite Monumental Art and The Archaeology Of Performance: The Stone Reliefs At Carchemish and Zincirli İn The Earlier First Millennium BCE*. De Gruyter, Berlin/New York.

Girginer, K. S. (2021). Tatarlı Höyük'ten Geç Hitit Çağı'na Ait Bir 'Sürme Kutusu'. *Olba,* XXIX, 109-136.

Gökçe B., Pınarcık, P. (2020). Geç Hitit Kent Devletleri Dönemi Dini Yapısı Üzerine Gözlemler. *Cedrus,* VIII, 147-176.

Güterbock, H. G. (1951). The Song Of Ullikummi Revised Text Of The Hittite Version Of A Hurrian Myth. *Journal Of Cuneiform Studies,* 5/4, 135-161.

Hall, J. (1917). *İllustrated Dictionary Of Symbols: In Eastern and Western Art,* İcon Edition.

Hanfmann, G. M. A. (1958). Lydiaka. *Harvard Studies In Classical Philology,* 63, 65-88. https://doi.org/10.2307/310846

Hawkins J. D. (1981). Kubaba at Karkamiš and Elsewhere. *Anatolian Studies*, 31, 147-176. https://doi.org/10.2307/3642766

Hawkins, J. D. (2000). *Corpus Of Hieroglyphic Luwian Inscriptions: Vol.1 Inscriptions Of The Iron Age: Part 1.Text: İntroduction Karatepe, Karkamiš, Tell Ahmar, Maraş, Malatya, Commagene.* Berlin/New York: Walter De Gruyter.

Hawkins, J. D. (2010). "Yazılar ve Metinler". İçinde: *Luviler: Anadolu'nun Gizemli Halkı*. (çev. B. Baysal-Ç. Çidamlı). Kalkedon Yayınları, İstanbul. 121-153.

Hogarth, D. G. (1914). *Carchemish I: Report on the Excavations at Djerabis On Behalf Of The British Museum, Part I Introductory*. Order Of The Trustees, London.

Hutter, M. (2003). Aspects Of Luwian Religion. *The Luwians*. (ed. H. Craig Melchert). Brill, Leiden/Boston, 211-280.

Hülden, O. (2006). *Gräber und Grabtypen im Bergland von Yavu (Zentrallykien) Studien Zur Antiken Grabkultur In Lykien*. Teil 1. Dr. Rubolf Habelt GMBH Habelt. Bonn.

Işık, F. (1987). Zur Entstehung Phrygischer Felsdenkmäler. *Anatolian Studies*, 37, 163-178. http://www.jstor.org/stable/3642894

Işık, F. (1999). *Doğa Ana Kubaba: Tanrıçaların Ege'de Buluşması.* Vehbi Koç Vakfı: İstanbul.

Işık, F. (2003). Karanlık Dönem"in Aydınlığı ve Frig Sanatının "Anadoluluğu" Üzerine. *Anadolu*, 24, 19-33.

İpek, İ., Tosun, A. K., Tekoğlu, R. 1998. "Adana Geç Hitit Heykeli Kurtarma Kazısı 1997 Yılı Çalışması Sonuçları". İçinde: *IX. Müze Kurtarma Kazıları Semineri (173-188).* T. C. Kültür Bakanlığı Yayınları, Antalya.

Kartal, M. (2009). *Konar-Göçerlikten Yerleşik Yaşama Geçiş Epi-Paleolitik Dönem: Türkiye'de Son Avcı-Toplayıcılar.* Arkeoloji ve Sanat Yayınları. İstanbul.

Kılıç, Y., Turgut, M. (2016). Eski Anadolu'da Bucrania Kültü ve Bu Kültün Günümüz Bozkırına Yansımaları. *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Yayınları,* 9, 773-790.

Landskron, A. (2016). *Das Heroon Von Trysa: Ein Denkmal In Lykien Zwischen Ost und West Untersuchungen Zu Bildschmuck*. Holzhause. Bauform und Grabinhaber.

Lasheras, J. A. (2009). The Cave Of Altamira 22,000 Years Of History, *Revista Adoranten. Scandinavian Society for Prehistoric Art*. 5-33.

Lauber P. (1998). *Painters Of The Caves.*National Geographic Society. Washington.

Mauriac, M. (2011). Lascaux: The History Of The Discovery Of An Outstanding Decorated Cave. *Adoranten 2011*, 5-25.

Mellink, M. (1991). The Native Kingdoms Of Anatolia. *The Cambridge Ancient History,* III/2, 619-666. https://doi.org/10.1017/CHOL9780521227179.018

Muscarella, O. W. (1988). *Bronze and İron: Ancient Near Eastern Artifacts İn The Metropolitan Museum Of Art.* The Metropolitan Museum Of Art, New York.

Novák, M. (2012). The Temple Of 'Ain Dara In The Context Of Imperial and Neo-Hittite Architecture and Art. *Temple Building and Temple Cult: Architecture and Cultic Paraphernalia of Temples in the Levant (2.–1. Mill. BCE). Wiesbaden, Harrassowitz*, 41-54.

Obrador-CurSach, B. (2017). The Phrygian God Bas. *Journal of Near Eastern Studies*, 76/2, 307-317.

Orthmann, W. (1971). Untersuchungen Zur Späthethitischen Kunst. Rudolf Habert Verlag, Bonn.

Otte, M., Yalçınkaya, I., Leotard, J.M., Kartal, M., Bar-Yosef, O., Kozlowski, J. K., Lopez-Bayon, I., Marshack, A., (1995). The Epi-Paleolithic Of Öküzini Cave (SW Anatolia) and İts Mobiliary Art. *Antiquity,* 69/266, 931-944.

Özkaya, V. (1999). Kuyulu Anıtlar ve Frigler'de Taurobolium. *Anadolu Araştırmaları*, 15, 295-334.

Perrot, G., Chipiez, C. (1892). *History Of Art In Phrygia, Lydia, Caria, and Lycia*. Chapman and Hall, Limited, London.

Peters, J., Schmidt, K. (2004). Animals In The Symbolic World Of Pre-Pottery Neolithic Göbekli Tepe, South-eastern Turkey: A Preliminary Assessment. *Anthropozoologica*, 39/1, 179-218.

Piotrovsky, B. B. (1965). Urartu dini. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, *23*/1-2, 37-52.

Ramsay, W. M. (1882). Some Phrygian Monuments. *The Journal Of Hellenic Studies*, 3, 256-263. https://doi.org/10.2307/623540

Rice, T. T. (1965). *Ancient Arts Of Central Asia*. Thames and Hudson. London.

Sams, G. K. (1994). *The Gordion Excavations, 1950-1973: Final Reports Volume IV Illustrations: The Early Phrygian Pottery*, The University Museum University Of Pennslyvania, Philadelphia.

Savaş, S. Ö. (2002). Hititlerde "Fırtına Tanrısı" İle "Boğa Kültü" Üzerine Bazı Gözlemler ve Yorumlar. *Archivum Anatolicum-Anadolu Arşivleri,* 5/1, 97-170.

Sevin, V. (2003). *Anadolu Arkeolojisi*. Der Yayınları, İstanbul.

Sevin, V. (2014). *Assur Resim Sanatı.* Türk Tarih Kurumu. Ankara.

Sevinç, F. (2008). Hitit Dininde Arinna'nın Güneş Tanrıçası ve Onunla Özdeş Tutulan Diğer Tanrılar. *Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 1, 175-179.

Schmdit, K. (2000). Göbekli Tepe, Southern Turkey, A Preliminary report on The 1995-1999 Excavations. *Paléorient, 26/1*, 45-54. https://doi.org/10.3406/paleo.2000.4697

Şimşek, F. (2017). Eskiçağ Toplumlarında Boğa Algısı ve İnancı. *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi*, 10/52, 592-599. http://dx.doi.org/10.17719/jisr.2017.1918

Şahin, K.(2019). Fırtına Tanrısı'nın Anadolu ve Eski Yakın Doğu Kültürlerindeki İzleri. *TOBİDER International Journal of Social Sciences*, 3/1, 1-16.

Thureau-Dangin,F.(1929). Tell Ahmar. *Syria,* Tome 10/3, 185-205. https://doi.org/10.3406/syria.1929.3384

Turgut, M. (2017). "Hitit Dininde Boğa Kültü ve Girit İle Olan Benzerlikleri". A. N. Nükhet Adıyeke ve T. E. Sepetcioğlu (ed.) İçinde: *Geçmişten Günümüze Girit: Tarih, Toplum, Kültür Uluslararası Sempozyum Bildirileri Kitabı (s. 287-301).* Gece Kitaplığı, Ankara.

Twiss, K. C., Russel, N. (2009). Taking The Bull By The Horns. Ideology, Masculinity, and Cattle Horns At Çatalhöyük (Turkey). *Paléorient, 35/2,* 19-32. http://dx.doi.org/10.3406/paleo.2009.5296

Ürkmez, Ö. (2019). "Marqašti/Maraş'ın Neo-Hitit Heykeltıraşlığında Dinsel/Tanrısal Figürler". C. Kabakçı, İ. Solak, A. Ceylan, O. Dumankaya, M. Canlı ve Ö. Y. Ova (ed.). İçinde: *Uluslararası Antikçağ Döneminde Maraş Sempozyum (s.222-230).* Fikir Ajans, Kahramanmaraş.

Van Loon, M.N. (1966). *Urartian Art: Its Dıstınctıve Traits İn The Light Of New Excavations.* Nederlands Instıtuut Voor Het Nabıje Oosten, Leiden.

Vassileva, M. (2012). "The Rock-Cut Monuments Of Phrygia, Paplagonia and Thrace: A Comparative Overview". G. R. Tsetskhladze (eds.). In: *The Black Sea, Paphlagonia, Pontus and Phrygia In Atiquity: Aspects Of Archaeology and Ancient History (s.243-252).* England: BAR International Series 2432.

Viloria, B.S (2016). Los Toros Y Leones Androcéfalos Alados En Mesopotamia. Historia Y Sıgnıfıcado. *TEMPUS Revista en Historia General,* Numero 3, 5-21.

Von Oppenheim, F. (1931). *Der Tell Halaf: Eine Neue Im Älteften Mesopotamien.* F. A. Brockhaus, Leipzig.

Young, R. S. (1981). *The Gordion Excavations Fınal Reports Volume I: Three Great Early Tumuli,* University Museum Monograph 43, University Of Pennsilvania: The University Museum.

Wiggermann, F. A. M. (1992). *Mesopotamian Protective Spirits: The Ritual Texts* Vol. 1. Brill, Groningen.

Woolley, C. L. (1921). *Carchemish II: Report on the Excavations at Jerablus On Behalf Of The British Museum, The Town Defences*. The Trustees Of The British Museum, London.

Woolley, C. L., Barnett, R. D. (1952). *Carchemish III: Report on the Excavations at Jerablus On Behalf Of The British Museum, The Excavations in the Inner Town; The Hittite İnscriptions*. The Trustees Of The British Museum, London.

Elektronik Kaynaklar

https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe15-t.htm (Erişim Tarihi 13.10.2022)

https://www.hittitemonuments.com/golpinar/golpinar01a.jpg (Erişim Tarihi 13.10.2022)

https://www.hittitemonuments.com/tellahmar/tellahmar1-01.jpg (Erişim Tarihi 13.10.2022)

https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe23-t.htm (Erişim Tarihi 13.10.2022)

https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe08-t.htm (Erişim Tarihi 13.10.2022)

https://www.hittitemonuments.com/aindara/aindara62.jpg (Erişim Tarihi 13.10.2022)

https://www.hittitemonuments.com/karkamis/kargamis19.jpg (Erişim Tarihi 13.10.2022)

https://www.hittitemonuments.com/tellhalaf/tellhalaf16.jpg (Erişim Tarihi 13.10.2022)

https://www.hittitemonuments.com/tellhalaf/tellhalaf01.jpg (Erişim Tarihi 13.10.2022)

https://www.hittitemonuments.com/karatepe/karatepe35.jpg (Erişim Tarihi 13.10.2022)

https://www.hittitemonuments.com/karkamis/kargamis55.jpg (Erişim Tarihi 13.10.2022)

https://www.hittitemonuments.com/cinekoy/cinekoy03.jpg (Erişim Tarihi 26.10.2022)

Levhalar

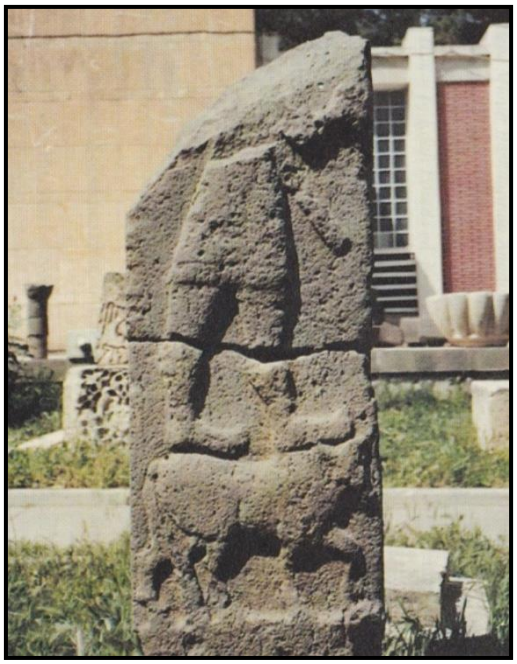

Levha 1: Gölpınar Steli (https://www.hittitemonuments.com/golpinar/golpinar01a.jpg)

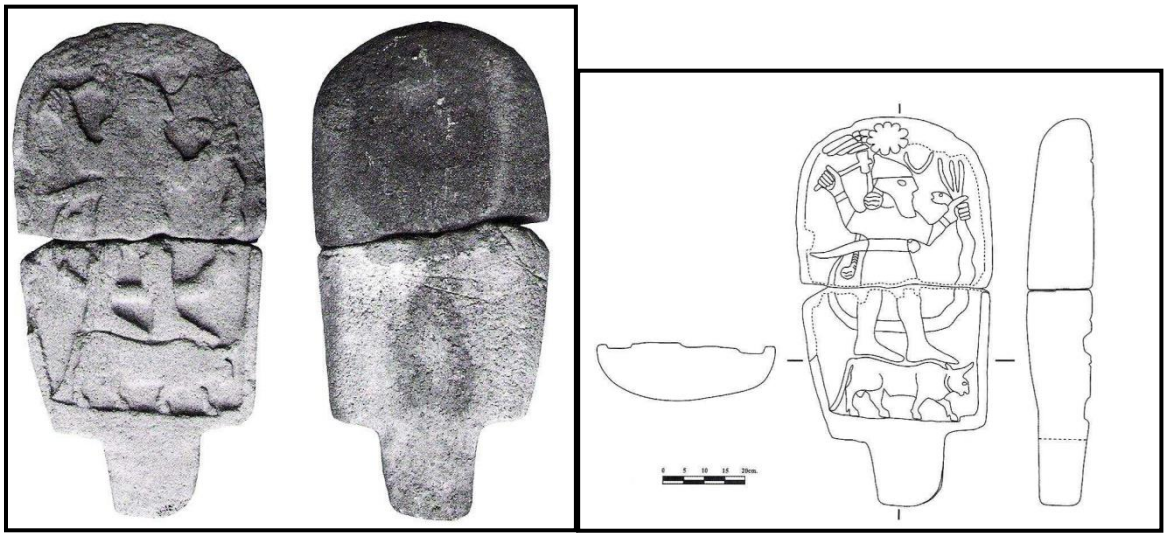

Levha 2: Erzin Steli (Ensert, Görmüş, Kara, 2008, 35-46, figür 1-3)

Levha 3: Tell Ahmar Steli (https://www.hittitemonuments.com/tellahmar/tellahmar1-01.jpg)

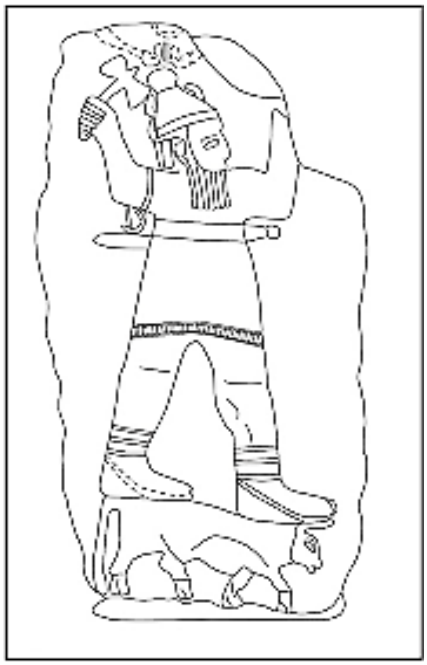

Levha 4: Karaçay Steli (Çiftçi, 2020: Figür3)

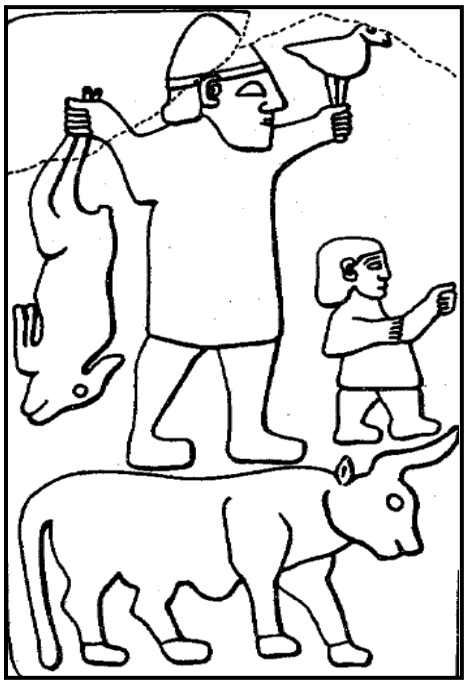

Levha 5: Karatepe Kabartması (Ornan, 2006: Fig.3).

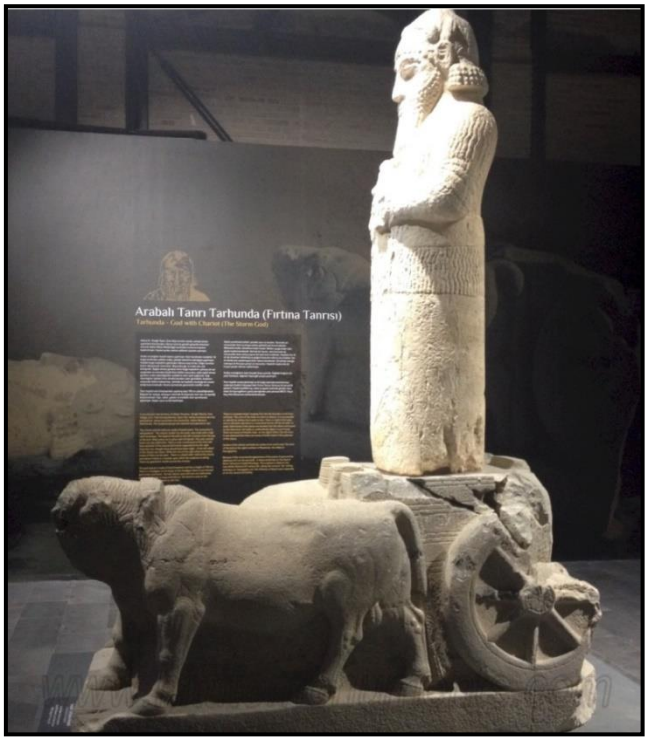

Levha 6: Çineköy-Fırtına Tanrısı ve Boğaları Kabartması
(https://www.hittitemonuments.com/cinekoy/cinekoy03.jpg)

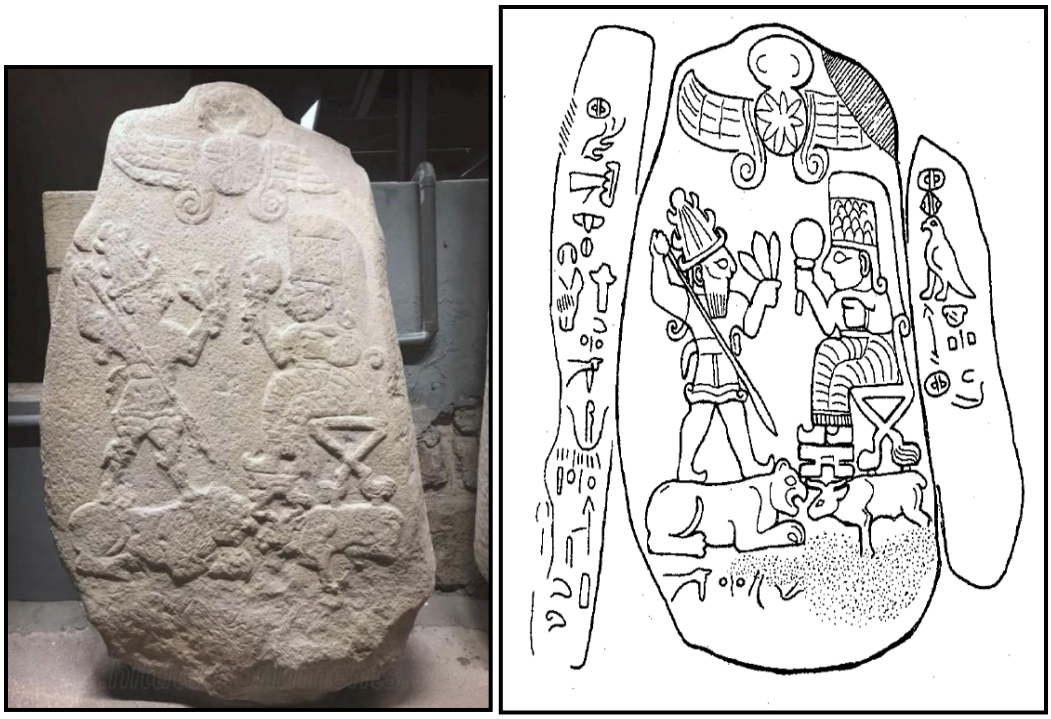

Levha 7: Arslantepe Kabartması (https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe15-t.htm; Ornan, 2006: Fig.5)

Levha 8: Arslantepe Kabartması (https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe23-t.htm)

Levha 9: Arslantepe Kabartaması (https://www.hittitemonuments.com/arslantepe/arslantepe08-t.htm)

Levha 10: Ain-Dara (https://www.hittitemonuments.com/aindara/aindara62.jpg)

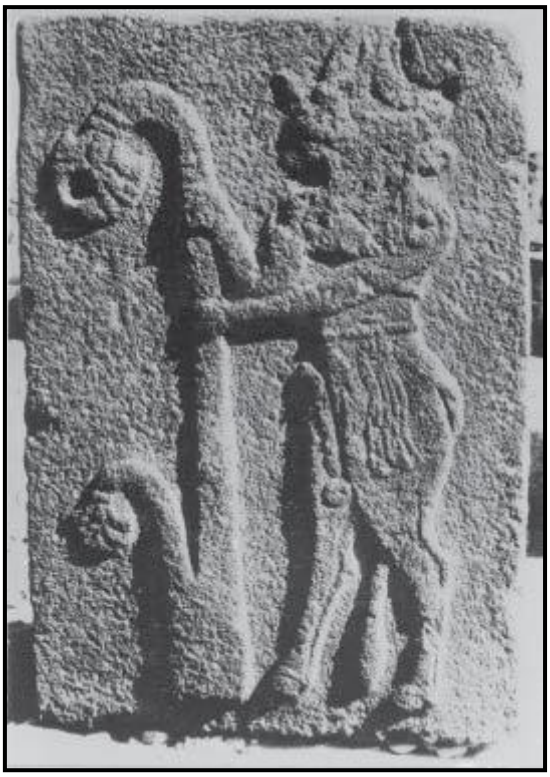

Levha 11: Karkamış (Orthmann, 1971: 515, Levha 35d)

Levha 12: Karkamış (https://www.hittitemonuments.com/karkamis/kargamis19.jpg)

Levha 13: Tell Halaf (https://www.hittitemonuments.com/tellhalaf/tellhalaf16.jpg)

Levha 14: Tell Halaf (https://www.hittitemonuments.com/tellhalaf/tellhalaf01.jpg)

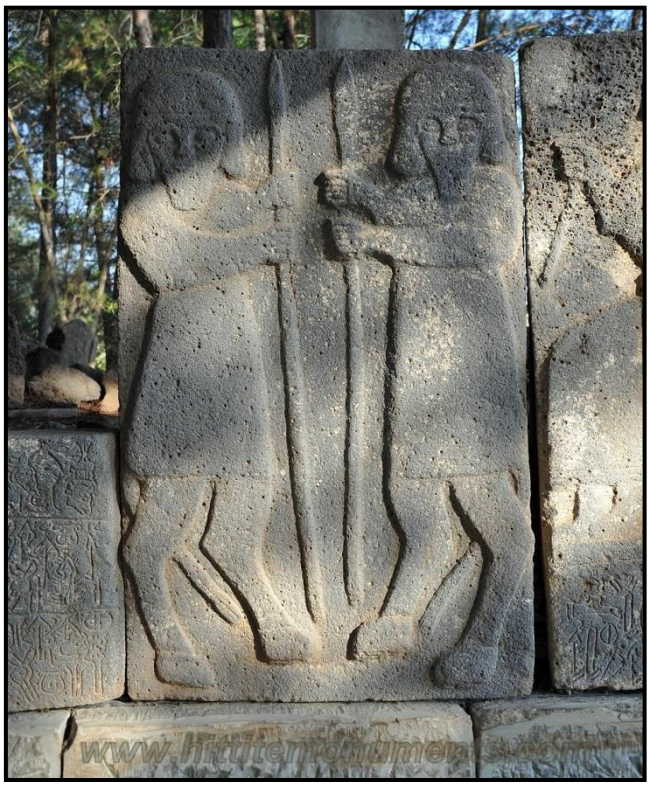

Levha 15: Karatepe (https://www.hittitemonuments.com/karatepe/karatepe35.jpg)

Levha 16: Karkamış (https://www.hittitemonuments.com/karkamis/kargamis55.jpg)

Psikolojinin Kelime Anlamı Hakkında Düşünmek

Doç. Dr. Beyazıt Yaşar SEYHAN
OKÜ İlahiyat Fakültesi Din psikolojisi
ORCID ID: 0000-0001-7404-3976

Özet

Psikoloji "psycho" ve "logy" ya da "logos" olarak iki ayrı terimden meydana gelir. "Psycho" ruh demek iken, "logy" ise bilim/inceleme demektir. Böylece kelime anlamı bakımından "ruh bilimi" demek olduğunu düşünebiliriz. Fakat günümüz psikolojisinin tanımında "ruh bilimi" ya da "ruhu inceleyen bir bilim dalı olarak bir ifadeye asla rastlamayız. Bunun sebebi nedir? Ya da günümüzde psikoloji neden ruhu incelemiyor? Bu terim anlamını değiştirme imkânı olamaz mı? Bunun gibi birçok soruyu sorabiliriz. Bu çalışmada ilk olarak psikoloji ilminin kelime anlamının tarihsel değişimi hakkında bilgiler verilecektir. Bu tarihsel bilgilerden sonra psikolojideki günümüz modern bakış açısından bu tarihsel geçmişin izleri bulunmaya çalışılacaktır. Görülecektir ki, tarihi geçmiş ile günümüz modern bakış açısı arasında çok farklılık bulunmaktadır.

Anahtar Kavramlar: Psikoloji, Ruh, Nefs, Ruh ve Nefs Bilimi, Psikoloji Tarihi.

The Thinking About The Word Meaning of Psychology

Abstract

Psychology consist of separate terms, "pscycho" and "logy" or "logos". "Psycho" means "soul" while "logy" means "science/study". We can think of it as the literal meanings of "psychology". However, in the definition of competition, we never come across an expression in "psychology" or "spirit as a branch of science. What is the reason of this? Or Why not his own psychological study of the soul? Is this term freedom tolerance? We can ask in many places like this. In this study, firstly, information about the meaning of the Word psychology will be given. After this historical information, it will be tried to find traces of historical past from today's modern perpective in psychology. It will be seen that the ones that are very comprehensive from the historical past and the modern point of view ahead.

Key Words: Pschology, Spirit, Self, Spirit and Self Science, History of Psychology.

GİRİŞ

Günümüz modern psikoloji sözlüklerinin hemen hemen hepsine bakıldığında görülecektir ki, psikoloji kavramının sözlük anlamı ile ıstılah/terim anlamı arasında ciddi farklılık vardır. Psikolojinin kelime anlamı "ruh bilim" ya da "ruhun bilimi, ruhiyat" şeklinde iken modern ıstılah/terim anlamı ise "insanların davranışlarını bilimsel yöntemlerle inceleyen bilim dalı" veya "insan davranışlarının altında yatan temel nedenleri bulmaya çalışan bilimsel çabalar" vb. şekillerde tanımlanır (Cüceloğlu, 2009:22; Budak, 2009: 597). Kelime anlamı ile terim anlamı arasında bariz bir farkın olduğunu rahatlıkla anlayabiliriz. Kelime anlamı ruh bilimi ise psikolojinin terim anlamı neden insan ruhunu bilimsel yöntemlerle ele almıyor? Yoksa insan ruhu duygu, düşünce ve davranış mı demektir? Ya da insan ruhu duygu, düşünce ve davranışlarından mı ibarettir? Elbette değil. O halde bu farklılık neden var? Ya da bu farklılık nereden kaynaklanmaktadır? Psikolojinin kelime ve sözlük anlamı arasındaki bu farklılık herhangi bir soruna, zıtlığa ya da sıkıntıya günümüzde yol açar mı? Bu sunum bu konuları ele almayı amaçlamaktadır. İlk olarak ruhiyat ya da psikoloji kelimesinin Osmanlı döneminden bu yana geçirdiği tarihi serüvenine değinilecek olup daha sonra bu sorulara cevap aranmaya çalışılacaktır.

1. Tarihsel Süreç İçerisinde Psikoloji ya da Ruh Bilimi (Ruhiyat/İlm-i Ruh):

H. Ebbinghaus'un (1908; akt. Karakaş ve Çakmak, 2001: 41) vurguladığı üzere *"uzun bir geçmişi ama kısa bir tarihe sahip"* olan psikolojinin Osmanlı ve Cumhuriyet dönemindeki tarihini 1950-1960'lı yılların öncesi ve sonrası diye ikiye ayırmak mümkündür. Nitekim Kılıç'a (2015) göre de "psikolojinin eski ve yeni tarihi" dönemleri vardır. Buna göre psikolojinin dünyada resmi bir akademik kimlik kazandığı 1880-1890'lardan 1950'lere kadar giden "eski tarih" ile 1960'ların ortalarından sonra gelişebilen "yeni tarih" şeklinde adlandırılan dönemlerdir (Kılıç, 2015: 21-22). Bu "eski ve yeni tarih" ayrımını dünya genelindeki psikoloji tarihi bağlamında değil, daha çok Türkiye'deki psikolojinin tarihi gelişimi olarak görmek gerekir. Ayrıca psikolojinin kelime ve terim anlamının Osmanlı-İslamî kültürel birikimi ve düşüncesi içinde zamanla evrim geçirdiği söyleyebilir. Şöyle ki, aşağıda da izah edileceği üzere, Osmanlı döneminde bazı kaynaklarda psikoloji kelimesi "ruhiyat" ya da "ilm-i -ahval-i- ruh" diye kullanılırken bazı kaynaklarda ise "ilm-i nefs" şeklindedir. Hatta Osmanlıcaya ilk olarak tercüme edildiği kabul edilen Le Bonn'un "Kitleler Psikolojisi" adlı eserin Abdullah Cevdet tarafından 1907'deki tercümesi "Ruh'ul-Akvam" iken 1909'da Mehmet Fuat Köprülü ve Sadrettin Celal tarafından yapılan tercümesinde "Ruh'ul-Cemaat" diye yayınlanmıştır. Her iki tercümede de "Ruh" kelimesinin geçmesi manidardır. Ancak "ruh" kavramının birinde "akvam" ile diğerinde "cemaat" ile farklı farklı kullanılması ise Batur'a (2003: 220) göre 1907'de Jön Türk hareketinin yarattığı ideolojik ortamla alakalı olabilir.

Osmanlı döneminde psikoloji tarihini en eski tarih olarak 1869'daki Aziz Efendi'nin Darülfünunda verdiği "Emzac ü Ekalim" başlıklı açılış dersi ile başlatmak mümkündür. Daha sonra, Kula'ya (2019: 3202) göre Hoca Tahsin Efendi'nin 1873 tarihinden sonra basılan "Psikoloji yahut İlm-i Ruh" adlı eserinin (basımı sonra olsa da basımından önce) Darülfünunda okutulduğu iddia edilmektedir (Tekeli ve İlkin, 1993: 188). Aynı şekilde tarihsel sıra itibari ile 1876'da Yusuf Kemal'in "Gayet-ül Beyan Fi Hakikat-ül İnsan Yahut İlm-i Ahval-i Ruh" adlı eseri de ilk psikoloji kitabı olarak kabul edilmektedir. Kısacası, Hoca Tahsin Efendinin "Psikoloji yahut İlm-i Ruh" ve Yusuf Kemal'in "Gayet-ül Beyan Fi Hakikat-ül İnsan Yahut İlm-i Ahval-i Ruh" adlı eserleri bu alanda ilk örneklerdir. Bu iki kitabın basım ve okutulma tarihlerinin 1879'da Almanya'da Wundt'un modern bir psikoloji laboratuvarını kurmasından önce ortaya çıkması dikkat çekicidir.

Hoca Tahsin Efendi'den sonra Batı'daki psikolojik bakış açısını[1] Osmanlı'da ilk yaymaya çalışan ve Batı'daki yetenek testlerini ilk kullanan Mustafa Satı Bey ve daha sonra da Baha Tevfik'tir. Baha Tevfik'in Ahmet Nebil ile yazdığı "Psikoloji: İlm-i Ahval- Ruh" adlı eserinde ruh, beyin, his, irade, akıl, vicdan vb. gibi konular da işlenmiştir. Aynı dönemlerde Sırrı Giridi Paşa'nın "Ruh risalesi" yayınlanmıştır. Daha sonra 1902'de Ahmet Mithat'ın G. Compayre'den tercüme ettiği "Çocuk: Melekat-ı Uzviye ve Ruhiyesi" adlı ilk tercüme eseri görmekteyiz (Gülerce, 2006: 79). Birinci dünya savaşı sırasında Osmanlı bilim dünyasındaki Fransız etkisini kırmak ve eğitim-öğretim gibi alanlarda Almanya ile bağları güçlendirmek için Hamburg Üniversitesinde George Anshütz İstanbul'a gönderilmiş ve Darülfünunda psikoloji dersleri vermeye başlamıştır. 1918'de birinci dünya savaşının kaybedilmesi ile İstanbul'dan ayrılan G. Anshütz'ün derslerini daha sonra Mustafa Şekip Tunç, Muzaffer Şerif ve Mümtaz Turhan devam ettirmiştir. 1919'da kendisinin yazdığı "Ruhiyat Dersleri" adlı kitabını Darülfünunda okutan Mustafa Şekip Tunç 1949-1950 yıllarında "ruhiyat" demek yerine "Psikolojiye Giriş" adlı başka bir eser daha yazmıştır.

Kısacası psikolojinin Osmanlıdaki yıllarından 1915-1920 yıllarına kadarki dönem arasında Kayral'a göre 11'i çeviri 29 eser; Bilgin'e göre ise 9'u çeviri 27 eser bulunaktadır (Batur, 2003; akt. Köse, 2008: 71). Bu eserlerin hepsinden bahsetmek yerine ilgili kaynaklara başvurup teferruatlı bilgi edinilebilir. Ancak burada şunu rahatlıkla görebiliriz ki bu eserlerin çoğunluğunda "psikoloji" kelimesi yerine "ilm-i ruh", "ruhiyat" veya "ilmü'n-Nefs" kullanılmıştır. O dönemde Osmanlı aydın ve düşünürleri Avrupa'dan gelen yeni felsefî ve bilimsel terimleri olduğu gibi kullanmak yerine Arapça veya Farsça

[1] Avrupalıların tabiri ile "zeitgeist" ifadesini de kullanabiliriz.

köklü terimlerle kullanmışlardır. Eğer karşılığını bulamadıkları herhangi bir terim ya da kelime bulurlarsa bunun yerine Arapça veya Farça kelimelerin kökünden türettikleri yeni kavram ya da terimler oluşturmuşlardır. Kara'ya (2005: 32 vd.) göre Avrupa'dan gelen tıp terimlerinin karşılıklarını Osmanlıcaya uyarlamak amacında olan "Cemiyet-i Tıbbiye-i Osmaniye'nin" 1873 yılında Fransızca-Türkçe olarak yayınladığı "Lügat-ı Tıbbiye' de" Avrupai terimler ya Arapça ya Farsça klasik tıp ve felsefe kaynaklarından tespit edilmiştir. Bu yüzden "psikoloji" terimi de Osmanlıcaya doğrudan girmek yerine "İlm-i ruh, Ruhiyat veya İlmü'n-Nefs" gibi terimler ile adlandırılmıştır.

Osmanlı döneminde psikoloji yerine kullanılan bu "İlm-i ruh, Ruhiyat veya İlmü'n-Nefs" Arapça ve Farsça kökenli terim ve terkiplere yüklenen anlam Osmanlı âlimleri arasında da farklı düşüncelere yol açmıştır. Yani "psikoloji" teriminin tam anlamının karşılığı ruh bilimi mi nefs bilimi mi tartışmalı bir konu olmuştur. Hasan Tahsin Efendi'nin yazdığı "psikoloji yahut ilm-i ruh" adlı eserin başlığından sanki bir tereddüttün olduğunu sezinleyebiliriz. Hasan Tahsin Efendi kitabının adı doğrudan "psikoloji" diye niye adlandırmaz? İşte bu Osmanlı döneminde yeni giren bir terimin adlandırılması konusunda görüş ayrılıklarına işaret etmektedir diyebiliriz. "Psikoloji" terimi hakkında ruh ile nefs kelimelerinden hangisinin kullanılması gerektiği hakkında bile bir tereddüttün olması gayet makul gözükebilir. Zira "ruh ile nefs" kelimelerinin aynı olup olmadığı ya da eş anlamlı olup olmadığı İslam geleneğinde tartışmalı olmuştur. Özellikle İslam filozoflarından bazıları "ruh ile nefs" kelimelerinin aynı olduğunu iddia etmişlerdir (Kılıç, 2015:25). Bazı İslam filozofları ile sufî kökenli düşünürlerin geneli "nefs ile ruh" ayrı kavram olduklarını düşünürler. Hatta bu düşünürlerden bazılarına göre "ruh ile nefs ya da beden monoteizmini savunanlara göre bile "ruh" hem biyolojik canlılığı hem de algılayan ve bilen insanî özü ifade etse bile "nefs" sadece algılayan ve bilen insanî özü kapsar. Böyle düşünenler, ruh ile nefs aynı ya da müradif kavramlar olmayıp nefsin ruhun bir yönü olduğunu iddia ederler. Genel olarak İslam düşüncesinde nefs ile ruh ayrı kavramlardır. Yavuz'a göre nefsi ateş ve toprak kaynaklı, ruhu nurani kabul edenler daha fazladır. Dahası "nefs" kelimesi insanın ruh ve beden bütünlüğüne işaret ederken "ruh" bedeni ifade etmek için kullanılmaz. Ruh çok soyut ve metafizik bir kavram olarak durmaktadır. Uludağ'a göre de yaygın kanaate göre "nefis" insanın özü, kendisi, ilahi latife, kötü huyların ve süflî arzuların kaynağı anlamındaki bir terimdir. Sufî psikolojisi açısından nefis, ruh demek değildir ve ruh sözcüğü nefsin psikolojik anlamını karşılamaz (Sayar, 2010: 23). Kısacası İslam düşünce tarihinde genel olarak "ruh ile "nefs" arasında ciddi bir farklılık oluşmuş ve "kişilik", "benlik", "self" veya "kişilik gelişimi" gibi kavramları kullanırken "nefis" kelimesi daha uygundur diyebiliriz (Kılıç, 2015: 25).

İslam düşünce tarihindeki "ruh" ile "nefs" kavramları arasındaki monoteist ve düalist görüş farklılığı Avrupa düşüncesinde de vardır. Descartes'ten önce Avrupa'da "ruh" ile "beden" ya da İslam düşüncesindeki "nefs" kavramı aynı kavramlardı. Descartes ile beden ruh monoteizmi eleştirilmiş ve Descartes'e göre "ruh" insanın düşünen tarafını yani aklı ifade ederken "beden" ise düşünce dışındaki bütün işlevlerden sorumludur (Ertürk, 2017: 163). 1620-1640 yılları arasında çalışmalarında beden ve akıl arasında ayrım yapan Descartes sayesinde, (eskiden ruhun işlevi olarak görülen) bazı zihinsel faaliyetler bedenin faaliyeti olarak görülmüş (Richards, 2003: 34) ve zaman içerisinde bedenin faaliyetleri materyalizm, pozitivizm ve ampirizmin gelişmesine de katkı sağlamıştır. Gözlem ve deneye önem verdikçe insan davranışlarını açıklama konusunda Avrupa'da ruh beden ayrımı gittikçe belirgin hale gelmiştir. Hatta Gustav Theodor Fechner gibi araştırmacılar beden gibi ruhun bile gözlem ve deney ile açıklanabileceğini düşünmüş ve beden-ruh birlikteliğini deneysel olarak birleştirmek için psikofizik deneyleri yapmıştır (Schultz ve Schultz, 2007: 110-128). Felsefi kökenli olan ruh yani soul kavramı Avrupa'da ampirizmin, pozitivizmin ve materyalizmin etkisi ile mental yani zihinsel süreçler olarak görülmeye başlanmıştır. Felsefi kökenli ruh kavramı gitmiş yerine mental yani zihinsel süreçlere ait bir ruh kavramı gelmiştir. Daha sonra davranışçılık ekolü ile bu zihinsel süreçler bile psikolojide önemsenmemeye başlamış olduğu rahatlıkla görülmektedir.

Avrupa'daki ruh-beden düalizmine ait yaşanan bu bilimsel gelişim Osmanlı döneminde pozitivizmin savunucusu olan Abdullah Cevdet gibi birkaç düşünürü çıkarırsak, geri kalan düşünürler arasında

düşünce farklığına yol açtığını söyleyebiliriz. Çünkü Mustafa Şekip Tunç ve Mustafa Rahmi Balaban ile Hilmi Ziya Ülken gibi aydınlar "psikoloji" terimine "ruhiyat" demişler ancak Babanzade Ahmet Naim ise "ruhiyat" yerine "ilm-u nefs" veya "ilm-i ruh" kullanılmasını tavsiye eder. Her iki durumda da Osmanlı düşünürlerinde psikoloji aslında felsefi ve metafizik kökenlerinden uzaklaştırılmama kaygısı bulunmaktadır. Ülken bu durumu daha iyi açıklığa kavuşturmaktadır. Ülken'e göre felsefede cevher mefhumu olarak görülen "ruh" kavramı tabiat karşısında fizikçiye benzer bir tavır içinde ele alınırsa burada yeni bir şekil ortaya çıkar ki işte bu "ilmi ruhiyat" tır. Kısacası Kılıç'ın (2015: 40) da belirttiği üzere Osmanlı'da psikoloji dinî-felsefî fikirlerle uyum içinde olan ruhun bilimi olarak görülür ve daha sonra "şuur" halleri veya şuur bilimi olarak ele alınır. Materyalist bir psikolojinin Osmanlı'da gelişmediğini söyleyebiliriz. Osmanlı aydınları psikolojiyi İslam düşüncesindeki "Ahsen-i takvim" olarak yaratılan insan davranışının metafizik ve dinî-felsefî bağlarından koparmadan ele almışlardır. Adına "ilm-i ruh" ya da "ruhiyat" gibi isimlendirmeler vermeleri de bu yüzdendir diye düşünmekteyiz.

2. Kuran'a Göre "Ruh" Kavramı ve "Ruhiyat/İlm-i Ruh" Kavramlarının İmkânı

Avrupa'da bilim olarak ortaya çıktığında Osmanlı döneminin aydınları da psikolojiyi benimsemesi uzun sürmemiştir. Çünkü "psikolojinin uzun bir geçmişi" olduğunu düşünürsek İslam geleneğinde de insan davranışı dinî ve felsefî kökende asırlarca izah edilmiştir. İslam dinin ana kaynağı olan Kur'an'da da "ruh", "nefs", "insan" ve onun davranışına değinilir. Bunların her birini açıklamak yerine burada sadece "ruh" kavramını Kur'an açısından kısaca izah edeceğiz. Böylece "Ruhiyat"/ilm-i Ruh" kavramlarının kullanımı Kur'an beyanları açısından uygun olup olmadığını sorgulama imkânı ortaya çıkmış olur.

Kur'an'da "ruh" kelimesi –türevleri dâhil- 21 yerde geçmektedir (bkz. Mucemu'l-Müfehres Li-El-Fazıl-Kur'an-il Kerim, s: 413-414). Bu ayetlerden birkaçı insan yaratılışı ile birlikte ona ruhun üflenilmesi olarak geçerken bir yerde de *"ruhun anlaşılması veya ruhun ilmi"* diye anlatılmıştır. Diğer ayetlerde geçen "ruh" ya Cebrail ya "vahiy" ya da daha farklı şekillerde tefsir edilmiştir[2]. Konumuz açısından "insan yaratılışı" ve "ruhun ilmi" hakkındaki ayetleri inceleyeceğiz. Bu ayetlerin tercümeleri şu şekildedir:

> İsra Suresi 85. Ayet: *"Sana ruh hakkında soruyorlar. De ki: Ruh Rabbimin emrindendir. Size (ona dair) ilimden pek az bir şey verilmiştir".*
>
> Hicr Suresi 29. Ayet: *"Ona biçim verdiğimde ve ona ruhumdan üflediğimde hemen ona secde ederek kapanın".*
>
> Secde Suresi 9. Ayet: "*Sonra onu düzeltip bir biçime soktu" ve ona kendi ruhundan üfledi. Sizin için kulak, gözler ve gönüller var etti".*
>
> Sad Suresi 72. Ayet: *"Onu biçime sokup ona ruhumdan üflediğim zaman siz onun için hemen secdeye kapanın[3]".*

Bu ayetlerin dışındaki "ruh" ile ilgili ayetler konumuzun kapsamı dışında olup o ayetlerde genellikle vahyi getiren melek ya da Cebrail şeklinde geçmektedir. Hicr, Secde ve Sad surelerinde anlatılan ifade "ruhun üflenmesi" olup Kur'an'a göre insanın ya da Âdem'in belli bir bedensel seviyeye gelmesinden sonra ona Allah'ın kendi ruhundan üflemesidir. Burada dikkatimizi çeken husus şudur: a) insanın belli bir seviyeye veya biçime getirilmesi, b) ve sonra Allah'ın ruhundan ona üflenmesi.

İsra suresindeki ayete bakınca "ruh" hakkında insanların merak içerisinde olduğu ve bununla ilgili soru sordukları ama onun mahiyeti ve içeriği ile ilgili çok az bir bilginin verildiği sonucuna ulaşılmaktadır. Bu ayetin iniş sebebi hakkında en bilinen rivayet şudur: İbn-i Abbas'a göre "Kureyşliler, Yahudiler ehli kitaptır. Onların bilgilerinde sizde olmayan bilgiler vardır. Muhammed

[2] Hz. Meryem'in Hz. İsa'ya hamile kalması hakkında da "ruhumuzdan ona üfledik" mealindeki ayetler için bkz. Enbiya, 91 ve Tahrim 12.

[3] Buradaki meallerin ifadeleri için bkz. https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=17&ayet=85

(SAS) hakkında fikirleri bir anlayın" diye Nadr b. Haris ile Ukbe b. Muayt'ı Medine'ye göndermişler. Medine'deki ehli kitap bilginlerine varınca şu cevabı almışlardı: "Ona Ashab-ı Kehf, Zülkarneyn olayları ile bir de "ruhu" sorun. Eğer hepsine cevap verir yahut hiçbirine cevap vermezse bilin ki peygamber değildir. Bazısına cevap verip bazısına vermezse o peygamberdir". O iki kişi gelip bu soruları sormuşlar ve Hz. Peygamber Ashab-ı Kehf ve Zülkarneyn hakkında genişçe bilgi vermiş ama ruh hakkında teferruatlı değil kısa ve kapalı bilgi vermiştir. Bu ayette bahsedilen "ruh" müfessirlerin çoğunluğuna göre "ilahi bir nefha olan ruh-i insanîdir" (Çantay, 1996: 108). Daha farklı tefsirler olsa da genelinin kanaati böyledir. O halde insan "ruh" hakkında çok az şey bilmektedir. Felsefî ve dinî kökenli olan "ruh" hakkında çok az şey bilen insan neden kendi davranışını izah etmek için "ruhiyat" dediği bir bilme ihtiyaç duyar? İşte üzerinde düşünülmesi gereken nokta burasıdır.

Asırlarca insan davranışını ruh gibi bir kavramla izaha çalışan insanoğlu artık insan davranışını izah etmek için felsefî ve dinî kökenli "ruh" kavramı üzerinden değil, pozitivizm, deneycilik ve materyalizmin etkisinde kalarak zihin, bilinç, davranış, duygu vb. gibi bedensel kökenli süreçlerle uğraşır. Bu durum yine Kur'an beyan ettiği üzere insana "ruh" hakkında çok az bir şey verildiğinin de ispatını gösterir. İlk çağdan bu yana ruh beden düalizmi ile monoteizmi arasında sıkışan insan davranışı felsefeden ayrılması için bilimsel bir metot geliştirmesi gerekmekteydi. 19. yüzyıldaki bu bilimsel metodolojiler ile felsefeden ayrılınca adını değiştirmek ihtiyacı duymadı. İlk Çağ felsefecilerin kullandığı "sayk[4]" ifadesi değiştirmeden aldı ama içeriği cevher olan "ruh" yerine insanın duygu ve düşünce ve davranışına odaklandı. Böylece İngilizce okunuşu olarak "Saykoloji" diye anıldı.

Burada Kur'an ayetleri üzerinde düşünürsek şu sorular aklımıza çıkmaktadır: Eğer insan davranışları ruh üzerinden açıklanmaya çalışılsaydı, insana üflenen Tanrı'nın ruhu ise bu ruh nasıl hasta olur? Doğuştan beri akıl hastası olan bir insanın ruhu Tanrı tarafından hasta olarak mı üflendi? Ya da insan davranışları ruh üzerinden izah edilmeye devam edilseydi, ruhu keşfettikçe Tanrı'yı da keşfedecek miydik? Tanrı'nın ölümsüzlüğü ile beraber ruhun da ölümsüz olduğu düşünülebilir mi? Bunun gibi birçok felsefî ve dinî kökenli soruları uzatıp gidebiliriz. O halde psikoloji bu soruları halen sormaya devam etseydi felsefeden ayrılamayacaktı. Bunun için psikolojinin bağımsız bir bilim haline gelmesi için bu soruları araştırmayı bırakması elzem gibi durmaktadır. Zaten Avrupa'da "ruh hastalıkları" kavramının artık "mental disorder" yani "zihinsel" hastalıklar olarak ele alındığı görülmektedir. Yoksa Orta Çağ Avrupası'ndaki gibi insan ruhuna şeytan kaçmış diye izahlar günümüzde de devam edebilirdi.

Osmanlı döneminde de "psikoloji" ismine "ruhiyat" ya da "ilm-i ruh" "ilm-i nefs" denmesi felsefe içinde kalarak insan davranışını izah etmek için değildi. Avrupa'daki beden ve ruh düalizmin kabul ederek insanın kökeninde yer alan ve insan için esas olan ruh kavramının dinî ve felsefî derin köklerini ve anlamlarını silip atmamaktı. Yani materyalist bir psikoloji yerine geçmişi dinî ve felsefî kökenlerden gelişen bir insan davranışı biliminin oluşmasını arzulamak diyebiliriz. Bunun için psikoloji ve psikolojinin alt dalı olan din psikolojisi rahatlıkla gelişebildi. Felsefe ile uğraşanların tekfir edilmesi gibi olaylar Osmanlıda "psikoloji" ile uğraşanların başına gelmedi diyebiliriz (Seyhan, 2021).

3. SONUÇ

Bu araştırmada "psikoloji" teriminin kelime anlamı üzerinde düşünmek için bazı tarih bilgilerle yola çıkarak "ruh" ve "onun bilgisi" hakkında dikkat çekmek istenmiştir. Ruh kelimesinin felsefî ve dinî kökünün olduğuna vurgu yapılmıştır. Bu yüzden modern psikoloji felsefenin alt dalı iken bu felsefî ve dinî anlamına uygun olarak bilgiler sunmuş ama başta pozitivizmin etkisi ile felsefede kopunca insanın görünen duygu düşünce ve davranışlarını incelemeye başlamıştır.

Bu araştırmada dikkatimizi çeken husus şu olmalıdır: "Eğer psikoloji felsefî ve dinî kökeninden ayrılmamış olsaydı ve daha da önemlisi İslam düşüncesindeki "ruh" anlayışı ile paralel düşünceler üretseydi sinirsel ve zihinsel hastalığı olan bireylerin ruhlarının da hasta olup olmadığı tartışılabilirdi.

[4] Sayk terimi için bkz. Budak, 2009: 633.

Dahası sanki Allah'ın ruhundan üflenen insanın sinirsel ve zihinsel hastalığı üzerinden Allah'ın ruhunun üflenirken veya üflendikten sonra keyfiyetine ve niteliğine dair tartışmaların içinde kendimizi bulabilirdik. Bu durum, psikolojiyi modern bir bilim haline getirmezdi ve belki de inanç ve inançsızlık konusunda başka tür tartışmaların ortaya çıkmasına zemin hazırlardı. Böylece psikolojinin terim anlamının felsefî ve dinî köklerinden ayrılarak yeni bir bilim haline gelmiş olması bu tartışmalardan bizi uzaklaştırır. Ruhun varlığını inkâr noktasına gelen psikoloji akımlarını hariç tutarsak ruh hastalıkları yerine "mental" ya da "zihinsel" hastalık olarak adlandırmak Kur'an'daki "ruh" kavramının kutsallığını ve gizemini sürdürür. Zaten insana "ruh" hakkında çok az bilgi verilmesini söyleyen Kur'an'ın "hakikat" ve "ilahi" olması konusunda İslam din bilginlerinin elini güçlendirmektedir. Yani modern dünyada bu kadar hızlı gelişen psikoloji çalışmaları içinde insan "ruhu" hakkında halen metafizik açısından müphem kalan birçok yön vardır. Ateizmin "ruh" üzerindeki bu bilinmezlik üzerinden kendi argümanlarını güçlendirmeye çalışsa da "Temel İslam bilimleri" açısından Allah'ın ayetlerinin doğruluğuna bir işaret olduğu ileri sürülebilir.

Öte yandan terim anlamının içeriği ve bakış açısı değişerek felsefî ve dinî kavram olan "ruh" yerine "akıl, zihin, duygu, düşünce, davranış, tutum vb." gibi fizikî konuları inceleyen psikoloji sadece ismi "ruh (sayk) bilimi" olarak kalsa da birkaç yüzyıl sonra isminin değişmeyeceğini de garanti edemeyiz. Osmanlı döneminde çoğunlukla "ruhiyat" olan "psikoloji" zaman içinde Avrupa'daki kullanımı ile adlandırılmıştır. Artık Türkye'de insanlar, "ruh" sağlığı bozuk olanlar için "ruh" sağlığı yerine "akıl" sağlığı ya da "zihin" (mental) sağılığı bozuk kişiler diye kullanılmıştır. Kısacası, psikolojinin felsefî ve dinî ya da metafizik kökenli terimsel kullanımlarının kalkması dinî ve bilimsel düşüncenin gelişmesi açısından faydalıdır denilebilir.

KAYNAKÇA

Batur, S. (2003). "Türkiye'de Psikoloji Yazımı Üzerine", **Toplum ve Bilim,** s: 98; ss: 1-7.

Bilgin, N. (1988). Başlangıcından Günümüze Türk Psikoloji Bibliyografisi. İzmir: Ege Üniversitesi Yayınları.

Budak, S. (2009). Psikoloji Sözlüğü. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları.

Cüceloğlu, D. (2009). İnsan ve Davranışı (Psikolojinin Temel Kavramları), İstanbul: Remzi Kitabevi.

Çantay, H. B. (1996) Kur'an-ı Hakim ve Meal-i Kerim – Tefsirli Meali. İstanbul: Risale Yayınları.

Ebbinghaus, H. (1908). A Summary of Psychology. Leipzig: Veit.

Ertürk, E. M. (2017). "Bilimsel Psikolojinin Tarihsel Süreci Üzerine", **Trakya Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi,** Temmuz, c: 7, s: 14, ss: 161-180.

Karakaş, S. ve Çakmak, E. D. (2001). "Psikoloji Bilimi: Ülkemiz, Üniversitemiz ve Dünyadaki Durum", **Atatürk'ün Ölüm Yılının 62. Yılında Cumhuriyet Türkiye'sinde Bilimsel Gelişmeler Sempozyumu,** 8-10 Kasım, ss: 40-60.

Kayral, S. (1953). Türkçe Psikoloji Eserleri Bibliyografyası, İstanbul: Ahmet Sait Matbaası.

Kılıç, R. (2015). "Türkiye'de Modern Psikoloji Tarihi: "İlm-i Ahval-i Ruh İlmü'n-Nefs/Ruhiyat". Kebikeç (Akademia), s: 40; ss:21-36.

Köse, A. (2008). Türkiye'de Psikoloji ve Din Psikolojisi. Selçuk Üniversitesi, SOSBE: Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi.

Kula, T. (2019). "Son Dönem Osmanlı Bilim Tarihinde Modern Psikolojinin Öncülerinden Hoca Tahsin ve Psikoloji Yahut İlm-i Ruh", **Turkish Studies, Social Sciences,** c: 14; s: 6, ss: 3191-3210.

Fuat, Muhammed A.Baki. (1988). El-Mucemul-Müfehres-li-Elfazı-l Kur'an-ı Kerim. Kahire: Var-ul-Hadis.

Sayar, K. (2010). "Geçmişin Bilgeliği Bugünün Psikoterapileriyle Buluşabilir mi?", **Sufi Psikolojisi,** İstanbul: Timaş Yayınları.

Schultz, D. P. ve Schultz, S. E. (2007). Modern Psikoloji Tarihi, Çevirmen: Yasemin Aslay, İstanbul: Kaknüs Yayınları.

Seyhan, B. Y. (2021). Türkiye'de Lise Müfredatına Göre Yazılmış Bir Din Psikolojisi Kitabının Betimsel ve İçerik Analizi, **UYSAD,** s: 8 (16), ss: 76-96.

Tekeli, İ. ve İlkin, S. (1993). Osmanlı İmparatorluğu'nda Eğitim ve Bilgi Üretim Sisteminin Oluşumu ve Dönüşümü, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.

İnternet Kaynakçası

https://www.kuranmeali.com/AyetKarsilastirma.php?sure=17&ayet=85.

Gazete Haberlerinde Söylem: İstanbul Sözleşmesi Örneği

Evren ATCI

Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Bölümü, Yüksek Lisans Öğrenci

ORCID: 0000-0001-6234-3824

Özet

İstanbul Sözleşmesi olarak bilinen 6284 sayılı Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadele Hakkındaki Avrupa Konseyi Sözleşmesinin Cumhurbaşkanlığı kararnamesi ile iptali sonrası İstanbul Sözleşmesine yönelik yazılı basında yer alan haberlerde üretilen söylem incelenmiştir. Türkiye Ulusal Basınında yer alan haberlerde İstanbul Sözleşmesi üzerinden medyada kadın temsili ele alınırken kamuoyunun farklı kesimlerini gerek politik gerek kültürel yönden temsil ettiği düşünülen gazetelerde konuyla ilgili haberler incelenip haberlerde söylem boyutunda farklılıklar ortaya konulmuştur. 19 Mart-14 Mayıs 2021 tarihleri arasında Sabah, Akit, Milli Gazete, Birgün, Sözcü gazetelerinden konuyla ilgili haberler seçilerek Teun Van Dijk'ın Söylem Analizi yöntemiyle haberde yer alan söylemin incelenmesi amaçlanmıştır. İncelenen haberler fotoğraf, haber metni olmak üzere tüm yönleriyle ele alınarak metindeki ideolojik ve sosyolojik ilişkiler ağını kurmak amaçlanmıştır. Çalışmada veri toplama tekniği olarak belirtilen tarihlerde gazeterde yer alan haberler konuyla ilgileri doğrultusunda doküman analizi yapılarak seçilmiştir. Sonuç olarak İstanbul Sözleşmesinin feshi süreci ile ilgili yapılan haberlerde gazetelerin genel yayın politikaları ve genel yayın politikalarına uygun söylemlerin diğer konularda olduğu gibi sözleşme ile ilgili haberlere de yansıdığı görülmektedir.

Anahtar kelimeler: İstanbul Sözleşmesi, Haber Söylemi, İdeoloji

I. Giriş

Yirminci yüzyılda uluslararası ve ulusal hukukun temel konularından birini oluşturan insan hakları günümüzde devlet erkinin güvencesi altına alınarak evrensel geçerliliğini kazanır. Modern devletler başta iç hukuklarında olmak üzere insan haklarını önceleyen bir hukuksal yorumu önceler (Çolak ve Süt, 2020: 28). Toplumun temeli sayılan aile de başlayan şiddet başta kadın ve çocuklar olmak üzere yaşlıları da içerir. Avrupa'da gün geçtikçe derinleşen kadına yönelik şiddet cinsiyet temelli şiddetin en tipik örneğini oluşturur (Bölükbaşı,2022:111). Kadına yönelik şiddet öncelikli olmak üzere aile içi şiddetle mücadele amacıyla Birleşmiş Milletler ve sivil toplum örgütleri mücadelerini yürütmektedir (Vodinalı ve Çotak, 2019: 37).

Kamuoyunda İstanbul Sözleşmesi olarak isimlendirilen 6284 sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun; şiddette uğrayan ve şiddete uğrama riski bulunan bireylerin başta yaşam hakkını korumayı önceleyen, şiddetin failinin ıslahını amaçlayarak fiilinden vazgeçirme amacını güder (Songu ve Emir,2020:1158). 1 Ağustos 2014 tarihinde yürürlüğe giren sözleşmenin ruhunda, kadın ve kız çocuklarına yönelik şiddeti engellemek esas alınır. Sözleşmenin birinci bölümünde amacı dört madde de;

" *a-Kadınları her türlü şiddetten korumak, kadına yönelik şiddeti ve aile içi şiddeti önlemek ve kovuşturmak.*

b- Kadına yönelik her türlü ayrımcılığın ortadan kaldırılmasına katkıda bulunmak ve kadınları güçlendirerek, gerçek anlamda kadın erkek eşitliğini teşvik etmek

c- Şiddet mağdurlarını korumak ve desteklemek,

d. Şiddetle mücadelede tüm kurum ve kuruluşlar arasında işbirliğini sağlamak amacıyla koordinasyonu sağlamaktır" şeklinde ele alınmıştır (AB Konseyi Antlaşmalar Serisi no:2120).

Çalışmada İstanbul Sözleşmesi Olarak bilinen 6284 Sayılı Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadele Hakkındaki Avrupa Konseyi Sözleşmesinden Türkiye'nin 3718 sayılı Cumhurbaşkanlığı kararının 9 sayılı Cumhurbaşkanlığı Kararnamesinin 3'üncü meddesi gereğince çekilmesi sonucu basında kararnamenin feshi ile ilgili yer alan haberlerin sunum şeklinin yanısıra sözleşme taraftarlarının ve kadının ötekileştirilmesi noktasında ulusal basında çıkan haberler üzerine bir incelemeyi amaçlamaktadır. Konuyla İlgili kaynak taraması, İstanbul Sözleşmesi haberleriyle ilgili yapılan çalışmalar başta olmak üzere kadına şiddet olayları ve kadının medyada temsil edilmesi üzerine yapılan çalışmaların incelenmesi üzerinden yürütülmüştür. Literatüre bakıldığında; Bitlis ve Çatalcalı, A.2012 yılında yaptığı "Toplumsal Cinsiyet Stereotiplarinin Medyada Sunumu ve Popüler Kadın Sanatçılar Örnekleminde Kadın Star Stereotipleri:Akşam-Hürriyet-Star Gazeteleri." çalışmasında; Hürriyet,Star ve Akşam gazetelerinin magazin sayfalarında basında popüler olan kadın sanatçılar üzerinden toplumsal cinsiyet ayrımcılığına karşı oluşturulan stereotipleri tespit etmeyi amaçlamıştır.Çalışmanın sonucunda toplumda göz önünde bulunan belirli kadın sanatçılar üzerinden kadınların anne,başarılı kadın,aniden ünlenen tercih edilmeyen kadın gibi kategorilere ayrılarak sınıflandırıldığı görülmektedir.

Gül ve Altındal'ın 2015 yılında gerçekleştirdiği *''Medyada Kadın Cinayeti Haberlerindeki Cinsiyetçi İzler: Radikal Gazetesi.''* çalışmasında ise; Medyanın kadın cinayetlerindeki rolü ele alınarak Radikal gazetesinde çıkan 1 Ocak 2013-31 Aralık 2013 tarihleri arasında yayınlanmış olan 79 adet aileiçi şiddet bağlamlı kadın cinayeti haberi incelenerek haberleştirme biçimleri ve kullanılan dil pratikleri üzerinden yürütülen çalışmada sonuç olarak; Radikal gazetesinin kendisini her ne kadar sorgulayıcı gazetecilik anlayışını temsil ettiğini ileri sürsede yayın ilkelerinde eşitlikçi, hatta kadınlar lehine yayın politikası benimsendiği vurgusuna karşın, gazetenin kadın cinayetleri olgusuna yeterince duyarlı yaklaştığını söylemek güçtür. Radikal gazetesinde kadın cinayeti konusu aslında 'ciddi' haberler sıralamasına bile giremediği görülürken, gazetenin haberlerin çoğu haber kaynağı ve haberin veriliş biçimi bakımından resmi kurumların eril söylemini aktararak, cinsiyetçiliği yeniden üretmektedir. Çoğu haberde doğrudan olmasa bile, haber başlıklarında ve kavramsallaştırmalarda gizil cinsiyetçilik sergilenmektedir. Özellikle, haberlerin alt metinlerinde geleneksel-modern kadın çatışması kadınlık rolleri temelinde kadınlara gözdağı veren iletilerle sunulur.

Kaplan, S'ın .*''Anahaber Bültenlerinde Kadınların Temsil Biçimleri''* isimli Yakındoğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstititüsü Medya ve İletişim Çalışmaları Yüksek Lisans Programı Yüksek Lisans tez çalışmasında toplumsal cinsiyete dayalı ayrımcılığın ataerkil ideolojilerle ilişkili olduğunu CNN Türk ve Atv kanallarının 7 Mart-12 Mart 2016 tarihleri arasındaki ana haber bültenlerinde yer alan haberler üzerinden inceleyen çalışmada medyada eril haber dilinin egemenliği, kadınların medyada eksik ve yanlış temsil edilmesi, anahaber bülteni içeriklerinde kadına yönelik şiddet ve kadına atfedilen roller üzerinden üretmesi incelenirken çalışmanın sonucunda kadına yönelik şiddet haberlerinin her iki kanalın haber bülteni içeriklerinde farklılık gösterse de kadına şiddet haberlerinin bir nedeninin olduğu vurgulanarak haberde eril bir dilin inşa edildiği görülür.

2. Medyada Kadın Temsili

Kadın temsili medyada liberal ve eleştirel bakış açısına göre değişik rollerde karşımıza çıkar. Görsel medya başta olmak üzere yazılı medyada da üretilen içerikler bakımından egemen bakış açısının ortaya konulmasında önemini korur. Modern yaşamın, kadın erkek eşitsizliğini görünür kılması beraberinde kadın haklarını gündeme getirerek kadına ata erkil toplumun verdiği özel alanda kalma rolünü sorgulatır (Uçak,2020:160). Toplumsal yaşamda ailede başlayan ve varlığını devam ettiren bu düşünce kalıpları insanları birçok gruba ayırırken, kadın ve erkeklere cinsiyetlerine uygun gördükleri

birtakım roller biçer. Bu rollerden kadına yönelik olanları genellikle avcılık zamanından kalma izler taşımakta kadın ev işleri ve çocuklarının bakımından sorumlu olur.

Erkek ise; dışarıda para kazanarak evin ihtiyaçlarının karşılanması, eşinin ve çocukların üzerinde söz hakkının olması gibi örneklerle temsil edilir. Kadının kişisel özellikleri şefkatli, ağırbaşlı, namuslu, evine, eşine bağlı gibi kavramlarla tanımlanırken, erkeğin güçlü, lider, baskın, risk alan bir yapıda olması kabul gören stereotip özelliklerdendir. Kadınlar kendilerine biçilen bu roller dışına çıktığında, erkek ile fikir ayrılığına düştüğünde; kıskançlık, töre gibi nedenlerden ötürü erkeklerin psikolojik ve fiziksel şiddetine maruz kalmaktadır (Avcı ve Güdekli,2018:477).

Kadını konu alması bakımından kitle iletişim araçları; radikal, marksist, liberal ve sosyalist olmak üzere belli başlı dört kategoride toplanır. Radikal feminist yaklaşım; kadınların alternatif araçlarla kendi iletişim ortamlarını yaratması gerektiğini savunurken, liberal feminist yaklaşım; varolan sistemin daha özgürleştirimesi yönünde fikir belirtmekle yetinir. Marksist feminist yaklaşım ise; kadının başta izleyici rolü olmak üzere imgesellik ve gerçeklik boyutlarının yaratıcı olarak değişimini savunur. Sosyalist feminist yaklaşım ise; cinsiyet sınıf ve ırk ayrımının ortadan kaldırılmasını dile getirirken bu eşitsizliği yaratan baskıcı kurumların ortadan kalkmasını amaçlar. (Kuruoğlu,2006:239). 1960'lı yıllar sosyalist feminisit yaklaşımın medyaya hakim olarak eleştirel bir bakış açısıyla medya içerikleri yayınladığı yıllar olarak bilnir. Bu dönemde ABD'de yaşanan toplumsal hareketler içerisinde kadın hareketlerinin kendisine yer bulması medyanın dikkatini çekerek feminist grupların medyada kendi söylemlerini yayma imkanı bulmalarını sağladı. Feminist gruplar tarafından medya metinlerini eleştirel bir okumayla ele aldığı bu dönemde medya metinlerinde kadın temsiline yönelik yanlışlıklarını dile getirerek haberlerde yer alan kadına yönelik saldırgan ifadelerine dikkat çekerek medyanın kadınları düşman olarak sergilemesini sorunsallaştırdı (Kaplan,2016). 1980'li yıllara gelindiğinde kadınlar toplumsal yaşamda kendi konumlarını sorgulama imkanı bularak sorun alanı olarak görülen aile içi şiddet ve kadın cinayetleri olgularını politikanın gündemi başta olmak üzere kamunun gündemine taşımış. Medyadada feminist iletişim ve medya alanın odağını toplumsal yaşamda var olan eril söylemin göstergesi olan kadın imgeleri oluşturmuştur (Gül ve Altındal,2015:171).

Küreselleşmeyle birlikte medya içeriklerinin değişim göstermesi, toplumsal kabülün sorgulanmasına yol açarak popüler kültürün getirdiği tektipleştirmeye zemin hazırladı. Medya toplumsal özellikleri yansıtma özelliğini kaybederek stereotipler üzerinden içerikler üretmeye başladı (Bilis ve Çatalcalı, 2012:26). Medyanın temsiller üzerinden içerik üretmesi bazı kimlik özelliklerini ön plana çıkararak sosyal hegomanyanın oluşmasını sağladı. Bu durum görsel materyallerde göstergeler yoluyla sağlanırken, gazete dergi gibi yazılı basında söylem yoluyla gerçekleşti. Ana akım medyada yer alan kadın temsilleri kadını anne, eş, gibi sterotiplerle sunulması hegomanyayı kuran unsurlar arasında yer almasına yol açtı (İlhan ve Çivelek,2014:65). Yazılı basında kadın temsilini dergiler üzerinden örnekleyen Jean Baudrillard biri Le Monde'dan diğeri ise haftalık bir kadın dergisinden aldığı iki metin üzerinden çözümlemelerde bulunarak Mercedes marka bir arabada sunulan renk ve döşeme çeşitliliği üzerinden kadınların zevk ve kişiliklerini ortaya koyması üzerinde dururken Recital'in bir boya şampuanı reklamındaki''her zaman olduğumdan daha fazla kendimim'' diyen bir başka kadın arasındaki toplumsal ekonomik olmayan benzerliğe rağmen toplumsal hiyerarşinin kadın üzerinde oluşturduğu farklılaştırma ve kişiselleştirme baskısı ve söylemi üzerinden aralarında benzerlik bulunmayan iki kadın arasında makyaj malzemesi gibi nesnelerle kendini araması bakımından benzerlik oluşturulmasını gözler önüne serer (Aydın ve Özer, 2019: 24).

3.ARAŞTIRMANIN AMACI VE KAPSAMI

Çalışmada 6284 Sayılı Kadınlara Yönelik Şiddet ve Ev İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadele Hakkındaki Avrupa Konseyi Sözleşmesi kamuoyunda İstanbul Sözleşmesi olarak bilinen sözleşmenin kaldırılması sürecinde Türk basınında yer alan haberlerin incelenerek haberlerde toplumda

sözleşmenin feshine yönelik süreçteki görüş farklılıklarını ortaya koymayı amaçlamakla birlikte haberlerde yer verilen ifadelerin toplumsal yaşamdaki okumalarına yer verilmiştir. Toplumda yer alan farklı kesimlerin sözleşmeye yaklaşımları irdelenirken toplumdaki merkez ve çevre ilişkisi göz önüne alınarak toplumdaki egemen gruplar ile etki düzeyi düşük grupların ifadelerine yer verilen haberler seçilerek haberde yer alan ifadelerin amaçları ve hedef kitleleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Çalışmanın konusu üzerinden İstanbul Sözleşmesinin haberleştirilmesi noktasında gazetelerin sahip olduğu ideolojilerin haber üretim sürecinde haberde kullanılan dil ve haberin aktörlerini sunuş biçimleri üzerinden görünür kılınması amaçlanmıştır.

Çalışmanın evreni Türkiye'de ana akım medya olarak isimlendirilen gazetelerin yanı sıra farklı siyasi ve sosyolojik kesimleri temsil ettiği düşünülen gazetelerede yer verilerek Türkiye'de yayın yapan gazeteler oluşturmaktadır. Çalışmanın örneklemini ise; Sabah, Akit,Milli Gazete,Birgün,Sözcü, gazetelerinin 19. Mart -14 Mayıs 2021 tarihleri arasındaki yayınlan İstanbul Sözleşmesi haberleri oluşturmaktadır. İncelenen haberlerin seçiminde temel kriter İstanbul Sözleşmesi'nin feshedilme sürecinde farklı bakış açılarına sahip gazetelerin konuya yaklaşımlarında farklılaşan söylem ve dil farklılıklarının tespit edilmesidir.

4. Araştırmanın Yöntemi ve Sınırlılıkları:

Bu çalışmada toplumda İstanbul Sözleşmesi olarak bilinen 6284 sayılı kanunun yürürlükten kaldırılma sürecinde toplumda yer alan farklı kesimleri temsil ettiği düşünülen farklı yayın politikalarına sahip olan gazetelerin sözleşme üzerinden yaptığı haberlerde kullanılan dil ve söylemin ortaya konulması amaçlandı. Çalışmada yöntem olarak Teun Van Dijk'ın söylem analizi seçildi. Teun Van Dijk'ın söylem analizinin seçilmesinin nedeni; haberin yapısında yer alan hegomanik söylemle birlikte toplumsal eşitsizlikliğin haber aracılığıyla yeniden üretildiği gerçeğini açığa çıkarmaktır. Nitel ve nicel analiz tekniğine alternatif bir yöntem olarak ortaya çıkan söylem analizi köklerini yapısalcılık, post-yapısalcılık, post-modernizm ve hermenötik gibi düşünce akımlarından almakta, Saussure'nin; düşünce dilin aracıdır görüşünden yola çıkılarak dilin düşünce üretim aracı haline gelmesi üzerinde durulmaktadır. Dilin nesnelerin anlamlarını üretmesi toplumsal yaşamda bir üretim mekanizması haline gelmesine yol açtı (Bayram,2016:1420). Söylem analizi toplumsal yapıda üretilen güç iktidar ilişkilerini ortaya koyarak iktidar sahipleriyle, edilgen konumda sunulan diğer toplum kesimleri arasındaki temsil farklılıklarını metinlerde eleştirel okuma yapmak suretiyle ortaya koyma, örtülü anlamları gün yüzüne çıkarmayı amaçlar (Uçak,2020:166).

Dilin incelenmesinde toplumsal pratikler; söylemsel ve dilsel egemenliği barındıran yapılar olarak karşımıza çıkar. Pratikler üzerinden düzenlenen yaşamda söylem üretildiği bağlam içerisinde ele alınır (Ercan ve Danış,2019:531). Söylemin anlamları sonuçları niyetleri ve zihin süreçleri konuşma ve metin ile yakın bir ilişki içerisinde bulunduğundan söylemin toplumsal eylemle birlikte olması konuşmacıların grup ve kültüre bağlı birer toplumsal aktör olmasını beraberinde getirerek söylemlerde toplumsal kabullerin ortaya çıkmasını sağlar. Söylem ve kavramların zihinsel boyutlarını toplumsal durum ve yapılarla örülmesine yol açar (Van Dijk, 2019:21). Söylem çözümlemesi evrensel bir niteliğe sahip olmasının yanı sıra sosyal bir özellik taşımasıyla kimlik, cinsiyet, etnisite gibi sosyal alanlarda kullanılagelir. Sosyal yaşamda sözcük seçimleri, vurguların anlamı oluşturan ögeler olması söylemi önemli bir noktaya taşırken nesnel bir çözümleme yönteminin ortaya çıkarak bir ölçüm cetveli olmasını engeller (Şahin,2017:122).

Söylem çözümlemesi yönteminin haber metinlerine uygulanması ise, 1980 'li yıllara denk gelir. Dijk, News Analysis(1988b), kitabında, söylem kuramını haber metinlerine uygulayarak haber metinlerinin sadece linguistik açıdan yapısal ve metinsel olarak değil, anlam üretme süreçlerini kapsayacak şekilde anlama ve üretme düzeylerinde çözümleme ve açıklamalara yer verdi (Ülkü,2004:374). Van Dijk haber metinlerinin çözümlemesinden söz ederken haber metnini içeriği, haberde kullanılan retorik, semantik başta olmak üzere haberin anlatısı üzerine yoğunlaşır. Dijk incelenmelerini makro yapı ve mikro yapı adını verdiği kategorilerde gerçekleştirir. Makro yapılar; tema ve konuları inceleyen

tematik yapı ve konudan oluşurken mikro yapılar, haber metninde kullanılan sözcükler, cümle yapıları ve anlamlardan oluşturur (Kutlu,2019:290).

Makro yapı çözümlemesinine haberin ana omurgasını oluşturan ana tema ile başlanır. Haber metninin bölümleri ve bu bölümlerin kendi arasındaki anlamsal bütünlüğü bağlamında bölgesel uyuma bakılır. Metnin genelinde yer alan sebep sonuç ilişkisi incelenerek metnin olay örgüsünün tutarlılığı ölçülerek metnin içerisindeki sebep sonuç ilişkisine ve konunun detaylarına yer verilip verilmediği incelenir (Zor,2017:115). Makro yapı bölümü kendi içerisinde Tematik ve şematik olarak iki bölümden oluşmaktadır. Tematik bölümde; haber başlıkları, spotlar ve haber girişleri incelenirken, haberde yer alan temalar tespit edilerek bu temaların birbirleriyle olan ilişkileri üzerinde durulmaktadır (Toruk ve vd;2012:). Haberlerde romanlarda olduğu gibi hiyerarşik bir şema içerisinde üretilir (Özer,2012:137)

Makro yapıda yer alan şema bölümü; haber üretim sürecinin profesyonel rutinler çerçevesinde kısıtlı bir zaman diliminde yetişmiş insanlar tarafından yapılması neticesinde haberin bir şema çerçevesinde şekillenmesine yol açmasından kaynaklanmaktadır. Şema çerçevesinde başlık ve haber girişi birlikte özetlenerek ortaya çıkmaktadır (Özer, 2011:83). Haber söyleminin temel özelliği bir sıralamadan ziyade bir bağlantıya dayalı olarak kategorisel olarak ele alınarak en önemlinin en önce verilmesine dayanan bilgiler değişik dağılım gösterir (Ülkü,2004:377).

Söylem çözümlemesinin çalışmada kullanılmasının nedeni; yöntemin iletişim çalışmalarında haber söylemine yönelik ideolojinin açığa çıkarılmasında kullanılagelmesi ve yöntemin haber metinlerini derinlemesine inceleme imkanı vererek haber söylemindeki siyasi ve kültürel yargıları çözümleme yeteneğine sahip olmasıdır. Dijk 1980'li yıllarda Avrupa da haber aracılığıyla üretilen ırkçılık ve etnik ön yargıları Alman ve İngiliz basınında yer alan haberleri üzerinden inceleyerek konuşma dilinde açığa çıkan etnik önyargıların haber metinlerinde entelektüel önyargıları meydana getirdiğini vurgular (Sözen,2014:120). Haber, okur kitleye ulaşan cinsiyetçi ve ırkçılık gibi ötekileştirici söylemler cümle yapıları ve kelime seçimleri ile oluşturulduğundan Dijk mikro yapı çözümlemesi dediği bölümde kelime seçimlerinden cümle yapılarına kadar anlamın oluşumunu sağlayan yapıları ele almış. Cümle yapılarının basit ve karmaşık olarak belirlenmesiyle oluşturulan anlamın altını çizmiştir (Bilişli, 2016:103).

Sözcük seçimi açısından Glasgow Medya Grubu'nun işçilerle yaptığı bir araştırmada endüstriyel sorunların medyada sunumu üzerine işçilerin basında tipik karakterler üzerinden sunulduğu haberlerde, grevci, bölücü eylem gibi sözcüklerin kullanımına dikkat çekilmiştir. İşçilerin bu olumsuz sözcüklerle temsil edilmesinin yanında işverenlere yönelik daha olumlu ifadeler kullanılarak sözcük seçimleri yoluyla sosyal katılımcılar ve sosyal aktörler konusunda temel inanç ortaya konulmaya çalışılmıştır (Özer,2012:138).Medyada yer alan kadın temsilleri ise, televizyonlar üzerinden yaratılan toplumda toplumsal cinsiyet anlamında kutuplaşma yaratarak Kadın figürü aşırı namuslu tedbirli akıllı tutumlu hassas, heyecanı seven uysal gibi edilgen rollerde yer alırken erkek figürü; mantıksallık, yeterlilik bireysellik, yarışmacı vs gibi daha etken rollerle yer almaktadır (Bilis ve Çatalcalı, 2012.26).

5. Araştırma Bulgularının Değerlendirilmesi

Araştırmada incelenen haberler gazetelerde bağlamında çözümlenip., gazetelerin konuya bakış açıları söylemsel pratikler üzerinden ele alınmıştır.

5.1.Milli Gazetede Yer Alan İstanbul Sözleşmesinin Feshine Yönelik Haber Çözümlemeleri

5.1.1. Makro Analizi:

Milli Gazete'nin 20 Mart 2021 tarihli haberinde "Milli Gazete bir kez daha haklı çıktı! Hak geldi batıl zail oldu'' üst başlığı ile Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesinden çıkışı okuyuculara aktarılmıştır. Haberin spotunda; Gazetenin İstanbul Sözleşmesinden çıkmasına yönelik yaptığı geçmiş tarihli habere atıfta bulunarak gazetenin gündemi yakından takip ettiği izlenimi sergilenmeye çalışılırken gazetenin

kamuoyu oluşturma gücüne dikkat çekilmiştir. Ara başlıklarla Milli gazetenin konuya yaklaşım tarzı gözler önüne serilirken aile kavramının önemi vurgulanmış; gazetenin geçmiş tarihte yaptığı haberlerin yanı sıra Cumhurbaşkanlığı kararnamesine atıfta bulunarak konunun ardalan bağlam bilgisi yönünden bütünlüğü sağlanmıştır.

Milli Gazetenin 22 Mart 2021 tarihli haberinde İstanbul Sözleşmesinden Türkiye'nin çıkması üzerine gazete yazarı Yusuf Kaplan'ın süreci değerlendiren bir köşe yazısının haberleştirilmesinde "*Yusuf Kaplan'dan İstanbul Sözleşmesi yorumu: Zokayı yutmayalım lütfen "* üst başlığıyla okuyuculara duyurulurken haberin olay örgüsü spotta Yeni Şafak gazetesi yazarı Yusuf Kaplan, İstanbul Sözleşmesinin iptal edilmesi üzerine köşesinde bir yazı daha kaleme aldı. Şeklinde ifade edilmiştir. Haberin girişinde toplumun farklı kesimlerinin sözleşmeye tepkili oldukları ifade edilerek sözleşmenin toplumsal meşruiyeti sorgulanarak kadın cinayetleri ile sözleşme arasındaki bağa dikkat çekilmiştir. Haberin olay örgüsü bu bağlamda kurulmuştur. Spot başlıklarda kadın cinayetlerinin görünür neden olduğu ve sözleşmeyi fesh eden örnekler üzerinden süreç tanımlanmıştır.

5.1.2. Mikro Analizi:

Gazetenin 20 Mart 2021 tarihinde İstanbul Sözleşmesinin yürülükten kaldırılmasıyla ilgili yaptığı haberin sentaktik analizi sonrasında, gazetenin olayı adlandırırken ''batıl'' kelimesini kullanarak İstanbul sözleşmesi taraftarlarını gerçeği bulmaktan uzak bir kesim olarak tanımladığı görülmektedir. Ayrıldı, kaldırıldı, fesh edildi gibi edilgen cümle yapıları ile İstanbul Sözleşmesinin fesih süreci aktarılırken sözleşmeden çıkış süreci gerek başlıkta yer alan; Hak geldi batıl zail oldu, ifade gerekse ara başlıklarda yer alan; Türkiye aile düşmanı sözleşmeden ayrıldı. İfadeleriyle dile getirilmekte ve ayrılma süreci okuyuculara olumlu aktarılmaktadır. Bomba gibi düştü, millete verilen zarar gibi ifadelerle sözleşmenin toplumsal tahribat yarattığı üzerinde durularak haberin anlam bütünlüğü sağlanmıştır. Gazete haberinde İstanbul Sözleşmesi taraftarlarını hedef alan bir yaklaşımla söylemini oluşturmaktadır.

22 Mart 2021 tarihli haberde Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesinden çıkış süreciyle ilgili Yeni Şafak Gazetesi yazarı Yusuf Kaplan'ın 21Mart 2021 tarihinde Yeni Şafak Gazetesinde kaleme aldığı Türkiye İstanbul Sözleşmesini çöpe gönderdi nihayet! Başlıklı köşe yazısı üzerinden bir değerlendirme yapılırken haberin dili bakımından uzun cümle kullanımları dikkat çekmektedir. Dil bakımından ötekileştirici bir anlatım tercih edilirken sözleşmeyi işlevsiz ve geçersiz olarak tanımlamada çöpe gönderildi ifadesi edilgen şekilde kullanılarak sürecin aktörünün Cumhurbaşkanı olduğu vurgulanmıştır.

5.2. Sözcü Gazetesinde Yer Alan İstanbul Sözleşmesinin Feshine Yönelik Haber Çözümlemeleri

5.2.1. Makro Analizi:

Sözcü Gazetesi'nin 21 Mart 2021'de yayınladığı Akp'li vekil İstanbul Sözleşmesi kararı için böyle dedi: İlacın kullanımından vazgeçildi başlıklı haberin manşeti; Vekilin İstanbul Sözleşmesini ilaca benzetemesi üzerinden toplumsal sorunlara etki edemediğine yönelik bir değerlendirmesine yer verilmiştir. Haberde vekilin ifadelerinin birinci ağızdan aktarılması haberin nesnellik ve tarafsızlık idadalarını güçlendirmekle birlikte haberde konuya farklı açılardan bakan kesimlerin görüşlerine yer verilmediği görülmektedir. Ara başlık kullanılmazken fesh sürecinde vekilin yorumları birinci ağızdan aktarılmıştır. Haberde sözleşmenin Türkiyede yürürlük süreci ile ilgili ardalan bağlam bilgisine yer verilirken kaldırılma süreci ile ilgili detaylı bilgi yer almamaktadır.

Sözcü Gazetesinin 28 Mart 2021 tarihli nüshasında İstanbul Sözleşmesi'nden çıkış sürecini *''Övünerek imzaladık, övünerek iptal ettik!"* Başlığı ile okuyucularıyla buluştururken manşetinde sözleşmenin başlangıç ve fesih tarihlerini vererek sürecin olay örgüsünü gözler önüne sermiştir. Haberin giriş kısmında hükümetin aynı olmasına rağmen aynı konu hakkında zıt kararlar verilmesinin altını çizerek sözleşmenin kabul sürecini "Gurur Duymuşlardı" alt başlığı çerçevesinde okuyucularına sunmuştur. Sözleşmeden çıkış sürecini ise; ''baskıyla feshedildi'' başlığı altında muhafazakar çevrelerden gelen

baskıya bağlayarak okuyucularına sunan gazete sözleşmenin işleyiş sürecini dönemin aile bakanı ve genel başkan yardımcısı başta olmak üzere hükümet temsilcilerinin yanı sıra muhalefetten isimlerin sözleşmenin kabul sürecinde verdikleri olumlu demeçlerine de ara başlıklar halinde yer vererek haberin anlatım örgüsü inşa etmiştir. Haberin görselinde sözleşmenin çıkış kararlarına yer verilirken Fesh kararının fotoğrafıyla haberin anlamsal bütünlüğü oluşturulmuştur.

5.2.2. Mikro Analizi:

Sözcü Gazetesi 21 Mart 2021 tarihli haberinde İstanbul Sözleşmesi'nin kaldırılması sürecini Konya Milletvekili Ahmet Sorgun'nun ifadeleri üzerinden dile getirerek haberin söylemini oluşturmuştur. Haberde kısa ve net ifadeler kullanılmasının yanı sıra tırnak içerisinde Konya Milletvekilinin ifadeleri manşete taşınarak "yan tesirler" ifadesiyle sözleşmenin Türk toplum yapısına uygun olmadığı üzerinden toplumsal huzursuzluk yaratacağına yönelik bir anlam oluşturulmuştur. Haberin anlatısı ortada bir sorunun olduğu ve bu sorunun çözümü için kullanılan sözleşmenin sorunu çözmekten uzak olduğunu vurgular.

Sözcü Gazetesinin 28 Mart tarihli bir diğer haberinde, sözleşmenin feshine yönelik süreci anlatırken tercih edilen fiillerin sözleşmenin fesih sürecinde toplumsal yapıda yer alan tüm kesimleri özne konumunda sunduğu görülmektedir. Haberin mikro analizinde kısa cümle yapıları kullanarak sözleşmeye dair tüm süreçleri kronolojik olarak ele alınırken üçüncü çoğul şahıs kullanılarak kurulan cümlelerle sorumluluğun sadece Cumhurbaşkanında olmadığı vurgulanmış toplum tarafından sözleşmenin fesfine yönelik toplumsal mütabakatın sağlanmadığı ifade edilerek bu durum haberin genel anlatısı içerisinde verilen demeçlerle örneklendirilmiştir.

5.3.Sabah Gazetesinde İstanbul Sözleşmesine İlişkin Yer Alan Haberlerin Değerlendirilmesi

5.3.1. Makro Yapı Analizleri

Sabah Gazetesinin 11 Nisan 2021 tarihli haberinde Chp lideri Kemal Kılıçtaroğlu'nun televizyon programında İstanbul Sözleşmesi hakkındaki sözlerini ''Bay Kemal'den inciler'' başlığıyla okuyuculara ulaştırmıştır. "Bay kemal" kelimelerinin kalın puntolarla ve altını çizerek verilen haberin spotunda; Kılıçtaroğlu'nun Lgbt hakkındaki sözleri tırnak içerisinde aktarılarak diğer konular hakkındaki görüşlerine de yer verilmiştir. Haberin spotu dikkat çekmesi amacıyla renklendirilmiştir. Haberin ara başlıklarında *"aile yapısını bozmazmış," "içine sindiremiyor," "ağızındaki baklayı çıkardı"* ifadeleriyle okuyucuya Kemal Kılıçtaroğlu'nun sözlerinin altında başka bir durumun yattığı ve söylediği ile düşündüğünün aynı olmadığı vurgulanmak istenmiştir. Kılıçtaroğlu'nun sözleşmenin feshine karşı çıkışlarının temel nedeni olarak cumhurbaşkanlığı hükümet sistemini içine sindirememesi olarak belirtilmiş. "Terör seviciliğine devam" ara başlığıyla İstanbul sözleşmesi protestolarına katılanlar terörist olarak adlandırılmış. CHP Lideri'nin protestolara desteğine yerverilerek haber bağlamından koparılmıştır.

Sabah Gazetesinin 26 Mart 2021 tarihli haberinde Mhp Lideri Devlet Bahçeli'nin yaptığı yazılı açıklamayı haberleştirerek *"**İstanbul Sözleşmesi** açıklaması! Hem iç hukukumuza hemde uluslararası hukuka uygundur"* başlığı altında İstanbul Sözleşmesi'nden çıkış sürecini haberleştirmiştir. Haberin başlığında İstanbul Sözleşmesi kalın puntolarla vurgulanmakla birlikte altı çizilerek açıklamanın önemi ünlem işaretiyle okuyuculara aktarılmıştır. Tematik olarak spot mavi renkli verilirken okuyucunun dikkatini çekmek için İstanbul Sözleşmesi siyah renkle verilerek altı çizilmiştir. Spotta Bahçeli'nin çekilme kararına desteği tırnak içinde okuyuculara aktarılmıştır.

5.3.2. Mikro yapı Analizleri

Gazetede 11 Nisan 2021 tarihli haberin sentaktik analizine göre Kemal Kılıçtaroğlu'nun sözleri tırnak içinde uzun şekilde verilerek imalı bir anlatım tercih edilmiştir. Haberde tercih edilen aktarım fiileri ile haberin retoriğinde kurulmaya çalışılan söylem; Kemal Kılıçtaroğlu'nun sözlerine inandırıcılığının olmadığı üzerinden kurularak birbirini desteklemiştir. İnandırıcılığın olmaması haberin spotunda

Kılıçtaroğlu'nun Türkiye gündeminde yer alan konularla ilgili görüşlerini çelişkili gösterilmek suretiyle haberin anlam bütünlüğü oluşturulmuştur. Haberin girişinde Kılıçtaroğlu'nun ifadelerine yer verilerek Kılıçtaroğlu'nun yapılan açıklamaları küçümsediği üzerinden bir anlatım oluşturulmuş Aile yapısını bozmamış, baklayı çıkardı, terör seviciliğine devam ara başlıklarıyla Kılıçtaroğlu'nun sözleri ile düşüncelerinin tutarsız olduğu yönünde bir anlatım kurulmak istenmiştir. İleri sürdü, bozmazmış, gibi fillerin yanı sıra baklayı çıkarmak gibi deyimlerle ortada Kılıçtaroğlu'nun beyanlarıyla ilgili bir durumun olmadığının altı çizilerek Kılıçtaroğlu'nun gerçek isteğinin farklı olduğu ifade edilmiştir.

26 Mart tarihli haberde Sabah Gazetesi İstanbul Sözleşmesinin kaldırılma sürecini MHP Genel Başkanı Devlet Bahçeli'nin yazılı açıklamasından yola çıkarak ele almış spotta Bahçeli'nin sözleri tırnak içerisinde verilerek doğrudan aktarma yoluna gitmiştir. Bahçeli'nin açıklamalarında sözleşmenin küresel lobileri isteğiyle çıktığının altı çizilerek sözleşme taraftarları cinsel sapkınların propaganda mecrası olarak tanımlamış milli ve manevi değerlere ters düştüğünün altı çizilmiştir. Bahçelinin sözleri ''istismar sayfası açıyorlar'' ''bir kaşık suda fırtına koparıyorlar'' ara başlıklarla sunularak haberin tümünde sözleşmenin toplumsal normlara uygun olmadığı üzerinden bir ötekileştime söylemi inşa edilmiştir.

5.4. Birgün Gazetesinde İstanbul Sözleşmesine İlişkin Yer Alan Haberlerin Değerlendirilmesi

5.4.1. Makro Yapı Analizleri

Birgün Gazetesinde yayımlanan 20 Mart 2021 tarihli haberde Türkiye'nin İstanbul Sözleşmesinden çekilme sürecini ele alarak ''İstanbul Sözleşmesi'nin feshedilmesine kadınlar tepkili: ''Öldürülen her kadının sorumlusu AKP iktidarıdır''üst başlığıyla okuyuculara duyurmuştur. Haberin manşetinde İstanbul sözleşmesinden çıkış sürecinin sorumlusu cumhurbaşkanı olarak verilerek Chp İzmir Milletvekilinin İstanbul Sözleşmesinin uygulanmasına yönelik sözleri tırnak içerisinde doğrudan aktarım yoluyla okuyuculara ulaşmıştır. Gazete İstanbul sözleşmesinden çıkış sürecini tacizcileri, tecavüzcüleri aklama olarak değerlendirerek sözleşmeyi gerici çevrelerin isteğiyle kabul edildi şeklinde okuyucularına duyurmuştur. ''Kabul etmiyoruz'', ''Mücadeleden vazgeçmeyeceğiz'' ara başlıklarında İstanbul Sözleşmesiyle ilgili kuramsal bilgilere yer verilmemiştir.

Birgün Gazetesinin 13 Mayıs 2021 tarihli haberinde Birleşmiş Milletler Raportörü'nün kadına yönelik şiddete dair sözleri *"BM Temsilcisi: Kadına şiddet dünya çapında salgına dönüştü."* Üst başlığıyla okuyuculara duyurmuştur. Spotta kadına yönelik şiddetin artışına dikkat çekilirken, İstanbul Sözleşmesi'nin imzalanışının onuncu yılı olduğuna vurgu yapılarak şiddetin artışı "Salgın döneminde şiddet arttı "ara başlığıyla Birleşmiş Milletler Kadına yönelik Şiddet özel raportörünün durum tespiti ile pandemi sürecinde yaşanan sosyo ekonomik ve sosyo kültürel alandaki cinsiyet eşitsizliğine dikkat çekilmiştir.

5.4.2. Mikro Yapı Analizleri

Birgün Gazetesinin 20 Mart 2021 tarihinde yayınlanan haberinde sözleşmeden çıkış sürecinin toplumun belirli kesimleri tarafından istendiği üzerinden bir anlatım oluşturularak toplumun tümünün onayını almadığının altı çizilmiş karara uyulmayacağı açıkça ifade edilmiştir.*"Gerici", "kadınlar tepkili", "İnsan hakları devre dışı bırakıldı"* gibi ifadelerle kararın toplum yaşamına ve günümüz şartlarına uygun olmadığının altı çizilerek karara uyulmama gerekçesi olarak dile getirilmiştir. Genel olarak haber oluşan duruma tepki gösterme ve hedef gösterme.üzerinden bir anlatım tercih ederken Muhafelet bloğunun açıklamaları vasıtasıyla sözleşmeden çekilme sürecinin muhafazakar kesimlerle bağlantılı olabileceği yönünde bir anlatım tarzı benimsenmiştir.

Birgün Gazetesinin 13 Mayıs 2021 tarihli haberinde İstanbul Sözleşmesinin kaldırılması üzerinden salgın döneminde kadına yönelik şiddet olaylarındaki artışın ele alındığı haberde yer alan bilgiler kaynak gösterilerek okuyuculara aktarılmıştır. Haberde doğrudan aktarım fiili kullanılarak gazetenin haber aktarım sürecinde nesnel bir anlatım tarzının olduğu vurgulanmıştır. Kadına yönelik şiddetin salgına dönüştüğü benzetmesi üzerinden kontrol edilmesi zor bir sürece girdiği vurgulanarak devletin

sürece müdahelede yetersiz kaldığının altı çizilmiştir. Haberde İstanbul Sözleşmesiyle ilgili süreç , "endişe ile dile getirdi", "şiddetin dünya çapında salgına dönüştüğüne dikkat çekti.", "salgın döneminde cinayetler, yardım ihtiyacı ve güvenli alan eksikliği arttı" gibi ifadelerle varolan sorun alanı okuyuculara aktarılmıştır.

5.5.**Akit Gazetesinde İstanbul Sözleşmesine İlişkin Yer Alan Haberlerin Değerlendirilmesi**

5.5.1. Makro Analizi:

Akit Gazete'nin 19 Mart 2021 tarihli haberinde ''Abdurrahman Dilipak:İstanbul Sözleşmesi Allah'a ve Resulüne karşı bir komplodur.'' Başlığıyla İstanbul Sözleşmesinin kaldırılmasına yönelik yaptığı haberde spotta *"Haber Global'de Buket Aydın'ın sorularını yanıtlayan Gazeteci-Yazar Abdurrahman Dilipak, İstanbul Sözleşmesi'nin Allah'a ve Resulüne bir komplo olduğunu söyledi."* Şeklinde okuyuculara aktarılırken, haberin hem başlığı hemde spotunda İstanbul Sözleşmesi için komplo ifadesine yer verildi. Lgbt ve plus'ın altı çizilerek bu durumun gerek toplumsal yapıyla gerekse dini ve ahlaki yönden uygun olmadığı ifade edilirken ayrıştırıcı bir dil kullanılan haberde,.dini anlamda bireysel eşitliğin olmayacağı vurgulanarak, İstanbul Sözleşmesi dini değerlere bir saldırı nesnesi olarak konumlandırılmıştır. Haberin ardalan ve bağlam bilgisi noktasında detay verilmezken, Haberin genelinde bütüncül bir dil inşa edilmişse de habere konu İstanbul Sözleşmesinin Türkiye'deki süreci hakkında herhangi bir bilgi yer almamakla birlikte süreci tek taraflı ele almıştır.

Akit Gazetesi'nin 30 Nisan 2021 tarihli haberinde; İstanbul Sözleşmesinin yürürlükten kaldırılması ile ilgili süreci; "*İstanbul Sözleşmesi o tarihte çöp oluyor''* üst başlığıyla okuyucularına duyurmuştur. Gazete haberi; aile kurumuna zarar veren sözleşmenin çöp olacağı tarih olarak okuyucularına duyururken manşetinde; sözleşmeden çıkış sürecinin hukuki dayanağı olarak 19 Mart 2021'deki Cumhurbaşkanlığı Kararnamesi gösterilen haberde ara başlık yer almamaktadır.

Akit Gazetesi'nin 25 Mart 2021 tarihli haberinde; CHP VE İYİ Parti'nin İstanbul Sözleşmesi protestosunda ahlaksızlık! üst başlığıyla aktardığı haberde İstanbul Sözleşmesinin feshine tepki olarak düzenlenen eylemde yaşanan olay konu alınırken sözleşmenin Chp başta olmak üzere toplumun muhalefet kesimleri tarafından reddedildiği üzerinde durulmuştur. Haberde kullanılan fotoğraf ile haberin retoriği birbirini destekler nitelikte iken haberin ara başlıklarında kullanılan protesto, tepki kelimeleri dikkat çekmektedir

5.5.2. Mikro Yapı Analizi

19 Mart 2021 tarihinde Akit gazetesinde İstanbul Sözleşmesinin kaldırılması sonrasında Akit Gazetesi yazarı Abdurrahman Dilipak'ın İstanbul sözleşmesi ile ilgili görüşlerine yer verilen haberin sentaktik analizinde gazetenin İstanbul Sözleşmesini ''komplo'' kelimesi ile nitelendirmesi sözleşmenin başka bir amacı olduğuna yönelik anlatım oluşturmuş. Haberde "*Eşitliğidir, ibarettir transhümanizimdir*"

gibi ettirgen fiillerin tercih edilmesi sözleşmenin imzalanma sürecinde üçüncü bir gücün varlığına vurgu yapmış. "komplo" ifadesiyle sözleşmenin Türk toplum yapısına tehdit oluşturacağına yönelik olumsuz bir anlam oluşturularak İstanbul Sözleşmesi taraftarları ötekileştirilmiş. Sözleşmenin aile yapısına aykırı olduğu vurgulanarak sözleşme savunucularını Lgbt ve Plus gibi gruplarla özdeşleştirilmiştir. Haberde yer verilen bu dilin seçilmesinin nedeni gazetenin yayın politikasını oluşturan muhafazakar bir tutum üzerinden haber söylemlerini inşa etmesinden kaynaklanmaktadır. Bu durum Başlıkta yer alan ifadelerde de kendini göstermektedir.

Gazetenin konuyla ilgili bir 30 Nisan 2021 tarihli bir diğer haberininin sentaktik çözümlemesinde, haber metninde tecih edilen fiil yapılarının "karar verildi" "tespit edildi" "gereğince verildi" gibi edilgen çatı özelliği taşıması sürecinin ana aktörünün Cumhurbaşkanı olduğunu vurgulamaktadır. Haberde ardalan bağlam bilgisi bakımından sözleşme ile ilgili tüm süreçlere yer verilmezken sözleşmeden çıkış süreci; aile yapısı üzerinden verilerek fesh kararına meşruiyet kazandırılmış. Sözleşmeden çıkışın kanuni gerekçesi verilerek olayın hukuki zemini okuyucularla buluşturulmuştur.

25 Mart 2021 tarihli haberin sentaktik çözümlemesinde gazete protesto olayında yaşanan olayları *''ahlaksızlık''* olarak nitelendirdiği görülmektedir. Haberde *"**kadına şiddet** adı altında ahlaksızlığın yolunu açtığı"* ifadeleriyle ortada görünenden başka bir durumun olduğu anlatısı kurgulanırken kadına şiddet kavramının kalın puntolarla yazılarak tırnak içerisinde verilmesi ortada var olan durumun gerçeği yansıtmadığına yönelik bir anlamın inşa edilmesi için kullanılmıştır. Haberde "*CHP'li başkanın tepkisi"* ara başlığı altında kararın oy birliği ile alındığı ve halkın haberi olmadan feshedildiğine yönelik bir anlatı oluşturularak meşruluğu hakkında tartışma yaratılırken başkanın sözleri doğrudan aktarım yoluyla verilerek eylemin kadının yaşam haklarını koruyan bir eylem olduğu aktarılmıştır.

6. Sonuç

Türkiyedeki farklı toplumsal ve siyasal kesimleri temsil ettikleri düşünülen gazetelerin İstanbul Sözleşmesinin fesih sürecini haberleştirmesinde ortaya çıkan görüş farklılıklarının ele alındığı çalışmada Türkiye'de hali hazırda yayın hayatına devam eden Sabah, Birgün, Sözcü, Akit, Milli Gazete ele alınarak haberlerde ideolojinin görünürlüğünü sağlayan dil üzerinden ortaya çıkan durum ele alınmıştır. Söylem pratikleri üzerinden İstanbul Sözleşmesinin kaldırılması sürecinde toplumsal ilişkilerin incelendiği çalışmada Teun Van Dijk'ın Söylem Analizi yöntemi tercih edilmiştir

Çalışmada İstanbul Sözleşmesinin kaldırılma süreci üzerinden sözleşmenin kaldırılmasına yönelik haberlerde yer alan kadın imgesi incelenerek Teun Van Dijk'ın makro ve mikro çözümleme tekniğiyle haberde okuyucuya iletilmek istenen anlamların yanı sıra metinlerin alt okuması sonucunda haberde yer alan güç- iktidar ve çıkar ilişkileri incelenerek okuyucuya ulaştırılmaya çalışılmıştır. Bu çalışmada asıl incelenen boyut haberlerde kullanılan retorik boyutudur. Haberlerde yer alan retoriği; haberi yayınlayan basın kuruluşunun yayın politikası başta olmak üzere kuruluşun ekonomi-politik ilişkileri, reklam verenleri ve hitap ettiği okuyucu profili belirlemektedir.

Haberler makro ve mikro analiz yöntemi kullanılarak başlık, ara başlık gibi ögelerinin yanı sıra, haberde kullanılan sözcük seçimleri cümle yapıları gibi süreci ve aktörleri açığa çıkaran unsurlar ele alındığında Akit, Milli Gazete, Sabah gazetelerinin söylemleri kendi içerisinde bir bütünlük oluşturarak sözleşmenin feshedilmesini destekler nitelikte bir tutum oluşmasını sergileyen bir söylemi haber aracılığıyla inşa ettiği görülürken haberlerde kadınlar edilgen cümle yapılarıyla temsil edilerek nesne konumunda sunulmuş sözleşmenin fesh sürecinin öznesi gizli tutulmuştur. Bu noktada feshe tepki gösterenler toplumsal huzuru bozucu ve toplumsal yapıya karşı olarak konumlandırılmıştır. Sözcü, Birgün gazeteleri ise; genel olarak yayın politikalarına da uygun şekilde sözleşmenin feshine yönelik sorgulayıcı ve fesh sürecini kabul etmeyen bir bakış açısını haber söylemiyle inşa etme yolunu tercih etmiştir. Farklı görüşlerin temsil edildiği ve olaya farklı açılardan yaklaşıldığı haberlerde ortak söylem; ötekileştirme söylemi olarak karşımıza çıkmaktadır. Ele alınan gazetelerden bir grubu İstanbul

Sözleşmesi üzerinden kadınları ötekileştirirken diğer gazete grubu ise İstanbul Sözleşmesine yönelik çıkan haber üzerinden Cumhurbaşkanı ve hükümet yetkilileri olmak üzere toplumun bir diğer kesimini ötekileştirmektedir. Haberlerde yer alan söyleme odaklanıldığında her iki grup gazeteninde kendi bakış açılarını içselleştirdiği ve bu düzlemde olaya yaklaştığı görülmektedir. Bu durum beraberinde gazetecilik etiği olarak vurgulanan haberde yorumun bulunmaması ve haberde niteleme sıfatı kullanılmaması gibi haberin tarafsızlığına zarar verecek ögeler içermesi haberleri bağlamından koparmakla beraber gerçeğin haberlerde söylem aracılığıyla yeniden kurgulandığı gerçeğini göstermektedir.

KAYNAKÇA

Avcı, F, Güdekli, İ . (2018). *''Toplumsal Cinsiyet Ve Medya İlişkisi: Yazılı Basında Kadına Şiddet Ve Kadın Cinayetleri Haberleri Üzerine Bir Analiz ''.* Uluslararası Kültürel ve Sosyal Araştırmalar Dergisi (UKSAD), 4 (2) , 475-506. Retrieved from https://dergipark.org.tr/ tr/pub/intjcss/issue/41864/497218

Avrupa Konseyi Sözleşmeler Dizisi - No. 210. "Kadına Yönelik Şiddet ve Aile İçi Şiddetin Önlenmesi ve Bunlarla Mücadeleye Dair Avrupa Konseyi Sözleşmesi İstanbul, 11.V.2011

Aydın, H. ve Özer, S.(2019).*''Modernleşme Sürecinde Bireyin Kahramanlık Serüveni:Bireysel Özgürlükten Sözde Tüketim Özgürlüğüne.* Filiz Aydoğan(Ed.),'' Don Kişot'tan Günümüze Toplum ve Medya içinde (s.17-33).İstanbul: Dr Yayınları

Bayram, Y.(2016).*''Yerelde Öteki Olmak: Suriyeli Sığınmacıların Trabzon Yerel Gazetelerinde Söylemsel Temsili.''* Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi, 9 (42),1416-1430.

Bilis, P. ve Çatalcalı, A.(2012).*''Toplumsal Cinsiyet Stereotiplerinin Medyada Sunumu ve Popüler Kadın Sanatçılar Örnekleminde Kadın Star Stereotipleri: Akşam-Hürriyet-Star Gazeteleri.''*Erciyes İletişim Dergisi ''akademika''2012 cilt(volume):2,Sayı(Number):3,(24-38).

Bilişli, Y.(2016).''Ermenek Maden Kazasının Yazılı Basında Yansımaları''Pamukkale Üniversitesi Sosyal bilimler Enstitüsü Dergisi,(23),91-104.

Bölükbaşı, Ö. (2022). "Genel Olarak İstanbul Sözleşmesi Ve Sözleşmenin 6284 Sayılı Kanun İle Karşılaştırılması" . Hukuk ve İktisat Araştırmaları Dergisi, 14 (2) , 109-134 .

Çolak, A. ve Süt; A.(2020). İstanbul Sözleşmesi Disiplinler Arası Bir Soruşturma İstanbul: Tire Kitap

Ercan, G.S. ve Danış, P.(2019).*''Söylem, Söylem Çözümlemesi ve Eleştirel Söylem Çözümlemesi: Tanımları ve Kapsamları''*DEÜ Edebiyat Fakültesi Dergisi, Cilt: 6, Sayı: 2, ss. 527-552.

Gül, S, Altındal, Y. (2015). *''Medyada Kadın Cinayeti Haberlerindeki Cinsiyetçi İzler: Radikal Gazetes. ''*Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi , (24) , 168-188.

Ilhan, V. ; Çivelek, S. (2014). *''Televizyon Ana Haber Bültenlerinin İkonografik Analizi: Kadının Yeri Ve Temsili ''*. Humanities Sciences, 9 (2) , 59-81 .

Kaplan, S.(2016).*''Anahaber Bültenlerinde Kadınların Temsil Biçimleri''*Yakındoğu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstititüsü Medya ve İletişim Çalışmaları Yüksek Lisans Programı Yüksek Lisans Tezi.

Kuruoğlu, H.(2006).*''Türkiye'de Televizyon Ana Haber Bültenlerinde Haber Öznesi Olarak Kadın.''* D.İmançer(Ed). ''Medya ve Kadın içinde (s.237-271).Ankara: Ebabil Yayınları

Kutlu, M.(2019). *''Hz. Muhammed: Allah'ın Elçisi' Filminin Söylem Çözümlemesi.''* Medya ve Din Araştırmaları Dergisi Aralık 2019, 2(2), 287-305

Özer, Ö.(2011).*''Haber Söylem İdeoloji Eleştirel Haber Çözümlemeleri''*Konya: Literatürk Yayınları

Özer, Ö.(2012).''*Haberin İdeolojik Duruşu: Eğitim-Sen Eyleminin Türk Basınında Temsili.*''Özer,Ö.(Ed.) Haberi Eleştirmek Araştırma Alanlarına Göre Eleştirel Haber Çalışmaları içinde (s.121-160).Konya:Literatürk Yayınevi.

Songu, S. ve Emir, A. (2020). "6284 *Sayılı Ailenin Korunması ve Kadına Karşı Şiddetin Önlenmesine Dair Kanun'un Çalışma İlişkilerine Etkisi*." Marmara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Hukuk Araştırmaları Dergisi, 26 (2), 1157-1178.

Sözen, E.(2014). Söylem Belirsizlik, Mücadele, Bilgi/Güç ve Rafleksivite Ankara: Birleşik Yayınları

Şahin, Y. (2017). ''Michel Foucault'da Söylem Analizi.'' Sosyal ve Kültürel Araştırmalar Dergisi (SKAD) , 3 (6) , 119-135

Toruk,İ.; Şeker,M.;Sine,R.(2012).''*Etnik Kimliklerin Medyada Sunumu:Hrant Dink Olayı Örneği.*'' Global Media Journal: Turkish Sonbahar 2012,Edition 3 (5) ,s176-207. 32p.

Uçak, O.(2020).''*Medyada Kadın Haberleri Üzerine Kadın Temsili*'.' Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi 7 (4) Yıl 2020, S 157-175.

Ülkü, Güler (2004) *"Söylem Çözümlemesinde Yöntem Sorunu ve Van Dijk Yöntemi",* Haber Hakikat ve İktidar İlişkisi (içinde), Der: Ç. Dursun, Ankara: Elips yayınları.

Van Dijk, T.(2019).''*İdeoloji Multidisipliner Bir Yaklaşım.*''Ankara:Hece Yayınları

Vodinalı, Selcen; Akıncı Çötok, Nesrin (2019) *"Kadına yönelik şiddete hayır" teması bağlamında Biz Varız adlı kamu spotu üzerine bir değerlendirme*.'' Abant Kültürel Araştırmalar Dergisi, 4(7): 36-50.

Zor, L.(2017). '' *Van Dijk'ın Eleştirel Söylem Analizinin Sinema Filmlerine Uygulanması ve Kazakistan Sinemasından Örnek Bir Film Çözümlemesi: Stalin'e Hediye.*''Akademik Bakış Dergisi sayı:61s.877-899

Uluslararası İlişkiler Disiplinindeki Akademik Dergilerin Toplumsal Cinsiyet ve Kadın Üretkenliği Açısından İncelenmesi

Filiz KAHRAMAN KESKİN
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler Yüksek Lisans Mezunu
ORCHID: 0000-0002-4866-8080
Dr. Öğr. Üyesi Nihal KIRKPINAR ÖZSOY
İzmir Katip Çelebi Üniversitesi
Uluslararası İlişkiler
ORCHID:0000-0001-5220-5102

Özet

Toplumsal cinsiyet, kadın ve erkeğin biyolojik olarak doğuştan gelen özelliklerden farklı olarak, sosyo-ekonomik çerçevede belirlenmiş cinsiyet rolleridir. Kadınlar, geçmişten beri özel alanla ilişkilendirilmeleri sebebiyle, kamusal alana katılımda erkeklere göre dezavantajlı konumdadır. Kadınlar özel alanda, bir başka ifadeyle, aile içi iş bölümünde erkeklerden daha fazla sorumluluk aldığından, erkeklerden daha fazla bir şekilde ekonomik alanın dışında kalmakta, akademide de çeşitli ayrımcılıklarla karşılaşmaktadır. Bunun sonucunda da ekonomik, sosyal ve siyasal yaşamda olduğu gibi akademik alanda da kadın ve erkekler arasında çeşitli farklılıklar olduğu ve cinsiyetlendirilmiş akademide kadının, daha "yumuşak ve nazik" alanlar olan "alçak politika" çalışmaları yaptığı varsayılmaktadır. Bu çalışma Uluslararası İlişkiler disiplini bünyesindeki akademik üretimde cinsiyetlere göre varsayılan bu farkların olup olmadığını ortaya koymayı amaçlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda çalışmada Uluslararası İlişkiler disiplini içerisinde İngilizce ve Türkçe dillerinde yayın yapan dergilerin en çok atıf alan makaleleri analiz edilecek ve etki oranı en yüksek ilk yirmi derginin 2010 ve 2020 yıllarında yayınladığı makaleleri cinsiyetlere göre sınıflandırılacaktır. Ki Kare testi uygulanarak edinilen verilerle yapılan bu analizlerde amaçlanan, kadınların daha az akademik üretim yapması ve daha çok "alçak politika" çalışıyor olmaları varsayımlarını test etmektir.

Anahtar Kelimeler: Toplumsal Cinsiyet, Feminizm, Uluslararası İlişkiler, Akademik Üretkenlik

Abstract

Gender is gender roles determine in the socio-economic framework, unlike the biologically innate characteristics of men and women. Since women have always been associated with the private sphere, they are disadvantaged compared to men in participating public spheres. Also, since women take more responsibility than men in the private sphere, in other words, in the family division of labour, they are more excluded from the economic sphere than men, and they face various discriminations in academia. As a result of this, it is assumed that there are differences between men and women in the academic field as well as in economic, social and political life, and that women in gendered academia focused on "low politics" studies, which are more "soft and gentle" areas. This study aims to assert whether there are assumed gender differences in academic production within the International Relations discipline. For this purpose, the most cited articles of the journals published in English and Turkish within the International Relations discipline will be analysed and the articles published in 2010 and 2020 by the top twenty journals with the highest impact rate will be classified according to gender. The aim of this analysis obtained by using Chi-Square Test is to test whether women academics are less productive and more focused on "low politics" as assumed.

Key words: Gender, Feminism, International Relations, Academic Productivity

Giriş

Kadınlar yüzyıllardır toplumsal olarak yapılandırılmış ön yargılara maruz bırakılmakta ve çeşitli ayrımcılıklarla mücadele etmektedir. Erkekler kadınlardan farklı olarak, kamusal alanda özgürce istediği alanda eğitim alıp fikirlerini tartışarak, iş gücüne katılarak günlük hayatlarını devam ettirmiştir. Kadınlar ise özel alana indirgenmiş, onların ev içi hizmet ve çocuk bakımı ile ilgilenmeleri beklenmiştir. Bu eşitsizliğe karşı yüzyıllardır mücadele veren kadınlar Oy hakkı, eğitim hakkı, seçme ve seçilme hakkı, eşit işe eşit ücret hakkı gibi birçok hak için çabalamak zorunda kalmıştır.

Kadınların yaşadığı ayrımcılık birçok alanda karşılarına çıkmaktadır. Uluslararası İlişkiler disiplininde yapılan çalışmalarda kadın akademisyenlerin üretim süreçleri, erkek akademisyenlere göre farklılıklar göstermektedir. Türkiye'de Uluslararası İlişkiler disiplininde kadın akademisyenlerin ve genel olarak kadınların tarihsel olarak birçok alanda toplumsal olarak yapılandırılmış pratikler sebebiyle 'özel' bir ayrımcılığa maruz kaldığı görülmektedir. Kadınların yaşadığı ayrımcılık çalıştığı kurumda üst ve idari pozisyonlara yükselmesi, yayın yapma oranları, seminerlere katılma sayıları gibi süreçleri derinden etkilemektedir. Uluslararası İlişkiler disiplininde kadınların savaş, güvenlik, devletin bekası gibi "yüksek politika" türü olan eril olduğu kabul edilen çalışma alanlarında değil de "feminen" olarak nitelendirilen çevre, insan hakları, göç gibi "alçak politika" türünde yayın yaptığı varsayımı hakimdir.

Çalışmada, Web of Science (WoS), Social Sciences Citation Index (SSCI) kapsamında, Uluslararası İlişkiler disiplininde en çok atıf alan İngilizce ve Türkçe kaynaklı yayınlar politika türlerine ve cinsiyete göre değerlendirilecektir. Cinsiyetlere göre en çok atıf alan makaleler ele alınırken, Yükseköğretim Kurulu (YÖK) tarafından bilimsel bir gösterge olarak kabul edilen saygın kurumlardan olması sebebiyle WoS kapsamında Uluslararası İlişkiler disiplininde yayın yapan dergilere yer verilecektir. WoS, SSCI kapsamında ve Uluslararası İlişkiler disiplininde yayın yapan 93 adet dergiye yer vermektedir. Bu 93 dergi arasında çok farklı bölgelerde ve coğrafyası kısıtlı alanlarda yayın yapmış dergiler olması sebebiyle araştırma evreni sınırlandırılmıştır. Google Scholar (GS) tarafından Uluslararası İlişkiler ve Diplomasi alanında yayın yapan ve h endeksi en yüksek olan ilk 20 dergi ele alınmıştır. Kadın akademisyenlerin etkinlikleri ölçülebilmesi için 2010 ve 2020 yıllarında etki oranı en yüksek ilk yirmi dergi arasından yaptıkları yayın sayısı, erkek akademisyenlerin yayınlarıyla karşılaştırılacaktır. Akademik dergilerde yayın yapma, akademisyenin kariyerinde belirleyici olması sebebiyle, günümüzde lingua franca olarak kabul edilen, İngilizce dilinde, SSCI kapsamında ve Uluslararası İlişkiler disiplininde yayın yapan dergiler ele alınacaktır. Bu analiz için Türkiye kaynaklı en çok atıf alan ilk 172 makale ve İngilizce kaynaklı en çok atıf alan 900 makale politika türlerine göre sınıflandırılacaktır. Dünya çapında en çok atıf alan İngilizce kaynaklı makaleler ve en çok atıf alan Türkiye kaynaklı İngilizce yayımlanmış makalelerin sonuçları karşılaştırılacaktır. Bu verilerin analiz edilebilmesi için SPSS Ki Kare testi kullanılacaktır.

1. Uluslararası İlişkiler Disiplininin Tarihi ve Feminist Eleştiri

Uluslararası İlişkiler disiplininin başlangıç tarihini farklı kabul eden görüşler bulunmaktadır. Bazı görüşlere göre Uluslararası İlişkiler Antik Yunan zamanında başlamış (Wright, 1960), bazılarına göre Vestfalya Antlaşması ile (Bull, 1972), bazılarına göre ise 1919 sonrası dönemde (Yalvaç, 2021) başlamıştır. Bazı yaklaşımlara göre ise Vestfalya Antlaşması ve 1919 sonrası Uluslararası İlişkiler disiplininin tarihini başlatmak aslında bir mittir (Teschke, 2003; De Carvalho ve diğerleri, 2011).

Uluslararası İlişkiler disiplini tarihinin ne zaman başladığına dair tartışmalar bulunmaktadır. Bir görüşe göre, Uluslararası İlişkilerin bağımsız bir disiplin olması Fransız Devriminden sonra gerçekleşmiştir (Derian, 1989: 3). 1648 yılında Vestfalya Antlaşması ile Uluslararası İlişkiler disiplinini bağımsız bir disiplin olarak kabul eden Bull'a göre ise, mantıksal olarak temelde devletlerarası ilişkiler 1600'lerde ortaya çıkmıştır (aktaran Mehmetçik, 2014: 2). Çoğunlukla Uluslararası İlişkiler disiplininin 1900'lerin ilk yarısında bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. Bunun en önemli sebebi, Birinci Dünya Savaşı'nın getirdiği yıkımla birlikte, savaşların neden başladığını öğrenmenin ve onları engellemenin anlamlı bir araştırma konusu olmasıdır (Yalvaç, 2021: 37).

Teschke'ye göre uluslararası ilişkilerin 1648 Vestfalya Antlaşması ile başlaması bir mittir. Çünkü o dönemde henüz modern anlamda devletler sistemi oluşmamıştır ve modernlik öncesi sosyo-politik olaylar döneme hakimdir (Teschke, 2003: 3). 1648 miti, modern devletlerin ve devlet sistemlerinin nasıl ortaya çıktığına dair çarpık bir görüşü yansıtmaktadır. Çünkü uluslararası hiyerarşinin zorluklarını ele almak için yetersiz donanıma sahip katı bir devletçi ontoloji üretmektedir (De Carvalho ve diğerleri, 2011: 737).Bir başka görüşe göre, Uluslararası İlişkiler disiplininin kökeni antik Yunan site devletlerine dayanmaktadır. Bu yaklaşıma göre, Thucydides'in Peleponezya Savaşı Tarihi isimli kitabı Uluslararası İlişkiler teorisinin ilk klasiği olarak kabul edilmektedir (Wright, 1960: 32). Thucydides'in kitabını uluslararası şiddet ve saldırganlık anlamında yazılmış en iyi kitap olarak kabul edenler bulunmaktadır (Hinsley, 1980: 275).

Başlangıç noktasından da anlaşılabileceği gibi, Uluslararası İlişkiler disiplinin çıkış noktası Batı kaynaklıdır (Bull, 1972: 208). Ortaya çıkış ve gelişim gösterdiği ülkeler olarak Anglo-Sakson disiplini olarak anılmaktadır.

Wright, Uluslararası İlişkiler disiplini için "yeni gelişen bir disiplin" tanımı yaparak, disiplinin gerekliliklerini sıralamıştır. Buna göre; yazarın bir tür bütünlüğe sahip bir alanın varlığının bilincinde olması, kapsamının ve onu diğer alanlardan ayıran sınırların belirlenmesi, alanın organizasyonunun olması, alt bölümleri ve yöntemleri üzerinde uzlaşma olması, ayrıca alanda uzman olan kişilerin uzmanlık kriterlerinin herkes tarafından kabul edilmesi gerekmektedir (aktaran Yurdusev, 2019b: 24). Kısacası bir akademik toplum bir konuda yoğunlaştığı zaman bir disiplinin ortaya çıkması söz konusu olabilir.

Türkiye'de Uluslararası İlişkiler disiplini kürsü ve bölümlerin açılması yaklaşık 1990'ların sonunda yaygınlık kazanmıştır. Ülkemizde kurulan disiplin Siyasi Tarih ve Devletler Hukuku temelinde oluşmaktadır. Kurulan birçok kürsünün Uluslararası Politika odaklı olduğu ve daha çok güncel konulara yoğunlaştığı gözlemlenmektedir (Yurdusev, 2019a: 9). Uluslararası İlişkiler ilk olarak, 1954-55 yıllarında Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi "Diplomasi ve Dış Münasebetler Şubesi" (Siyasi Şube) kapsamında ayrı bir disiplin olarak eğitimine başlamıştır. 1982'de yapılan bir değişiklikle Uluslararası İlişkiler Bölümü adını almıştır (Ankara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü – Mülkiye, 2021).

Uluslararası İlişkiler ile ilgili eserler 1960'lardan sonra Türkiye'de görülmeye başlamıştır. 1980'lerde ise Morgenthau'nun Uluslararsı Politika isimli kitabı dışında başka çeviri eser bulunmamaktadır. Carr, Wright, Waltz, Kaplan ve Keohane gibi önemli kuramcıların eserleri ancak 2010'lu yıllarda Türkçe çeviriye kavuşmuştur. Süreli yayınlar ise 1990'lı yılların sonlarına doğru yaygınlaşmıştır (Aydınlı ve diğerleri, 2017: 21). Dünya genelinde Uluslararası İlişkiler disiplininde teorilere ayrı bir önem veriliyor olmasına rağmen Türkiye özelinde uzun zamandır teorik alanda yapılan çalışmaların sayısının ve niteliğinin görece daha az olduğu gözlemlenmektedir. Bu, Türkiye'nin Uluslararası İlişkiler disiplinine katkısının az olması anlamına gelmektedir.

Uluslararası Sosyal Bilim Atıf (SSCI) indeksinde Türkiye kaynaklı makale sayısı artmış olsa da aslında bu çalışmalar disipline katkı sağlamaktan çok Türkiye'ye dair olay ve durumları analiz etmekle yetinmiştir. Diğer bir deyişle Türkiye'deki Uluslararası İlişkiler disiplinine dair yayınlar teori ve kavramlar üretmediği, ampirik kaynaklı üretim yaptığı için; "merkez" akademiye kaynak sağlayan çalışmalar konumundadır (Gözen, 2021: 22).

Feminist Uluslararası İlişkiler yaklaşımı ve feminist düşüncenin tarihçesi iç içe geçmiş ve birbirine bağlı süreçlerdir. Feminist dalgalar ulusal sınırları aşarak uluslararasılaşma süreciyle birlikte disiplininin çalışma alanına girmiştir. Uluslararası İlişkiler disiplinine feminist yaklaşımların belirmeye başladığı tarihler 1980'ler sonu ve 1990'ların başıdır (Tickner ve Sjoberg, 2007: 205).

Kadının Uluslararası İlişkilerde "korunup kollanması gereken anavatan" ve "yenilmiş, aşağılanmış düşman" olarak iki temsili bulunmaktadır. Diğer bir deyişle kadın olmak uluslararası alanda güçsüzlük

ve erksizlik olarak görülmektedir. Bu açıdan Uluslararası İlişkiler alanının toplumsal cinsiyeti maskülenliktir. Feminenlik uluslararası bir aktör olarak yer alamaz (Eken, 2021: 493). Geleneksel Uluslararası İlişkiler teorileri temel analiz birimi olarak devletleri ve uluslararası aktörleri görmektedir. Feminist Uluslararası İlişkiler; kurumlar arasındaki ilişkiler ağına, bireye, gündelik hayata ve tecrübeye önem vermektedir. Realizmin özü Batı merkezlidir, tarihsel ve toplumsal değildir; evrensel sayılamaz. Uluslararası İlişkiler sistemi maskülendir. Diğer bir deyişle, uluslararası siyaset toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiştir (Eken, 2021:492-494). Feministlerin Uluslararası İlişkilerde yeterli ilgigörmemesinin bazı sebepleri bulunmaktadır. Tickner çalışmasında Elshtain'ın, uluslararası ilişkilerin "hiçbir çocuğun doğmadığı ve hiç kimsenin ölmediği" tanımının önemine işaret etmektedir (Tickner, 1999: 46). Uluslararası sistemin bu yaklaşımı feminizmin yeteri kadar ilgi görememesinin sebeplerinden biridir. Bunun bir diğer sebebi ise, Uluslararası İlişkiler disiplininde feminizmin ilgi alanlarının "alçak politika" olarak tanımlanmasıdır. "Alçak politika" aile, bireyler arasındaki ilişkiler, yerel konular gibi araştırma alanını içerirken, "yüksek politika" uluslararası güvenlik, devlet yönetimi ve askeri politikalar gibi konuları içermektedir. Kısacası kadınların uluslararası ilişkiler sisteminde kendilerine yer bulamaması temelde bir aktör olarak tanımlanmıyor olmalarından kaynaklanmaktadır.

Uluslararası İlişkiler alanında çalışan feministlere göre devletin nitelikleri, erkeklerin deneyimleri ile özdeşleştirilmiş; bu çerçevede tarafsızlık kisvesi altında kadınlar göz ardı edilmiştir. Örneğin anarşik uluslararası sistemde devletlerin rekabetçi özelliği, tarihsel olarak erkeklerle ilişkilendirilen çıkarcı doğa ile ilişkilendirilirken, devletlerin tercih edilebilir özellikleri erkek olmanın nitelikleri ile özdeşleştirilmiştir. Bağımsızlık, kendi kendine yardım edebilmek, bağımsız bir erkeğin özelliklerini temsil etmek, kahraman figürüne sahip olmak bunlardan bazılarıdır.

Feminist Uluslararası İlişkiler teorisyenleri özellikle disiplinin temel mitlerine yönelik, devletlerle erkeklerin özdeşleştirilmesine karşı, özellikle anarşi ve düzen gibi sınırlara meydan okumaya odaklanan çalışmalar yapmıştır. Birinci Dünya Savaşı sonrası dönemde liberallerin varsayımları geçerliliğini yitirince Thucydides, Hobbes ve Machiavelli gibi düşünürlerden etkilenen Klasik Realistlerin görüşleri ön plana çıkmıştır. Onlara göre anarşik olan uluslararası sistemde hayatta kalabilmek için devletlerin kendi kendine yardım etmesi, güç gösterisinde bulunması ve askeri olarak her an hazır olması gerekmektedir. Machiavelli prenslere sevilen biri olmaktansa korkulan biri olmayı önermiştir. Ancak günümüzde küresel bilgi çağının başlamasıyla birlikte her ikisini de yerine getirmek önem kazanmıştır (Nye, 2020: 19).

Machiavelli kadınlığı bir zayıflık olarak tanımlamaktadır. Ona göre bazı hükümdarlar kendilerini yerlerinden edecek davranışlardan uzak durmalıdırlar; bu davranışlardan biri de "kadınsı ve ödlek" olmaktır (Machiavelli, 2008: 159). Hobbes kitabında genel olarak insan doğasını, egemenliği ve devletin ne olduğunu tartışmaktadır. Ona göre "erkekler zor ve tehlikeli işlere kadınlardan daha uygun" olarak görülmektedir (Hobbes, 2008: 268). On beş yıllık toplumsal cinsiyet çalışmalarına rağmen, Uluslararası İlişkiler feministlerinin en önemli teorik kavrayışları disiplinde büyük ölçüde görünmez olmaya devam etmektedir. Hatta birinin araştırmasına cinsiyet analizini dahil etmek, ek kişisel ve mesleki riskler taşıyabilmektedir (Tickner, 2005: 286).

Cinsiyetlendirilmiş olan bu sistemde kadın ve kadın olmayan erkek olarak ayrıştırılma söz konusu olup, bu ayrım sebebiyle kadınlar eşit bireyler olarak toplumsal alana katılmazlar (Runyan ve Peterson, 1991: 90). Sylvester'a (1994: 6) göre, feminizm uluslararası sistemin anarşik olduğu tezini çürüttüğünü ileri sürmekte, dünya çapında kurduğu iletişim ağları ve iş birliği sayesinde uluslararası ilişkilerin devlet düzeyini aşarak tüm analiz düzeylerinde ilişkileri içerdiğini iddia etmektedir. (Aktaran Tür ve Koyuncu, 2010: 11). Asıl sorun liberal sistemin oluşturmuş olduğu sınırlarda yatmaktadır.

2. Alçak Politika ve Yüksek Politika

Uluslararası İlişkiler disiplininde erkek alanı olarak görülen "yüksek politika" konuları genel itibariyle güvenlik, devlet yönetimi ve askeri politikalarla ilişkilendirilirken; kadınların çalışma alanı olarak

belirtilen "alçak politika" konuları ise aile hayatı, bireyler arasındaki ilişkiler, çevre, yerel meseleler ve toplumsal cinsiyet gibi nispeten daha ''yumuşak ve barışçıl'' teorilerden oluşmaktadır.

Feministler, Uluslararası İlişkiler disiplininde elit, beyaz ve ataerkil özelliklerin baskın olduğunu, kadınların ise bu disiplinin yüksek politika boyutundan dışlandığını savunmaktadır (Blanchard, 1996; Pettman, 1996). Savaş ve güvenlik uluslararası ilişkilerin temel "yüksek politika" türleri olarak görülmektedir (Pettman, 1996: 62). Erkek deneyimi arketipi disiplinin temel yapıtaşlarından birini oluşturmaktadır (Grant, 1992: 84).

Keohane ve Nye'nin de belirttiği gibi, realistler ülkelerin gündemindeki politika türünde bir hiyerarşi olduğunu düşünmektedir. Realistlere göre, askeri güç ve güvenlik gibi yüksek politika gündemi, ekonomi ve sosyal ilişkiler gibi alçak politika türlerinden üstündür. Ancak bu hiyerarşi döneme göre değişebilmektedir. Örneğin 1925, 1933 ve 1971 gibi ekonomik kriz zamanlarında uluslararası para politikası, yüksek politika türü olarak değerlendirilmiştir. Ekonomik kriz aşıldığında ise bu konuların önemi azaldığından sorunlar arasındaki hiyerarşi de değişmektedir (Keohane ve Nye, 2012: 39).

Zamanla "alçak politika" ve "yüksek politika" arasında geçişler olmaya başlamıştır. Özellikle "alçak politika" alanı olarak görülen çevre, insan hakları, küreselleşme ve göç gibi konular devletlerin önem sıralarında değişen dinamikler sebebiyle daha yukarılara çıkmaya başlamıştır (Tür ve Aydın Koyuncu, 2010: 8). Her ne kadar post-positivist teoriler için alçak politika yüksek politika ayrımı olmasa da, yüksek politika kapsamında değerlendirilen konular özellikle pozitivist bakış açısına sahip anaakım teorisyenler tarafından birincil öncelikli olma durumunu korumaktadır.

3. Analizin Kapsamı

Akademik yayınlar, akademisyenlerin kariyeri açısından yükselmeleri ve saygınlıklarını artırmaları için temel belirleyicidir. Bu kapsamında akademik etkinin ölçülmesi için toplam alınan atıf sayısı, saygın bir dergide yayın yapma ve yayın sayısı önem kazanmaktadır (Grand ve Graddy, 1999:113). Bu çerçevede saygın bir platform olan WoS kullanılarak 2010 ve 2020 yıllarında, İngilizce dilinde, SSCI kapsamında yayın yapmış 93 adet dergi bulunmaktadır. GS kapsamında yapılan araştırmada ise en çok etki oranına sahip ilk 20 dergi tespit edilmiştir (Google Scholar, 2022). 93 adet dergi arasından, karşılaştırma yapabilmek amacıyla Google Scholar'da listelenen etki değeri en yüksek olan 20 dergi alınmış ve bu dergilerin cinsiyetlere göre yaptığı yayınların değerlendirilmesi yapılmıştır.

Google Scholar'ın etki oranı en yüksek olarak sınıflandırdığı dergiler otomatik olarak güncellenmektedir. Hirsh'in endeksinden adını alan, H5 endeksi son 5 yılda yayınlanan makalelerin h endeksi anlamında gelmektedir. Son 5 yılda yayınlanan h makalenin her birinde en az h atıf bulunan en büyük sayı h sayısı olduğu anlamına gelmektedir. Akademik çevrede, dünya çapında çalışmaların okunabilmesi ve anlaşılabilmesi için bugün lingua franca olan İngilizce dilinde yapılan çalışmaların ele alınması elzemdir. Bu 20 dergi arasında, yapılan yayınlar kadın ve erkek olarak cinsiyet kapsamında değerlendirilecektir. Ancak sadece yayın sayısı bir makalenin etkisini ölçemeyeceğinden en çok atıf almış ilk yüz makale tespit edilecek ve bu çalışmalar cinsiyetlerine göre karşılaştırılacaktır.

Uluslararası İlişkiler disiplini dışında listeye dahil olmuş bazı hukuk ve finans dergileri, disiplin dışına çıkılmaması için bu listeden çıkarılmış ve değerlendirmeye alınmamıştır. Listeden çıkarılan dergiler: American Journal of International Law, Asian Journal of WTO and International Health Law and Policy, Chinese Journal of International Law, Columbia Journal of International Law, Common Market Law Review, Cornell International Law Journal, Emerging Markets Finance and Trade, European Journal of International Law, Human Rights Law Review, JCMS-Journal of Common Market Studies, Marine Policy, Ocean Development and International Law, Stanford Journal of International Law olarak belirlenmiştir.

Araştırmada evren çok geniş bir anlama gelebileceği için çalışma evreni tanımı geliştirilmiştir. Evren dar sınırları olan soyut bir kavramdır ve ulaşılması güçtür. Çalışma evreni ise somut ve ulaşılabilirdir

(Sjolberg ve Nett, 1968: 130). Çalışma evreni, araştırmada daha özel ve nitelikli sonuçlara ulaşılmasına yardımcı olmaktadır. Araştırmanın sonuçları ise sınırlı evrene genellenmektedir (Smith, 1975: 107). Evrenin belli bir yüzdesinin alınmasının bilimsel bir temeli bulunmamaktadır. Araştırmada asıl önemli olan iyi örneklemin seçilmesi ve yansızlık kuralına uyulmasıdır (Karasar, 2012: 128).

Tablo 1: Örneklem Hata Payına Göre Alınabilecek Örneklem Büyüklüğü

Evren Büyüklüğü	0.03 örnekleme hatası			0.05 örnekleme hatası			0.10 örnekleme hatası		
	p=0.05 q=0.05	p=0.8 q=0.2	p=0.3 q=0.7	p=0.05 q=0.05	p=0.8 q=0.2	p=0.3 q=0.7	p=0.05 q=0.05	p=0.8 q=0.2	p=0.3 q=0.7
100	92	87	90	80	71	77	49	38	45
500	341	289	321	217	165	196	81	55	70
750	441	358	409	254	185	226	85	57	73
1000	516	406	473	278	198	244	88	58	75
2500	748	537	660	333	224	286	93	60	78
5000	880	601	760	357	234	303	94	61	79
10.000	964	639	823	370	240	313	95	61	80
25.000	1023	665	865	378	244	319	96	61	80
50.000	1045	674	881	381	245	321	96	61	81
100.000	1056	678	888	383	246	322	96	61	81
1.000.000	1066	682	896	384	245	323	96	61	81

p=gerçekleşme olasılığı, q=gerçekleşmeme olasılığı

Kaynak: Erdoğan ve Yazıcıoğlu, 2004

Yukarıdaki tabloda örneklem hata payına göre tercih edilebilecek örneklem büyüklüğü verilmiştir. İlk sınıflandırmada, WoS SSCI kapsamında, Türk akademisyenlerin en çok atıf alan makalelerinin yazarlarının cinsiyetlerine ve politika türlerine göre incelenmesi evreni 172 elemandan oluştuğu için, evrenin tamamı ele alınabilmiştir. İkinci sınıflandırmada, yani WoS SSCI kapsamında, dünya çapında İngilizce yayını olan ve en çok atıf alan makalelerin cinsiyetlerine ve politika türlerine göre ayrılması evreni 6000 elemandan oluşmaktadır. Bu evrenin bir örneklem ile sınırlandırılması ve aynı zamanda tüm evreni temsil edebileceği büyüklükte olması gerekmektedir. Bu kapsamda yukarıdaki tablo baz alınacaktır. Tabloya göre örneklem için seçilmesi en uygun sayı; en az hata, sınıflandırmaların heterojen olduğu kabulü ve evren büyüklüğünün 6000 olması göz önünde bulundurularak seçilmelidir. Evren büyüklüğü için 6000 sayısı için bir karşılık bulunmamaktadır. Bu sebeple 5000 ve 10.000 evren büyüklüğüne denk gelen örneklem büyüklüğü seçilmelidir. Araştırmada en az örnekleme hata oranı yani 0.03 seçilmiştir. Araştırmada, İngilizce kaynaklı en çok atıf alan ilk 900 makale ele alınacaktır. 2010-2020 yıllarında İngilizce kaynaklı dergilerde en çok atıf alan ilk 900 makale cinsiyetlerine göre sınıflandırılarak politika türü ve cinsiyet arasında bir ilişki olup olmadığı tartışılacaktır. WoS SSCI kapsamında, Türk akademisyenlerin en çok atıf alan makalelerinin yazarlarının cinsiyetlerine ve politika türlerine göre incelenmesi evreni 172 elemandan oluştuğu için,

evrenin tamamı ele alınabilmiştir. İki sınıflandırmada da Ki Kare testi uygulanarak sonuçlar tartışılacaktır.

4. Bulgular

Birinci Ki Kare testinde en çok atıf alan İngilizce kaynaklı yayın kapsamında ilk 900 makale değerlendirilmiştir. Aşağıdaki tabloya göre, toplam 900 makale içinden; 580 akademisyen "alçak politika", 320 akademisyen ise "yüksek politika" ile ilgili yayın yapmıştır.

Alçak politika çalışan 580 makalenin, 338 tanesi erkek akademisyenler tarafından, 148 tanesi kadın akademisyenler tarafından ve 94 tanesi iki cinsiyeti de barındıran akademisyenler tarafından yazılmıştır. Yüksek politika konusunda toplam 320 makale içinden, yayın yapmış akademisyenlerden 216 tanesi erkek, 57 tanesi kadın ve 47 tanesi iki cinsiyeti de barındıran akademisyenler tarafından yazılmıştır. Erkek akademisyenler 554 tane yayın arasından %61 oranında "alçak politika" türünde ve %39 oranında "yüksek politika" türünde yayın yapmayı tercih etmiştir.

Her iki cinsiyetli yazarları barındıran yayınlarda ise %66,7 oranında "alçak politika", %33,3 oranında "yüksek politika" türünde yayın yapıldığı gözlemlenmektedir. Sonuç olarak kadınların yüksek oranda "alçak politika" alanında yayın yaptıkları söylenebilir.

Tablo 2: Birinci Değişken Çapraz Tablolama

			Alçak	Yüksek	Toplam
Cinsiyet	Erkek	Sayı	338	216	554
		Yazar cinsiyeti içindeki %	%61	%39	100.0
	Kadın	Sayı	148	57	205
		Yazar cinsiyeti içindeki %	%72,2	%27,8	%100.0
	Karışık	Sayı	94	47	141
		Yazar cinsiyeti içindeki %	%66,7	%33,3	%100.0
Toplam		Sayı	580	320	900
		Yazar cinsiyeti içindeki %	%64,4	%35,6	%100.0

Ki Kare testinin tablosuna göre, aşağıdaki a ile başlayan açıklamada yüzdelik dilim (0.0%) olarak gözükmektedir. Testin kurallarına göre bakılması gereken satır Pearson Ki Kare değeridir. Bu değer ''Asimptotik Önem (2-taraflı)'' sütunundaki hizada olan 0.014 rakamıdır. 0.014 değeri p=0.05 değerinden küçük olduğu için testin sonucuna göre bakılan değişkenler arasında fark vardır.

Tablo 3: Birinci Ki Kare Testi

	Değer	Df	Asimptotik Önem (2-taraflı)
Pearson Ki Kare	8.529	2	.014
Olasılık Oranı	8,705	2	.013
Doğrusal-ile-Doğrusal İlişkilendirme	4,233	1	.040
N Geçerli Durum	900		

Not: 0 hücre (0.0%) sayısının 5'ten az sayıda olması beklenmektedir. Minimum beklenen sayı 50,13'tür.

Araştırmada en çok atıf yapılan ilk 900 makalede cinsiyetler ve "yüksek-alçak politika" konusu açısından bir ilişki bulunmaktadır. Yapılan analizin sonucuna göre kadın akademisyenler erkek akademisyenlerin aksine, "yüksek politika" türünde makale yazmak yerine, "alçak politika" türünde makale yayınlamayı daha fazla tercih etmektedir. Bunun bir diğer gösterimi şu şekilde olabilir: (p=0.014) ve (r=8.529). Bu testin sonucuna göre kadın akademisyenlerin daha çok "alçak politika" türünde yayın yapmayı tercih ettikleri sonucu çıksa da bu sonuç en çok atıf alan ilk 900 makale için geçerli bir durumdur. Tüm makalelerin analizi yapılmadan dünya genelinde genel geçer bir sonuç olduğunu savunmak doğruyu yansıtmayabilir. Makalelerin ve dergilerin yayın yapıldığı türlere göre bu durum değişebilir.

Türk akademisyenlerin yaptığı yayınların sayısı alıntılanan ilk 172 makale arasında sadece bir dergiye dahil olmuştur. Aynı çalışma WoS kapsamında 2010 ve 2020 yıllarında arasında en çok alıntılanan Türkçe kaynaklı dergilerde en çok alıntılanan makalelerin cinsiyetlere ve çalıştıkları politika türlerine göre değerlendirmesi için de yapılmıştır. WoS kapsamında Türkçe yayın yapan tek dergi Uluslararası İlişkiler Dergisidir ve listede sadece bu derginin en çok atıf aldığı makaleler arasından bir değerlendirmeye yer verilecektir. Sadece tek bir dergiye ait en çok alınan atıf araştırmanın kapsamını daraltmış olsa da aynı indeksin kullanılıyor olması doğru karşılaştırma yapmak açısından eşitliği sağlayacağı düşünüldüğü için tercih edilmiştir.

Tablo 4: İkinci Değişken Çapraz Tablolama

			Alçak	Yüksek	Toplam
Yazar cinsiyeti	Erkek	Sayı	56	44	100
		Yazar cinsiyeti içindeki %	%56	%44	%100
	Kadın	Sayı	33	21	54
		Yazar cinsiyeti içindeki %	%61,1	%38,9	%100
	Karışık	Sayı	12	6	18
		Yazar cinsiyeti içindeki %	%66.7	%33.3	%100.0
Toplam		Sayı	101	71	172
		Yazar cinsiyeti içindeki %	%58.7	%41.3	%100.0

Genel olarak Türkiye kökenli dergilerde yayın yapmış akademisyenler tarafından yayınlanan makalelerde daha çok alçak politikanın çalışıldığı gözlemlenmekte; her iki politika çalışma alanında ise cinsiyetler arasında nispeten yakın rakamlarda makale yazıldığı görülmektedir. Ancak aynı durum hem erkek hem de kadın akademisyenler tarafından yazılmış makaleler için geçerli değildir. 172 makale içinde her iki cinsiyet tarafından yazılmış makalelerin toplam sayısı 18'dir. Hem erkek hem de kadın akademisyenler tarafından yazılan 18 makalenin 12'si "alçak politika" türünde yazılırken, 6 tanesinin "yüksek politika" alanında yazıldığı görülmektedir.

"Alçak politika" türünde yapılmış 101 çalışmadan, 33 tanesi kadın akademisyenler, 56 tanesi erkek akademisyenler ve 12 tanesi iki cinsiyeti de barındıran akademisyenler tarafından yapılmıştır. "Yüksek politika" türünde 72 adet çalışmadan 21 tanesi kadınlar tarafından, 44 tanesi erkekler ve 6 tanesi de iki cinsiyeti de barındıran akademisyenler tarafından yapılmıştır. Toplam 172 makalenin 100 tanesi erkek, 54 tanesi kadın ve 18 tanesi de iki cinsiyeti de barındıran akademisyenler tarafından yazılmıştır. Her iki cinsiyette yapılan akademik çalışmalarda ise neredeyse yarı yarıya bir fark bulunmaktadır.

Tablo 5: İkinci Ki Kare Testi

	Değer	Df	Asimptotik Önem (2-taraflı)
Pearson Ki Kare	.902	2	.637
Olasılık Oranı	.912	2	.634
Doğrusal-ile-Doğrusal İlişkilendirme	.896	1	.344
N Geçerli Durum	172		

Not: 0 hücre (0.0%) sayısının 5'ten az sayıda olması beklenmektedir. Minimum beklenen sayı 7.43'tür.

İkinci Ki Kare Testine göre, not kısmına belirtilen %0.0 oranı, %20'den küçük olduğu için bakılması gereken test sütunu Pearson Ki Kare değerine aittir. Buna göre Asimptotik Önem (2 taraflı) kolonundaki 0.637 değeri incelenmelidir. 0.637 değeri p=0.05'ten büyük olduğu için sonuç, iki değer arasında bir fark yoktur (p=0.05 ve r=0.637). Yani cinsiyet ve çalışılan politika alanını tercihi arasında bir ilişki bulunmamaktadır. Bu sonuç diğer tablodan farklıdır.

WoS kapsamında sıralanmış 93 makale arasından 20 tanesi seçilmiş, Uluslararası İlişkiler disiplininde yayın yapıp yapmadığı ayrı bir sınıflandırmaya gidilerek, hukuk ve finans özel yayın yapanlar, araştırma kapsamının dışına çıkmak istenmediği için dışarıda tutulmuştur. Çalışmada, ilgili akademisyenlerin verileri toplanırken günümüzde bulundukları kurum göz önünde bulundurulmuştur. Bu akademisyenler çalışmanın yapıldığı tarihten sonra farklı bir kuruma geçiş yapmış ya da akademinin dinamik yapısı sebebiyle daha fazla atıf almış olabilir; dolayısıyla aralarındaki sıralama değişmiş olabilir.

Araştırmada verilerin toplandığı kaynak olarak WoS kullanılmasının sebebi temel olarak kurumlar üzerinden yayın ve atıf performansının ölçülmesindeki kolaylıktır. Bir diğer sebep de Türkçe kaynaklı yayın yapan makalelerin verilerini toplamanın, Türkiye kaynaklı akademisyenlerin etki değerini ölçmek için sınırlı kaldığının düşünülmesidir.

Google Scholar kapsamında en etkili Sosyal Bilimler dergileri içinde Diplomacy and International Relations kategorisinde h-5 endeksine göre ilk yirmi en önemli dergi sıralaması aşağıdaki gibidir. Google Scholar bu listesini 20.sıradan sonra gelenler için genişletmemektedir. H-5 endeksi, son beş yılda yayınlanan makalelerin en az h sayıda atıf alan h kadar yayını olduğu anlamına gelmektedir.

Tablo 6: Google Scholar Kapsamında Dergi Sıralaması

	Yayın	h-5 endeksi	h-5 ortadeğer
1.	Foreign Affairs	53	82
2.	Journal of Conflict Resolution	51	68
3.	International Affairs	50	88
4.	Third World Quarterly	50	74
5.	Journal of Democracy	48	86
6.	International Organization	47	76
7.	Journal of Peace Research	45	57
8.	International Studies Quarterly	40	55
9.	Review of International PoliticalEconomy	38	56
10.	European Journal of InternationalRelations	38	51
11.	Terrorism and Political Violence	34	50
12.	Geopolitics	34	46
13.	Global Policy	34	44
14.	Studies in Conflict & Terrorism	33	64
15.	Securtiy Dialogue	33	47
16.	International Studies Review	31	46
17.	Review of International Studies	30	47
18.	Journal of European Integration	29	40
19.	Post Soviet Affairs	28	47
20.	The Pacific Review	28	41

Kaynak: Google Scholar. **https://scholar.google.com/citations?view_op=top_venues&hl=tr&vq=soc**

Yukarıda sıralanan dergilerin, ilk basım yılı, bir yılda kaç cilt basıldığı, ve sırasıyla 2010 yılında kadın ve erkek akademisyenlerin yayın sayısı; 2020 yılda kadın ve erkek akademisyen sayısı, toplam yıllara göre yayın sayısı ve son olarak Türk akademisyenlerin kadın ve erkeklere göre rakamsal değerlerine göre, 2010 yılında kadın akademisyenlerin yayın sayısı 379, erkek akademisyenlerin ise 1378; 2020 yılında kadın akademisyenlerin yayın sayısı 816 iken erkek akademisyenlerin 1699 adet yayını bulunmaktadır. Genel toplama bakıldığında kadınların tüm dergilerdeki yayın sayısı 1195 iken erkek akademisyenlerin ise 3077 olarak gözlemlenmektedir.

Erkeklerin akademik üretimi yaklaşık olarak kadın akademisyenlerin 2.5 katıdır. Türk kadın akademisyenlerin toplamda yapmış olduğu yayın sayısı 16 olarak gözlemlenirken, erkek akademisyenlerin yaptığı toplam üretim sayısı 19 olarak gözükmektedir. Bu akademik yayın sayısına bakıldığında Türk akademisyenlerin cinsiyet açısından yurt dışındaki akademisyenlerle aralarında büyük farklar bulunmaktadır. Erkek akademisyenlerin toplam yayın sayısı 3077 sayısının içindeki 19 yayın Türk erkek akademisyenlere; kadın akademisyenlerin toplam yayın sayısı olan 1195'in içinden 16 tanesi Türk kadın akademisyenlere aittir. Sonuç olarak kadın ve erkek akademisyenlerin arasında üretim sayısında fark olması, Türk akademisyenler için de geçerli bir durumdur. Kadın ve Türk olan akademisyenler hem erkek ve Türk akademisyenlere göre hem de kadın ve uluslararası alandaki akademisyenler arasında en az makale sayısı çıkaran kesimdir.

5. Sonuç

Kadınlar özel ve kamusal alanda toplumsal olarak cinsiyetlendirilmiş çeşitli ayrımcılıklara maruz bırakılmaktadır. Üniversite ortamı da kadınların ayrımcılığa uğradığı alanlardan biridir. Bu çalışmada, kadınların Uluslararası İlişkiler disiplininde karşılaştığı zorluklara değinilmiştir. Kadınların cinsiyetleri sebebiyle kıdem alma, idari pozisyonlarda etkin olma ve eril akademide kabul görmekte sorunlar yaşadığı bilinmektedir. Kadınlardan beklenen ev içi bakım ve hizmetler dolayısıyla, kadınların ev dışı haricinde ev içinde de çalışmaya devam ettiği, bir anlamda çifte mesai yaptıkları görülmektedir. Bu yoğun tempo sebebiyle kadınların üniversitede yayın yapma oranları, verdikleri dersin verimliliği, idari pozisyonlara yükselmesi ve kıdem alması gibi süreçler sekteye uğramaktadır.

Uluslararası İlişkiler disiplininin 1900'lerin ilk yarısında bağımsız bir disiplin olarak ortaya çıktığı düşünülmektedir. Türkiye'de Uluslararası İlişkiler disiplini kürsü ve bölümlerin açılması yaklaşık 1990'ların sonunda gerçekleşmiştir. Bu sebeple aslında, Uluslararası İlişkiler disiplini ülkemizde geç yapılanmaya başlamış disiplinlerden biridir. Ülkemizde disiplinin Siyasi Tarih ve Devletler Hukuku temelinde kurulduğu ve genellikle güncel konularda yayın yapıldığı gözlemlenmektedir.

Feminist Uluslararası İlişkiler yaklaşımı ve feminist düşüncenin tarihçesi iç içe geçmiş ve birbirine bağlı süreçlerdir. Tickner ve Sjoberg'e göre, Uluslararası İlişkiler disiplinine feminist yaklaşımların belirmeye başladığı tarihler 1980'ler sonu ve 1990'ların başıdır (Tickner ve Sjoberg, 2007: 205). Kadın akademisyenlerin daha çok "feminen" çalışma alanları olarak görülen çevre, insan hakları, göç, ticaret vb. gibi "alçak politika" türünde yayın yaptığı varsayılmaktadır. Erkek akademisyenlerin ise daha çok eril olarak nitelendirilen savaş, güvenlik, çatışma vb. gibi "yüksek politika" alanlarında yayın yapması beklenmektedir. Eril olarak nitelendirilen alanlarda kadın akademisyenlerin yayın yapması şaşkınlıkla karşılanabilmektedir.

Bu çalışmada, WoS ve SSCI kapsamında en çok atıf alan İngilizce kaynaklı ve Türkçe kaynaklı makaleler, yazarın cinsiyetine ve tercih edilen politika türüne göre sınıflandırılmıştır. İngilizce kaynaklı en çok atıf alan makalelerin evreni 6000 makaleden oluştuğu için, bir örneklem büyüklüğü seçilmiştir. İlk olarak göre 6000 elemanlı evrenden, 900 örneklem alınmıştır. 900 örneklem, amaçlı örneklendirme yöntemi kullanılarak ele alınmıştır. Buna göre en çok atıf alan ilk 900 makale

seçildiğinden, örneklem elemanları tesadüfi olarak ele alınmamış, 900 elemanlı örneklemde, akademisyenlerin yayınladığı makalelerde cinsiyet ve politika türü arasındaki ilişki ele alınmıştır.

Birinci Ki Kare testinin sonuçlarına göre kadın akademisyenlerin daha çok alçak politika alanında yayın yapmayı tercih ettikleri sonucu çıksa da bu sonuç en çok atıf alan yüz makale içinden seçilmiş olanlar için geçerlidir. Tüm evrenin analizi yapılmadan dünya genelinde böyle bir sonuca varmak gerçekçi değildir. Makalelerin ve dergilerin yayın yapıldığı türlere göre bu durum değişebilir. Bu çalışmanın bir sınırlılığıdır. Neticede, uluslararası alanda en çok atıf alan ilk yüz makalede kadın akademisyenlerin alçak politika alanında yazmaya eğilimleri olduğu sonucu çıkmaktadır. Türk kadın akademisyenlerin ise, en çok atıf aldıkları ilk yüz makale incelendiğinde alçak politika tercih etme gibi bir eğilimlerinin olmadığı gözlemlenmiştir.

İkinci Ki Kare testinde Türkçe kaynaklı yayın kapsamında en çok atıf alan 172 makalenin tamamı ele alınmıştır. Türkçe kaynaklı WoS kapsamında yayın yapan sadece Uluslararası İlişkiler dergisi olduğu için evren sayısı 172'dir. Sadece tek bir derginin ele alınıyor olması atıf araştırmasının kapsamını daraltsa da İngilizce kaynaklı yayınlarla cinsiyet ve tercih edilen politika türünün karşılaştırma yapabilmek için önemlidir. İkinci Ki Kare testinin sonuçlarına göre Türk akademisyenlerin yayınladığı ve en çok atıf aldığı makalelerde cinsiyet ve politika türü arasında bir ilişki bulunmaktadır.

İngilizce kaynaklı yazılan makaleler ile Türkçe kaynaklı yazılan ve en çok atıf alan yayınlar ele alındığında bazı farklar göze çarpmaktadır. İngilizce kaynaklı en çok atıf alan ilk 900 makalede politika türü ve cinsiyet arasında bir ilişki bulunmaktadır. Kadın akademisyenler daha çok "alçak politika" türünde yayınlar yapmayı tercih etmektedir. Aynı durum Türk akademisyenler için geçerli değildir. En çok atıf alan Türkçe kaynaklarda politika türü ve cinsiyet arasında doğrudan bir ilişki bulunmamaktadır. Akademisyenlerin cinsiyetlerine göre tercih ettiği bir politika türü bulunmamaktadır. Türk kadın akademisyenlerin "alçak politika" türünde yayın yaptığı varsayımı çürütülmüştür ve bu sonuç ilk Ki Kare testinden farklıdır. Demirtaş ve Güngüz Yeşilyurt çalışmalarında kadın akademisyenlerin daha fazla "alçak politika" kapsamında yayın yapmalarının, akademik ortamda "iyi bir Uluslararası İlişkiler'ci" sayılmadıklarını belirtmiştirr. İngilizce kaynaklı yayınlarda bu durum doğrulanırken, Türk kadın akademisyenler için böyle bir ilişki bulunmamaktadır. Kadın ve erkek akademisyenler hem "alçak politika" hem de "yüksek politika" alanlarında çalışmaktadır, politika türü Türkiye'de cinsiyetlendirilmemiştir.

Kaynakça

Ankara Üniversitesi. (tarih yok). *Uluslararası İlişkiler*. Ankara Üniversitesi Siyasi Bilimler Fakültesi - Mülkiye: http://www.politics.ankara.edu.tr/uluslararasi- iliskiler/ adresinden alındı

Aydınlı, E., Kurubaş, E., & Özdemir, H. (2017). *Yöntem Kuram Komplo: Türk Uluslararası İlişkiler Disiplininde Vizyon Arayışları (Cilt 2)*. Ankara: Küre Yayınları.

Blanchard, E. (2003). Gender, International Relations, and the Development of Feminist Security Theory. *Signs*, 28(4), 1289-1312.

Bull, H. (1972). The Theory of International Politics- 1919-1969. J. Derian içinde, *International Theory* (s. 30-50). London: Palgrave Macmillan.

De Carvalho, B., Leira, H., & Hobson, J. (2011).). The Big Bangs of IR: The Myths That Your Teachers Still Tell You About 1648 and 1919. *Milennium: Journal of International Studies*, 39(3), 735-758.

Demirtaş, B., & Yeşilyurt Gündüz, Z. (2020). Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Disiplininde Kadın Akademisyen Olmak: Cam Tavanlar ve Fildişi Bodrumlar. *Alternatif Politika*, 12(1), 228-259.

Derian, J. (1989). The Boundaries of Knowledge and Power in International Relations. M. Shapiro, & J. Derian içinde, *International/Intertextual Relations: Postmodern Readings of World Politics* (s. 3-11). Lexington Books.

Eken, M. (2021). Feminizm, Maskülinite ve Uluslararası İlişkiler Teorisi: Uluslararası Siyasetin Toplumsal Cinsiyeti. R. Gözen içinde, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (s. 479-529). İstanbul: İletişim Yayınları.

Garand, J., & Graddy, K. (1999). Ranking Political Science Departments: Do Publications Matter? *PS: Political Science and Politics*, 32(1), 113-116.

Gözen, R. (2021). Önsöz. R. Gözen içinde, Uluslararası İlişkiler Teorileri (s.15-17). İstanbul: İletişim Yayınları.

Google Scholar. (2022). *Top Publications: Diplomacy & International Relations*. Google Scholar: https://scholar.google.com/citations?view_op=top_venues&hl=en&vq=soc_diplomacyinternationalrelations sitesiden alındı.

Grant, R. (1992). The Quagmire of Gender and International Security . V. Peterson içinde, *Gendered States: Feminist (Re)Visions of International Relations* (s. 83-92). London: Lynne Reinner Pblishers.

Hinsley, F. (1980). *Power and the Pursuit of Peace: Theory and Practice in the History of Relations Between States*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hobbes, T. (1993). *Leviathan: Veya Bir Din ve Dünya Devletinin İçeriği, Biçimi ve Kudreti* (Cilt 8). İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.

Karasar, N. (2012). *Bilimsel Araştırma Yöntemi: Kavramlar - İlkeler - Teknikler*. Yenimahalle: Nobel Yayın.

Keohane, R., & Nye, J. (2012). *Power abd Interdependence* (Cilt 4). Boston: Longman.

Machiavelli, N. (2008). *Hükümdar*. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları.

Mehmetçik, H. (2014). Türkiye'de Uluslararası İlişkiler Çalışmaları ve "Neden Batılı Olmayan Bir Uluslararası İlişkiler Teorisi Yok?" Sorusuna Cevap Aramak. *İstanbul Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, 50, 243-258.

Nye, J. (2020). *Yumuşak Güç* (Cilt 3). (R. İnan-Aydın, Dü.) Ankara: BB101 Yayınları.

Pettman, J. (1996). *Worlding Women: A Feminist International Politics*. New York: Routledge.

Runyan, A., & Peterson, A. (1991). The Radical Future of Realism: Feminist Subversions of IR Theory. *Alternatives: Global, Local, Political*, 67-106.

Sjolberg, G., & Nett, R. (1968). *A Methodology for Social Research*. New York: Harper and Row.

Smith, H. (1975). *Strategies of Social Research: The Methodological Imagination*. New Jersey: Prentice Hall.

Sylvester, C. (1994). *Feminist Theory and International Relations in a Postmodern Era*. Cambridge: Cambridge University Press.

Tür, A., & Aydın Koyuncu, Ç. (2010). Feminist Uluslararası İlişkiler Yaklaşımı: Gelişimi, Katkı ve Sorunlaru. *Uluslararası İlişkiler*, 7(26), 3-24.

Teschke, B. (2003). *The Myth of 1648: Class, Geopolitics and The Making of Modern International Relations*. New York: Verso Books.

Tickner, J. (1999). Searching for Princess?: Feminist Perspectives in International Relations. *Women and International Affairs,* 44-48.

Tickner, J. (2005). Gendering a Discipline: Some Feminist Methodological Controibutions to International Relations. *New Feminist Approaches to Social Science*, 30(4), 2173-2188.

Tickner, J., & Sjoberg, A. (2007). Feminism. T. v. Dunne içinde, *International Relations Theories: Discipline and Diversity* (s. 205-222). Oxford: Oxford University Press.

Wright, M. (1960). Why is There No International Theory? *International Relations*, 2(1), 35-48.

Yalvaç, F. (2021). Uluslararası İlişkilerde Temel Teori Kavramı ve Temel Teorik Tartışmalar. R. Gözen içinde, *Uluslararası İlişkiler Teorileri* (Cilt 2, s. 37- 73). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yurdusev, N. (2019a). Giriş. A. Eralp içinde, *Devlet ve Ötesi: Uluslararası İlişkilerde Temel Kavramlar* (Cilt 16, s. 7-15). İstanbul: İletişim Yayınları.

Yurdusev, N. (2019b). Uluslararası İlişkiler Öncesi. A. Eralp içinde, *Devlet, Sistem, Kimlik: Uluslararası İlişkilerde Temel Yaklaşımlar* (Cilt 16, s. 15-57). İstanbul: İletişim Yayınları.

Eva Peron'un Peronizm Hareketindeki Yeri

Dr. Öğr. Üyesi Hande EROL
Ege Üniversitesi
İİBF- Uluslararası İlişkiler

Özet

Bu çalışmada, Arjantin'in Evita'sı, 1946 yılında iktidara gelen Peronist hareketin en etkili savunucusu, kısa yaşamına rağmen filmlere, müzikallere, kitaplara konu olmuş bir hayat yaşayan Maria Eva Duarte Peron'un, peronizm içerisindeki yeri analiz edilecektir. Eva, eşi Albay Juan Domingo Peron'un devlet başkanı olmasından sonra Arjantin siyasetinde perde arkasında rol oynamaya başladı. Eva Peron, Arjantin'deki seçim süreçlerinde eşinin başkan olması için radyolarda önemli kampanyalar yürüttü. İlk defa bir kadın, eşi ile siyaset yaptı, sosyal konularda Arjantin halkıyla yakından ilgilendi. Kadın haklarının yanı sıra sendikal örgütlenme konusunda da halka öncülük etti. Ücretlerin artırılması konusunda çalışma yürüttü. Hiçbir zaman hükümette resmi bir görevi olmasa da karizmatik ünü sayesinde Arjantin'de Juan Peron'dan sonra ikinci en büyük politik figür haline geldi. Kadınların oy verme hakkı ile ilgili çabaları 1947 yılında karşılık buldu ve Arjantin Kongresi'nde yasa onaylandı. Sonrasında, Peroncu Kadınlar Partisi'ni kurdu. Ülkede kadınlar yığınlar halinde partiye üye oldular. Eva Peron, 6 yıl boyunca Arjantinli kadınların politik yaşama katılabilmeleri için çaba sarf etti. İşçilerden, sendikalardan ve kadınlardan aldığı destek ile eşinin 1952 seçimlerinde ülkede büyük bir oy oranıyla seçimleri kazanmasını sağladı.

Anahtar kelimeler: Peronizm, Evita, Arjantin, Juan Domingo Peron

Eva Peron's Place in the Peronism Movement

Abstract

In this article, the place of Maria Eva Duarte Peron, who has been the subject of films, musicals and books despite her short life, in peronism will be analyzed. Eva began playing a behind-the-scenes role in Argentine politics after her husband, Colonel Juan Domingo Peron, became president. Eva Peron ran important radio campaigns for her husband to be president during the election processes in Argentina. For the first time, a woman engaged in politics with her husband, and was closely interested in social issues with the Argentine people. In addition to women's rights, she also led the public on union organizing. Her efforts for women's suffrage were met in 1947, and the law was approved by the Argentine Congress. Later, she founded the Peronist Women's Party. Eva Peron worked for 6 years to enable Argentine women to participate in political life. With the support she received from workers, unions and women, she helped her husband win the elections in the country with a large percentage of votes in the 1952 elections.

Key words: Peronism, Evita, Argentina, Jaun Domingo Peron

Giriş

Kaos ve kargaşalardan oluşan tarihi boyunca ezilmiş, bir sürü darbe yaşamış, birçok liderin "Birleşik Latin Amerika" hayalini kurduğuGüney Amerika İspanyol ve Portekiz sömürgeciliği ile 15. yüzyılda tanıştı.Bölgenin en güçlü devletlerinden olan Arjantin, İspanyollara karşı bağımsızlığını 1810 yılında kazandı. O dönemden 1930'lara kadar Arjantin'de İspanyol sömürgeciliğinin biçimlendirdiği feodal ilişkiler sürdü. Tüm Latin Amerika'da olduğu gibi Arjantin'de de büyük toprak sahipleri ekonomiyi ve siyasal yaşamı yönetiyorlardı. 19. yüzyıl ortalarında bağımsızlığını elde eden Arjantin'de radikal

sağdan, komünistlere ve anarşistlere kadar birçok alanda siyasi çeşitlilik varoldu. Uzun süre büyük toprak sahiplerinin ve ticaret burjuvazisinin çıkarlarının merkezde durduğu siyasi statükoyu bozmayı ilk kez 1916'da orta sınıfların temsilcisi Radikal Parti iktidara gelerek başardı.1916 yılına kadar Muhafazakarlar tarafından yönetilen ülke, bu tarihten itibaren geleneksel rakipleri olan "Radikallerin" kontrolüne geçmiştir. 1930 yılında ordunun yönetime müdahale etmesi ve hükümeti görevi bırakmaya zorlamasıyla birlikte Muhafazakarlar tekrar ülke yönetimine gelmiştir. Ancak 1943 yılında aralarında Juan Peron'un da bulunduğu bir grup genç subay Arjantin'de yönetimi tekrar ele geçirecekti.

1. Arjantin Siyasi Tarihine Kısa Bir Bakış

Arjantin siyasi tarihinin çoğunu askeri darbeler oluşturur. Askeri darbe dönemlerini 1862 -1930 dönemi, 1930 -1983 dönemi ve 1983-1999 olarak olarak üçe ayırabiliriz.

Arjantin'in 1850'lilerde 800.000 civarında olan, 1914 yılında on katına çıktı. Bu dönem, Birinci Dünya Savaşı'nda tarafsız kalan Arjantin'in altın çağı oldu. Başkent Buenos Aires Avrupa tarzında modernleşti. Avrupa'ya et, buğday, yün, bakır ihracı başladı. Limanlardan kırsala doğru demiryolu hatları çoğaldı. Okuma- yazma oranı arttı. Ancak 1929 Dünya Ekonomik Bunalımı birçok ülkeleyi olduğu gibi Arjantin'i de etkiledi. 1930 yılında eski muhafazakar Arjantin geri döndü (Kürkçügil, 2004: 213-214).

1930 yılında darbeden önce, subaylar yaşanan siyasi karışıklığı düzeltmek için siyasal bir takım değişiklikler yapılması konusunda anlaşmış olsalar da çözüm konusunda ordu içinde iki farklı görüş oluşmuştur. Birincisi, başında Agustin P. Justo olan grup, oligarşik sisteme dönülmesi gerektiğini savunurken; ikincisi, başında Jose F. Uriburu olan grup, Arjantin'in sorununu demokratik rejime geçiş denemelerinde görmüştür. Uriburu, İtalya, Portekiz ve İspanya gibi Avrupa ülkelerinde bile anti-demokratik eğilimler artarken, bu kadar demokratik olmaya gerek olmadığını ileri sürmüş ve önerisi yarı-faşist bir korporatif devlet kurmak olmuştur. *"Bu sistem, seçilmiş milletvekillerinin çiftlik sahiplerini, işçileri, tüccarları ve sanayicileri temsil ettiği işlevsel bir demokrasi olarak tasarlanmıştır. 1930 yılıyla birlikte Arjantin siyasi tarihine "The Infamous Decade" (kötü şöhretli on yıl) olarak adlandırılan uzun bir dönem başlamıştır. Darbeden sonra Uriburu'nun başkanlığı 1932 yılına kadar devam etmiş ve bu tarihten sonra Agustin P. Justo başkan olmuştur. Justo, 'Concordancia' olarak adlandırılan hükümet yanlısı üç partinin ittifakına dayanan bir koalisyon hükümeti kurmuştur. Bu partiler; Ulusal Demokrat Parti (eski tutucular), Kişiselliğe Karşı Radikal Yurttaşlar Birliği (antipersonalistas) ve Bağımsız Sosyalist Parti'dir. Concordancia dönemi, seçim yolsuzluğu ve siyasi fırsatçılık gibi kötü şöhretle anılan bir süreç olmuştur). Sahte oy kullanımı ve sahte oy sandıkları, oy sandıklarının çalınması, seçmenlerin tehdit edilmesi ve ölmüş olan kişilerin seçimlerde oy kullanmasına kadar her türlü hileye başvurulduğu ortaya çıkmıştır. Concordancia dönemi boyunca, 1943 yılına kadar, 3 başkan görev yapmıştır. Bunlar, Agustin P. Justo, Roberto Ortiz ve Ramon Castillo'dur. 1930 darbesiyle ilgili Arjantin için siyasi, ekonomik ve sosyal bakımdan bir dönüm noktası olduğu söylenebilir. O günden bugüne kadar ülke 6 askeri darbe, bunun birkaç katı kadar darbe girişimi, sayısız askeri müdahale ve cunta içi tasfiyeler yaşanmıştır"* (Gezgüç, Uzun, 2017:155-158).

Bu dönemde Arjantin için kritik öneme sahip diğer bir konu da kırsaldan kente göç olmuştur. Diğer Latin Amerika ülkelerinde olduğu gibi Arjantin de Avrupa'dan göç alan bir ülke olmuştur. İş gücü ihtiyacını Avrupa'dan gelen göçmenlerin karşılaması beklenirken, kırdan kente göç edenlerin ağırlığı söz konusudur. Dolayısıyla Arjantin'de işçi sınıfını oluşturanlar Avrupalılardan, daha çok kırsaldan göç edip gelenlerdir. Göç dalgasını en fazla çeken şehir Buenos Aires olmuştur. İşçi sayılarına bakıldığındaysa, 1914 yılında 383 binken 1935'te 544 bine, 1941'de de 830 bine ve 1946'ya gelindiğindeyse bir milyona ulaşmıştır.

1940'ların başına gelindiğinde ciddi seviyede ekonomik sorunlar yaşayan Arjantin, durumu daha fazla idare edememiştir. 1943 yılında var olan hükümet ekonomik alanda çıkan problemleri çözmede başarısız kalmıştır. Bu da darbeye ortam hazırlamıştır. Concordancia döneminin arka arkaya kurulan

muhafazakâr hükümetleriyle Radikal Parti (UCR) arasındaki gerilim de bu dönemde iyice tırmanmıştır. UCR üyeleri asker ile iletişime geçmeye başlamıştır. En önemli gündem maddesi olan savaşa katılıp katılmama konusu, askerler arasında da görüş ayrılıkları yaşanmasına neden olmuştur. Örneğin birçok subay, ABD'nin ve İngiltere'nin Arjantin'i kendilerinin kırsal ekonomik kolonisi olarak tutmak istediklerini düşündükleri için bu duruma tepki olarak, Almanya yanlısı bir tavır benimsemişlerdir; eğer savaşta Almanya yanında yer alınmayacaksa da tarafsızlık politikası izlenmesi gerektiğini savunmuşlardır. Ordu içinde savaşa girip girmeme konusundaki görüş ayrılıklarından dolayı, yaşanabilecek kurumsal zararın önlenmesi bakımından da tarafsızlık politikası baskın gelmiştir. Arjantin'in savaşa girip girmeme konusundaki tutumu ABD ile ilişkileri olumsuz etkilemiştir. Arjantin'in savaşa karşı tarafsızlık politikası devam ederken, ABD de Arjantin'e silah ihracatını iptal etmiştir. ABD tarafından uygulanan bu politika, Arjantin ordusunun askeri malzemeler konusunda sıkıntı yaşamasına neden olmuştur. Ordu, 1943 darbesini 'Devrim' olarak nitelendirmiştir. Birçok yerde bu askeri darbe 43 Devrim'i olarak geçmektedir. Darbeyi, içinde Peron'un da bulunduğu ve kendilerini Birleşik Subaylar Grubu (GOU) olarak adlandıran bir cunta (bu grubun kurucusunun muhtemelen Peron olduğu belirtilmektedir. Ordunun bu darbesiyle 'Infamous Decade' olarak adlandırılan dönem de sona ermiştir. Darbe iktidarı 1946 yılına kadar sürmüş ve bu zaman diliminde üç asker başkanlık yapmıştır. Bunlar sırasıyla, Arturo Rawson, Pedro Pablo Ramirez ve Edelmiro Farrell'dir(Gezgüç, Uzun, 2017:155-159)..

İkinci Dünya Savaşı dönemi Arjantin siyasi tarihine adını kazayacak bir ismin ortaya çıktığı dönem oldu. Albay Juan Domingo Peron. Peron'un kariyer basamaklarına bakıldığında, önce Ulusal İş Dairesi'nin başına getirilmiş, ardında da başbakan yardımcılığı ve savaş bakanlığı görevleri verilmiştir. Peron bu görevleri sırasında ileride onu destekleyecek olan işçilerle sıcak ilişkiler kurmayı başarmış ve aynı zamanda sendikaların da desteğini kazanmıştır. Sendikal örgütlenmeyle ilgili imzaladığı kararname, asgari ücret sistemini getirmesi, ücret artışlarıyla ilgili yasal düzenlemeler Peron'un halk gözündeki değerini artırmıştır. İşçi-işveren arasındaki uyuşmazlıklarda tarafını sendikadan yana kullanması, üniversitelerin özerklikleri konusunda tutumu, özgürlüklerin genişletilmesine verdiği önem, tüm siyasi partilerin faaliyetlerini sürdürmesi için çabaları, 27 Mart 1945 tarihinde Almanya'ya karşı savaş ilan edilmesi ve Arjantin'in BM'nin kuruluşuna katılmasına olan katkıları Peron'un kısa sürede büyük hayran kitlesi yaratmasını kolaylaştırmıştır. Aynı zamanda Peron'un bu başarıları cunta yönetiminde öne çıkmasını ve inisiyatif almasını kolaylaştırmıştır. Peron, 1930'lardan itibaren uygulamaya konulan İİS politikalarının etkisiyle hem gelişen işçi sınıfının hem de kırdan kente göçün yarattığı yeni toplumsal yapının ihtiyaçlarına cevap verebileceğini düşündüğü politikalarını uygulamaya koymaya başlamıştır. Bu süreci Peron'un 1946 yılında başlayıp 1955'e kadar devam edecek olan iktidarının provası olarak değerlendirmek mümkündür.

2. Peronizm

Peronizm, Arjantin'in en büyük toplumsal ve siyasi hareketlerinden biridir. Kapitalist ve sosyalist kalkınmacılığın dışında bir "üçüncü yol" önerisi ile kendini teorik olarak kuracak olan Peronizm, Soğuk Savaş'ın ilk yıllarında ABD'nin kendi hegemonik alanı olarak gördüğü Latin Amerika'da yeni bir siyasi hareketin tohumlarını atacaktır. İşçilerin siyasete katılmasıyla ortaya çıkmıştır. Adını kurucu Juan Domingo Peron'dan almıştır. Partisi Adaletçi Partidir. Adaletçilik hareketin en önemli söylemidir. Sosyal Hristiyan değerleri temel alınarak kurulmuş, yeni toplum kesimlerini Katoliklik altında birleştirmeyi amaçlar. Katolik kilisesinin desteğini almayı önemsemiştir. Hareketin üç temel unsuru vardır: sosyal adalet, siyasi egemenlik ve ekonomik bağımsızlık, ideolojik alt yapısı adaletçilikti. Eklektik bir yapıya sahip olan bu ideoloji sosyalizmin belli bir sınıfın çıkarlarını merkeze alan kolektivizmini de kapitalist bireyciliği de reddediyordu. Adaletçilik birliğe ve esnekliğe büyük önem veriyor, böylelikle Peron'a kavramı uygulamada serbestlik tanıyordu. Eva Peron'un sözlerinde peronizme bakarsak: *"Adaletçilik doktrininin temel ilkesi özellikle işçi hareketi açısından, sınıflar arasındaki savaşı ortadan kaldırmak ve onun yerine sermaye ile ilgili işgücü arasında bir işbirliği sağlamaktır. Kapitalizm, her şeyi sermayeye dayandırarak, işçileri sömrüyor. Komünizm ise sorunu*

çözmek için iktidara tek bir sosyal sınıfın gelmesini sağlayan bir savaşım sistemi seçti. Bu doktrin de sermaye ile işgücü arasındaki uzun ve gereksiz savaşımın sonunda çöküntüyle noktalanıyor. Adaletçilik ise, o da tek bir sosyal sınıfın -çalışanlar sınıfının- çıkarını kollamakla birlikte, savaşım yerine sınıflar arasında işbirliği öneriyor. Peronculuğun temel gerçeklerinden biri de buydu. Biz tek bir proletarya sınıfı değiltek sınıf insan istiyoruz: Onuruyla yaşayan ve çalışan bir sınıf. Peron'un yaratmak istediği tek sınıf Arjantinliler için işçiler biraz daha yukarı çıkmalı, patronlar ise çok daha aşağı inmelidir" (Peron, 1990:83-84).

Bazı görüşlere göre peronizm, faşizmin sol popülist politikalarla birleşiminden oluşuyordu. İkinci Dünya Savaşı öncesi askeri ataşe olarak Peron'un görev yaptığı Mussolini İtalyası'nın sendikal alana dair etkilerini taşımaktadır. "Sınıf çatışması" yerine "sosyal barış" vurgusunun yapıldığı bu İkinci Dünya Savaşı sonrası siyaseti, özellikle faşizmin yenilgisi sonrası hala etkilerini devam ettiren ve 19. yüzyıldan itibaren farklı biçimler altında tüm dünyada gözlemlenebilen anti-liberal muhafazakâr anlayışın bir devamı olarak görülebilir.

Peronizmi anlamak için İkinci Dünya Savaşı öncesindeki Arjantin'in toplumsal yapısına bakmak gerekir. Bu bağlamda, 1930'lı yıllarda siyasi tecrübesi olmayan, fakir insanların kırsaldan kente göçü yeni bir seçmen kitlesi oluşturdu.1935-1946 yılları arasında yaşanan bu iş göç ve dışarıdan gelen yeni göçmenler, sendikaların denetimine girerek yeni bir işçi sınıfı meydana getirdiler. Peronizmin en büyük destekçisi bu kitleler oldu. Yani peronizm, kırsal kesimden gelen insanları sisteme entegre etti ve yeni bir seçmen sınıfı yarattı. İkinci Dünya Savaşı sonrasında tüm dünyada politik ortam yeniden şekillenirken, Arjantin'i de etkiledi. 1946 yılında ortaya çıkan siyasi dengeler Albay Juan Peron'u devlet başkanlığına taşıdı. Peron'un yönetimi altındaki ülkede işçi sınıfı güçlendirildi ve sendikalı işçi sayısı arttı. Peron Arjantin'i 1946'dan 1955'e kadar dokuz yıl yönetti. Bu süre içinde iki kez ardı ardına başkan seçildi. Hükümette bulunduğu yıllarda çalışma sekreterliğindeyken başlattığı çabaları sürdürdü: toplu sözleşmeler, işverenle işçi arasındaki sorunları gidermeyi amaçlayan yasaların çıkarılması, halk konutu yapım programları, işçi turizmi v.b. gibi yasalar sayılabilir. Ancak sanayinin, ücretlerin iyileştirilmesi adı altında işçilere ödediği her şey sonunda faiziyle sanayiye aktarılacaktı (Kayıran, Yılmaz, 2020: 756-758).

Peron iktidara gelmeden hemen önce Arjantin'deki Katolik Kilisesi'nin de desteğini kazandı. Olayların gelişimini Peron lehine etkileyen başka unsurlar da vardı. Bunlardan biri açıkça Peron'u tutan devlet radyosuydu. Peron, radyoyu kendisinden önce kimsenin başaramadığı ölçüde kullandı. Bunda daha sonra bahsedeceğimiz müstakbel eşi Eva Peron'un etkisi büyüktü. Bu sayede ülkenin en ücra köşelerine ulaştı.

Albay Peron daha sonra iktidarını güçlendirmek için eski düzende kendine yer bulamayan, toplumdaki farklı kesimlerin taleplerine yönelik politikalara ve reform hareketlerine girişmiştir. Özellikle iktisadi alandaki çabalar kitlelerin desteğini almaya yöneliktir. Ünlü Fransız yazar Le Bonn'un "Kitlelerin Psikolojisi" kitabından etkilenen Peron, kitlelerin öneminin farkındaydı. Bonn'a göre, kitle desteği siyasi gücü sağlamlaştırmak için şarttı. Bu kitleler genellikle benzer amaçları roplu halde tanımlayarak hareket eder, liderleri etkilemede ve manipüle etmede başarılı olur. Peron'un idealize ettiği toplum tipi sınıfsızdır. Bu bağlamda Peron da" Yeni Arjantin" yaratmak istemiştir.

Peron dönemini ekonomik açıdan ikiye ayırırsak; ilk olarak bir iyimserliğin hâkim olduğu ithal ikameci bir kalkınma dönemi; ikincisi ise 1950'lerin başında Arjantin'de yaşanan krize paralel olarak sıkı ekonomi politikalarının uygulandığı ve siyasal ortamın da baskıcı olmaya başladığı dönemi görebiliriz. "İlk dönemde korumacı politikalar uygulandı ve devlet eliyle bir takım sanayi kuruluşları kuruldu. Bu kuruluşlar, otomobil, çelik, uçak yapımı gibi alanlarda üretim yapıyorlardı. Aynı zamanda tarımsal ürünlerin fiyatlarının düşük düzeyde tutulması sonucu pek çok toprak sahibi de tarımsal işletmelerini kapatarak, imalat sanayisine geçtiler. Ancak Peron'un tarımı ihmal eden politikaları ve artan nüfusla tarımın ihraç mallarının iç pazara yönelmesi sonucu 1950'lerin başında döviz darboğazı oluştu. Böylece yeterli oranda yatırım malı ithalatı bu dönemde de gerçekleştirilemedi. Ayrıca, diğer bir

yandan, ithal ikamesi ve ihracatın teşviki sonucu gelişme imkanı bulan sanayi yapısı artık daha fazla ithalat ve daha fazla ve pahalı yatırım malı ihtiyacı içindeydi. Toplam yatırımlar, 1945-49 yıllarında %67 artmışken 1950-54 yılları arasında sadece %1.8 artış gösterebildi. Peron yönetimi 1950 yılında sermaye darlığını aşmak için yabancı sermayeye kapılarını açtı ve 1953 yılından itibaren yabancı yatırımcılara uygulanan yasa ve kurallar serbestleştirilmeye başlandı. Tarım üretimi 1950'lerin başında o kadar yetersiz olmuştu ki, Arjantin Romanya'dan tahıl ithal edecek hale gelmişti Böylece Peron 1952 yılında tarımı teşvik amaçlı bir dizi tedbir aldı fakat bu da darboğazın aşılmasında pek etkili olamadı".

3. Maria Eva Duarte

İyilik Meleği, Fakirlerin Annesi, Arjantin Ulusunun Manevi Lideri, İşçilerin Kraliçesi Eva Duarte Peron 7 Mayıs 1919 tarihinde Arjantin'in kırsalı Los Toldos'da doğdu. Eva, beş çocuklu bir ailenin en küçük üyesi olarak gayrimeşhur bir şekilde dünyaya geldi. Babası Juan Duarte'nin bu aileden başka bir ailesi daha vardı ki, Eva 1 yaşında iken Duarte onları tamamen terk edip resmi nikâhlı eşine ve çocuklarına döndü. Eva 6 yaşına geldiğinde, babası bir trafik kazasında öldü. Sonrasında ise Eva'nın gayri meşru ailesinin herhangi bir miras hakkı talep etmesi, Duarte'nin meşru ailesi tarafından engellendi. Babasız büyümesinin psikolojisine etkisini, kendisinden oldukça büyük Albay Peron'a olan hayranlığı ve bağlılığını etkilediği düşününebilir. Cenazede yaşadığı aşağılanmışlık duygusu, çaresizlik, yoksulluk ise Eva Peron'un psikolojisinde adaletsizliğe ve yoksulluğa karşı bir direniş olarak ortaya çıkabilir. Toplumun temel taşı olan ailenin direği baba gibi önemli bir değerin ölümü nedeniyle güven duygusundan yoksun olarak büyüyen Eva Peron, ileriki yaşamında bu boşluğu dolduracak adımlar atacaktır. Fakir bir çocukluk geçiren Eva, 15 yaşına geldiğinde ünlü olmak için Buenos Aires'e geldi. Burada kısa süre içinde iş buldu ve aktris olarak çalışıp çeşitli radyolarda görev aldı. Sahne dünyasında büyük başarı kazanamayan Eva'nın sıradan yaşamı 1944 yılında Albay Juan Peron ile tanışması ile değişti. İkili 1945 yılında evlendiler. O tarihten itibaren Arjantin siyasi ve sosyal tarihinde büyük değişim ve dönüşümler yaşandı (Tekin, 2017:473).

4. Eva Peron'un Peronizme Katkısı

4.1. Juan Domingo Peron'un Sağ Kolu Eva Peron

Farklı iddialara karşın Evita otobiyografisinde hayatının "en büyük günü" olarak ifade ettiği Juan Perón'la tanışması hakkında detay bilgi vermemiştir. Otobiyografisinde Perón'la konuşma şansı yakaladığında ona "eğer söylediğiniz gibi davanız, halkın davası ise, özveri yolunda ne kadar uzağa gidecekseniz, ben de size eşlik edeceğim. Gücümün yettiği sürece beni yanınızda bulacaksınız" dediğini belirtir (Peron, 1990:14).

Ünlü olmak için ülkenin başkentine gelen Eva'ya asıl şöhreti Juan Peron ile evliliği ve Arjantin siyaseti getirdi. Peron soyadını aldıktan sonra, Eva, eşinin yanında aktif siyasetin içinde yer alarak kitlelerin sevgisini kazandı ve ünü tüm dünyaya ulaştı. Politik psikoloji açısından bakıldığında Eva, babasız geçen yıllarının acısını ve eksikliğini duyduğu baba sevgisini Albay Peron'da buluyordu.

1946 yılında eşi Arjantin devlet başkanı seçildiğinde, Eva Peron Arjantin siyasetinde aktif rol oynamaya başladı. O dönemde Arjantin'de kadınların seçme ve seçilme hakkı olmadığı gibi, First Lady'nin yani devlet başkanının eşinin siyaset sahnesinde değil, arka planda bulunması beklenirdi. Bu yıllarda Arjantin'de kadınlar siyasetle ilgilenmezlerdi. Ancak bir süre sonra fakir halka yiyecek dağıtan, para ve ilaç yardımında bulunan, kimsesiz çocuklar için yardım kampanyaları düzenleyen Eva Peron, First Lady olarak tüm ülkede tanınacaktı. Eva'nın ülkede ünlenmesine neden olan tek olay Arjantin halkına sosyal yardımlarda bulunması değildi elbet. Eva, Arjantin'deki seçim süreçlerinde eşinin Başkan olması için radyolarda önemli kampanyalar yürüttü. Miting alanlarında her daim eşinin yanında bulundu. Bu durum Arjantin siyaseti için o dönem itibariyle sıradışı idi. İlk kez bir kadın, eşinin yanında siyaset yapıyordu (http://politikaakademisi.org/8-martin-anlami-ve-kadinin-konumuna-arjantinden-bir-bakis/).

Albay Peron modern toplum yaratmanın en önemli parametlerinden birinin kadınların sosyal ve siyasal yaşamdaki varlığı olduğunu biliyordu. Kuşkusuz kendisi için seçtiği hayat arkadalı ulusunu etkileyecek karizmaya ve etkiye sahip Eva Peron oldu. Albay Peron'un en büyük destekçisi, politikalarının en büyük uygulayıcısı eşi fisrt Lady Eva Peron'du.Halka ulaşmak, büyük kitlelerin, dezavantajlı grupların, fakirlerin, kadınların desteğini almak için mükemmel bir adaydı. Onlarınki kadersel bir birliktelik mi yoksa bir proje miydi bilinmez ama Arjantin siyasi ve toplumsal yaşamında büyük yankı uyandırdı.

Ünü giderek artan Evita tüm işlerini Çalışma ve Yardım Sekretaryasında yürütür. Sekretarya sözcüğü Çalışma Bakanlığı olarak değiştirilmesine rağmen işçiler burayı Perón'un çalıştığı zamanlardaki gibi Sekretarya olarak bildikleri için Evita sekretaryanın adını değiştirmemiştir. Bu konuda Peron şunları söyler: *" Hemen hemen bütün sosyal çalışmalarımı Çalışma ve Yardım Sekretaryasında yürüttüm. Bürom, Albay Peron'un 1943'den 1945'e kadar çalıştığı yerdeydi. Bunun çok özel bir anlamı vardır. Adaletçi anayasa, sekretarya sözcüğünü Bakanlık olarak değiştirdiği halde, işçiler burasını albayın zamanında olduğu gibi sekretarya olarak biliyordu. İiçileri orada kabul ediyor, sorunlarını orada dinliyordum. Kurumun memurları sendikal sorunların çözümünde bana yardımcı oluyorlardı. Bunların sosyal ve ekonomik boyutları içinde incelemek için bütün öğeleri bir araya getiriyorlardı. Sosyal yardım görevimi de sekretaryada yürütüyordum. Kadının siyasal eylemiyle ilgili sorunlar sekretaryada ele elınmıyordu. Bu sorunlarla daha çok Peroncu Parti'nin kadın kollarında ya da özel konutumuzda ilgilenmeyi yeğliyordum. Sekretaryadaki kabullerim ve çalışmalarımda en büyük zamanımı işçilere ayırıyordum. Peroncu eylemin kendine özgü bir yönüydü bu. Çünkü bu eylemin kendine özgü bir yönüydü bu"* (Peron,1990: 71-72).

Juan Peron Devlet Başkanı seçildikten sonra Eva'nın eşinin yanında siyasette etkinliği artarak devam etti. Devlet Başkanı Peron, Arjantin Kongresi'nde kadınların seçme hakkını tartışmaya başladığında Eva, kadının siyasi hakları için mücadeleye girişmişti. Eşi seçildikten sadece birkaç gün sonra 27 Şubat 1946'da Arjantinli kadınların oy vermeleri gerektiğini, kadın olmak kavramının anlamının artık değiştiğini belirtti. 19 Ekim 1946'da da ilk beş yıllık plan dâhilinde kadınların seçme hakkı, kanun teklifi olarak kongreye sunuldu (Uluslararası Politika Akademisi – (UPA) – 8 MART'IN ANLAMI VE "KADIN"IN KONUMUNA ARJANTİN'DEN BİR BAKIŞ).

Eva Peron, eşinin iktidarı boyunca sosyal konularda Arjantin halkıyla yakından ilgilendi. Evita, kadın hakları için çalıştı ve aktif anlamda siyasetin içinde yer almamasına karşılık, her zaman siyasetle ve halkla içiçe oldu. İşçi sendikalarının örgütlenmesinde önemli rol üstlendi ve 1947 yılında kadınların oy verme hakkı elde etmesini sağladı. Fakir halka yiyecek, para ve ilaç yardımında bulundu, çocuklar için de yardım kampanyaları düzenledi (http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=2756).

Zamanın nasıl geçtiği hakkında Eva Peron otobiyografisinde şunları söyler: *"İşçilerle berbaer olduğum zaman, meslek sorunlarını inceliyorum. Boynu bükükler ve yoksullarla bir aradayken acılarının üzerine eğiliyor, gereksinimlerini öğrenmeyi deniyorum. Devleti ilgilendiren bir yönü yoksa, dertlerine ben deva olmaya bakıyorum. Arjantin halkı ile onun Lideri arasında sağladığım bağlantı ancak büyük bir özen göstererek hükümet işlerine burnumu sokmaktan kaçınmamla etkili ve yararlı olabilir. Abcak sık sık halkın yüzüne karşı, şefinin kendisine ne söyleyeceğini anlatır, bunun karşılığında da halkın nelerini bilmesi gerektiğini ona aktarırdım. Bu çifte etkinlik, zaman zaman beni generalle hükümeti ilgilendiren konuları ele almaya yöneltiyordu" (Peron, 1990:65-67).*

Yoksul kesim, işçiler, kadınlar, erkekler, çocuklar, hem maddi hem de manevi anlamda yardıma ihtiyacı olan kişiler sıkıntılarını Evita'ya anlatmışlar ve rahatlamışlardır (Perón 1990: 121-131) Özellikle dar gelirli kesimin Evita'yı kurtarıcı olarak görmüştür. Bunun sebeplerinden biri Evita'nın da yardım ettiği kişiler gibi yoksul bir yaşam sürmüş olmasıdır. Bu durum halkın Evita'yı ötekileştirmemesini, onu kendilerinden biri olarak görmelerini ve ona güvenmelerini sağlamıştır. Kendisine Arjantin halkı tarafından takılan "Evita" lakabı hakkındaki düşüncelerini Peron şöyle açıklar;*" Evita olmayı seçtiğimde çok iyi biliyorum, halkımın yazgısına da seçtim. Bir yavrucuk bana Evita diye seslendiği*

zaman, birden yeryüzündeki bütün yavrucakların annesi gibiymişim gibi ilgi duyuyorum. Hatta bütün yoksulların annesi gibi" (Peron,1990:63-64).

1947 yılında Eva Peron bir Avrupa gezisine çıktı. Bu gezi Peronizmin tanıtılması açısından büyük önem taşıyordu. Madrid'de büyük bir coşkuyla ağırlandı. Roma'da Papa XII. Pius ve Paris'te Başbakan Vincent Auriol ile görüştü. Bu gezi sırasında Eva, Madrid'de, 20. Yüzyılın "Dünya Savaşları Yüzyılı" olarak değil, daha önemli bir ifade ile "Feminizmin Zafer Yüzyılı" olarak tarihe geçeceğini söyledi. Bu kavramın kamusal ve siyasi işlerde sadece Arjantinli kadınları birliğini ve aktifliğini değil tüm dünya kadınlarının kamusal alandaki eylemlerini kapsadığını ifade etti (Tekin, 2017:483).

Eva'nın kadınların oy verme hakkı ile ilgili çabaları 1947 yılının Eylül ayında sonuç verdi ve Arjantin Kongresi yasayı onayladı. Bunun üzerine vakit kaybetmeyen Eva, Peroncu Kadınlar Partisi'ni kurdu. Ülkede kadınlar yığınlar halinde partiye kayıt oldular. 1952 yılında ise bu yeni seçmen bloğu Juan Peron'un seçimleri % 63 gibi büyük bir oy oranıyla kazanmasını sağladı.1948 yılında Eva Peron Yardım Vakfı kuruldu. 10.000 pezoluk ilk bağış bireysel olarak Eva'dan geldi. Daha sonra hükümet ve sendikalar tarafından ve ayrıca özel bağışlarla vakıf desteklendi. Vakıf, Arjantinli fakirlere çok büyük ölçüde yardım sağladı. Ülke genelinde temel ihtiyaç maddelerinin dağıtımını yapıyor, okullar ve kütüphaneler kuruyor, ayrıca yaşlılara emeklilik, yoksullara ev sağlıyordu (http://latinamericanhistory.about.com/od/historyofsouthamerica/a/evita_2.htm).

Eva Peron (Ölümsüz bir halk kadını - Eva Peron hayatı ve filmi (dergibursa.com.tr))

4.2. Eva Peron'un Peroncu Kadınlar Partisini Kurmasını Feminizm Açısından Değrlendirilmesi

Kadınlara atfedilmiş olan ev hanımlığı ve annelik rollerine ek olarak, kadınlar için sınırlı eğitim ve sosyal güvenlik fırsatları, sosyal baskılar ve ekonomik engeller gibi sosyokültürel engeller de kadınların siyasete ve politikaya eşit katılımını engellemiştir. Bir başka görüşe göre de kadınların çocuk doğurma ile ev işlerini aynı anda yürütmesi gibi görevleri kadınları eve hapsetmekte ve bu

nedenle siyaset ile alakalı her şey ilgi alanları dışında kalmaktadır dolayısıyla da siyasete katılım konusunda erkekler kadar aktif olamamaktadırlar.

Evita ise Arjantin'i ve descaminadosları yuvası olarak görmüş, kendisini de yuvanın annesi olarak konumlandırmıştır. Yolunu bulmak ve yuvaya dönmek adına yaşam mücadelesinde inandığı değerler çerçevesinde türlü dönemeçlerden geçmiştir. Estés, Kurtlarla Koşan Kadınlar adlı kitabında yolunu bulmakla ve yuva kavramıyla ilgili şöyle der: "Hepimiz eve nasıl döneceğimizi biliriz. Ne kadar uzun sürmüş olursa olsun, yolumuzu buluruz. Gecenin içinden acayip topraklardan, yabancı kabileler arasından haritasız geçer ve yol boyunca karşılaştığımız tuhaf kişilere sorarız: Yol Hangisi?". Otobiyografisinden ve bilimsel kaynaklardan aktarılan bilgiler göz önünde bulundurulduğunda Evita'nın oyunculuktan First Lady'liğe dönüşüm sürecinde pek çok olayı deneyimlediği, tecrübelerini de kendi bakış açısı dâhilinde ifade ettiği ortaya çıkmıştır. Evita kadınların sorunlarının Perón'un doktrini sayesinde çözüme kavuşacağı fikrini savunmuştur. Bu önermenin yanı sıra o dönemki toplum bilincine ters düşmemiş, ataerkil destekle beraber kadının geleneksel rollerin dışına çıkmadan da istediğini elde edebileceği düşüncesini destekler nitelikte hareket etmiştir. Kadının en önemli görevinin yuvasını korumak ve annelik olduğunu vurgulamıştır (Tekin, 2017:483-488).

Sonuç

1952 yılında Evita kanser hastalığı yüzünden hayata gözlerini kapattı. Öldüğünde henüz 33 yaşında olan Eva'nın ardından ülkede yas ilan edildi. Öldükten sonra Arjantin'de adeta efsane haline gelen Eva Peron hakkında pek çok film çekilmiş ve kitaplar yazıldı. Onu "Evita" yapan en önemli etmen şüphesiz işçi ve çalışan kesimle olan ilişkisidir.Kendini bütün "boynu büküklerin" annesi olarak görmektedir. Arjantin halkı Evita'yı ülkenin ruhani lideri olarak görmüş, Evita ise ise Arjantin'i evi olarak görmüştür.Halkı etkileyen hitabet gücü sayesinde kitleleri peşinden sürüklemiş, peronizmi yayarak, Albay Peron ile Arjantin halkı arasında köprü vazifesi görmüştür.İşçiler, kadınlar, çocuklar ve yoksul kesim, dezavantajlı gruplar için yaptıklarıyla ünü Arjantin'den dünyaya yayılmıştır.

Kaynakça

Gezgüç, Gözde Müşerref, Uzun, Turgay (2017). "Arjantin Siyasi Tarihinde Askeri Darbeler". Ekonomi ve Yönetim Araştırmaları Dergisi, 6 -2.

Kürkçügil, Masis (2004). Latin Amerika'nın kaynayan damarları, İthaki Yayınları, İstanbul.

Peron, Eva (1990). Evita:Hayatım, Güneş Yayınları, İstanbul.

Tekin, Burcu (2017). "Eva Perón'un (Evita) Oyunculuktan First Lady'liğe Yükselişindeki Unsurların Otobiyografisi Çerçevesinde Değerlendirilmesi". Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, 18- 33, 471- 491.

Kayıran, Kutlu, Yılmaz, Hüseyin (2020). " Türkiye ve Arjantin'in Düşünce Sistemleri Üzerine". Tarih Yolunda Bir Adım Prof. Dr. Hale Şıvgın'a Armağan. Gazi Kitabevi, Ankara.

Uluslararası Politika Akademisi – (UPA) – 8 MART'IN ANLAMI VE "KADIN"IN KONUMUNA ARJANTİN'DEN BİR BAKIŞ

http://www.kimkimdir.gen.tr/kimkimdir.php?id=2756

http://latinamericanhistory.about.com/od/historyofsouthamerica/a/evita_2.htm).

Basının Örgütsel Dönüşümü

Arş. Gör. Resul TAŞAN
Süleyman Demirel Üniversitesi
İletişim Fakültesi, Gazetecilik Bölümü

Özet

Örgütsel yapının verimliliği her kurum, işletme ya da organizasyon için vazgeçilmez bir konumdadır. Bu verimliliğin sürdürülebilmesi için zaman zaman örgütsel yapılar değişimine ihtiyaç duyulmaktadır. Basın kurumları da çeşitli alt birimlerinin koordinasyonu sayesinde üretim faaliyetlerini sürdürmektedir. Küresel düzlemde yaşanan; sosyal, ekonomik, politik ve teknolojik etkenlerin neden olduğu gelişmelerden her kurumsal yapı gibi basın işletmeleri de etkilenmekte ve örgütsel yapısını güncellemek durumunda kalmakta ve yeni medyaya özgü içeriklerin oluşturulması amacıyla dijital dünya için gerekli donanım ve kabiliyetlere sahip bireyleri istihdam ederek örgütsel yapısını geliştirmektedir. Drone haberciliği, robot gazetecilik, podcast haberciliği, veri haberciliği, sosyal medya haberciliği, sanal gerçeklik uygulamaları gibi habercilik pratiklerinin gelişimi bu alanda basının örgütsel yapısının değişimini ve çeşitlenmesini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda çalışmada, teknolojik yeniliklerin getirdiği değişimlerin basının örgütsel yapısında sağladığı dönüşüm incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Basın, örgüt, örgütsel değişim, basın işletmeciliği.

Giriş

Günümüzdeki anlamıyla basın işletmelerinin ortaya çıkışı 20. yüzyıl olsa da 1450 yılında Gutenberg ve ortakları tarafından kurulan basım şirketi bu yapının ilk adımı sayılabilmektedir. (İnuğur, 2002: 50; Tokgöz, 2003: 61). 21. yüzyılda basının stratejik ve ticari değerinin artması holdinglerin basın sektörüne gösterdikleri yoğun ilgi ve rekabet ortamının yükselişi basın işletmelerinin önemini gün geçtikçe artırmıştır (Picard, 2008: 21-27).

Her işletme gibi basın işletmeleri de örgütsel yapıları üzerinden faaliyetlerini sürdürmektedir. Örgütsel yapılar iç ve dış faktörlerin etrafında gelişim göstermekte ve ihtiyaç duyulması halinde değişim ve dönüşüm geçirmektedirler. Bu dönüşüm çağın gerekliliklerinin yerine getirilmesi ve günün koşullarına uyum sağlanması için hayati derecede önemli durumdadır.

Dönüşüme neden olan başlıca faktörlerden biri teknolojidir. Teknoloji dönüşüm faaliyetlerinin sadece nedeni değil aynı zamanda tetikleyicisi konumundadır. Bu tetikleyicilik basın için de geçerli olmakla beraber; basının üretim modelinde yeni araç ve uygulamaların yerleşmesine zemin hazırlayarak basının örgütsel yapısının dönüşümünde önemli bir noktada bulunmaktadır. Çalışmada teknolojinin basının örgütsel yapısında ne tür değişimlere/dönüşümlere neden olduğu tartışılmaktadır.

1.Basın İşletmeciliği ve Basının Örgütsel Yapısı

Basın işletmeciliği, basın alanında faaliyetlerini yürüten kamuoyunun ve toplumun haber alma ihtiyacını gidermek üzere her türlü görüş fikir ve haberleri üreten, işleyen ve sunumunu gerçekleştiren hukuki ve teknik birimler olarak açıklanabilmektedir (Akdoğan ve Kacur, 2009: 590). Picard, bu doğrultuda faaliyetlerini yürüten işletmeleri, okurların, reklamcıların ve toplumun diğer ögelerinin bilgi gereksinimlerini karşılayan ve kar amacı güden ticari kuruluşlar olarak betimlemektedir (1998: 8). Basın işletmeleri kâr amacı güden ticari bir işletme olmanın yanı sıra kendine has özellikleri de bünyesinde barındırmaktadır (Bulunmaz, 2013: 38). Bu özellikler;

reklamcılar, okuyucular/dinleyiciler/izleyiciler ve çalışanlar arasında üretim ve tüketim sürecini şekillendirmesi ve özellikle üretim sürecinde kim için hangi ürünün ne yoğunlukta üretileceğinin planlanmasını kapsamaktadır (Sayılgan, 2005: 68).

Bu üretim ilişkisinde basın işletmelerinin iki temel müşterisi bulunmaktadır. Bunlardan ilki son ürünü satın alan, okuyan, dinleyen ya da izleyen bireylerdir. İkincisi ise son üründe yer satın alarak kendini pazarlamak isteyen reklam sahipleridir. Bu durum basın işletmelerinin bir denge içinde faaliyetlerini yürütmeyi zorunlu kılmaktadır. Bu denge durumunda basın, hem ilgi çekici ürünler üreterek çok kişiye ulaşabilmeli hem de kaliteli ürün üretebilmek ve daha çok gelire sahip olabilmek için reklam satabilmelidir (Berberoğlu, 1991: 24-27). Buradaki üretim ilişkileri kimi durumlarda piyasa koşullarında gerçekleşmesi beklenen arz talep doğrultusunun dışında, iç ve dış başka faktörlerin dahil olmasıyla şekillenmektedir. Bu yönüyle basın işletmeleri bir taraftan ticari bir birim olarak işlev görürken diğer yönden de sosyal işletmeler olarak anılabilmektedir. Başka bir deyişle bu işletmeler, ticari bir işletme olarak faaliyetlerini sürdürmenin yanı sıra düşüncenin üretiminin ve yayılımın yapıldığı kamu hizmetini de gerçekleştiren kurumlardır (Özkan, 1989: 1-2).

Piyasa koşullarında faaliyetlerini sürdüren hizmet ve endüstri işletmeleri genel anlamda pazarın talep ettiklerine göre hareket ederken bir kültür işletmesi olan basın da durum daha karmaşıktır. Diğer işletmelere kıyasla basın işletmelerinde içsel ve dışsal birçok faktör iş yapış biçimini şekillendirmektedir (Finn vd., 1994: 527). Küreselleşmenin etkilerinin artmasıyla beraber ortaya çıkan gelişme ve ilerlemeler basın işletmelerini de derinden etkilemektedir. Enformasyon ve iletişim teknolojilerindeki gelişmeler birçok sektör ve işletmeyi etkilediği gibi basın alanında faaliyet gösteren işletmeleri de etkilemektedir. Bu değişim sağladığı olumlu katkıların yanı sıra önlem alınmasını gerekli kılan birtakım dönüşümleri de beraberinde getirmektedir (Bulunmaz, 2013: 37). İşletmeler ve özellikle basın işletmeleri açısından bu değişime ayak uydurmayı sağlayacak en önemli unsurlardan biri örgütlenmedir. Örgütlenme işletme açısından verimliliği ve etkinliği sağlayan bir hüviyette karşımıza çıkmaktadır.

Örgütsel yapı bir işletmenin başarısını artırabilmekte ve yönetim planını kolaylaştırabilmektedir. Müşteri/okur tatmini, haberi/bilgiyi rakiplerinden önce izleyiciye/okura ulaştırma zorunluluğu, yenilikçilik, çalışan memnuniyeti gibi birden çok faktörün işleyişine hizmet eden örgütlenme, basın işletmeleri gibi hızlı hareket kabiliyetine sahip olması beklenen kurumlar için önemli bir noktada bulunmaktadır (Akdoğan ve Kacur, 2009: 589-590). Basının işlevlerini yerine getirebilmesi ve varlığını sürdürebilmesi için örgüt yapılarını yeterli ve verimli düzeyde oluşturmak zorundadır (Bodur, 2000: 100). Örgütsel yapının verimli işleyişi hem kurum içi ilişki ve işleyişi pozitif yönde ivmelendireceği gibi hem de kurumun çevresi ile olan ilişkisini etkilemekte ve kurum imajını yükseltmektedir.

2. Basındaki Örgütsel Değişim

Bir örgüt etrafında şekillenen işletme ya da kurumlar çevrenin değişimi sonucunda ortaya çıkan duruma uyum sağlamak zorundadır. Bu bağlamda organizasyonlar, kuruluş amaçlarını ve hedeflerini çevrelerindeki gelişmeler doğrultusunda revize etme ya da ihtiyaç duyulan durumlarda değiştirme ihtiyacını hissedebilmektedir (Sağlam, 1979: 61). Her dönemde kurum ya da şirketin örgütsel yapısını değişime/dönüşüme zorlayan faktörler bulunabilmektedir. Bu nedenle örgütlerin uyum sağlama kabiliyetlerinin yeterli düzeyde olması gerekmektedir (Hussey, 1997: 12). İşletmelerde değişim/dönüşüm hareketleri gerçekleştirilirken bu faaliyetler belli bir amaç dahilinde yürütülerek mevcut durumdan daha iyi bir konuma geçilmesi sağlanmalıdır (Sabuncuoğlu ve Tuz, 2008: 250). Bu bağlamda örgütsel değişim/dönüşüm; görev, iş, teknoloji ve yapıdaki plansız ya da planlı değişimleri (Ülgen, 1990: 167) kapsadığı gibi örgütün iş yapma şekilleri ve örgüt üyelerinin davranış şekillerinde ortaya çıkan olumlu ya da olumsuz durumları da (Şimşek ve Akın, 2003:238) temsil etmektedir. Bu bağlamda örgütsel dönüşüm iç ve dış faktörlerden kaynaklı olarak ortaya çıkabilmektedir (Öztürk, 1999: 46; Sabuncuoğlu ve Tuz, 2008:245).

İç faktörler örgüt içi yetersizlikler, küçülme ya da büyüme politikaları, örgütün değerleri ya da tepe yönetici değişimi gibi unsurlardan oluşurken dış faktörler ise ekonomik, toplumsal, politik ya da teknolojik dış baskılar sonucunda meydana gelen değişimlerden kaynaklanmaktadır (Çağlar, 2015; Helvacı, 2005; Koçel, 2005). Bu çalışmada basının örgütsel dönüşümü, teknoloji temelli ortaya çıkan yeni gazetecilik pratikleri üzerinden tartışılacağı için değişimin teknolojik boyutunun üzerinde durulmuştur.

Değişim ve dönüşüm hareketlerinin temel belirleyicilerinden olan teknoloji, örgütsel dönüşümün nedeni olmanın ötesinde tetikleyici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır (Huczynski ve Buchanan, 1991: 521). İhtiyaç duyulan teknolojik yenilikler örgütün işlevlerinin yerine getirilmesi ve verimliliğin artırılmasına hizmet edebilmektedir. Üretimin gücünün ve hacminin artırılması, ürün ve hizmetlerin kalitesinin yükseltilmesi ve karmaşık süreçlerin çözümüne katkı sunması adına (Helvacı, 2005: 53-54 önemli bir işlev gören teknoloji, çevre ile olan ilişkilerin düzenlenmesi ve müşteri memnuniyetinin artırılması gibi konularda da örgüt için vazgeçilmez bir konumda bulunabilmektedir.

Teknolojinin dönüşüm hızının her geçen gün artması önceki dönemlerde faydalı durumda bulunan araç ve uygulamaların işlevini kaybetmesine neden olmakta (Hussey, 1997: 12) ve yenilerine olan ihtiyacı artırmaktadır. Toplumsal ve sosyal yaşantıyı da derinden etkileyen teknolojik değişimler sonucunda işlevsel olan bilgi ve araçların pozisyonu da değişmekte ve bu minvalde gerçekleşen iş gücü ihtiyacını artırmaktadır. Bu durum hemen her sektör ve işletmeyi etklilediği gibi basın işletmelerini de etkilemektedir. Teknolojik yeniliklerin de etkisiyle basının üretim ve dağıtım süreçleri değişmekte yeni uygulama ve iş alanlarının ortaya çıkmaktadır.

Haber üretim ve tüketim pratiklerinin değişimi özellikle yeni araç ve uygulamaların ortaya çıkmasına neden olarak örgütsel yapıda birtakım dönüşümlerin olmasına yol açmıştır. Bu anlatından hareketle teknolojik yeniliklerin de bir sonucu olarak habercilik pratikleri değişime uğramış; robot gazetecilik, sosyal medya haberciliği, sanal gerçeklik uygulamaları, veri gazeteciliği, drone haberciliği gibi yeni türler ortaya çıkmış (Dağ ve Budak, 2022: 365) ve basının örgütlenmesi gösterdiği çeşitlilikle birlikte dönüşüme uğramıştır.

Büyük veri, gazetecilik pratikleri özelinde toplumsal, ekonomik, kültürel ve teknolojik bir olgu olarak karşımıza çıkmaktadır. Günümüzde verinin miktar ve hacmindeki artış, gazetecilik uygulamalarında bir değişime neden olarak etkili ve yeni bir anlatı olarak habercilik pratiklerindeki yerini almıştır. The Guardian ve New York Times gibi uluslararası ana akım kurumların yanında ProPublica gibi ticari beklentisi olmayan kuruluşlar ya da diğer gazetecilik gruplarında veri gazeteciliği uygulamaları artış göstermektedir (Narin vd., 2017: 215-220). Ülkemizde de gerek büyük ölçekli basın işletmeleri gerekse daha küçük ölçekteki kuruluşlar verinin işlenmesi ve daha anlaşılır bir anlatı ile son kullanıcıya sunumu konusunda çalışmalarını yoğunlaştırmaktadır.

Diğer yönden sanal gerçeklik uygulamaları da basın faaliyetlerinde dönüşümün yaşandığı alanların başında gelmektedir. 1990'lardan itibaren gelişimin yaşandığı alan, gerçek dünyadaki ortam ve durumların sanal ortamda üç boyutlu olarak oluşturulması üzerine kurulu uygulamaları içermektedir. Gerçekliğin sanal ortamda yeniden inşa edilmesi üzerine kurulu bu sistemde kullanıcı etkileşimi önemli bir noktayı oluşturmaktadır (Kayabaşı, 2005: 151). Bu sayede kullanıcılar daha önce bulunmadıkları fiziksel bir ortamı deneyimleyebilmekte ve o ortama dair davranış şekilleri geliştirebilmektedir.

Drone gazeteciliği de teknolojik dönüşümün yaşandığı diğer bir uygulama alanıdır. Yurttaş gazeteciliğinden büyük medya kuruluşlarının kullanımına kadar birçok alana etki eden bu pratik, izleyicilere yeni bir bakış açısı ve olanaklar sunmaktadır. Bu tür sunduğu olanakların yanı sıra havadan gözetim imkanı vermesi nedeniyle özel yaşamın ihlali, kamu sağlığı ve kamu güvenliği gibi konularda birtakım riskleri de beraberinde getirmektedir (Kavaklı, 2018: 160). Sahip olduğu olanak ve risklerle

birlikte basın faaliyetleri açısından önemli bir pozisyon edinen drone gazeteciliği, üretim pratikleri bakımından önemli değişimleri beraberinde getirmiştir.

Mobil gazetecilik uygulamaları ise basın faaliyetlerinin üretim, erişim ve dağıtım ilişkilerini önemli ölçüde değiştirerek bu süreçteki aktörleri yeniden tanımlamıştır. Mobil teknolojideki yazılım ve donanım anlamındaki yenilikler sınırları ortadan kaldırmış, üretim ve tüketim biçimlerini derinden etkilemiştir (Özyal ve Tosun, 2017: 60).

Bahsi geçen türlerin yanı sıra internet ve bilgi işlem teknolojilerindeki gelişim de basın üretimlerinin dağıtım ve tüketim biçim ve yollarında çeşitliliğe imkân sunmaktadır. Özellikle geliştirilen yazılımlar sayesinde robot gazetecilik uygulamaları ağırlık kazanmıştır. Belli bir konuda çeşitli algoritmalar kullanılarak bilgisayar tarafından üretilen içerik ve haberler gün geçtikçe etkinlik alanını genişletmektedir (Narin, 2017: 81).

Bu anlatıdan hareketle; teknolojik değişim basın ve habercilik pratikleri üzerinde önemli dönüşümlerin gerçekleşmesine zemin hazırlamıştır. Bu dönüşüm beraberinde teknolojik araç ve uygulamaları kullanım becerisine sahip bireylerin basında istihdam edilmesinin önünü açmış ve bu çalışanlar gerçekleşen üretim üzerinde söz sahibi olmaya başlamıştır. Bu söz sahipliği örgütsel hiyerarşi ve ilişki biçimlerini etkileyerek işletme açısından öncesinde daha önemli olan örgütsel yapıların pozisyonlarının değişmesine neden olarak örgütsel yapının yeniden düzenlenmesine neden olmuştur.

Örgütsel yapıdaki bu dönüşüm birtakım olanak ve riskleri beraberinde getirmesinin yanı sıra, işletmeler açısından bir zorunluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Çünkü örgütsel yapılar rekabet ortamında ayakta kalabilmek ve varlıklarını sürdürebilmek için koşulların getirdiği değişimlere ayak uydurmak zorundadır.

Sonuç

Örgütsel yapılar günün gereklerine uygun olarak sürekli bir değişim/dönüşüm içindedir. Her örgütsel yapı gibi basın işletmeleri de bu dönüşümden payını alarak kendini yenilemekte ve rekabet ortamında ayakta kalabilmek için çağın gereklerine ayak uydurmaktadır. Toplumsal ve örgütsel değişimin hem nedeni hem de tetikleyici olan teknoloji, her örgütsel yapıyı etkilediği gibi basının örgütsel yapısını da etkilemiş ve birtakım dönüşümlerin temel belirleyicisi olmuştur.

Teknolojik yenilik ve gelişmeler sayesinde basının üretim ve dağıtım biçimleri değişikliğe uğrayarak öncesinde var olmayan kimi araç ve uygulamalar basın üretimleri üzerinde bir rutine dönüşmüş durumdadır. Bu durum mobil gazetecilik uygulamaları, sanal gerçeklik uygulamaları, drone gazeteciliği, internet yayıncılığı, robot gazetecilik gibi türlerin üretim ve tüketim mekanizmalarında daha çok yer almasını sağlayarak basının örgütsel yapısının dönüşüme uğramasını zorunluluk haline getirmiştir.

Gelişen araç ve uygulamaları kullanma beceri ve yetkinliğine sahip bireyler basında daha çok istihdam edilmeye başlanarak basının örgütsel yapısının dönüşümüne katkı sunmuştur. Bu nedenle daha önce üretim ve karar verme mekanizmalarında daha aktif halde bulunan örgütsel yapıların önemi azalmış ve yeni araç ve uygulamaları kullanım becerisi yüksek bireylerin pozisyonu yükselmiştir. Bu durum da basının örgütsel yapısında bir dönüşüm gerçekleştirmiş ve örgütsel yapının daha verimli ve işlevsel bir hale bürünmesine olanak tanımıştır.

Kaynaklar

Akdoğan, A. A. ve Kacur, M. (2009). Görsel Basın İşletmelerinde Örgütlenme Yapısı: Türkiye Televizyonları Örneği. 1. Uluslararası Balkanlarda Tarih ve Kültür Kongresi, 589-606.

Berberoğlu, G. N. (1991). Basın İşletmeciliği, Gazeteciler Cemiyeti Tezler Dizisi: 4. İstanbul: Erdini Basım ve Yayınevi.

Bodur, F. (2000). "Yerel Basında Yönetim Ve Örgüt Sorunu Ve Bir Model Önerisi". *Anadolu Üniversitesi İletişim Bilimleri Fakültesi Uluslararası Hakemli İletişim Dergisi*, 17(17), 99-116.

Bulunmaz, B. (2013). "Basın İşletmeleri İçin Yeni Ekonomi Kavramının Anlamı Ve Yarattığı Etkiler". *Karadeniz Teknik Üniversitesi İletişim Araştırmaları Dergisi*, 3(1), 37-46.

Çağlar, İ. (2015). Bireysel, Örgütsel Ve Toplumsal Düzeyde: Değişim Ve Değişim Yönetimi. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık.

Helvacı, M. A. (2005). Eğitim Örgütlerinde Değişim Yönetimi. Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Huczynski, A. ve Buchanan, D. (1991). Organizational Behaviour. New York: Prentice Hall International Ltd.

Hussey, D. E. (1997). Kurumsal Değişimi Başarmak. İstanbul: Rota Yayınları

İnuğur, M., (2002). Basın ve Yayın Tarihi. İstanbul: Der Yayınları.

Kavaklı, N. (2018). "Drone'ların Gazetecilikte Kullanımı: Drone Haberciliğinin Olanakları, Zorlukları Ve Sınırları". *Erciyes İletişim Dergisi*, 5(3), 160-172.

Kayabaşı, Y. (2005). "Sanal Gerçeklik Ve Eğitim Amaçli Kullanilmasi". *The Turkish Online Journal of Educational Technology,* 4(3), 151-156.

Koçel, T. (2005). İşletme Yöneticiliği. İstanbul: Arıkan Basım Yayım.

Narin, B. (2017). "Uzman Görüşleri Bağlamında Haber Üretiminde Otomatikleşme: Robot Gazetecilik". *Galatasaray Üniversitesi İletişim Dergisi*, (27), 79-108.

Narin, B., Ayaz, B., Fırat, F. ve FIRAT, D. (2017). "Büyük Veri Ve Gazetecilik İlişkisi Bağlamında Veri Gazeteciliği". *Bilişim Teknolojileri Online Dergisi*, 8(30), 215-235.

Özkan, I. (1989), Basım ve Basın İşletmeciliği. İzmir: Bilgehan Basımevi.

Öztürk, A. (1998). Değişim Yönetimine Çağdaş Yaklaşım: Örgüt Geliştirme. Adana: Nobel Kitabevi.

Özyal, B. ve Tosun, G. E. (2017). "Dijital Gazeteciliğin Gelişen Bir Formu Olarak Mobil Gazetecilik". *Akdeniz Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (28), 60-81.

Picard, G. R. (1988). "Pricing in Behavior of Newspapers". Press Concentration and Monopoly: New Perspective on Newspaper Ownership and Operations, N. J. Ablex Publishing, Norwood: 55-69.

Picard, R. G. (2008), Historical Trends and Patterns in Media Economics, Handbook of Media Management and Economics, Lawrence Erlbaum Associates, London.

Sabuncuoğlu, Z. ve Tuz, M. V. (2008). Örgütsel Psikoloji. Bursa: Alfa Basım Yayım Dağıtım.

Sağlam, M. (1979). Örgütsel Değişme. Ankara: Doğan Basımevi.

Sayılgan, Ş. (2005). "Basın İşletmelerinin Ekonomisi". *İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Dergisi*, (22): 67-77.

Tokgöz, O. (2003), Temel Gazetecilik, Ankara: İmge Yayınları.

Soğuk Zincir Lojistik Hizmet Sağlayıcılarının Seçim Kriterlerinin Değerlendirilmesi

Dr. Öğr. Üyesi Sibel YILDIZ ÇANKAYA
Bolu Abant İzzet Baysal Üniversitesi
İİBF, İşletme Bölümü
ORCID: 0000-0003-4942-1415

Özet

Taze gıda ürünleri, çabuk bozulabilir olduğundan bu ürünlerin müşterilere güvenli bir şekilde ve zamanında teslim edilebilmesi etkili bir soğuk zincir lojistiğinin kurulmasına bağlıdır. Gıda ürünlerinin taşınması ve depolanması birçok gereksinimi beraberinde getirmekte ve bu gereksinimlerden biri bile karşılanamadığı durumda soğuk zincir kırılarak ürünler tazeliğini ve ekonomik değerini kaybetmekte ve hatta gıda güvenliği sorunları bile ortaya çıkabilmektedir. Bundan dolayı işletmelerin birlikte çalışacakları soğuk zincir lojistik hizmet sağlayıcılarının seçimi oldukça stratejik bir konudur. Bu çalışmanın amacı gıda ürünleri için soğuk zincir lojistik hizmet sağlayıcılarının seçiminde kullanılan kriterlerin belirlenmesi ve ağırlıklandırılmasıdır. İlk aşamada literatür taraması ve uzman görüşleri doğrultusunda soğuk zinciri lojistik hizmet sağlayıcıların seçimine ilişkin 16 adet kriter belirlenmiştir. Belirlenen bu 16 kriter gıda sektöründe faaliyette bulunan 3 farklı işletmenin yöneticisine uygulanmıştır. Daha sonra çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan SWARA (Step-Wise Weight Assessment Ratio Analysis) yöntemi kullanılarak kriterler ağırlıklandırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre en önemli ilk üç kriter; soğuk zincir ağ yönetimi, hizmet kalitesi ve fiyattır.

Anahtar kelimeler: Soğuk zincir lojistiği, üçüncü parti lojistik, çok kriterli karar verme, SWARA yöntemi

An Evaluation of The Criteria for The Selection of Cold Chain Logistics Service Providers

Abstract

As fresh food products can rapidly deteriorate, the delivery of such products to the customers safely and on time depends on the establishment of an effective cold chain logistics. Transportation and storage of food products bring along various requirements, and in cases when even one of these requirements is not met, the cold chain is broken, the products lose their freshness and economic value, and even food safety problems can emerge. Therefore, businesses' selection of cold chain logistics service providers which they will work with is a strategic issue. The aim of the study was to determine and weight the criteria used in the selection of cold chain logistics service providers for food products. In the first phase of the study, in line with the literature review and expert opinions, 16 criteria were determined in relation to the selection of cold chain logistics service providers. These 16 criteria determined were applied to the managers of 3 different businesses which operate in food sector. Then, by using SWARA (Step Wise Weight Assessment Ratio Analysis), which is one of the multicriteria decision making methods, the criteria were weighted. According to the results of the study, the most important 3 criteria were found to be cold chain network management, service quality, and price.

Keywords: Food cold chain logistics, third party logistics, multicriteria decision making, SWARA method.

1.GİRİŞ

Küreselleşme, gıda ürünleri ihraç eden işletme sayısının artmasına yol açmıştır. Gıda ürünleri ihracatındaki bu artış, etkin bir lojistik sisteminin kurulması yönünde baskı oluşturmaktadır. Bununla

birlikte nüfusun artması ve küresel ısınmanın tarımsal gıda üretimini olumsuz anlamda etkilemesi, gıda ürünlerinin tüketiciye en az fire ile kaliteli ve güvenli bir şekilde ulaştırılmasını gerekli kılmaktadır (İpekçi ve Tanyaş, 2021). Gıda ürünlerinin müşterilere güvenli bir şekilde ve zamanında teslim edilebilmesi ise etkili bir soğuk zincir lojistiğinin kurulmasına bağlıdır. Gıda soğuk zincir lojistiği; meyve, sebze, süt ürünleri, et ve balık gibi bozulabilir ürünler için uygun bir sıcaklık ve nem ortamı sağlayabilmek adına soğutma teknolojilerini kullanan gıda lojistik zincirini ifade etmektedir. Verimli bir soğuk zincir sisteminden, bozulabilir gıdaları toplama noktasından nihai tüketim noktasına kadar istenen sıcaklık ve nem aralığında tutması beklenmektedir. Zincirdeki herhangi bir kırılma (örneğin istenen aralıkların dışındaki bir sıcaklık ve/veya nemdeki sapmalar) tüm soğuk zinciri işe yaramaz bir hale getirebilmekte ve hatta gıda zehirlenmesine ya da çeşitli hastalıkların oluşmasına neden olabilmektedir. Bu nedenle, gıda kaybını ve israfını azaltmak ve halk sağlığını koruyabilmek için soğuk zincir lojistiğinin bütünlüğünü korumak oldukça önemlidir (Han ve diğ., 2021).

Soğuk zincir lojistiği, lojistik hizmet sektörünün özel bir bileşeni olsa da ekipmana, insan kaynaklarına ve bilgi teknolojilerine daha fazla yatırım yapılmasını gerektirmektedir (Dai ve diğ., 2020). Soğuk zincir lojistiği için soğuk zincir taşıma ekipmanları (frigorifik kamyonlar, frigorifik gemiler, frigorifik trenler vb.), soğuk zincir depolama ekipmanları (soğuk hava deposu, soğutuculu konteynerler vb.), soğuk zincir paketleme ekipmanları (buz paketleri vb.) ve soğuk zincir satış ekipmanlarına (soğutmalı dolaplar vb.) ihtiyaç bulunmaktadır (Bai ve diğ., 2019). Fakat etkili bir soğuk zincir lojistiği için sadece gerekli ekipmanlara sahip olmak da yeterli değildir; aynı zamanda soğuk zincirde yer alan tüm işletmelerin birbirleriyle koordineli bir şekilde çalışmaları ve veri paylaşımı konusunda istekli ve şeffaf olabilmeleri gerekmektedir (Han ve diğ., 2021). Soğuk zincir lojistiğinin hem sahip olması gereken donanımlarının fazlalığı hem de daha karmaşık bir lojistik sistem olması (Dai ve diğ., 2020: 145) işletmelerin soğuk zincir lojistiğini kendi imkanlarıyla etkin bir şekilde yerine getirebilmelerini zorlaştırmaktadır. Bu durum ise işletmelerin üçüncü parti lojistik firmalarına yönelmelerine neden olmaktadır (Nguyen ve diğ., 2022). En uygun soğuk zincir lojistik hizmet sağlayıcılarının seçimi, etkili ve verimli bir soğuk zincir elde etmeyi hedefleyen işletmeler için stratejik bir karardır. Bundan dolayı işletmelerin birlikte çalışacağı soğuk zincir lojistik sağlayıcılarının seçimi ve seçiminde kullanılacak kriterler oldukça önemli bir konudur. Literatür incelendiğinde Türkiye bağlamında soğuk zincir lojistik hizmet sağlayıcıların seçimine ilişkin araştırmaların sınırlı olduğu görülmektedir. Bu noktadan hareket eden çalışmanın amacı, gıda soğuk zincir lojistik hizmet sağlayıcılarının seçiminde kullanılan kriterlerin belirlenmesi ve ağırlıklandırılmasıdır. Bu amacı gerçekleştirebilmek için çalışmada çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan SWARA yöntemi kullanılmıştır.

2. LİTERATÜR TARAMASI

Küreselleşmenin ve sınır ötesi ticaretin artması, işletmelerin profesyonel lojistik hizmet sağlayıcılarına olan taleplerini artırmıştır. Lojistik hizmet sağlayıcıları, başkaları adına lojistik faaliyetleri gerçekleştiren işletmeler olarak tanımlanmaktadır (Dai ve diğ., 2020). Günümüzde birçok işletme, lojistik faaliyetlerinin tamamının ya da bir kısmının bir üçüncü parti lojistik (3PL) firması tarafından gerçekleştirilmesinin daha ekonomik ve daha kaliteli olacağını düşünmektedir (Yıldız ve Turan, 2015). Bu konuda yapılan araştırmalar, 3PL hizmet sağlayıcılarının esnekliği, operasyonel verimliliği ve müşteri hizmetlerini artırdıklarını ve işletmelerin ana işlerine daha iyi odaklanmalarına katkıda bulunduklarını göstermektedir (Singh ve diğ., 2018). Cho vd. (2008) de 3PL hizmet sağlayıcılarının kullanımının bir firmanın lojistik kapasitesini artırdığını ve üçüncü tarafın uzmanlığından yararlanarak performansını geliştirdiğini gözlemlemiştir. Sonuç olarak 3PL firmasının seçimi, rekabet avantajına yardımcı olduğu için stratejik öneme sahiptir. Bu yüzden gerek akademisyenler gerekse uygulayıcılar lojistik hizmet sağlayıcıların seçiminde kullanılacak olan kriterlerin belirlenmesi ve bu kriterlerin ağırlıklandırılması konusuna eğilmektedirler.

3PL firması seçimi, tüm sektörler için önemli olmakla beraber, gıda ürünlerinin çabuk bozulabilir özellikleri ve bozulan bu ürünlerin hastalıklara ve hatta ölümlere yol açabilmeleri nedeniyle gıda sektörü için ekstra bir önem taşımaktadır (Singh ve diğ., 2018). Bu konuda yapılmış çalışmalara bakıldığında, Korucuk'un (2018), soğuk zincir taşımacılığı yapan 3PL firma seçimi için AHP ve Gri İlişkisel analiz yöntemlerini kullandığı görülmektedir. İstanbul'da gerçekleştirilen çalışmada 25 uzmanın görüşüne başvurulmuş ve 4 ana kriter ile 20 alt kriter yer almıştır. Han (2020), AHP ve TOPSİS yöntemlerinden yararlanarak soğuk zincir lojistik hizmet sağlayıcılarının seçimini araştırmış ve üç ana kriter (lojistik, iş, hizmet) ve 9 alt kriter kullanmıştır. Nguyen vd. (2022) ise Vietnam'da gerçekleştirdikleri çalışmada AHP ve COPRAS yöntemlerini kullanmışlar ve soğuk zincir için lojistik firması seçimini 4 ana kriter ve 15 alt kriter ele alarak irdelemişlerdir. Saravanan ve Anubama (2017), Hindistan'da ilaç soğuk zincir lojistik hizmet sağlayıcısının seçimi ve sıralamasını AHP ve bulanık AHP yöntemleri üzerinden analiz etmişlerdir. Yazarlar, seçim kriterleri olarak kalite, zaman, cevap verebilirlik, fiyat, esneklik ve teknolojiye yer vermişlerdir. Singh vd. (2018), soğuk zincir yönetimi için üçüncü parti lojistik firması seçiminde bulanık AHP ve bulanık TOPSİS yöntemlerini kullanarak hibrit bir model önermişlerdir. Khan ve Ali (2021), on beş farklı kriter ile sekiz tedarikçiyi analiz etmek için Yorumlayıcı Yapısal Modelleme (ISM) ve bulanık VIKOR'u kullanarak soğuk tedarik zinciri için sürdürülebilir tedarikçi seçimi önerisinde bulunmuşlardır. Hien ve Thanh (2022), aşı soğuk zincir lojistik hizmet sağlayıcılarının değerlendirilmesi ve seçiminde 4 ana kriteri ve 12 alt kriteri bulanık AHP yöntemiyle incelemişlerdir.

3. UYGULAMA

3.1. Yöntem

Lojistik hizmet sağlayıcısı seçimi, dış kaynak kullanacak firmanın gereksinimine bağlı olarak çeşitli kriterler içerdiğinden çok kriterli karar verme problemi olarak kabul edilmektedir. Dolayısıyla bu çalışmada çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan SWARA yöntemi tercih edilmiştir. SWARA, karar verme sürecinde önemli bir rol oynayan kriterlerin ağırlıklarının belirlenmesini sağlayan bir yöntemdir. Bu yöntemin temel özelliği, ağırlıkların belirlenmesi sürecinde kriterlerin önemine ilişkin uzman görüşlerinin değerlendirilebilmesidir (Sremac ve diğ., 2018).

Literatürde SWARA yöntemiyle 3PL firması ya da tedarikçi seçimi ile ilgili yapılan çalışma sayısı (AHP gibi diğer çok kriterli karar verme yöntemleriyle karşılaştırıldığında) çok olmamakla birlikte incelenen çalışmalar bu bölümde belirtilmiştir. Adalı ve Işık (2017), tedarikçi seçim probleminde kriterlerin ağırlıklandırılmasında SWARA yöntemini kullanmışlardır. Sremac vd. (2018) ve Akpınar (2021), 3PL hizmet sağlayıcıları seçiminde SWARA ve WASPAS yöntemini kullanarak hibrit bir model önermişlerdir. Zarbakhshnia vd. (2018), SWARA ve COPRAS yöntemlerini kullanarak üçüncü parti tersine lojistik hizmet sağlayıcıları seçimini araştırmışlardır. Benzer şekilde Mavi vd. (2017), üçüncü parti tersine lojistik hizmet sağlayıcılarını değerlendirmek için bulanık SWARA ve Bulanık MOORA yöntemlerini tercih etmişlerdir.

SWARA yönteminin uygulama adımları ise aşağıda belirtilmektedir (Ayçin, 2020).

Aşama 1. Kriterlerin ve karar vericilerin belirlenmesi

Kriterlerin belirlenmesi için öncelikle bu alandaki literatür incelenmiş ve bulunan kriterler listelenmiştir. Daha sonra tedarik zinciri alanında çalışan bir akademisyen ve gıda sektöründe çalışan 2 yönetici ile görüşülmüş ve bunun sonucunda araştırmada kullanılacak 16 kriter belirlenmiştir. Araştırmada kullanılan bu kriterler Tablo 1'de gösterilmektedir.

Tablo 1. Soğuk Zincir Hizmet Sağlayıcı Seçiminde Kullanılan Kriterler

1	Hizmet kalitesi	Korucuk (2018)
2	Müşteri memnuniyeti	Shi vd. (2020)
3	Teslimat hızı	Shi vd. (2020); Han (2020), Nguyen vd. (2022)
4	Bilgi paylaşımı	Korucuk (2018); Shi vd. (2020)
5	Ürününün izlenebilirliğini sağlayacak bilgi teknolojilerinin varlığı	Shi vd. (2020); Nguyen vd. (2022); Hien ve Thanh, (2022)
6	Fiyat	Korucuk (2018); Nguyen vd. (2022)
7	Ödeme koşulları	Korucuk (2018)
8	Finansal istikrar	Korucuk (2018); Han (2020)
9	Soğutmalı kamyon sayısı	Shi vd. (2020)
10	Soğuk hava deposu alanının oranı	Shi vd. (2020)
11	Gelişmiş sıcaklık kontrol teknolojilerinin varlığı	Shi vd. (2020)
12	Diğer yardımcı ekipman yeterliliği	Shi vd. (2020)
13	Soğuk zincir ağ yönetimi	Hien ve Thanh (2022), Nguyen vd. (2022)
14	Soğuk zincir konusundaki tecrübe	Korucuk (2018)
15	Soğuk zincir konusunda bilgili/eğitimli iş gücünün varlığı	Shi vd. (2020); Han (2020), Nguyen vd. (2022), Korucuk (2018)
16	Etkin risk yönetimi	Korucuk (2018)

Belirlenen bu 16 kriter gıda sektöründe faaliyette bulunan 3 farklı işletmenin yöneticisine uygulanmıştır. Bu işletmeler kolayda örnekleme yöntemiyle seçilmişlerdir.

Aşama 2: Kriterlerin önem sırasının belirlenmesi

Bu aşamada kriterler, araştırmaya katılan uzman/uzmanlar tarafından önem derecelerine göre en önemliden en az önemliye doğru sıralanmaktadır (Ayçin, 2020). Bu doğrultuda araştırmaya katılan yöneticilerin belirlenen kriterleri en iyiden en kötüye doğru sıralamaları istenmiştir.

Aşama 3: Kriterlerin göreceli önem düzeylerinin belirlenmesi

Bu aşamada kriterler kendi aralarında karşılaştırılmaktadır. Bu işlem; j. kriterin, (j+1). kriterine göre ne kadar önemli olduğunun hesaplanmasıyla yapılmaktadır. Elde edilen bu değer, "s_j" (ortalama değerin karşılaştırmalı önemi) olarak belirtilmektedir (Ayçin, 2020). Bu çalışmada s_j değerinin belirlenmesinde karar vericilerin, 0 ile 1 arasında yer alan ve beşin katlarını oluşturan sayıları kullanmaları istenmiştir. (Ulutaş, 2019).

Aşama 4: k_j katsayısının belirlenmesi

Eşitlik (1) kullanılarak her bir kriter için k_j katsayıları hesaplanmıştır (Ayçin, 2020).

$$k_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ s_j + 1 & J > 1 \end{cases} \quad (1)$$

Aşama 5: q_j katsayısının belirlenmesi

Eşitlik (2) kullanılarak her bir kriterin ağırlıklarını gösterecek olan q_j katsayıları hesaplanmıştır (Ayçin, 2020).

$$q_j = \begin{cases} 1 & j = 1 \\ \frac{q_{j-1}}{s_j} & J > 1 \end{cases} \quad (2)$$

Aşama 6: Kriterlerin Göreceli Ağırlıklarının Belirlenmesi

Eşitlik (3) kullanılarak j. kriterinin göreceli ağırlığını gösteren w_j değeri hesaplanmıştır (Ayçin, 2020).

$$w_j = \frac{q_j}{\sum_{k=1}^{n} q_k} \quad (3)$$

Bu araştırmada yukarıdaki adımlar takip edilerek her bir karar verici için s_j, k_j, q_j ve w_j değerleri hesaplanmıştır. Üç karar verici için SWARA yönteminin sonuçları Tablo 2, Tablo 3 ve Tablo 4'te ayrı ayrı sunulmuştur.

Tablo 2. Birinci Karar Verici İçin SWARA Yönteminin Sonuçları

		Sıralama	s_j	k_j	q_j	w_j
13	Soğuk zincir ağ yönetimi	1		1	1	0,119252
6	Fiyat	2	0,15	1,15	0,869565	0,103697
3	Teslimat hızı	3	0,05	1,05	0,828157	0,098759
1	Hizmet kalitesi	4	0,05	1,05	0,788721	0,094057
9	Soğutmalı kamyon sayısı	5	0,2	1,2	0,657268	0,07838
10	Soğuk hava deposu alanının oranı	6	0,05	1,05	0,625969	0,074648
14	Soğuk zincir konusundaki tecrübe	7	0,05	1,05	0,596161	0,071093
2	Müşteri memnuniyeti	8	0,05	1,05	0,567773	0,067708
5	Ürününün izlenebilirliğini sağlayacak bilgi teknolojilerinin varlığı	9	0,25	1,25	0,454218	0,054166
11	Gelişmiş sıcaklık kontrol teknolojilerinin varlığı	10	0,1	1,1	0,412926	0,049242
8	Finansal istikrar	11	0,1	1,1	0,375387	0,044766
15	Soğuk zincir konusunda bilgili/eğitimli iş gücünün varlığı	12	0,15	1,15	0,326423	0,038927
7	Ödeme koşulları	13	0,05	1,05	0,310879	0,037073
4	Bilgi paylaşımı	14	0,3	1,3	0,239138	0,028518
16	Etkin risk yönetimi	15	0,25	1,25	0,19131	0,022814
12	Diğer yardımcı ekipman yeterliliği	16	0,35	1,35	0,141711	0,016899

Tablo 3. İkinci Karar Verici İçin SWARA Yönteminin Sonuçları

		Sıralama	s_j	k_j	q_j	w_j
2	Müşteri memnuniyeti	1		1	1	0,133785
1	Hizmet kalitesi	2	0,1	1,1	0,909091	0,121623
6	Fiyat	3	0,05	1,05	0,865801	0,115832
13	Soğuk zincir ağ yönetimi	4	0,05	1,05	0,824572	0,110316
3	Teslimat hızı	5	0,25	1,25	0,659658	0,088253
8	Finansal istikrar	6	0,15	1,15	0,573615	0,076741
9	Soğutmalı kamyon sayısı	7	0,35	1,35	0,4249	0,056845
5	Ürününün izlenebilirliğini sağlayacak bilgi teknolojilerinin varlığı	8	0,15	1,15	0,369479	0,049431
11	Gelişmiş sıcaklık kontrol teknolojilerinin varlığı	9	0,05	1,05	0,351884	0,047077
14	Soğuk zincir konusundaki tecrübe	10	0,1	1,1	0,319895	0,042797
7	Ödeme koşulları	11	0,1	1,1	0,290814	0,038907
4	Bilgi paylaşımı	12	0,25	1,25	0,232651	0,031125
16	Etkin risk yönetimi	13	0,15	1,15	0,202305	0,027065
15	Soğuk zincir konusunda bilgili/eğitimli iş gücünün varlığı	14	0,15	1,15	0,175917	0,023535
10	Soğuk hava deposu alanının oranı	15	0,2	1,2	0,146598	0,019613
12	Diğer yardımcı ekipman yeterliliği	16	0,15	1,15	0,127476	0,017054

Tablo 4. Üçüncü Karar Verici İçin SWARA Yönteminin Sonuçları

		Sıralama	s_j	k_j	q_j	w_j
1	Hizmet kalitesi	1		1	1	0,117441
13	Soğuk zincir ağ yönetimi	2	0,05	1,05	0,952381	0,111849
3	Teslimat hızı	3	0,1	1,1	0,865801	0,101681
2	Müşteri memnuniyeti	4	0,05	1,05	0,824572	0,096839
8	Finansal istikrar	5	0,05	1,05	0,785307	0,092227
6	Fiyat	6	0,1	1,1	0,713915	0,083843
11	Gelişmiş sıcaklık kontrol teknolojilerinin varlığı	7	0,35	1,35	0,528826	0,062106
14	Soğuk zincir konusundaki tecrübe	8	0,15	1,15	0,459849	0,054005

7	Ödeme koşulları	9	0,1	1,1	0,418044	0,049096
5	Ürününün izlenebilirliğini sağlayacak bilgi teknolojilerinin varlığı	10	0,2	1,2	0,34837	0,040913
9	Soğutmalı kamyon sayısı	11	0,05	1,05	0,331781	0,038965
10	Soğuk hava deposu alanının oranı	12	0,05	1,05	0,315982	0,037109
16	Etkin risk yönetimi	13	0,2	1,2	0,263318	0,030924
4	Bilgi paylaşımı	14	0,05	1,05	0,25078	0,029452
15	Soğuk zincir konusunda bilgili/eğitimli iş gücünün varlığı	15	0,05	1,05	0,238838	0,028049
12	Diğer yardımcı ekipman yeterliliği	16	0,1	1,1	0,217125	0,025499

Her bir karar verici tarafından ayrı ayrı hesaplanan kriterlerin göreceli ağırlıkları, geometrik ortalama ile birleştirilmiştir. Birleştirilmiş bu ağırlıklar Tablo 5'te sunulmaktadır.

Tablo 5. Birleştirilmiş Kriter Ağırlıkları

		Sıralama	1.Karar verici	2.Karar verici	3.Karar verici	w_j
13	Soğuk zincir ağ yönetimi	1	0,119251944	0,110315738	0,11184888	0,113739556
1	Hizmet kalitesi	2	0,094056547	0,121623101	0,117441323	0,110342295
6	Fiyat	3	0,103697343	0,115831525	0,083843166	0,100235299
3	Teslimat hızı	4	0,098759374	0,08825259	0,1016808	0,09605388
2	Müşteri memnuniyeti	5	0,067707985	0,133785411	0,096838857	0,095726629
8	Finansal istikrar	6	0,04476561	0,076741383	0,092227483	0,068172857
9	Soğutmalı kamyon sayısı	7	0,078380456	0,056845469	0,038964834	0,055786034
14	Soğuk zincir konusundaki tecrübe	8	0,071093384	0,042797266	0,05400526	0,05477223
11	Gelişmiş sıcaklık kontrol teknolojilerinin varlığı	9	0,049242171	0,047076993	0,062106049	0,052411501
5	Ürününün izlenebilirliğini sağlayacak bilgi teknolojilerinin varlığı	10	0,054166388	0,049430843	0,040913076	0,04784795
7	Ödeme koşulları	11	0,037072969	0,038906606	0,049095691	0,041372144
1	Soğuk hava deposu alanının oranı	12	0,074648	0,019612	0,037109	0,037874

0			053	656	366	433
4	Bilgi paylaşımı	13	0,028517668	0,031125285	0,029451878	0,02967883
15	Soğuk zincir konusunda bilgili/eğitimli iş gücünün varlığı	14	0,038926617	0,023535187	0,028049407	0,029509555
16	Etkin risk yönetimi	15	0,022814135	0,027065465	0,030924471	0,026728459
12	Diğer yardımcı ekipman yeterliliği	16	0,016899359	0,017054483	0,025499461	0,019442253

Tablo 5'e göre en önemli üç kriter; soğuk zincir ağ yönetimi, hizmet kalitesi ve fiyattır.

4. SONUÇ

Soğuk zincir terimi, hammaddenin depolanmasından nihai ürünün dağıtımına kadar ilgili tüm işlemlerin sıcaklık kontrolü altında gerçekleştirildiği bir süreci ifade etmektedir (Nguyen ve diğ., 2022). Bu süreçte, zaman, mesafe ya da sıcaklıktaki herhangi bir sapma, ürünlerin tazeliklerinin ve ekonomik değerlerinin kaybolmalarına ve hatta gıda güvenliği sorunlarının ortaya çıkmasına neden olabilmektedir. Dolayısıyla etkin bir soğuk zincir lojistiğinin kurulması işletmeler için hayati bir önem taşımaktadır. Soğuk zincir lojistiğinin karmaşık doğası ve gerekli olan yatırımların fazlalığı, işletmelerin 3PL firmalarına yöneltmektedir. Bu durum ise işletmelerin gıda ürünleri için 3PL firmalarını nasıl seçecekleri ve hangi kriterleri kullanacakları sorusunu gündeme getirmektedir. Bu çalışmanın amacı, gıda ürünleri için soğuk zincir lojistik hizmet sağlayıcılarının seçiminde kullanılan kriterlerin belirlenmesi ve ağırlıklandırılmasıdır. İlk aşamada literatür taraması ve uzman görüşleri doğrultusunda soğuk zincir hizmet sağlayıcılarının seçimine ilişkin 16 adet kriter belirlenmiştir. Bu kriterler; hizmet kalitesi, müşteri memnuniyeti, teslimat hızı, bilgi paylaşımı, ürününün izlenebilirliğini sağlayacak bilgi teknolojilerinin varlığı, fiyat, ödeme koşulları, finansal istikrar, soğutmalı kamyon sayısı, soğuk hava deposu alanının oranı, gelişmiş sıcaklık kontrol teknolojilerinin varlığı, diğer yardımcı ekipman yeterliliği, soğuk zincir ağ yönetimi, soğuk zincir konusundaki tecrübe, soğuk zincir konusunda bilgili/eğitimli iş gücünün varlığı ve etkin risk yönetimidir. Belirlenen bu 16 kriter, gıda sektöründe faaliyette bulunan 3 farklı işletmenin yöneticisine uygulanmıştır. Daha sonra çok kriterli karar verme yöntemlerinden biri olan SWARA yöntemi kullanılarak kriterler ağırlıklandırılmıştır. Araştırma sonuçlarına göre soğuk zincir ağ yönetimi, hizmet kalitesi ve fiyat, en önemli kriterler olarak belirlenmiştir. Bu çerçevede çalışmanın bulguları en iyi soğuk zincir lojistik hizmet sağlayıcılarının seçilmesinde karar vericiler için bir referans oluşturabilecektir.

KAYNAKÇA

Adalı, E. A. & Işık, A.T. (2017). Bir Tedarikçi Seçim Problemi İçin SWARA ve WASPAS Yöntemlerine Dayanan Karar Verme Yaklaşımı. *International Review Of Economics And Management*, 5(4), 56-77.

Akpınar, M. E. (2021). Third-Party Logistics (3PL) Provider Selection Using Hybrid Model of SWARA and WASPAS. *International Journal of Pure and Applied Sciences*, 7(3), 371-382.

Ayçin, E. (2020). *Çok kriterli karar verme: Bilgisayar uygulamalı çözümler*, Nobel Yayın Dağıtım, Ankara.

Bai, B., Zhao, K. & Li, X. (2019). Application Research of Nano-Storage Materials in Cold Chain Logistics of Ecommerce Fresh Agricultural Products. *Results in Physics*, 13, 102049.

Cho, J. J.-K., Ozment, J., & Sink, H. (2008). Logistics Capability, Logistics Outsourcing And Firm Performance in An E-Commerce Market. *International Journal of Physical Distribution & Logistics Management*, 38(5), 336–359.

Dai, j., Che, W., Lim, J.J. & Shou, Y. (2020). Service Innovation of Cold Chain Logistics Service Providers: A Multiple-Case Study in China. *Industrial Marketing Management*, 89, 143–156.

Han, Y. (2020). Research on Selection of Fresh Cold Chain Logistics Service Providers Based on AHP-TOPSIS. *International Journal of Science,* 7(6), 39-46.

Han, J.W., Zhu, W.Y., Zuo, J.H., Lü, E.L. & Yang, X.T. (2021). A Comprehensive Review Of Cold Chain Logistics For Fresh Agricultural Products: Current Status, Challenges, And Future Trends. *Trends in Food Science & Technology*, 109, 536-551.

Hien, D.N. & Thanh, N.V. (2022). Optimization of cold chain logistics with Fuzzy MCDM Model. *Processes*, 10, 1-12.

İpekçi, E. & Tanyaş, M. (2021). Soğuk Zincir Lojistiği Uygulamaları Ve Türkiye'de Soğuk Zincir Lojistiğinin Swot Analizi. *Dicle Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi,* 13(26). 46-64.

Khan, A.U. & Ali, Y. (2021). Sustainable supplier selection for the cold supply Chain (CSC) in the context of a developing country. *Environment Development and Sustainability*. 23, 13135–13164.

Korucuk, S. (2018). Soğuk Zincir Taşımacılığı Yapan İşletmelerde 3PL Firma Seçimi: İstanbul Örneği. *Iğdır Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 16, 341-366.

Nguyen, N.A.T., Wang, C.N., Dang, L.T.H., Dang, L.T.T. & Dang, T.T. (2022). Selection Of Cold Chain Logistics Service Providers Based on a Grey AHP and Grey COPRAS Framework: A Case Study in Vietnam. *Axioms*, 11, 154. https://doi.org/10.3390/axioms11040154.

Mavi, R.K. Goh, M. & Zarbakhshnia, N. (2017). Sustainable Third-Party Reverse Logistic Provider Selection With Fuzzy SWARA and Fuzzy MOORA in Plastic Industry. *International Journal of Advanced Manufacturing Technology*, 91, 2401–2418.

Saravanan, S. & Anubama, B. (2017). Selection Of Cold Chain Logistics Service Providers In Pharmaceutıcal Industry With Reference To India. *International Journal of Managing Value and Supply Chains* (IJMVSC), 8(2), 1-12.

Singh, R.K., Gunasekaran, A. & Kumar, P. (2018). Third Party Logistics (3PL) Selection For Cold Chain Management: A Fuzzy AHP and Fuzzy TOPSIS Approach. *Annals Operations Research*, 267, 531–553.

Shi, Q.S., Han, Y.P., Zhang, J. ve Su, J. (2020). Construction Of Selecting Index System Of Cold Chain Logistics Service Providers Based On Semantic Clustering. 2020 9th International Conference on Industrial Technology and Management.

Sremac, S., Stevic, Z., Pamucar, D., Arsic, M. & Matic, B. (2018). Evaluation of a Third-Party Logistics (3PL) Provider Using A Rough SWARA–WASPAS Model Based On A New Rough Dombi Aggregator. *Symmetry*, 10, 305, 1-25.

Ulutaş, A. (2019). SWARA ve MAIRCA Yöntemleri ile Catering Firması Seçimi. *Business & Management Studies: An International Journal*, 7(4), 1467-1479.

Yıldız, M.S. & Turan, İ. (2015). Lojistik Dış Kaynak Kullanımı ve Lojistik Hizmet Sağlayıcılarının Rolü: Türkiye Çelik Boru Üretim İşletmelerinde Bir Araştırma. *Business and Economics Research Journal,* 6(1), 79-105.

Zarbakhshnia, N., Soleimani, H. & Ghaderi, H. (2018). Sustainable Third-Party Reverse Logistics Provider Evaluation And Selection Using Fuzzy SWARA and Developed Fuzzy COPRAS in the Presence Of Risk Criteria, *Applied Soft Computing*, 65, 307-319.

Azərbaycan Xalq İnanclarinda Qara Rəng

Şabanova ALMAZ

Bakı Dövlət Universitesi, Doktorant

Özet

Azərbaycan qədim tarixə, zəngin mədən irsə malik olan bir ölkədir. Milli adət və ənənələr tarixin bütün mərhələlərində ictimai-mədəni həyatın əsas göstəricisi olmuşdur. Çünki adər və inanlar xalqın kimliyini əks etdirən milli-mənəvi varlığının ilkin əlamətlərindəndir. Xalq inanclarında eyni zamanda müxtəlif rənglərin mənaları öz əksini tapıb.

Azərbaycan xalq inanclarında qırmızı rəng sevinc, toy, bayram, ağ rəng saflıq, müqəddəslik və ləyaqət, mavi rəng - təmiz səma və su ilə assosiasiya olunur, sakitlik və firavanlıq simvolu, qara rəng isə güc, əzim, yas, matəm rəngi kimi göstərilir

Qara rəng türk xalqlarında “bəd” rəng hesab olunar, ölümü, qaranlığı ifadə edərdi Qara rəngin yasla, matəmlə bağlılığı danılmazdır. Yas mərasimlərində dünyasını dəyişənlərin qohumlarının qara paltar geyinməsi, qadınların başlarına qara rəngli örtük örtmələri də buna sübutdur. Hətta evlənməmiş, cavan ölənin yas mərasimi də "qara toy" adlanır.

Kitabi-Dədə Qorqud boylarında, həmçinin qədim folklor nümunələrimizdə də ənənəvi yas mərasimlərimizin qədim izlərni görmək mümkündür. Məsələn, dastandakı ölüm xəbəri ilə bağlı “qız-gəlin ağ çıxardı, qara geydi, qırx-əlli igid qara geyib göy sarıdı. Burlaxatun yanağın dartdı, yırtdı,saçlarını yoldu kimi ifadələrdə yuxarıda söylədiyimiz qədim yas mərasimlərinin izləri özünü aydın biruzə verir. “Kitabi-Dədə Qorqud” dastanında övladı olmayanların məclislərdə qara çadırda əyləşməsi, altına qara keçə döşənib, önünə qara qoyun ətindən yemək qoyulması kimi epizodlar çoxumuza bəllidir.

Yas paltarı rəngi türklər arasında daha çox qara rəngdədir. Osmanlı sultanlarının ölümündə matəm rəngi kimi “qara” rəngdən istifadə edildiyi görülür. Eyni zamanda unutmaq olmaz ki, köhnə türk böyüklərinin ağ paltar geyinmək ənənəsi və şəhadətə hazırlaşmaq və ağ matəm paltarı geyinmək ənənəsi olub.

Bu gün Türkiyədə olduğu kimi Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Səlcuqlu və Osmanlıda da yas paltarı qara idi. Qadınların yas əlaməti olaraq qara və ya göy rəngli paltar geyinməsi mərhumun yaxınlıq dərəcəsi ilə bağlı olmuşdur. Buna əsasən qadınlar ərləri öləndə qara, qohumları öləndə isə mavi paltar geyinirdilər. Belə ki, qəmli qadınlar bir il qara və ya mavi paltar geyinməyə davam edərdilər.

Qara əslində gücün və nüfuzun rəngidir. Qara rəngə vurğun olan insanlar ümumilikdə özgüvənli, əzimli və qərarlı olurlar. Qara rəngi seçən insanlar həmişə mübarizəyə hazır, alovlu, olurlar. Bu, qiyam, üsyan rəngidir.

Açar sözlər: rəng, qara, xalq, inanc

Black Color in Azerbaijan Folk Beliefs

Abstract

Azerbaijan is a country with ancient history and rich mining heritage. National customs and traditions have been the main indicator of social and cultural life at all stages of history. Because values and beliefs are the primary signs of the nation's national-spiritual existence, reflecting the nation's identity. At the same time, the meanings of different colors are reflected in folk beliefs.

In the Azerbaijani folk beliefs, red color represents joy, wedding, happiness, white color represents purity, sanctity and

our traditional mourning ceremonies in Kitabi-Dada Gorgud, as well as in our ancient folklore examples. For example, regarding the news of death in the epic, "the bride took off white and put on black, forty and fifty brave men put on black and turned into the sky. . Burlakhat's expressions such as he pulled his cheek, tore his hair, and pulled out his hair clearly reveal the traces of the ancient mourning ceremonies mentioned above. Many of us know the episodes in the "Kitabi-Dada Gorgud" saga, where childless people sit in a black tent at gatherings, with black felt laid under it, and food made of black mutton is placed in front of them.

The color of mourning clothes is mostly black among Turks. It is seen that "black" color is used as the color of mourning in the death of Ottoman sultans. At the same time, it should not be forgotten that the old Turkish elders had a tradition of wearing white clothes and preparing for martyrdom and wearing white mourning clothes.

As in Turkey today, mourning clothes were black in Karagoyunlu, Aggoyunlu, Seljuklu and Ottoman. Women wearing black or blue clothes as a sign of mourning was related to the degree of closeness to the deceased. According to this, women wore black clothes when their husbands died, and blue clothes when their relatives died. So the grieving women continued to wear black or blue clothes for a year.

Black is actually the color of power and prestige. People who love black color are generally self-confident, persistent and determined. People who choose black color are always ready for battle, fiery. This is the color of rebellion.

Keywords: color, black, people, faith

Giriş

Hər bir milləti dünyada tanıdan və onu digər xalqlardan fərqləndirən ən önəmli xüsusiyyətlərindən biri onun adət və ənənələri və bu müstəvidə yüksək mənəvi dəyərlər sisteminə malik olmalarıdır. Bu baxımdan qloballaşan dünyada milli adət və ənənələr və onun əsasında formalaşdırılan yüksək mənəvi dəyərlər sistemi hər bir millətin mənəvi, mədəni simasını göstərir.

Dünyanın ən qədim xalqlarından olan Azərbaycan da özünün zəngin milli, əxlaqi və mənəvi dəyərlər sistemi ilə bəşər sivilizasiyasına əvəzsiz töhfələr verərək özünəbənzər adət və ənənələri, yüksək mənəvyyatı ilə diqqəti cəlb edib. Min illər boyu formalaşan və Azərbaycan xalqının yüksək mənəvi dəyərlərə malik olduğunu göstərən təkraredilməz adət və ənənələr millətimizin keçmişi ilə bu günü və gələcəyi arasında sarsılmaz bir mənəvi körpü rolunu oynamaqdadır.

Təbii ki, bütün dövrlərdə mütərəqqi adət və ənənələrin yaradıcısı, eyni zamanda onu qoruyub zənginləşdirən və gələcək nəsillərə çatdıran xalqdır. Bayram adət-ənənələri, toy, yas mərasimləri, islam dininin bəşəri hissləri təbliğ edən dəyərləri xalqımızın milli-mənəvi simasının aynası hesab edilir.

Nəhayət, adət və ənənələrin milli mənəvi dəyərlər sistemində oynadığı əvəzsiz rollardan biri də hər bir ənənənin müəyyən əxlaqi məna daşıması ilə bağlıdır. Belə ki, adət və ənənələrimiz hər bir insan nəslinin yaratdığı əxlaqi dəyərləri qoruyub, yeni nəslə çatdırmaq vasitəsi kimi çıxış edir.

Adət-ənənələrimiz və onların formalaşdırdığı milli dəyərlər sistemi ilə güclü dövlətçilik quruculuğu arasında sıx vəhdət var. Belə ki, hər bir dövlətin gücü, ilk növbədə, adət və ənənələrin cəmiyyəti əxlaqi, milli vətənəpərvərlik baxımından düzgün istiqamətə yönəltməsindən, onları saf təmellər üzərində tərbiyə etməsindən asılıdır. Bu baxımdan bütün dövrlərdə adət və ənənələr hər bir dövlətin qüdrətli və uzunömürlü olmasında on minlərlə əsgərin görə bilmədiyi əvəzsiz bir iş görür. Bir sözlə,

adət və ənənələr insan münasibətlərinin tənzimləyici və istiqamətvericisi funksiyasını yerinə yetirərək, öz lideri ətrafında möhkəm birləşən güclü və qüdrətli dövlətin meydana çıxmasında önəmli rol oynayır

Rənglər həyatımızın ayrılmaz hissəsidir. Rənglərsiz dünyanı təsəvvür etmək olmaz. Rənglər adət-ənənələrdə, xalq inanclarında da öz əksini tapır. Hər bir rəngin ifadə elədiyi məna və ifadələr özünəməxsusluğu ilə seçilir. Bununla belə, rəngin mənası dünyanın harasında olduğunuzdan asılı olaraq köklü şəkildə dəyişə bilər.

Rəngin mənası mədəniyyətlər və dinlər arasında fərqli ola bilsə də, onun əhəmiyyətini qiymətləndirmək olmaz. Biz dünyanı canlı şəkildə rənglərlə görür və başa düşürük. İnsanlar ondan sosial ünsiyyət və daha dərin mədəni anlayış üçün bir vasitə kimi istifadə edə bilərlər.

Azərbaycan xalq inanclarında qırmızı rəng sevinc, toy, bayram, ağ rəng saflıq, müqəddəslik və ləyaqət, mavi rəng - təmiz səma və su ilə assosiasiya olunur, sakitlik və firavanlıq simvolu, qara rəng isə güc, əzim, yas, matəm rəngi kimi göstərilir.

Ən açıq rəng olan ağ Qərbdə mükəmməlliyi və saflığı, yeniliyi və neytrallığı təmsil edir. Rəngsiz olmasına baxmayaraq, ağ dünyadakı dinlərdə rəngarəng rol oynayır. ağ geyinirlər

Xristian uşaqlar vəftiz olunduqda ağ geyinirlər. Papa (Roma Katolik Kilsəsinin rəhbəri) 1566-cı ildən qurbanı simvolizə etmək üçün ağ geyinir. Müsəlman zəvvarlar Allah qarşısında hamının bərabər olduğunu bildirmək üçün sadə ağ paltar olan ehram taxırlar.

Çoxları ağ paltarlı gəlinlərin Qərb ənənəsi ilə tanışdır. Bəziləri inanır ki, bu, 2000 ildən çox əvvəl Roma Respublikasına, gəlinlərin öz iffətlərini təmsil etmək üçün ağ tunikalar geyindikləri zamana aiddir. Müasir tendensiya 1840-cı ildə kral ənənəsinin tac qoyma paltarları yerinə ağ krujeva paltarı geyinməyi seçən Kraliça Viktoriya sayəsində modaya gəldi.

Ancaq ağ ilə hər birləşmə xoş deyil. Bir çox mədəniyyətlərdə bu, ölümün, xəyalların və fantomların rəngidir. Ağ rəng həm də qədim Misirdə torpağın çox hissəsini əhatə edən cansız səhranın rənginə görə ölümü təmsil edirdi.

Məsələn, ağ Qərb dünyasında gəlinlik və məsum rəng olsa da , Şərq mədəniyyətlərində daha çox ölümlə əlaqələndirilir. Rəngin mənasında bu coğrafi fərqlərdən xəbərdar olmaq bizə digər cəmiyyətlərlə daha effektiv ünsiyyət qurmağa və mədəni fərqləri daha dərindən başa düşməyə kömək edə bilər.[6]

Azərbaycan inanclarında ağ rəng saflıq, təmizlik, müqəddəslik və ləyaqət mənalarında ifadə olunur. Toyu olan gənc qızlar öz toylarında ağ rəng gəlinlik geyinirlər

Qara ümumiyyətlə qaranlığın, pisliyin və ölümün rəngi olaraq təyin olunur. Gecənin, qeyri-həyatın, yuxunun, qorxunun və həyatın digər mənfi cəhətlərinin simvoludur. Bununla belə, bu da məhsuldar çernozemlərin rəngidir, yəni, məhsuldarlığın və analığın rəngi. Tikmə və naxışlarda qara rəng şumlanmamış tarlanın rəngidir, Velesin rəngidir[6]

Ən qaranlıq rəng, qara görünən işığın olmaması və ya tamamilə udulmasının nəticəsidir. Avropa və Şimali Amerika bunu tez-tez yas, sehr, şər və ölümlə əlaqələndirilir.

Bir çox dinlər dünyanın ilkin qaranlıqdan yaradıldığına inanırlar. Xristian teologiyasında Allah işığı yaratmazdan əvvəl qara kainatın rəngi idi. Mesoamerikadan tutmuş Okeaniyaya, Hindistan və Yaponiyaya qədər bir çəx dini mədəniyyətlərdə dünya ilkin qaranlıqdan yaradılmışdır. İncildə imam və xristianlığın işığı tez-tez cəhalətnbə bütpərəstliyin qaranlığı ilə ziddiyyət təşkil edir. Xristianlıqda şeytan tez-tez “qaranlıq şahzadəsi” adlanır.

İslamda qara, yaşılla yanaşı mühüm simvolik rol oynayır. Bu, Qara standartın rəngidir. Məhəmmədin əsgərləri tərəfindən daşındığı deyilən bayraqdır.

Qara ən qaranlıq rəngdir, görünən işığın olmaması və ya tam udulmasının nəticəsidir. Bu akromatik bir rəngdir, sözün əsl mənasında ağ (onun əksi) və boz kimi rəngsiz bir rəngdir. Çox vaxt qaranlığı təmsil etmək üçün simvolik və ya məcazi mənada istifadə olunur, ağ isə işığı təmsil edir.

Hər bir mədəniyyətdə qara rəngin anlamı fərqlidir. Belə ki:

- **Qərb mədəniyyətləri** : Qərb mədəniyyətlərində qara rəng incəlik və formallığı göstərə bilər. Bununla belə, bu, həm də ölümün, yasların və cənazələrin əsas rəngidir. Qara ağla qaranlığı, bəzən də pisliyi gətirir.
- **Şərq/Asiya mədəniyyətləri**: Çində gənc oğlanlar üçün qara rəngdir. Sağlamlıq və firavanlıq kimi digər müsbət mənaları da var. Yaponiyada sirr və qadın enerjisini simvollaşdırır. Hindistanda şəri, üsyanı və ya ölümü simvolizə edə bilər.
- **Latın Amerikası/Cənubi Amerika:** Qara kişiliyi göstərir və yas saxlamaq üçün də istifadə olunur.
- **Yaxın Şərq**: Yaxın Şərqdə qara şər, sirr və matəm deməkdir. Ancaq bu, yenidən doğulmağı da göstərə bilər.
- **Afrika:** Qara bəzi Afrika mədəniyyətlərində yetkinlik və kişiliyi göstərir.

Hindistanda_ qara rəng həm də şərdən qorunma rəngidir. Pis gözdən qorunmaq üçün insanın çənəsinin altına və ya qulaqlarının arxasına qara nöqtə çəkilir.

Yaponlar qara rəngi sirrlə, fövqəltəbii, naməlum və görünməyən hər şeylə, o cümlədən ölümlə əlaqələndirirlər. X və XI əsrlərdə qara geyinməyin bədbəxtlik gətirə biləcəyinə inanılırdı, buna görə də yalnız dindən dönənlər və ya maddi var-dövlətdən imtina edənlər məhkəmədə bu rəngi geyinməyə cəsarət edirdilər. Bu həm də təcrübənin rəngidir. Döyüş sənətində qara kəmər insanın əldə edə biləcəyi ən yüksək dərəcədir və bunun simvoludur.

İndoneziyda qara rəng dərinlik, yeraltı dünya, cinlər, fəlakət və sol əllə əlaqələndirilir. Qara ağ ilə birləşdirildikdə, harmoniya və tarazlığı simvollaşdırılır.

Bir çoxları qara rəngi ölümlə əlaqələndirsə də, qədim misirlilər Nil çayını daşqın edən zəngin, qara torpaq sayəsində qara rəngi həyatla müsbət əlaqələndirirdilər. Bu həm də qara çaqqal şəklini alan və ölüləri şərdən qoruyan tanrı Anubisin (yeraltı dünyasının hökmdarı) rəngi idi.

Əsrlər boyu insanlar kilsəyə və dəfn mərasimlərinə getmək üçün ən yaxşı və ən qiymətli geyimlərini saxlayırdılar. Bu xüsusi hallar üçün, xüsusilə kənd yerlərində və adi insanlar arasında olan paltarlar adətən qara idi. Bu səbəbdən, Birinci Dünya Müharibəsindən əvvəl gəlinlik paltarlarının qara rəngdə olması adi hal idi. Bu həm də şənliklərdə və şənliklərdə qara paltarın niyə uyğun rəng olduğuna dair bir izahat ola bilər.

Ancaq qara həmişə kədər rəngi olmayıb. Fransız kralları bir vaxtlar yas əlaməti olaraq qırmızıdan istifadə edirdilər, sonralar bu rəng bənövşəyi rəngə çevrildi. Keçmişdə ağdan hətta yas üçün də istifadə olunurdu. 1400-cü illərin sonlarında qara rəngi matəm rəngi kimi təqdim edən fransız hersoginyası Bretanlı Anna idi.

Xalq əlamətləri deyir ki, qara paltar geyinmək insana mənfilik gətirir. Qaranın xəstəliyin, ölümün və qaranlıq sehrin rəngi olduğuna inanılır, buna görə də qarderobda bu cür paltarların müxtəlifliyi minimuma endirilməlidir. Atalar inanırdılar ki, qara paltar yalnız yas tutmalı və yaxınlarının dəfn mərasimində geyinilməlidir.

Qara rəng türk xalqlarında "bəd" rəng hesab olunar, ölümü, qaranlığı ifadə edərdi. Yas mərasimləri ilə bağlı da azərbaycanlıların bir maraqlı adət və ənənələri var. Qadınlar zinət əşyaları taxmır, qara paltar geyinir, qara yaylıq bağlayırlar. Kişilər üzlərini qırxmırlar. Bu günlər ərzində qohumlar bayram keçirməməli, toy etməməli, musiqi alətlərində çalmamalıdırlar. Yas günlərində mərhumun yaxınları

özgə toylarına, şənliklərə və hətta təqdimat mərasimlərinə belə getmirlər. Azərbaycanlılarda belə bir inam var ki, məzarın yanından keçənləri "qara" basar.

Kitabi-Dədə Qorqud boylarında, həmçinin qədim folklor nümunələrimizdə də ənənəvi yas mərasimlərimizin qədim izlərni görmək mümkündür. Məsələn, dastandakı ölüm xəbəri ilə bağlı "qız-gəlin ağ çıxardı, qara geydi, qırx-əlli igid qara geyib göy sarıdı. Burlaxatun yanağın dartdı, yırtdı,saçlarını yoldu [1, 154] kimi ifadələrdə yuxarıda söylədiyimiz qədim yas mərasimlərinin izləri özünü aydın biruzə verir

"Kitabi-Dədə Qorqud" dastanında övladı olmayanların məclislərdə qara çadırda əyləşməsi, altına qara keçə döşənib, önünə qara qoyun ətindən yemək qoyulması kimi epizodlar çoxumuza bəllidir. Eyni zamanda dastanda oğuzların düşmənləri " qara donlu kafirlər" adlandırması fikri də öz əksini tapıb.

Yas paltarı rəngi türklər arasında daha çox qara rəngdədir. Osmanlı sultanlarının ölümündə matəm rəngi kimi "qara" rəngdən istifadə edildiyi görülür.[4, 23]. Eyni zamanda unutmaq olmaz ki, köhnə türk böyüklərinin ağ paltar geyinmək ənənəsi və şəhadətə hazırlaşmaq və ağ matəm paltarı geyinmək ənənəsi olub. Bu gün Türkiyədə olduğu kimi Qaraqoyunlu, Ağqoyunlu, Səlcuqlu və Osmanlıda yas paltarı qara idi. Qadınların yas əlaməti olaraq qara və ya göy rəngli paltar geyinməsi mərhumun yaxınlıq dərəcəsi ilə bağlı olmuşdur. Buna əsasən qadınlarr ərləri ölləndə qara, qohumları ölləndə isə mavi paltar geyinirdilər. Belə ki, qəmli qadınlar bir il qara və ya mavi paltar geyinməyə davam edərdilər [3, 8]

Azərbaycanda toy mərasimləri üçün xarakterik olan şaxbəzəmə adətinə yas mərasimlərində də rast gəlinir. Nişanlı oğlan öldükdə iki şax bəzədilirdi. Biri qəbrin baş tərəfində, digəri isə ayaq tərəfində sancılırdı. Toy mərasimlərindən fərqli olaraq qara şax adətən barsız sayıldığına görə söyüd ağacının budağından düzəldilirdi. Toyda bəzədilən "qırmızı" şaxdan fərqli olaraq ölən cavan üçün bəzədilmiş şax "qara şax" adlanırdı. "Qara şax" qəbrin üzərinə sancılırdı. Nişanlı qız öldükdə bəzədilən "qara şax" dan bəzən onun əl işləri, tikmələri və s.də asılır, budaqlarına qara rəngə boyadılmış yumurta keçirdilirdi[2, 257].

Qara rəngin funksiyası çoxdur və o, qoşulduğu sözlərdə müxtəlif mənalar ifadə edir. Misal üçün, təkcə qədim adlarda (Qaraxan, Qaragünə, Qarabudaq, və b.) istərsə də müasir adlarda (Qarakişi, Qarakazım və b.) işlənmiş " qara" çoxanlamlıdır. Bir fikrə görə, adlardakı " qara" xaqanlıqda xanların titulunu bildirir. Başqa bir fikrə görə isə "qara", "titul, yox "başçı, böyük" deməkdir. "Qara"nın qorxunc, dəhşətli, vahiməli, zəhmli, olduqca qorxulu olduğunu deyənlərdə vardır. Dilimizdəki "qaragözlü", " qarasaçlı" və s. ifadələr də işlək sayılır. Burada "qara" sözsüz ki, rəng bildirməklə qaşın, gözün, saçın qaralığını bildirir.

Qarabağ Azərbaycanın ən qədim tarixi vilayətlərindən biridir. Azərbaycanın ayrılmaz tərkib hissəsi olan Qarabağın adı Azərbaycan dilindəki "qara" və "bağ" sözlərindən əmələ gəlmişdir. "Qara" və "bağ" söz birləşməsi Azərbaycan xalqının özü qədər qədim tarixə malikdir. Dünyanın hər yerində bu söz birləşməsinin Azərbaycanın konkret ərazisinə aid edilməsi də danılmaz həqiqətdir. "Qarabağ"ın Azərbaycanın konkret bir vilayətinin, bir bölgəsinin adı kimi formalaşması tarixi onun etimologiyasının daha elmi şəkildə izahına imkan verir. Çünki Azərbaycan dilində (həmçinin başqa türk dillərində) "qara"nın rəngdən başqa "sıx", "qalın", "böyük", "tünd" və başqa mənaları da vardır. Bu baxımdan, "Qarabağ" termini "qara bağ", yəni "böyük bağ", "sıx bağ", "qalın bağ", "səfalı bağ" və s. mənası kəsb edir.[5] Beləliklə, Qarabağın özü kimi "Qarabağ" sözü də Azərbaycan xalqına məxsusdur.

Ədəbiyyat

1. Kitabi-Dədə Qorqud. Azər nəşr, Bakı, 1962. 176 s.
2. Qeybullayev Q.Ə. Azərbaycanda ailə və nigah (XIX əsr və XX əsrin əvvəlləri) Bakı, Elm, 1994, I hissə. 437 s
3. Albayrak Kadir- Milli dinlerde renk fenomeni, Adana, 2008, 42s
4. Karabaş Seyfi,-Dede Korkutta Renkler, Ankara, 1996, 70s
5. Qarabağ-etimologiyası, ərazisi və sərhədləri -https://azerbaijan.az –Qarabağ-etmizaligiyası, ərazisi və sərhədləri. (istinad tarixi 15.09.2022)
6. Milli adət və ənənələr mənəvi dəyərlər sistemində - *http://www.anl.az* ›

Öğretmenlere Yönelik "Mizaç Temelli Eğitim" Programının Etkinliğinin Sınanması: Beden Eğitimi ve Spor Örneği

Melisa YILDIRIM
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü
Y. Lisans Öğrencisi
Dr. Öğr. Üyesi Lale YILDIZ ÇAKIR
Muğla Sıtkı Koçman Üniversitesi
Spor Bilimleri Fakültesi
ORCID: 0000 0002 1283 4788

GİRİŞ

Öğretmenlik mesleği, alanında özel uzmanlık bilgi ve becerisini gerektiren, akademik çalışma ve bilimsel performansı temel alan, profesyonel statüde bir meslek olarak bilinmektedir. Son yıllarda, teknolojik bilgiye ve sağlıklı kişilik özelliklerine sahip olan öğretmenlerin eğitimin bir parçası olma yolunda daha kolay ilerlediği de görülmektedir (Gültekin, 2020). Beden eğitimi ve spor öğretmenliğine ilişkin meslekle ilgili tutum ve davranışlar incelendiğinde ise öğrenci katılımı, dikkat çekme, kontrol altına alma, farklı yaklaşımlardan yararlanma gibi özellikler dikkat çekmektedir (Temiz ve Sivrikaya, 2021). Çünkü beden eğitimi ve spor dersleri bir bütün olarak bireylerin fiziksel, zihinsel ve ruhsal gelişimlerini sağlamayı amaçlamaktadır. Ve bu derslerin öğrencilerin çok yönlü beklentilerine yanıt verebilecek şekilde ve bireysel farklılıklar gözetilerek planlanması gerekmektedir. Bir beden eğitimi ve spor öğretmeninin sınıftaki tüm öğrenciler için öğrenmeyi etkin hale getirebilmesi elbette ki zor bir durumdur. Her bir öğrenci biriciktir, farklı düzeylerde becerilere ve birçok farklı ihtiyaçlara sahiptir (Çiftçi, Sağlam ve diğ., 2021). Bu noktada, her bir bireyin doğuştan var olan motivasyonu ve eğilimleri olduğunu bilen, öğrencinin olumlu potansiyellerini ve olumsuzluğa açık yönlerini fark eden eğitmenler, karşısındakiler ile daha sağlıklı ve güçlü bir ilişki kurabilirler (Yılmaz, 2019). Bu ilişkinin kurulmasında öğretmende farkındalık yaratacak bir konu olan mizaç, karakter ve kişiliğin çekirdeğini oluşturan, insanın doğuştan gelen, çevreyle şekillenen ama değişmeyen özelliklerini ifade eden huy kavramıyla açıklanmaktadır (Matise, 2018). Bireyin değişmeyen sabit özellikteki yapısının farkına varma, araştırmamızda yer alan Dokuz Tip Mizaç Modeli (DTMM) ile daha anlaşılır ve yaşamda uygulanır olabilmektedir. Bu modelde, yaşam içerisinde dokuz farklı mizaç tipi olduğunu belirten ve bireylerin stres altında ve güven (rahat) noktalarında oluşan farklı davranışlarını açıklayan bir sistem bulunmaktadır (Yılmaz, 2019). Bu sistemi temel alan eğitmenlerin, öğrencinin sorununa karşı ihtiyaca yönelik doğru yaklaşımı uygulayabileceği düşünülmektedir (Griban, Kuznietsova ve diğ., 2019). Dolayısıyla DTMM'ye dayalı olarak geliştirilen Mizaç Temelli Eğitim yaklaşımı; doğuştan gelen, yaşam boyu değişmeyen, bireyin algı, motivasyon ve bakış açılarını temel alarak, bireysel farklılıkları tespit etmeyi ve bu farklılıklara uygun eğitim ve rehberlik yaklaşımı belirlemeyi olanaklı kılmaktadır (mizmer.com).

Bu çalışmada beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin "Dokuz Tip Mizaç Modeli" ve "Mizaç Temelli Eğitim" konularında farkındalık kazanmaları, kazandıkları farkındalıklar ile daha etkin beden eğitimi ve spor dersleri gerçekleştirebilme olasılıklarının artırılması hedeflenmektedir. Ayrıca katılımcı beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin kendilerine yönelik sağlıklı ve sağlıksız taraflarının, olumlu potansiyelleri ve riskli davranışlarının farkındalığını kazanmaları hedeflenmektedir.

YÖNTEM
Çalışmada nitel araştırma yönteminden yararlanılmıştır.

Prosedür
Beden eğitimi ve spor öğretmenlerine aşağıda içeriği belirtilen "mizaç temelli eğitim" programı online seminer şeklinde uzman psikolog eşliğinde sunulmuştur. Programının etkinliğinin sınanması amacıyla oluşturulan sorular seminer öncesinde ve sonrasında ön test ve son test olarak katılımcılara yöneltilmiştir. Ses kayıt cihazı ile elde edilen cevaplar yazıya dökülmüş ve değerlendirmeye alınmıştır.

"Mizaç Temelli Eğitim" Program İçeriği; (Süre 6 saat)

- *Mizaç (huy) nedir?*
- *Dokuz Tip Mizaç Modeli (DTMM) nedir?*
- *Dokuz farklı tipe özgü özellikler ve güven/stres yönlerinde değişen davranışlar nelerdir?*
- *Eğitimde kullanılan güncel yaklaşım stratejilerinin daha etkili olabilmesi için; "Hangi öğrenciye, hangi yaklaşım, nasıl uygulanmalı?"*
- *Öğrencilerin sağlıklı karakter ve kişilik gelişimlerine katkı sağlayacak ve yaşadıkları davranış problemlerine çözüm olacak; bireysel farklılıklara uygun hızlı, etkin, kalıcı ve sonuç sağlayacak müdahaleler nelerdir?*

Katılımcılar
Araştırmaya Muğla ilinde ortaokul ve lise kademesindeki devlet okullarında en az 5 yıldır görev yapmakta olan 14 erkek, 6 kadın toplam 20 beden eğitimi ve spor öğretmeni katılmıştır. Örneklem grubunun belirlenmesinde ölçüt (kriter) örnekleme yöntemi kullanılmıştır.

Veri Toplama Araçları
Araştırmada "Standartlaştırılmış açık uçlu görüşme" formu yönteminden faydalanılmıştır ve bununla birlikte belirli bir sıra ile hazırlanmış yarı yapılandırılmış açık uçlu sorular kullanılmıştır.

Araştırmanın amacı çerçevesinde oluşturulan seminer öncesi katılımcılara yöneltilen yarı yapılandırılmış açık uçlu sorular:

- *Soru 1: Mizaç konusunda bir bilginiz var mı? Açıklar mısınız?*
- *Soru 2: Mizaç konusunda herhangi bir eğitime ya da seminere katıldınız mı? Katıldıysanız derslerinizde bu konudan faydalanabildiniz mi?*
- *Soru 3: Sizce mizaç konusunun beden eğitimi ve spor derslerine nasıl bir katkısı olabilir?*

Araştırmanın amacı çerçevesinde oluşturulan seminer sonrası katılımcılara yöneltilen yarı yapılandırılmış açık uçlu sorular:

- *Soru 1: Mizaç nedir? Kısaca açıklayabilir misiniz?*
- *Soru 2: Sizce katıldığınız mizaç temelli eğitim semineri ne derece etkili oldu ve neden?*
- *Soru 3: Mesleki yaşamınızda bu bilgileri nasıl ve nerede kullanırsınız? Açıklar mısınız?*

Verilerin Analizi
Araştırmaya katılan beden eğitimi ve spor öğretmenleri sırasıyla "K1…K20" şeklinde kodlanmıştır. Veriler içerik analizi ile değerlendirilmiş, kodlardan temalara ve kategorilere ulaşılmıştır (Çelik, Başer Baykal ve Kılıç Memur, 2020). Araştırmada güvenirliği sağlamak için araştırmacılar ilk olarak verileri bireysel olarak analiz etmiş daha sonra ise araştırmacılar bir araya gelerek kodları karşılaştırmalı olarak inceleyerek ortak bir fikir birliğine varmışlardır.

Araştırmanın güvenilirlik hesaplamasında Miles ve Huberman'ın (1994) önerdiği güvenirlik formülü; *(Güvenirlik = Görüş Birliği/ (Görüş Birliği + Görüş Ayrılığı) × 100)*'nden yararlanılmıştır.

Yapılan analiz sonucunda güvenirlik oranı %91,66 olarak bulunmuştur. Ayrıca diğer güvenirlik ölçütü olan "doğrudan alıntı" lara da yer verilmiştir.

BULGULAR

Çizelge 1. Katılımcıların seminer öncesi "mizaç nedir?" sorusuna verdikleri cevaplara ilişkin görüşler

KAVRAMLAR	KATEGORİ	f	%
Bilmiyorum- Bir bilgim yok	-	3	15
İnsanın davranış biçimi- kişinin duruşu- olaylara vermiş olduğu tepkiler/ sergilediği tavırlar – davranış yolları - kendine özgü davranışları – zaman içinde gelişen alışkanlıkları	***DAVRANIŞ***	5	25
Jest, mimik, dış görünüş ile ifade etme- bir şeyi anlatım şekli- görünüş- kendini karşı tarafa gösterme şekli - başka bir insana yaklaşım şekli - olaylara göre kendini ifade etme - hareket tarzı - dışarıya açılan kapı	***KENDİNİ YANSITMA***	4	20
Kendi karakterini yansıtması- insanın karakter durumu- insanın sahip olduğu huy yapısı- karakteristik özellikleri – karakterini belirleyen davranışlar	***KARAKTER***	3	15
kişilik yapısı - kişilik özellikleri - değer yargıları – tutumları - önyargıları	***KİŞİLİK***	2	10
İnsanın değişmeyen atalarından getirdiği özellik- yaratılıştan gelen özellik- doğuştan gelen özellikler/tepkiler – huy-genetiğinden miras gelen	***MİZAÇ***	3	15

K8-E: *"kişinin herhangi bir olay veya durumla ilgili kendine özgü davranışlarıdır" (DAVRANIŞ)*

K3-K: *"mizaç bir anlatım şekli. Kişinin bir şeyi anlatma şekli" (KENDİNİ ANLATMA)*

K7-E: *"kişinin bir takım karakteristik özellikleridir" (KARAKTER)*

K19-K: *"insanların kişilik yapıları, düşünceleri, olayları yorumlayışı, perspektifi…daha çok kişilik ile ilgili kavram" (KİŞİLİK)*

K14-E: *"huy demektir, insanın değişmeyen atalarından getirdiği ya da doğasında var olan bir özelliktir" (MİZAÇ)*

Çizelge 2. Katılımcıların seminer öncesi mizaç konusunda herhangi bir eğitime ya da seminere katıldınız mı? sorusuna verdikleri cevaplara ilişkin görüşler

Kavramlar	f	%
Hayır katılmadım.	20	100

K6- K: *"Hayır katılmadım, ama kendim bir yerde okumuştum sanki"*

K1-E: *"katıldığımız eğitimlerin arasında yer almış olabilir ama doğrudan mizaç ile ilgili bir eğitime katılmadım"*

Çizelge 3. Katılımcıların seminer öncesi sizce mizaç konusunun beden eğitimi ve spor derslerine nasıl bir katkısı olabilir? sorusuna verdikleri cevaplara ilişkin görüşler

KAVRAMLAR	KATEGORİ	f	%
Olumlu katkı- olumlu olabilir- çok önemli – olumlu etkisi olabilir	***ÖNEM***	6	30
Cesaret verme- çocukları etkileme- sporu sevdirme/soğutma- öğrenciyi kendine yaklaştırma- uzaklaştırma suçlamadan yaklaşma – öğrenciyi kazanma – çocuklara karşı iletişim- doğru iletişim kurmak	***ÖĞRENCİYE YAKLAŞIM***	7	35
Ders işlemede kolaylık/zorluk- derste kullanılabilecek mimikler/kelimeler/görseller- gruba uyum – derste çocuğa temas etme – derse ilgi – ders akışını kolaylaştırma	***ETKİLİ DERS İŞLEME***	5	25
Hiçbir bilgim yok- bilmiyorum	-	2	10

K2 -E: *"mutlaka olumlu katkısı olur, çünkü mizaç her şeyde önemlidir" (ÖNEM)*

K9 –E: *"çocuklara nasıl yaklaşacağını bilmek, daha yumuşak ya da daha sert, yeni nesile göre nasıl davranacağını bilen bir eğitimci, çocuklara daha faydalı olur" (ÖĞRENCİYE YAKLAŞIM)*

K13- K: *"çocuğun alıngan ya da küskün olması, mücadeleci olmaması daha zor ders işlemeye sebep oluyor" (ETKİLİ DERS İŞLEME)*

Çizelge 4. Katılımcıların seminer sonrası "mizaç nedir?" sorusuna verdikleri cevaplara ilişkin görüşler

KAVRAMLAR	KATEGORİ	f	%
Doğuştan gelen değişmeyen özellikler – doğuştan getirdiği – genetik olarak getirdiği – doğuştan gelen yapı- yapıtaşı	***MİZAÇ***	10	50
Huy – yaratılış – değiştirilemeyen huy-	***HUY***	8	40
Yaklaşım tarzı- tavır	***DAVRANIŞ***	2	10

K11- E: *"doğuştan gelen yapılardır, eğitimle farkındalıkla kendini eğiterek, doğru özelliklere yöneltilebilir" (MİZAÇ)*
K10- E: *"kendi doğasında bulunan huyudur" (HUY)*

K5- K: *"kişilerin kendini ifade etmedeki yaklaşım tarzları" (DAVRANIŞ)*

Çizelge 5. Katılımcıların seminer sonrası katıldığınız mizaç temelli eğitim semineri ne derece etkili oldu ve neden? sorusuna verdikleri cevaplara ilişkin görüşler

KAVRAMLAR	KATEGORİ	f	%
Çok faydalı – güzel bir eğitimdi – olumlu katkı – çok bilgilendiriciydi- verimliydi – gerekliydi-	***ÖNEM***	20	100
Teke tek ilgilenme – her çocuk ayrı bir dünya – hepsi birbirinden farklı – çocuklar ile özel ilgilenme huya göre yaklaşma – Öğrencilere farklı bakma – çocuğu kazanma – farkındalık yaratma – bireysel farklılıkları anlama -	**FARKINDALIK**	17	85
İyi bir iletişim – hangi mizaç türüne nasıl davranırım – doğru iletişim	**İLETİŞİM**	3	15

K20- E: *"Küçük yaşlardan bu eğitimlerin verilip, özellikle aileden itibaren bu işlerin birazcık bile sağlanması, iletişimde büyük anlam katabilir" (İLETİŞİM)*

K18- K *"Öğrencilerimin gözlerinin içine bakmayı, hepsine aynı kelimeyi söylememeyi, huylarına göre yaklaşmayı" deneyeceğim (FARKINDALIK)*

K4 E: *"Bu eğitimlerin hizmet içi eğitim gibi öğretmenlere verilmesi lazım. Çünkü zaman değişiyor, öğrenciler, öğrenme-öğretme yaklaşımları değişiyor. Bunları daima yakalamamız lazım. Bence çok faydalı oldu" (ÖNEM)*

Çizelge 6. Katılımcıların seminer sonrası mesleki yaşamınızda bu bilgileri nasıl ve nerede kullanırsınız? Açıklar mısınız? sorusuna verdikleri cevaplara ilişkin görüşler

KAVRAMLAR	KATEGORİ	f	%
iletişimde güven kazanma- hızlı ve doğru bir iletişim – insan olan her yerde kullanma	**İLETİŞİM**	3	15
öğrenciyi yakından tanıma- sınıf kontrolü- çocuğa daha iyi dokunma- çocuğun seviyesine daha kolay inme- nerede nasıl davranılır- öğrencilerin tepkilerine dikkat etme- farklı sorunlara çözümler bulma- doğru/yanlış davranışlarını sezinleme- başarıyı artırma-	**NİTELİKLİ EĞİTİM**	11	55
Ülkemiz şartlarında uygulanabilirliği zor- Sınıflar çok kalabalık uygulanamaz- mizaca göre dersi programlama zor	**UYGULAMADA ZORLUK**	6	30

K12- E: *"öğrencide sezgisel olarak fark ettiğimiz fakat açıklayamadığımız davranışları anlamlandıramıyoruz. Ancak bu seminer ile onların güvenini kazanarak iletişim kurabiliriz gibi geldi bana" (İLETİŞİM)*

K15- E: *"takımda olsun, sınıf kontrolünde olsun, kuralların anlatılması ya da uygulanması konusunda olsun, öğrenciyi tanıyarak davranmada sıklıkla kullanacağım bir yöntem" (NİTELİKLİ EĞİTİM)*

***K16-E**: "evet, bilmek çok güzel ama şu an çalıştığımız okullarda hele de Türkiye şartlarında uygulanabilmesi zor yani" (UYGULAMADA ZORLUK)*

SONUÇ VE TARTIŞMA

Beden eğitimi ve spor öğretmenlerine yönelik "mizaç temelli eğitim" programının etkinliğinin sınanması amacıyla gerçekleştirilen çalışma sonucunda, katılımcıların seminer öncesinde yaklaşık %15'i mizaç kavramını alan yazına uygun ve doğru olarak tanımlamakta iken bu sayı seminer sonrasında %90'lara ulaşmıştır. Ayrıca seminer öncesinde öğretmenlerin mizaç kavramını daha çok bir davranış göstergesi olarak ifade ettikleri görülmektedir (Çizelge 1). Bu bakımdan katılımcıların çoğunun mizaç kavramının karakter ve kişilikten farklı olan yönünü ve değişmeyen genetik bir yapı olduğunu anladıkları söylenebilir.

Katılımcıların seminer öncesi mizaç konusunun beden eğitimi ve spor derslerine nasıl bir katkısı olabilir? sorusuna verdikleri cevaplara ilişkin görüşler incelediğinde yaklaşık %35'inin "öğrenciye yaklaşım", %25'inin "etkili ders işleme" temalarına yönelik ifadeleri bulunmaktadır (Çizelge 3). Seminer sonrasında mesleki yaşamınızda bu bilgileri nasıl ve nerede kullanırsınız? sorusuna verdikleri cevaplara ilişkin görüşler incelendiğinde ise yaklaşık %70'inin "nitelikli eğitim ve iletişim" temalarına yönelik ifadeleri dikkat çekmektedir (Çizelge 6). Bu sonuç doğrultusunda, katılımcıların çoğunluğunun her çocuğun kendi başına ayrı bir değer olduğunu fark ettikleri ve her birine göre verimli olacak yaklaşım farklılıklarını kazandıkları düşünülmektedir.

Araştırmamıza katılım sağlayan beden eğitimi ve spor öğretmenlerinin %100'ü seminerin faydalı/olumlu/gerekli olduğunu ifade etmiştir. Ayrıca katılımcıların büyük çoğunluğu eğitimde aldığı bilgilerden derslerinde öğrenciyi tanımada/ doğru iletişim kurmada/ nasıl davranacağını bilmede faydalanabileceğini belirtmiştir (Çizelge 5). Özdemir ve diğ. (2019), mizaç temelli müdahale programının ebeveyn ve öğretmen tarafından rapor edilen 5-9 yaş çocukların sosyal duygusal ve öz kontrol davranışları üzerindeki etkilerini inceledikleri çalışmada, deney grubunda yer alan çocukların kızgınlık-saldırganlık ve kaygı/içe dönüklük boyutlarında puan ortalamalarının azaldığını; sosyal yetkinlik boyutunda ise puan ortalamalarının arttığını belirtmişlerdir. Sınıf ortamında öğrenciler arasındaki bireysel farklılıkları dikkate alabilen, daha esnek davranabilen öğretmenler ile eğitim sürdüren öğrencilerin sınıf içerisinde daha olumlu davranışlar sergilediği ve öğrenmeye karşı daha istekli oldukları bilinmektedir (Pattie, 2000). Benzer çalışmalardaki bulgular mizaç temelli eğitim programlarının öğrencilerdeki olumsuz özellikleri azaltabileceğini göstermektedir (Çevik, 2019; Özdemir, & Sağkal, 2018; McClowry ve diğ. 2010).

Sonuç olarak,
Gerçekleştirdiğimiz araştırmada, mizaç temelli eğitime katılan beden eğitimi ve spor öğretmenlerine öğrencilerinin sahip oldukları mizaç tipinin olumlu potansiyelleri ve riskli yönleri konularında farkındalık kazandırılmasıyla; öğrencilerini daha iyi tanımaları, davranışın nedenini anlamaları ve doğru iletişim kanalıyla nitelikli eğitimi artıracağı söylenebilir. Eğitimde niteliği artıracak unsurun öğretmenler olduğu düşünüldüğünde onlara kazandırılacak her farkındalığın, eğitim sisteminin başarısı etkileyeceği düşünülmektedir.

ÖNERİLER

- Çalışmanın daha fazla örneklem grubu ve farklı değişkenlerin de yer aldığı araştırma deseni ile genişletilmesi önerilmektedir.
- Hizmet içi eğitim kapsamında "Mizaç Temelli Eğitim" konusunun yaygınlaştırılması amacıyla diğer branş öğretmenlerine de eğitimler düzenlenmesi ve hem öğrencilerine hem de kendilerine yönelik farkındalıklar kazanmaları önerilmektedir.

KAYNAKÇA

1. Creswell, J. W. (2014). *Nitel araştırma yöntemleri beş yaklaşıma göre nitel araştırma ve araştırma deseni*. Çev. Bütün, M. & Demir, S. B., Ankara: Siyasal.
2. Çelik, H., Başer Baykal, N. ve Kılıç Memur, H. N. (2020). Nitel veri analizi ve temel ilkeleri. Eğitimde Nitel Araştırmalar Dergisi – *Journal of Qualitative Research in Education,* 8(1), 379-406. doi:10.14689/issn.2148-2624.1.8c.1s.16m
3. Çevik, D. (2019). Mizaç temelli psiko-eğitim programının 5-9 yaş grubu çocukların öğretmenlerinin sınıf yönetimi öz-yeterlik inançları üzerindeki etkisi. Yüksek Lisans Tezi, Aydın Adnan Menderes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
4. Çiftçi, S.; Sağlam, A.; Yayla, A. (2021). 21. yüzyıl becerileri bağlamında öğrenci, öğretmen ve eğitim ortamları. *Rumeli Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi,* (24), 718-734. DOI: 10.29000/rumelide.995863.
5. Griban, G., Kuznietsova, O., Dzenzeliuk, D., Malynskyi, I., Dikhtiarenko, Z., Yeromenko, E.,ve diğ. (2019). Dynamics of psycho-emotional state and individual psychological characteristics of students in the process of physical education classes. *Contemporary dilemmas: Education, Politics and Values*, 7(113), 1-23.
6. Gültekin, M. (2020). Değişen Toplumda Eğitim ve Öğretmen Nitelikleri. *Anadolu Journal of Educational Sciences International,* 2020; 10(1): 654-700 DOI: 10.18039/ajesi.682130
7. Matise, M. (2018). The Enneagram: An innovative approach. *Journal of Professional Counseling: Practice, Theory & Research,* 35(1), 38-58.
8. McClowry, S.G., Snow, D.L., Tamis-LeMonda, C.S. and Rodriguez, E.T. (2010). Testing the efficacy of INSIGHTS on student disruptive behavior, classroom management, and student competence in inner city primary grades. *School Mental Health, 2: 23– 35.*
9. Miles, M. B., & Huberman, A.M. (2015). Nitel veri analizi (Altun, S.A. & Ersoy, A. Çev. Ed.). Ankara: Pegem Akademi.
10. Özdemir, Y. & Sağkal, A. S. (2018). Mizaç Temelli Müdahale Programının Annelerin Ebeveynlik ve Öğretmenlerin Sınıf Yönetimi Öz-Yeterlik Algıları Üzerindeki Etkileri. *Ege Eğitim Dergisi*, 19 (2), 425-445. DOI: 10.12984/egeefd.452181
11. Özdemir, Y., Sağkal, A., Koruklu, N., Özdemir, M. & Çevik. (2019). Ebeveynlere ve öğretmenlere uygulanan mizaç temelli müdahale programının 5-9 yaş grubu çocukların sosyal/duygusal ve öz kontrol davranışları üzerindeki etkisi. *Türk Psikolojik Danışma ve Rehberlik Dergisi, 9(52), 69-107.*
12. Pattie, L.F.Y.Y. (2000). Personal and social education and teacher development in HongKong. *Pastoral Care, June, 42-46.*
13. Temiz, C.N. ve Sivrikaya, A.H. (2021). Beden eğitimi ve spor dersinde karşılaşılan sorunların incelenmesi (Yurt içi ve yurt dışı değerlendirmesi). *Avrasya Spor Bilimleri ve Eğitim Dergisi*, 3(1), 12-39
14. Yılmaz, E.D. (2019). *Öğretmen Benim* (DTMM"ne Göre Rehberlik Yaklaşımına Giriş). Mizmer Yayınları, Ankara.
15. Yılmaz, E.D., Gençer, A.G, Aydemir, Ö., Yılmaz A, Kesebir, S. & Ünal, Ö. (2014): Dokuz tip mizaç ölçeğinin geçerlik ve güvenilirliği. *Eğitim ve Bilim, 39(171), 115-137.*
16. https://www.mizmer.com.tr/kurumsal/product-single.php?sefurl=mizac-temelli-egitim-ve-uygulamalari

Bir Metafizikçi Olarak Hârizmî

Dr. Tuğba YAVUZ

tughba.yavuz@gmail.com
ORCID: 0000-0001-8405-7845

Özet

Asıl adı Ebu Cafer Muhammed b. Musa olan Hârizmî, İslam dünyasının bilime en yoğun katkıda bulunduğu bir dönemde (M. IX-XIII. yy.) dünyaya gelmiş (d.~780-ö.850) ve dönemin en önemli ilim merkezlerinden biri olarak kabul edilen Beytü'l Hikme'de faaliyetlerde bulunmuştur. Astronomi ve coğrafya dahil olmak üzere pek çok alanda önemli çalışmaları olsa da yaşadığı dönemden bugüne dek tüm dünyada tanınır hale gelmesini ve önemini hiç yitirmeden anılmasını sağlayan asıl çalışmaları matematik alanında olmuştur. Bunlar arasında özellikle *el-Kitâbu'l Cebr ve'l Mukâbele* yüzyıllar boyu Batı'da ders kitabı olarak okutulmuş ve Hârizmî'nin "cebrin babası" gibi nitelendirmelerle anılmasına dayanak olmuştur.

Bu bildirinin konusu, *Kitâbu'l Cebr*'in metafiziksel bir okumasını içerir. Her matematik kitabının aynı zamanda bir felsefe kitabı olduğu ön-kabulünden hareketle, sayıların tanımından başlayarak denklem çözümünde geometrik modeller inşa etmesine dek Hârizmî'nin temele aldığı metafizik ve semantik unsurları mercek altına almak ve varılan sonuçların çağdaş felsefi tartışmalar açısından önemine değinmek amaçlanmıştır. 18. yy.'dan günümüze artan bir ilgiyle tartışma odağı haline gelen nesne kuramlarının vardığı nihai durak olan mantıksal eşiğin, içerdiği çözümleme yöntemi bakımından, bir nüvesini Hârizmî'nin denklem çözümünde görmek mümkündür. 21.yy.'da henüz gelinen çözüm aşamasının 9. yy.'da Hârizmî'nin denklem çözümlerinde karşımıza çıkması dikkate değerdir.

Anahtar Kelimeler: Hârizmî, Matematik, Metafizik, Cebir, Semantik.

Al-Khwarizmi as a Metaphysician

Abstract

Abu Cafer Muhammed b. Musa Al-Khwarizmi was born (b.~780-d.850) in an era that Islamic World made the most intensive contribution to science (IX-XIII. C.E.) and has been active in Bayt al-Hikma which was one of the most important academic center of the period. Although he has important works in many fields, including astronomy and geography, his main studies have been in the field of mathematics, which has made him known all over the world since his lifetime. Especially *al-Kitâbu'l Jabr ve'l Muqâbele (The Compendious Book on Calculation by Completion and Balancing)* has been used as a textbook for centuries and has been the basis for Hârizmî's being referred to as "father of algebra".

This paper aims a metaphysical reading of *al-Kitâbul Jabr*. Taking it postulate that each mathematical text is also a metaphysical text, I aim to examine metaphysical and semantic considerations, that comprised a basis for al-Khwarizmi from the definition of numbers to constructing geometrical models in solving equations. I also aim to mention the importance of the conclusions in terms of the contemporary philosophical discussions. Similarities between the method of al-Khwarizmi in *al-Jabr* in solving equations and the method/s of modern logic (especially modal logic) in interpreting the semantics of possible and impossible worlds is highly remarkable.

Key Words: al-Khwarizmi, Mathematics, Metaphysics, Algebra, Semantics.

Hârizmî, M.780 dolaylarında bugün İran, Özbekistan, Türkmenistan ile çevrili ve Harezm (veya Harezm) olarak adlandırılan bölgede dünyaya gelmiştir. İranlı ya da Türk olduğu düşünülen Hârizmî,

8.yy sonlarında (780 civarında) dünyaya gelmiş ve 850 civarında Bağdat'ta vefat etmiştir. Gerek yaşadığı dönemde gerekse günümüze dek yaptığı çalışmalarla adı anılan önemli bir bilim insanıdır.[5]

M. 9-13. yüzyıllar arasında önemli bir ilim ve kültür merkezi olan *Beytü'l Hikme*'de Halife Me'mun zamanında faaliyetlerde bulunmuştur. Hakim bilim dili olmasından ötürü Arapça yazmış olsa da Süryanice, Sanskritçe ve Farsça da bildiği bilinmektedir. Bugüne dek onu cebrin babası olarak yaygın şekilde bilmemizi sağlayan çalışmaları matematik (cebir) alanında olmakla birlikte coğrafya ve astronomi alanında da önemli çalışmaları ve eserleri vardır.

Bu bildirinin konusu olan çalışması, günümüze dek en çok bilinen ve uzun yıllar Batı'da ders kitabı olarak da okutulan *el-Kitâbu'l Muhtasar fî Hisâbi'l Cebr ve'l Mukâbele* başlıklı cebir kitabıdır. Bu kitap 2021 senesinde *Cebir ve Denklem Hesabı Üzerine Özet Kitap*[6] olarak dilimize ilk kez çevrilmiştir. Türkçe olarak hazırlanan bu çalışmanın ışığında Hârizmî cebri ve onun metafiziksel temellerine ilişkin bazı hususlara dikkat çekilecektir.

İlk olarak işaret etmek istediğimiz husus, hem matematik hem de felsefenin, dünyayı anlama ve anlamlandırma çabasının birer ürünü olduğudur. Köken itibariyle bir olsa da bugün çok farklı alanlara dair görünen bu iki disiplin aslında yaşadığımız dünyayı okuyuş biçimimizin farklı şekillerde ifade edilmesinden başka bir şey değildir. Her ikisi de bu dünya gerçekliğinden hareketle hem bu dünya hem de mümkün başka dünyaların olabilecek en doğru şekilde anlaşılması ve anlamlandırılmasına yönelik çalışmaları içerir. Bunu, her iki disiplinin de bu dünya gerçekliğine dair yorum ve açıklamaları içermesinin yanında, somut gerçekliğe tekabül etmeyen ancak mevcut bu somut gerçeklikten hareketle anlaşılması muhtemel dünyaların izahı çabasında açıkça görebiliyoruz. Matematiğin sınırlarının sayılabilir ve sayılamayan sonsuza dek genişlemiş olması ve felsefe ile mantığın mümkün ve imkansız dünyalar semantiğini içerecek dek derinlikli metafiziklerin eşiğine varmış olması ile örneklendirebiliriz.

Bu doğrultuda, Hârizmî'nin *Cebir*'inin ilk bölümünde yer alan teorik girişin başlangıç açıklamalarında şunları buluruz:

> *Hesaplama mevzularında insanların ihtiyaç duyduklarına baktığımda, bütün bunlarda (temelde) bir sayının olduğunu, bütün sayıların da (o sayıya) dâhil olmuş sabit bir sayıdan ve bir sayı biriminden oluştuğunu buldum. Ayrıca birden on sayısına kadar olan bütün sayıların bir birim eklenerek artmış olduğunu, sonrasında bir sayısında olduğu gibi onun iki ve üç katı halinde ondan yirmi, otuz (gibi) yüze kadar gittiğini, ardından bir ve on sayısında olduğu gibi yüzün iki ve üç katının bine kadar gittiğini, daha sonrasında ise bunun gibi sayıda ulaşılan son noktaya kadar binin katlanmasıyla gittiğini buldum. Cebir ve denklemlerin düzenlenmesi*

[5] Ekinci, "Harizmî'nin Kitâbu'l-Cebr ve'l-Mukâbele İsimli Eserinin Arap Dilindeki Yeri ve Önemi", 104 vd.; Fazlıoğlu, "Hârizmî, Muhammed b. Mûsâ -", 225.
[6] Hârizmî, *Cebir ve Denklem Hesabı Üzerine Özet Kitap-Çeviri-İnceleme*.

hesabında ihtiyaç duyulan sayıların üç türünün olduğunu gördüm. Bunlar kökler, kareler ve ne kök ne de kare ile bağlantısı olmayan basit (sabit) sayılardır. Bir kök (denklemin kökü) birimler, artan sayılar veya azalan kesirlerin toplamı olabilir. Kare kendisiyle çarpılan herhangi bir niceliktir. Basit (sabit) sayı ise, kök veya kareye nispeti olmadan telaffuz edilen sayıdır. Bu üç türden bazısı bazısına eşit (olabilir). Yani denilebilir ki kareler köklere (x) eşittir, kareler bir sayıya eşittir veya kökler bir sayıya eşittir.

Bu açıklamaların bugünkü matematik diliyle ifadesi şöyledir:

(1) Köke eşit olan kareler: $ax^2=bx$
(2) Bir sabit sayıya eşit olan kareler: $ax^2=b$
(3) Bir sabit sayıya eşit olan kökler: $ax=b$

Bunlardan sonra bileşik tür dediği üç türü açıklar:

(1) Sabit sayıya eşit olan kökler ve kareler: $ax^2+bx=c$
(2) Köke eşit olan sabit sayı ve kareler: $ax^2+c=bx$
(3) Kareye eşit olan sabit sayı ve kökler: $ax^2=bx+c$

Hârizmî bu denklemleri çözerken x^2*'nin katsayısını bir yapmak için indirgemeler kullanır. Günümüzde bu 6 denklem çeşidi* $ax^2+bx+c=0$ *ile temsil edilir.*[7]

Hârizmî'nin denklem çözümünde, kadim kökleri olan ancak çağdaş felsefe ve mantık tartışmaları açısından da çok önemli olan bazı hususlar göze çarpar. Bunlardan ilki, denklem çözümlerinde negatif kökleri *bulmamayı* tercih etmesidir. Yaşadığı devrin tüm matematiksel gelişmelerine hakim olmasına, negatif sayıları biliyor ve kullanabiliyor olmasına rağmen bilinçli bir şekilde denklem çözümlerinde bunları bulmamıştır.

Örneğin:

Köklere (x) eşit olan karelere gelince, örneğin, kare onun kökünün beş katıdır, karenin kökü beştir ve kare, kökünün beş katı olan yirmi beştir.

$x^2 = 5x; x = 5\ iken\ x^2 = 25$ *Hârizmî kökler hesabında yalnızca pozitif kökleri bulmuştur. O bakımdan negatif kök veya sıfır burada ifade edilmemiştir.*[8]

Benzer şekilde:

" (…) bir kare ve sayılardan yirmi bir, (bu) karenin on köküne eşittir. Bunun manası, yani kendisine yirmi bir dirhem eklendiğinde bu karenin on kökünün eşitine denk gelen karenin değeri nedir? Bunun çözümü kökleri yarılamandır, böylece beş olur. Bunu kendisiyle çarp, yirmi beş olur. Kareyle birlikte anılan yirmi biri ondan çıkar, dört kalır. Bunun karekökünü al, o da ikidir. Köklerin yarısı olan beşten bunu çıkar, üç kalır. Bu da istenilen karenin köküdür ve

[7] Hârizmî, *Cebir ve Denklem Hesabı Üzerine Özet Kitap-Çeviri-İnceleme*, 181 ([11] numaralı not).
[8] A.g.e., 80,181.

kare dokuzdur. Eğer istersen karekökün sonucunu köklerin yarısına ekleyebilirsin, toplam yedidir. Bu istediğin karenin köküdür ve onun karesi kırk dokuzdur."

Yani:

$x^2 + 21 = 10x$ *için* $x = \frac{10}{2} \pm \sqrt{\left(\frac{10}{2}\right)^2 - 21} = 5 \pm 2 = 7\ veya\ 3$ *Hârizmî her iki kök pozitif çıktığında denklemi bugünkü formunda kullanıyor.*

Devamında da şu açıklamayı yapıyor:

"(…) köklerin sayısını yarıladığında ve yarıyı kendisiyle çarptığında, eğer elde ettiğin, kareyle ilgili dirhemlerin sayısından azsa, örnek imkânsızdır; (…)"[9]

Modern anlamda ise ifadeye karşılık gelen yapılan işlemlerde karekökün içinin negatif çıkmasıdır. Yani, $ax = x^2 + b$ *denklemi için* $\left(\frac{a}{2}\right)^2 < b$ *durumu için karekökün içi negatif çıkar. Bu durumda modern dilde "reel kök yoktur karmaşık (kompleks) yani sanal kökler vardır" deriz. Çünkü reel sayılar içinde karekökün içi negatif olamaz ama karmaşık sayılarda bu durum mümkündür.*[10]

Hârizmî'nin karekökün için negatif çıkmasını imkansız olarak nitelendirmesi ilginçtir. Karmaşık sayıların keşfi uzun yıllar sonra gerçekleşse de Hârizmî'nin bunu kendi varlıksal modeli bakımından "imkansız" kategorisine alması önemlidir. Buna benzer kitap boyunca yer alan pek çok örnekten felsefi açıdan şu çıkarımı yapabiliriz: Hârizmî bilinçli olarak negatif sayıları, negatif kökleri ve bileşik kesirli ifadeleri göz ardı etmektedir. Bunları bilmeksizin değil, bilakis bugün reel sayılar olarak adlandırılan sayıların bilgisine dek vakıf olarak kasten işlem dışı bırakmaktadır. Bunun felsefi olarak bize söylediği şey şudur: Hârizmî, semantik yani metafizik bir kaygı taşımaktadır ve ontolojik bir zemini takip etmektedir. Bir diğer ifadeyle, varlığa tekabül etmeyeni, kapsam dışı bırakmaktadır. Bu son derece bilinçli bir tercihtir. Uzamsal olarak negatifin karşılığı olmadığından yani elle tutulur, somut bir uzunluk pozitif olmak zorunda olduğundan Hârizmî yalnızca pozitif sayılı kökleri bulmuştur.

Kitapta karşımıza çıkan diğer önemli husus Hârizmî'nin geometrik modellemeleridir. Model kavramı modern mantık, bilhassa modal mantık açısından çok önemlidir.

"(…) bu dünyada var olamayan ancak mümkün (ya da imkânsız) bir dünyanın bir bireyi olan (olabilecek olan) nesneler hakkında anlamlı bir şekilde konuşabilmeyi sağlayan modal mantık ve mümkün dünyalar semantiğinin "anahtar kavramı"dır. Örneğin, "[e]vrenin matematiksel bir modeli, evrenin kendisi değildir. Kısmi olsa da yaklaşık olarak anlamanın bir yoludur."[11]

[9] A.g.e., 82-83.
[10] A.g.e., 182.
[11] Fitting ve Mendelsohn, *First-Order Modal Logic*, 1; Yavuz, "Varolmayan Nesneler Semantiği", 215.

Bu bakımdan modeller, hakkında olduğu şeyi anlamayı ve/veya anlamlandırmayı kolaylaştıran mekanizma ya da araçlardır. Hârizmî, denklem çözümlerinde denklemi oluşturulacak (tamamlanacak ya da indirgenecek) bir kare olarak düşünür ve sonucu buna göre bulur. Örneğin:

Bir kenar x birim olan bir kare göz önüne alınır. Bu karenin 4 kenarına bir kenarı x diğer kenarı $\frac{5}{2}$ olan 4 tane C,T,K,G dörtgeni çizilir.

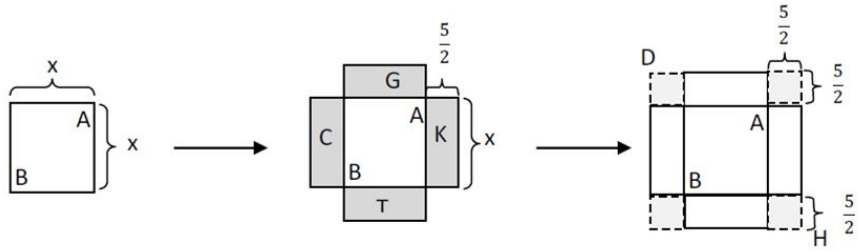

Denklemde ise bunun karşılığı şöyledir: $x^2 + 10x + 25 = 39 + 25$ Eşitliğin her iki tarafına eklenen 25 ile DH karesinin alanı $(x+5)^2$=64 olur. Yani bir kenarı x+5=8 olur. Böylece ilk başta seçtiğimiz x kenarlı karenin bir kenarı yani kökü x=3 olur.

$x^2 + 10x = 39$ *için indirgeme modeli*

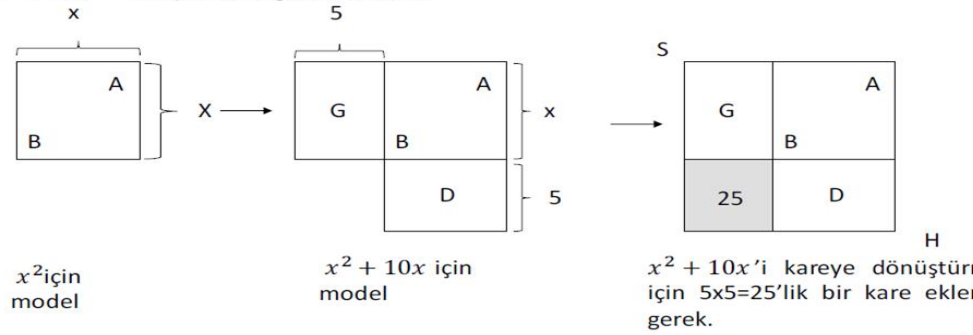

x^2 için model

$x^2 + 10x$ için model

$x^2 + 10x$'i kareye dönüştürmek için 5x5=25'lik bir kare eklemek gerek.

$x^2 + 10x = 39$ idi. Eşitliğin her iki tarafına 25 eklenir. Böylece $x^2 + 10x + 25 = 64$ *olur*. Buradan da $(x+5)^2 = 64$ *ve* $x + 5 = 8; x = 3$ *olur*

Kaynak: Hârizmî, s.183,184 [27] ve [30] numaralı notlar.

Bu örneklerde gördüğümüz, Hârizmî'nin yalnızca istenilen sayıyı yani kökü bulmak yerine düzgün bir dörtgen yoluyla sorunun çözümünü gerçekleştirme çabasıdır. Aynı çaba, çözümlerde bileşik kesirleri kullanmayarak tam sayılar ve oransal sayıların toplamı şeklinde ifade ediyor olmasında da görülür. Yani Hârizmî, bir modele uyarak ya da bir modeli uygulayarak sonuca gitmeyi tercih eder. Bu bakımdan, belirli bir ontolojiye tekabül eden anlamsal bir çizgiye bağlılık gösterir. Hârizmî'nin bu çabası, modal mantıkta oluşturulan

modeller üzerinden mümkün ve imkansız varlıkları anlam(landırm)a çabasına oldukça benzerdir.[12]

Matematiğin, tıpkı felsefe gibi, evreni ya da gerçekliği anlama, okuma ya da şekillendirmenin yollarından biri olduğu bugün daha açık bir şekilde ortadadır. Model kavramının 21. yüzyıl eşiğinde sembolik mantık çalışmalarının nihai aşamalarından biri olduğu düşünüldüğünde, Hârizmî'nin, kendi döneminde dünyayı okuma biçimi olarak geometrik modellemeleri kendine seçmiş ve adım adım modelini inşa etmiş olması hem düşündürücü hem de hayranlık verici niteliktedir. Bugün modal mantığın ışığında yadırgamadığımız hatta belki olağan bulduğumuz bu aşamaya, başlangıç noktasını Aristoteles mantığı olarak alırsak 21 yüzyıldan uzun bir sürede gelinmiştir. Bu bakımdan, Hârizmî'nin kendi cebrini inşa ederken kullandığı metot ve tercihleri metafizik olarak yorumlanmalı ve hak ettiği değeri görmelidir. Felsefe hiçbir zaman matematikten kopuk olmadığı gibi, başlangıç itibariyle bir ve aynı beşikten neşet etmişlerdir. Hârizmî'nin Cebir'e ilişkin (bilindiği kadarıyla) kendi metafizik temellerine işaret etmemiş olması ya da şimdiye dek bu bakımdan hak ettiği ilgiyi görmemesi talihsizlik olsa da metafizik ve mantıksal okuması bugün hala çok kıymetli yorumları beraberinde getirecektir.

Kaynakça

Ekinci, İsmail. "Harizmî'nin Kitâbu'l-Cebr ve'l-Mukâbele İsimli Eserinin Arap Dilindeki Yeri ve Önemi". *İçtimaiyat Sosyal Bilimler Dergisi* 5, sy 1 (27 Nisan 2021).

Fazlıoğlu, İhsan. "Hârizmî, Muhammed b. Mûsâ -". İçinde *TDV İslam Ansiklopedisi*, 16:224-27, 1997.

Fitting, M., ve Richard L. Mendelsohn. *First-Order Modal Logic*. 1st ed. Dordrecht ; Boston: Kluwer Academic Publishers, 1999.

Hârizmî, Muhammed b. Musa. *Cebir ve Denklem Hesabı Üzerine Özet Kitap-Çeviri-İnceleme*. Çeviren İsmail Ekinci, Tuğba Yavuz, Beyhan Ş. Öztürk. İstanbul: DBY Yayınları, 2021.

[12] Konuyla ilgili detaylı bilgi için ayrıca bkz: Yavuz, "Cebrin Semantiği".

Yavuz, Tuğba. “Cebrin Semantiği: Hârizmî Cebrinin Felsefi Açıdan Değerlendirmesi”. *Üniversite Araştırmaları Dergisi* 4, sy Özel Sayı (30 Aralık 2021): 49-58. doi:10.32329/uad.1004370.

———. “Varolmayan Nesneler Semantiği”. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2020.

Halkla İlişkilerin Gelişiminde Araştırmacı Gazeteciliğin Rolü

Dr. Öğr. Üyesi Nurullah Zafer KARTAL
Süleyman Demirel Üniversitesi
İletişim Fakültesi
Halkla İlişkiler ve Tanıtım Bölümü
zaferkartal@sdu.edu.tr
ORCID: 0000-0001-9172-2954

Özet

Üretimin ve insan etkileşimlerinin ortaya çıktığı andan beri halkla ilişkilerin varlığından söz edebilmek mümkündür. Bu gayeyle eski zamanlarda yapılan etkinlikler aktarılanlara kanıt olarak gösterilebilmektedir. İkna, davranış şekillendirme, iletişim kurma gibi misyonları bulunan halkla ilişkiler gelişim sürecinde birçok faktörden etkilenmiştir. İçinde olunan zamandaki şartlar, kurumun beklentileri, etik kurallar buna örnek olarak verilebilir. Buna ek olarak, araştırmacı gazetecilik de halkla ilişkilerin gelişimine etki etmiştir. Toplumda gizlenen olayları ve bilgileri ortaya çıkaran araştırmacı gazeteciler özellikle 20. yüzyılda kendisini göstermiştir. Bu kişiler iş ve devlet yönetiminde yapılan olumsuz uygulamaları basınla birlikte ortaya çıkarmıştır. Böylece, negatif davranışlarda bulunan insanların imaj ve itibarları zedelenmiştir. Bu dönemde halkla ilişkiler ise ilk defa profesyonel biçimde itibar yönetimi, imaj yönetimi ve medya ile ilişkiler uygulamalarını gerçekleştirmiştir. Böylece, halkla ilişkiler imaj ve itibar gibi soyut değerleri araştırmacı gazetecilikten dolayı zarar gören kişilerin pozitif algılanmasına katkı sağlamaya çalışmış ve bir uygulama alanı olarak itibar yönetimi, imaj yönetimi ve medya ile ilişkileri hizmet olarak sunmaya başlamıştır. Kısaca, halkla ilişkilerin gelişiminde araştırmacı gazeteciliğin de etkisinin bulunduğunu söylemek mümkündür.

Anahtar Kelimeler: Halkla İlişkiler, Halkla İlişkiler Tarihi, Gazetecilik, Araştırmacı Gazetecilik, Muckraker.

The Role of Investigative Journalism in the Development of Public Relations

Abstract

Public relations has existed ever since the dawn of manufacturing and human interaction. In this regard, past activities may be brought forth as proof of what has been transferred. Aspiring to fulfill missions such as persuasion, behavior shaping and communication, public relations has been influenced by numerous factors in its process of development. Circumstances of the time, expectations of the institution and codes of ethics may be thought of as examples. Investigative journalism also played a role in development of public relations. As the parties who uncover events and information concealed from the public, investigative journalists emerged particularly in the 20th century. They effectively exposed inappropriate actions in business and state management via press, which led to deterioration of the image and reputation of those who committed such negative actions. It was also at this time when public relations was put to use in a professional manner for management of reputation, image and media relations. This was the way public relations contributed to repair damaged abstract values such as image and reputation, and started offering the services of reputation management, image management and media relations. In conclusion, it is possible to state that investigative journalism had an influence on the development public relations.

Key Words: Public Relations, History of Public Relations, Journalism, Investigative Journalism, Muckraker.

Giriş

Birtakım amaç ve hedeflere varmak için iletişimin önemi insanların bir araya gelmesinde ve bahsi geçen birlikteliğin sürdürebilmesinde kendisini göstermektedir. Bu bağlamda, stratejik iletişim yönetimi olan halkla ilişkilerin kökenlerini çok eski zamanlara kadar götürebilmek olanak dahilindedir. Topluluk oluşturmak, onun dağılmasını engellemek, ortak gayeleri desteklemek, aidiyeti sağlamak, ürün ticareti yapmak gibi faaliyetlerde halkla ilişkiler içinde yer alınan dönemin imkânları çerçevesinde iletişim ve ilişki kurma, karşı taraftaki insanları etkileme ve cezbetme gibi fonksiyonlarla kullanılmıştır.

Bu bağlamda, iktidarlar gücü kaybetmemek için kamu faydasına iş gördüklerini halka benimsetmek adına, eski zamanlarda da sistematik ve bilinçli olmasa bile, halkla ilişkiler etkinliklerini gerçekleştirmişlerdir (Budak ve Budak, 2014: 3). Ancak zamanla toplumsal, konjonktürel, siyasal gibi boyutlarda meydana gelen dönüşümler halkla ilişkileri de değiştirmiş ve profesyonel biçimde gelişmesine yol açmıştır. Söz konusu gelişime katkı sağlayan faktörlerden birini araştırmacı gazetecilik oluşturmuştur. Araştırmacı gazeteciler önemli güç sahiplerinin kötü uygulamalarını ortaya çıkarmış, bu durum da negatif davranışları yapan kişilerin kendilerini savunma ihtiyacını beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla, bahsi geçen kişiler halkla ilişkilere gereksinim duymuştur.

Tüm bu ön kabullerden hareketle çalışmanın amacını, halkla ilişkilerin gelişiminde araştırmacı gazeteciliğin nasıl rol oynadığını gözler önüne sermek oluşturmaktadır. Bu doğrultuda ilk olarak halkla ilişkilerin tanımı ve özellikleri betimlendikten sonra, araştırmacı gazetecilik kavramı tartışılmaktadır. En son olarak ise, halkla ilişkilerin gelişiminde araştırmacı gazeteciliğin etkisi aktarılmaktadır.

1. Halkla İlişkiler

Bilgiye dayalı, planlı ve programlı iletişim disiplini olan, belirli bir gayeyi hayata geçirmeye yönelik dinamik bir prosesi içeren, bilimsel araştırma ve inceleme teknikleriyle uygulanan, böylece sonuçlar elde eden ve hedef kitle tespit eden, anılan hedef kitlelere dokunmak için doğru iletişim ve ileti oluşturmaya çalışan halkla ilişkiler (Yengin, 2000: 9) herhangi bir işletme, kurum, kuruluş veya kapsam açısından organizasyonla çevresi arasında onay, güven, rıza temelli ilişkiler inşa etmek ve devam ettirmek için gerçekleştirilen bilinçli, planlı ve sürekli olan aktivitelerdir. (Biber, 2007: 32).

Bahsi geçen halkla ilişkiler aktivitelerinde organizasyon ve halk ya da oluşum ve onun çalışanları arasında iyi ilişkiler inşa edilmekte ve sürdürülmekte, böylece insanların kurumun ne yaptığını tam olarak bilmeleri sağlanmaya çalışılmaktadır (Ivanovic ve Collin, 2003: 218). Buna ek olarak, halkla ilişkiler kamuoyunda iyi bir bilinirliğe sahip olma, yatırım için kurumu cazip hâle getirme, kamuların zihinlerinde pozitif bir izlenim elde etme, diğer şirketler ve markalar arasında tercih edilmede ön sıralarda konumlanma, hedef kitlede bilinirlik yaratma, hem örgüt içindeki çalışanların hem de örgüt dışındakilerin motivasyonlarını oluşturma, doğru iletişim kanallarıyla insanları bilgilendirme, iş tatmini teşkil etme, oluşumların gerek içerideki gerekse dışardaki eylemlerine etki ederek sektöre yeni atılan veya rakiplerin nitelikli elemanlarını ilgili oluşuma çekme konusunda etken bir uygulamadır (Kartal, 2022: 15-16).

Bilgi birikiminden ve sosyal bilimlerden yararlanarak planlı biçimde ilişkinin tabiatını anlama ve bunu belirli amaçlara göre biçimlendirme adına hayata geçirilen, planlı çabaları içeren halkla ilişkiler (Erdoğan, 2014: 16) üzerine birçok tanımlama yapılmış olsa bile, o 'örgütün amaçları çerçevesinde yapılanan, stratejik iletişim yönetimidir ki onun tüketici, dağıtımcı ve çalışanlar gibi önem sırası organizasyonun ve kampanyanın hedeflerine göre değişiklik gösteren hedef kitlelere uygulandığını' (Peltekoğlu, 2009: 7) ifade edebilmek mümkündür.

Bu gibi nitelikleri bulunan halkla ilişkilerin amaçları arasında şu unsurlar bulunmaktadır (Tortop, 2003: 19-20):

- Halkın çalışmaları özümsemesini sağlamak ve onları aydınlatmak,

- Yönetime karşı halkta pozitif davranışlar oluşturmak,

- Başvurularda güçlükleri ortadan kaldırmak ve bilgi verme gibi yönetimle halkın ilişkilerini kolaylaştırmak,

- Gerçekleştirilecek kararların isabetli olması için halktan bilgi almak,

- Trafik kuralları ve yasaklar gibi kanun ve düzene uyulmasını sağlamak adına aydınlatıcı bilgileri halka vermek,

- Yol, okul, hastane yapımı vb. konularda halkla iş birliğini temin etmek ve hizmetlerin hızlı ve kolay görülmesini sağlamak,

- Kamu ve özel faydasına cevap vermek ve kişiliğe saygı göstererek sosyal sorumluluğu yaratmak.

Bahsi geçen amaçlar sadece kamu ya da özel sektör içerisinde yer alan organizasyonların gerçekleştirmesi gereken faktörler olmamaktadır. Kişiler, sivil toplum kuruluşları, devletler, devlet üstü kuruluşların bilhassa iletişimsel temelde ilişki inşa etme çabalarında halkla ilişkilerin amaçlarını göz etmesi bir noktada gereklidir. Dolayısıyla, "ideal koşullarda" hedef kitleyi de göz eden yapısıyla halkla ilişkiler çok geniş kapsamda aktör ve kuruma hizmet edebilmekte, onların karşılıklı faydayı gözeten etkinliklerini "ideal şartlarda" gerçekleştirebilmektedir.

2. Araştırmacı Gazetecilik

Araştırmacı gazetecilik toplumda insanlara sıkıntı veren ya da böyle bir potansiyeli bulunan hadiseleri derinlemesine soruşturarak müsebbiplerinin bulunmasını sağlayan, bunları kitle medyası sayesinde topluma açıklayan, böylece bir bilincin oluşmasını temin etmeye çalışan, insanların eyleme geçmesine sebebiyet verebilen, aynı zamanda halkla ilişkilerin de gelişmesinde ehemmiyetli bir konuma sahip olan gazetecilik türüdür.

Gazetecilik uygulaması kendi hakları ve bahsi geçen haklara yönelik ihlaller mevzusunda topluma bilgi vermekle yükümlüdür (Bulut, 2020: 2447). İngilizce'de birisi ya da bir şey hususunda gerçekleri her tarafıyla bulmak ve araştırmak manasına gelen "investigative" (Akçalı, 2003: 80) ve gazetecilik anlamına gelen "journalism"in birleşiminden meydana gelen araştırmacı gazetecilik ise, 'gazetecilik pratikleri arasında önemli bir yer tutmaktadır. Yeryüzünde ve ilgili bölgede hayata geçen veya gerçekleşecek hadiseleri haber yapmak gazetecilik aktivitesinde önemli olmasına rağmen, medyanın toplumsal yararının esas işlerlik kazandığı alan araştırmacı gazetecilikle beraber gerçekleşmektedir (Atalay, 2018: 145).

İçinde yaşadığımız zaman basınında gerçek ve doğru bilgiye ulaşmanın en özverili ve mühim yöntemlerinden biri olarak kabul edilen (Özçelik, 2020: 34) ilgili gazetecilik türü yasama, yürütme ve yargı kuvvetlerinin misyonlarını hayata geçirirken oluşabilen kusurları derinlemesine araştırmaya, sosyal hayatta görünür hâle getirmeye, tartışılmasına imkân vermektedir. Dolayısıyla, çoğu zaman gazeteciler için fazlaca fedakârlık yapmaları gereken zorlu ve tehlikeli bir görev olarak görülebilmektedir (Bulut, 2020: 2447).

Tarihsel olarak, ciddi araştırmacı gazeteciliğin amacı ahlak karşıtı hareketlerin yanlışlığının hikayelerini anlatmak ve kamuya mal edilen önemli sistematik problemlere odaklanmaktır (Ehrlich'ten aktaran Aucoin, 2005: 3). 19. yüzyılın sonlarında ortaya çıkmış olan araştırmacı gazetecilik (İrvan, 2018: 70; Adaklı, 2020: 79) gücü elinde bulunduranların bilinmesini istemedikleri, fakat öğrenilmesinde halk yararı bulunan gerçekleri dizgeli şekilde araştırmayı ve belgeleri ortaya çıkarıp topluma sunmayı gaye edinmektedir (İrvan, 2018: 70).

Gelişimi içinde yenilikçi bir özellik kazanan ve toplumsal manada mesuliyet üstlenen, sadece bilgi vermeyi değil, aynı zamanda ilgili bilgilerle problemleri çözeme kavuşturmak adına toplumu harekete geçirmeyi amaçlayan araştırmacı gazeteciliğin (Özçelik, 2020: 35) çağdaş gazetecilik tarihinde ilk örnekleri Amerika Birleşik Devletleri'nin (ABD) sanayileşen şehirlerinde görülmüştür (Adaklı, 2020:

79). Hükümet yolsuzlukları, tehlikeli iş şartları, doğal kaynakların savurgan biçimde kullanılması, fakirlik, çocuk işçiler, Amerikan toplumunda karşılaşılan başka sorunlar gibi konularda detaylı makaleler ve uzun yazılar kaleme alan (Hillstrom, 2010: 21) "muckraker" adı altında araştırmacı gazetecilik uygulanmıştır (Adaklı, 2020: 79).

Muckraker kelimesi dönemin ABD'de başkanı 'Theodore Roosevelt'in araştırmacı gazetecileri eleştiren ünlü 1906 konuşmasından itibaren yolsuzluğu ve yanlış iş görmeyi ifşa eden insanlar için kullanılmıştır' (Hillstrom, 2010: 80). Bahsi geçen kişiler 1800'lerin sonu ve 1900'lerin başında yoksulluk, çocuk emeği, işsizlik, ağır çalışma şartları gibi sosyal problemleri araştırmış, bunları habere, öyküye, romana dönüştürmüş, iş görme koşullarının, yasal prosedürlerin ve belki daha da önemlisi bakış açılarının değişmesinde mühim etkiler yaratmıştır (Adaklı, 2020: 79).

Bu bağlamda, toplumdan saklanan verileri derin bir araştırma zamanı harcayarak ve bunları bularak kamuya sunan araştırmacı gazeteciliğin ABD'de kendisini gösterdiğini ifade edebilmek mümkündür. Ayrıca, araştırmacı gazetecilik uygulamasında bir tarafı toplum oluşturmakla beraber, bir tarafı da gizli bilgileri saklayan kişiler ve kurumlar meydana getirmektedir. Dolayısıyla, anılan insanlar ve organizasyonlar da araştırmacı gazeteciliğe planlı ya da refleksif bir duruş gerçekleştirmiş, kendilerini aklamak ya da açıklamak adına halkla ilişkiler gibi bazı uygulamalardan yararlanmıştır.

3. Halkla İlişkilerin Gelişimi ve Araştırmacı Gazetecilik

Bir terimin tarihte örneklerinin incelenmesi gerek normatif kuramsal kısmının kavranmasına gerekse de uygulamada geçirmiş olduğu dönemsel dönüşümlerin anlaşılabilmesine yarar sağlayabilmektedir (Kartal ve Arklan, 2022: 28). Dolayısıyla, halkla ilişkilerin gelişimine etki eden faktörlerin irdelenmesi ve ele alınması pratiğin doğasını açımlamakta da önemlidir. Anılan etmenlerden biri araştırmacı gazeteciliktir. Bilindiği üzere profesyonel biçimde halkla ilişkiler ve araştırmacı gazetecilik ABD'de kendisini göstermiştir. Bu doğrultuda, dönemin şartlarını aktarmak uygulamaların gelişmesine ışık tutabilecek düzeydedir.

İlerlemecilik devri ya da çağı olarak adlandırılan dönem ABD'de 1895 ile 1920 yılları arasında ve sosyal yapıya bir reaksiyon şeklinde gerçeklemiştir. İlgili süreçte şehirleşme, endüstrileşme ve göç yükselmiştir. 1930'dan önce ABD popülasyonunun çoğunluğu kırsalda yaşıyordu. 1930'dan sonra çoğunluk şehirlerde yaşamaya başladı ve 100 bin ve daha fazla nüfusa sahip 93 şehir oluştu. Hızlıca küçük kasaba hayatı yerini temizlik ve suç problemleri olan şehir yaşamına bıraktı. Şehirlerin yükselişi tarımdan endüstri ekonomisine geçişle gerçekleşti. İnsanlar artık çiftliklerde ve küçük mağazalarda çalışmıyor, fabrikalarda iş görüyordu. Düşük ücret, güvensiz iş koşulları, günlük 12 saatten fazla çalışma gibi şartlarda iş gören kişilerin iş yaşamı oldukça zordu. Şehirler geniş işçi sağladığından dolayı, daha iyi çalışma koşulları için yaralanan veya ajitasyon yapan işçileri değiştirmek kolaydı. Göç şehirlerde insan sayısını arttırıyordu. Güney ve merkez Avrupa'dan gelen yeni göçmenler süreçte siyasi güçleri olmadığı için fazlaca kullanıldı (Coombs, 2013: 583).

Bahsi geçen manzarada sözleriyle sıklıkla sosyal ve politik değişikliği ortaya atan muckrakerler meydana geldi (Coombs, 2013: 584). Günlük rutinde birçok gazetecinin yapamadığı ya da yapmayacağı, yeterli vakit, entelektüel birikim ve mücadele gerektiren, derinlemesine araştırma isteyen (Özçelik, 2020: 34) araştırmacı gazetecilik 1900'lerin başlarında Lincoln Steffens, Upton Sinclair, Ida Tarbell (Ryan, 2013: 481; Knott, 2013: 445), Samuel Hopkins Adams ve diğerleri tarafından muckraking geleneğinin inşa edilmesiyle doğdu (Ryan, 2013: 481) ve iyi niyetin farkındalığı konusunda büyük adaletsizlikleri meydana çıkardı (Knott, 2013: 445).

Muckrakerler yeni kendisini gösteren gazeteler ve dergiler gibi kitle iletişimle görünüşte güçlü ve büyük şirketlere karşı kamuoyunun ve kamu politikasının dönüştürülebileceğini gösterdi (Coombs, 2013: 583). Dolayısıyla, araştırmacı gazeteciliğin yayılması ve etkisi kamuoyunun daha etkili şekilde nasıl yönetilebileceği hakkında önerileri beraberinde getirdi (Ewen, 1996: 67). Böylece, söz konusu büyük şirketler kamuoyuna kendilerini sunmak adına halkla ilişkiler uygulamacılarını işe aldılar

(Coombs, 2013: 583). Bu yüzden Cutlip, Center ve Broom 1900-1917 yılları arasındaki dönemi halkla ilişkiler mesleğinin tohumlarının atıldığı çağ olarak nitelendirmiştir (Knott, 2013: 446). Çünkü bir halkla ilişkiler ajansını işe alma pratiği 20. yüzyılın başlarına dayanmaktaydı ve ilk tanıtım firmaları böylece kurulmuş oldu (Hinrichsen, 2013: 727). Şirketler tarafından tanıtım muckraking gazeteciliğine karşı koymak için kullanıldı (Knott, 2013: 446).

Buna ek olarak, muckrakerler yeni yeni ortaya çıkan büyük şirketler ve yerel politika makinesi tarafından yolsuzlukları ve suiistimalleri ifşa eden ilk araştırmacı gazeteciler olduğundan ötürü, halkla ilişkiler için odak noktası J. D. Rockefeller, William Vanderbilt ve J. P. Morgan gibi efsanevi baronlarca yönetilen şirketlerin negatif açığa çıkarmalara maruz kalmaları oldu. Bu şirketlerin araştırmacı gazetecilere tepkisi ise 1900'lerin başlarında halkla ilişkilerin olağanüstü şekilde büyümesine yol açtı (Coombs, 2013: 583).

Bir diğer ifadeyle, 20. yüzyılın başlarında iş dünyasının basının sert tenkitleriyle karşılaşması ve yeni yasal düzenlemelere uyma mecburiyeti büyük organizasyonlar için halkla ilişkileri zorunlu kıldı (Peltekoğlu, 2009: 100). Dönemde halkla ilişkilerin doğası 'daha defansif oldu. İlgili pratik muckraker araştırmacı gazetecilik eleştirilerine karşı "büyük iş dünyasının" meşruluğunu sağlamaya çalıştı' (Nessmann, 2004: 25).

Öte yandan, dönemin halkla ilişkiler etkinliklerinin önemli isimlerinden biri Ivy Letbetter Lee'dir. 'Lee aktivistlerin medya ilişkilerinin ilkel şekli olan medyayla çalışmalarından ve bu durumun kamuoyu mahkemesinde onların kazanmasına yol açmasından dolayı, halkla ilişkilerin ilk zamanlarında baronlara gazetelerle çalışma gereksinimini açıklamıştır. Böylece düzgün haberlerde bulunması adına Rockefeller için medya ilişkileri çabasını başlatmıştır' (Coombs ve Holloday, 2014: 63-63). Lee, Rockefeller'in imajını düzeltmek için uğraşmıştır (Peltekoğlu, 2009: 109). Böylece profesyonel halkla ilişkiler uygulamaları gün yüzüne çıkmaya başlamıştır. Kısaca, ilk dönemlerinde halkla ilişkiler araştırmacı gazetecilere karşı hizmet ettiği yapıyı korumak ve onların düşüncelerini açıklamak adına kullanılmıştır. İlgili dönemde kişinin ya da kurumun medya ile ilişkilerini yürütme, itibarlarını sağlama, imajlarını olumlu pozisyona getirme gibi etkinlikleri gerçekleştirmiştir.

Sonuç

Halkla ilişkilere kişisel ya da kurumsal bazda ihtiyaç duyulmasına bazı faktörlerin yol açtığını ifade edebilmek mümkündür. Birtakım koşulların olgunlaşması ve ortaya çıkması gereksinim sürecini iyiden iyiye hissettirmiş ve disiplin profesyonel yaşamına adım atmıştır. Bahsi geçen faktörler arasında araştırmacı gazeteciliğin de mühim bir yeri bulunmaktadır. Yolsuzlukları, toplumdaki sorunları, kötü uygulamaları araştıran ve bunlarla ilgili bilgileri toplayan, akabinde kitle iletişimi sayesinde elde ettiklerini kamuya aktaran araştırmacı gazetecilik ABD'de 1900'lerin başlarında yoğun olarak kendisini göstermiş, araştırmacı gazeteciliğin konusunu oluşturan kişiler ya da kurumlar pratiğe cevap verebilmek adına bir uygulamaya ihtiyaç duymuştur. Böylece halkla ilişkiler araştırmacı gazeteciliğe maruz kalmış ve olumsuz tarafta yer alan kişilerin medya ile ilişkilerini düzenlemeye, imaj ve itibarlarını yönetmeye çalışmıştır. Özlüce, halkla ilişkilerin gelişiminde birçok etmen yer alsa bile, süreçte araştırmacı gazetecilik mühim bir rol oynamıştır.

Kaynakça:

Adaklı, G. (2020). Dünden Bugüne Araştırmacı Gazetecilik, Tezcan Durna (Ed.), *Sivil Toplum Kuruluşları İçin Hak Temelli Gazetecilik Kılavuzu* içinde (75-126), Ankara: Um:ag.

Akçalı, S. İ. (2003). Kamu Çıkarını Korumak için Araştırmacı Gazetecilik Bir Alnertanif Olabilir mi?, *Gazi Üniversitesi İletişim Fakültesi Kuram ve Araştırma Dergisi*, (18), 73-97.

Atalay, G. E. (2018). Enformasyon Anarşisi ve Gazeteciliğin Dönüşümü: Panama Belgeleri, *Avrasya Sosyal ve Ekonomi Araştırmaları Dergisi*, 5 (5), 143-157.

Aucoin, J. L. (2005). *The Evolution of American Investigative Journalism*, Missouri: University of Missouir Press.

Biber, A. (2007). *Halkla İlişkilerde Temel Kavramlar*, Ankara: Nobel Yayın Dağıtım.

Budak, G. & Budak, G. (2014). *İmaj Mühendisliği Vizyonundan Halkla İlişkiler*, Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık Eğitim Danışmanlık.

Bulut, S. (2020). İşgücü Piyasası ve Hak İhlalleri Karşısında Araştırmacı Gazetecilik: Bordertown Üzerinden Bir Analiz, *Turkish Studies-Social Sciences*, 15 (5), 2445-2462.

Coombs, W. T. (2013). Muckrakers (and the Age of Progressivism, Robert L. Heath (Ed.), *Encyclopedia of Public Relations* içinde (583-586), California: SAGE Publications.

Coombs, W. T. & Holladay, S. J. (2014). *It's not Just PR Public Relations in Society*, Chichester: Blackwell Publishing Ltd.

Erdoğan, İ. (2014). *Teoride ve Pratikte Halkla İlişkiler*, Ankara: ERK Yayınları.

Ewen, S. (1996). *PR! A Social History of Spin*, New York: Basic Books.

Hillstrom, L. C. (2010). *Defining Moments The Muckrakers and The Progressive Era*, USA: Omnigraphics, Inc.

Hinrichsen, C. L. (2013). Public Relations Agency, Robert L. Heath (Ed.), *Encyclopedia of Public Relations* içinde (726-728), California: SAGE Publications.

Ivanovic, A. & Collin, P. H. (2003). *Dictionary of Marketing*, London: Bloomsbury Publishing.

İrvan, S. (2018). Araştırmacı Gazetecilik: Kavramsal Bir Değerlendirme, *Etkileşim Üsküdar Üniversitesi İletişim Fakültesi Akademik Dergisi*, (2), 70-94.

Kartal, N. Z. (2022). Epistemolojik Perspektiften Halkla İlişkiler ve Örgütsel Davranış, Nurullah Zafer Kartal (Ed.), *Halkla İlişkiler ve Örgütsel Davranış* içinde (13-36), Konya: Literatürk.

Kartal, N. Z. & Arklan, Ü. (2022). *Küresel Halkla İlişkiler ve Dijital Diplomasi*, Konya: Literatürk.

Knott, D. (2013). Industial Barons (of the 1870s-1920s), Robert L. Heath (Ed.), *Encyclopedia of Public Relations* içinde (444-447), California: SAGE Publications.

Nessmann, K. (2004). Austria, Betteke van Ruler ve Dejan Verčič (Ed.), *Public Relations and Communication Management in Europe* içinde (13-27), Berlin: Mouton de Gruyter.

Özçelik, İ. (2020). Sinema Perdesinde Araştırmacı Gazetecilik: "Spotlight" Filmi Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme, *Konya Sanat Dergisi*, (3), 32-48.

Peltekoğlu, F. B. (2009). *Halkla İlişkiler Nedir?*, İstanbul: Beta Basım.

Ryan, M. (2013). Investigative Journalism", Robert L. Heath (Ed.), *Encyclopedia of Public Relations* içinde (481-482), California: SAGE Publications.

Tortop, N. (2003). *Halkla İlişkiler*, Ankara: Yargı Yayınevi.

Yengin, H. (2000). Kurumsal İletişimde Halkla İlişkiler Çağı, Süleyman İrvan (Ed.), Halkla İlişkiler ve Reklamcılık içinde (9-28), Ankara: İletişim Dergisi Yayınları.